

ANGVSTIA

27

Revista
Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni

Editura ANGVSTIA
Sf. Gheorghe
2023

ANGVSTIA 27, 2023

ANGVSTIA

27

Revista
Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni

Editura ANGVSTIA
Sf. Gheorghe
2023

Redactor șef

ALEXANDRU POPA

Colegiu de redacție

DAN-LUCIAN BUZEA

DAN ȘTEFAN

COSMINA MARCELA OLTEAN

Orice corespondență se va trimite pe adresa:
Please send any mail to the following address:

MUZEUL NAȚIONAL AL CARPAȚILOR RĂSĂRITENI

Sfântu Gheorghe, Str. Gábor Áron nr. 16

520008, jud. Covasna

Telefon/fax: +40 267 314139

e-mail: secretariat@mncr.ro

web: angvstia.mncr.ro

ISSN 2602 – 0653

ISSN-L 1454 – 8275

Cuprins – Table of Contents

STUDII ȘI CERCETĂRI DE ARHEOLOGIE (*Archaeological studies and researches*)

Dan BUZEA, PUSKÁS József, Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice preventive efectuate în situl de la Covasna Valea Hankó/ Valea Porumbelor (*Preliminary report on the preventive archaeological investigations carried out at the Covasna-Valea Hankó/ Valea Porumbelor*) 9

PUSKÁS József, Dan BUZEA, Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din anul 2023 executate în situl Sfântu Gheorghe–Arcuș–Hosszú (*Preliminary report on the archaeological researches made in 2023 at the Sfântu Gheorghe–Arcuș–Hosszú site*) 57

Dan ȘTEFAN, Maria-Magdalena ȘTEFAN, Teledetecție și investigații geofizice la Biborțeni – Cetatea Tiburț (*Remote Sensing and Geophysical investigations of Tiburț Fortress from Biborțeni*) .. 83

Alexandru POPA, Carpii și cultura „carpică” între tradiția antică și literatura istorico-arheologică contemporană (*The Carpi and “Carpic culture” between ancient tradition and contemporary historical-archaeological literature*) 97

VISY Zsolt, The excavation in the Roman *castellum* of Énlaka/Inlăceni in 2022-2023 (*Cercetări arheologice din castrul roman de la Inlăceni în 2022-2023*) 113

SIDÓ Katalin, PÁNCZÉL Szilamér Péter, Pottery and small finds from the *porta principalis dextra* and *sinistra* at Inlăceni/Énlaka, Harghita/Hargita County (*Ceramică și descoperiri mici din zona porta principalis dextra și porta principalis sinistra de la Inlăceni*) 133

Andrea POPA, Managementul integrat al patrimoniului mondial în România. O propunere a unei structuri de management a viitorului monument UNESCO Limesul roman în Dacia (*The Integrated Management of Cultural World Heritage Sites in Romania. A proposal for a management structure for the future Roman Limes in Dacia WHS*) 145

STUDII DE ETNOGRAFIE (*Ethnographical studies*)

Lucian DAVID, Memorie și discurs. Transhumanța mocanilor voineșteni (*Memory and discourse. Transhumance of the shepherds from Voinești*) 161

RECENZII (*Book reviews*)

Alexandru POPA,
Matei, Dan (2021), Castele Daciei după părăsirea lor de către armata romană (*Dissertationes Mvsei Potaissensis*), Cluj-Napoca: Mega), 297 p., ISBN 9786060203452 185

Alexandru POPA,
Sergiu Matveev, Vlad Vornic, Andrei Corobcean, cu contribuții de Andrei Asăndulesei, Felix-Adrian Tencariu, Vitalie Sochircă, Tatiana Nagacevschi, Roman Croitor, Meandrele istoriei. Patrimoniul arheologic din epoca fierului și perioada romană în bazinul râului Cogâlnic (Republica Moldova), *Periegesis Archaeologica 2*. Chișinău, Editura Bons Offices, 2023, 201 p. ISBN 978-5-36241-130-5 189

PUSKÁS József,
V. Szabó Gábor, Bronzkori kincsek Magyarországon. Földbe rejtett fegyverek, eszközök, ékszerek nyomában, *Archaeolingua Alapítvány / MTA BTK Régészeti Intézet*, Budapest, 2019, 281 p. / Gábor V. Szabó, Bronze Age Treasures in Hungary. The Quest for Buried Weapons, Tools and Jewellery, *Archaeolingua Foundation / Institute of Archaeology, Research Centre for the Humanities*, Budapest, 2019, 244 p. 195

CRONICA ACTIVITĂȚILOR MUZEULUI (*Activity report of the museum*)

Cosmina-Marcela OLTEAN, Cristina-Ioana FELEA-BAUBEC,
Cronica activității Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni pentru anul 2022 / *The National Museum of Eastern Carpathians – Activity Report on 2022* 205

Studii și cercetări de arheologie

Archaeological studies and researches

Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice preventive efectuate în situl de la Covasna-Valea Hankó/ Valea Porumbeilor

Preliminary report on the preventive archaeological investigations carried out at the Covasna-Valea Hankó/ Valea Porumbeilor

Dan-Lucian BUZEA¹
József PUSKÁS²

Cuvinte cheie: epoca bronzului, epoca fierului, fortificații, patrimoniu, sud-estul Transilvaniei

Key words: *Bronze Age, Iron Age, fortifications, heritage, South-eastern Transylvania*

ABSTRACT

As a result of the preventive archaeological investigations carried out in the town of Covasna, point Valea Hankó/Valea Porumbeilor, in 2022, six archaeological complexes (pits, ditches and an agglomeration of stones) and archaeological materials were discovered spread over the entire area affected by the construction project of a residential house. In S1/2022, the stratigraphic situation indicated that several anthropogenic interventions were made in this area in different periods of time. The culture layer was clearly evident in S2/2022 and is associated with a chronological stage of Bronze Age habitation. The remains found are so far attributed to several occupation phases of the site: Schneckenberg-Jigodin (2700-2400 BC), Monteoru (? - imports), Costișa-Ciomortan (2200-1950 BC - imports), Wietenberg (1950-1550 BC), Gáva (1200-800 BC) and Latène (1st century BC-1st century AD). At the same time, we do not exclude the presence of ceramic materials attributed to a settlement of the Dacian-Roman period, but which are not yet clearly defined. The research of the Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor site provides new information on how prehistoric and Iron Age communities arranged their living spaces and fortifications. This research also contributes to understanding the presence of ceramic materials specific to other areas, especially in the outer area of the Eastern Carpathians. Together with the sites of Covasna-Cetatea Zânelor and Covasna-Dealul Sărat, the site of Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor represents one of the most important archaeological discoveries in the area of Covasna town in recent years.

Introducere

În zona localității Covasna (din județul omonim) au fost realizate de-a lungul timpului numeroase descoperiri arheologice; din păcate, pentru multe dintre acestea, informațiile nu au fost consem-

nate. Dintre siturile arheologice datând din preistorie până în perioada modernă, s-a remarcat încă din sec. al XIX-lea, acela de la *Cetatea Zânelor*, cunoscut și sub denumirea de *Cetatea dacică din Valea Zânelor*. Acesta este reprezentativ nu doar pentru zona localității Covasna, dar este, în același timp, unul dintre cele mai

¹ Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe, buzealuci@yahoo.com.

² Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe, joska1987@yahoo.com.

importante centre fortificate de putere din perioada dacică clasică din sud-estul Transilvaniei.³ Mai mult decât atât, situl a intrat într-un proces amplu de cercetare începând cu anul 1998, iar aceste investigații arheologice continuă și în prezent.

În anul 2013, echipa de arheologi din cadrul Muzeului Național al Carpaților

Răsăriteni din Sfântu Gheorghe (MNCR), a realizat un proiect de documentare arheologică în vederea reactualizării Planului Urbanistic al orașului Covasna (PUG), în scopul identificării în teren a siturilor existente în Repertoriul Arheologic Național (RAN), precum și realizarea unor noi descoperiri arheologice.

Cod RAN	Denumire	Categorie	Tip	Jud.	Localitate	Compo-nente sit	Cronolo-gie
63535.01	Situl arheologic de la Covasna - Cetatea Zânelor. Situl se află la cca 2 km est de Covasna, pe malul stâng al râului Covasna, între pâraiele Cetății și Mișcău.	locuire	Așezare	CV	Covasna, oraș Covasna	Așezare, Așezare fortificată, Cetate	Epoca bronzului, Hallstatt, Latène, epoca medievală / sec. II a.Chr.-I p.Chr.
63535.02	Situl arheologic de la Covasna - din cuprinsul orașului	locuire	Așezare	CV	Covasna, oraș Covasna	Așezare, tezaur, mormânt	Neolitic, Hallstatt, Latène, eneolitic, epoca bronzului
63535.06	Situl arheologic de la Covasna - Pârâul Miska - la 400 m depărtare de Cetatea Zânelor	locuire militară	Așezare	CV	Covasna, oraș Covasna	Locuință	Epoca romană
63535.04	Topoare eneolitice la Covasna - Curtea lui Samuil Vajna	descoperire izolată	Artefact	CV	Covasna, oraș Covasna	Descoperire izolată	Eneolitic
63535.03	Așezarea Boian de la Covasna - Izvorul Árpád	locuire	Așezare	CV	Covasna, oraș Covasna	Așezare	Neolitic

Tabel 1. Lista siturilor arheologice incluse în RAN (*apud* www.cimec.ro) / *List of archaeological sites included in the RAN/RNAR – Romanian National Archaeological Repertory (after www.cimec.ro).*

³ Crișan *et al.* 2016.

Ca rezultat al acestor activități au fost localizate siturile din RAN, acolo unde au existat informațiile necesare (Tabel 1), au fost descoperite și introduse situri noi în RAN (Tabel 2), au fost identificate mai multe puncte de interes arheologic (Tabel 3) și au fost menționate descoperirile izolate (Tabel 4). Una dintre cele mai importante descoperiri făcute cu această ocazie o reprezintă situl fortificat de la Covasna-Dealul Sărat, care a fost inclus în RAN și pentru care a fost stabilită o zonă de protecție bine definită, sit care a intrat într-un program de investigații arheologice în perioada 2020-2022.⁴

În anul 2022, firma S.C. Hard Technics S.R.L. a demarat proiectul de construire a unui imobil în zona de protecție a sitului de la Covasna-Dealul Sărat, mai exact pe terasa joasă aflată la sud de acest sit. În urma diagnosticului, realizat în toamna anului 2022, au fost identificate vestigii arheologice și s-a trecut la etapa de cer-

cetare arheologică preventivă a perimetrului afectat de proiectul de construcție.

În perioada noiembrie-decembrie 2022, echipa MNCR a efectuat cercetări arheologice preventive în zona de protecție a sitului de la Covasna-Dealul Sărat, pe malul drept al pârâului Valea Hankó/Valea Porumbelilor.⁵ La momentul derulării proiectului de cercetare preventivă nu se cunoștea situația arheologică exactă de la Covasna-Dealul Sărat și Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbelilor, respectiv dacă este vorba de un singur sit care a ocupat platoul de pe vârful Dealului Sărat și terasa sudică de la poalele acestui deal sau avem de-a face cu două situri distincte, care în anumite perioade au ocupat ambele puncte.

În acest articol și pe viitor vom folosi termenii de situl arheologic de la Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbelilor⁶ pentru porțiunea de terasă pe care s-au realizat cercetările arheologice preventive din anul 2022.

Cod RAN	Denumire	Categorie	Tip	Jud.	Localitate	Compo-nente sit	Crono-logie
65057.06	Situl arheologic de la Zăbala - Dealul Sărat. Situl se află la NE de Voinești (fost sat, acum cartier al orașului Covasna), între pâraiele Cetății și Mișcău, pe vârful Muntelui Cetății. Dealul, un punct înalt care domină toată zona depresiei Târgu Secuiesc se află pe partea dreaptă a pârâului Hankó.	locuire	așezare	CV	Zăbala, com. Zăbala	așezare	Epoca modernă, epoca bronzului / mil. II a.Chr.

Tabel 2. Situl descoperit la Covasna-Dealul Sărat (inclus în RAN ca aparținând com. Zăbala) (*apud* www.cimec.ro) / *Archaeological site discovered at Covasna-Dealul Sărat (included in the RAN as belonging to Zăbala commune) (after* www.cimec.ro).

⁴ Cercetarea de teren s-a realizat în cadrul Proiectului *Peisaje ascunse: explorarea prin teledetecție și LiDAR a drumurilor, granițelor și câmpurilor de luptă din Carpații de Sud-Est* (abreviat: HiLands), cod PN-III-P4-ID-PCCF-2016-0090, finanțat de Unitatea Executivă pentru Finanțarea Învățământului Superior, a Cercetării, Dezvoltării și Inovării (UEFISCDI), în perioada 2018-2022.

⁵ Echipa a fost formată din Dan Buzea (responsabil proiect), Alexandru Popa și József Puskás (membri în echipa de cercetare). Situl de la Valea Hankó nu este încă inclus în Repertoriul Arheologic Național (RAN). Activitatea de cercetare s-a realizat conform *Autorizației de cercetare arheologică preventivă* Nr. 453 din 25.11.2022, emisă de Ministerul Culturii, pentru proiectul *Elaborare Plan Urbanistic Zonal – Zonă de locuit, localitatea Covasna, jud. Covasna* cu suprafața de 2 857 mp, din Covasna, jud. Covasna, din care s-a săpat o suprafață de 127 mp.

⁶ Printre localnici este folosită și forma La Honcu.

Ca rezultat al documentării din anul 2013 au fost descoperite mai multe puncte de interes arheologic: *mormintele izolate*, punctele *Dealul Mare*, *Fabrica Ardealul*,

Biserica Reformată și zona în care, în perioada modernă (sec. al XVIII-lea – al XIX-lea) s-au efectuat lucrări de drenaj (str. Iustinian Teculescu).

Nr. crt.	Denumire/ Toponim	Localitate	Amplasare/ Adresă	Datare	Relevanță arheologică
1.	<i>Dealul Mare / La Dâmb</i>	oraș Covasna - Voinești	Zona de Vest a localității, str. Târgului	Epocă nedeterminată	Zonă cu potențial arheologic
2.	<i>Morminte izolate - cimitir vechi reformat</i>	oraș Covasna	Zona de Vest a localității	Epoca pietrei; perioada modernă	Zonă cu potențial arheologic
3.	<i>Aleea Vilelor / Conducte ceramice de drenaj</i>	oraș Covasna - Voinești	Str. Iustinian Teculescu	Epoca modernă, sec. XVIII-XIX	Zonă cu potențial arheologic
4.	<i>Fabrica Ardealul</i>	oraș Covasna	Zona de Vest a localității, str. Târgului	Epoca pietrei	Zonă cu potențial arheologic
5.	<i>Biserica Reformată</i>	oraș Covasna	Str. 1 Decembrie, nr. 13	Sec. XIV-XVIII	Zonă cu potențial arheologic

Tabel 3. Descoperiri arheologice repertoriate cu ocazia cercetărilor de teren realizate în cadrul contractului PUG - Covasna (ms., iulie 2020; Arhiva MNCR) / *Archaeological discoveries identified during the field research carried out within the PUG/GTP – General Town Planning - Covasna town contract (ms., July 2020; MNCR/NMEC Archive).*

La categoriile de situri reperate și menționate mai sus se adaugă, de pe teritoriul orașului Covasna, o serie de descoperiri întâmplătoare menționate în diferitele surse bibliografice (Tabel 4). Având în vedere faptul că descoperirile s-au făcut la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea, precum și faptul că nu există date exacte despre locul de proveniență a pieselor, nu toate aceste puncte au putut fi identificate în teren.

Istoricul cercetărilor

Pe teritoriul localității au fost descoperite și semnalate importante materiale arheologice preistorice care datează din *epoca pietrei, epoca cuprului și epoca bronzului. Vestigiile arheologice din zona Covasna au intrat în preocupările cercetătorilor încă din secolele trecute.*

Pentru perioada neolitică a fost identificat un topor de piatră cu gaura începută și ne-terminată.⁷ În curtea lui Samuil Vajna au fost descoperite, după cât se pare, trei topoare, probabil de cupru, cu gaură de înmănușare transversală, cu tășurile retezate. Unul a fost decorat în zona găurii de înmănușare cu spirale în relief. Aceste topoare aparțin epocii bronzului, perioada mijlocie, cel mai probabil culturii Wietenberg.⁸ Alte descoperiri preistorice pot fi atribuite perioadei târzii a epocii bronzului (probabil cultura Gáva), dar cu locuri de descoperire neprecizate.⁹ Cele două fragmente de spadă de bronz, menționate ca provenind de la Covasna aparțin tot acestei perioade.¹⁰

⁷ Căvruc 1998, 77, nr. 207.

⁸ Soroceanu 2012, 28-31.

⁹ Roska 1942, 137, nr. 261; Căvruc 1998, 79.

¹⁰ Bader 1991, 91, 99.

Nr. crt.	Denumire / tip descoperire	Material	Localitate	Amplasare/ Adresă	Datare
1.	Trei monede ale lui Constantin II - descoperire izolată	argint, bronz	oraș Covasna	Pe teritoriul dintre Covasna și Zagon	Sec. III p.Chr.
2.	Fortificație pe <i>Vârful Măgurii</i> / <i>Vârful Leului Sărat</i> (în prezent identificată cu situl Covasna - <i>Dealul Sărat</i>)	ceramică	oraș Covasna	Pe teritoriul Covasnei, în zona de nord a localității	Epoca nedeterminată (în prezent atribuită epocii bronzului și epocii Latène)
3.	Două fragmente dintr-o spadă de bronz; fusaiole; fragmente ceramice - descoperiri izolate	ceramică, bronz	oraș Covasna	Pe teritoriul orașului Covasna din puncte neprecizate	Neolitic, eneolitic, epoca bronzului, Hallstatt și Latène
4.	Tezaur monetar (6 denari republicani) - descoperire izolată	argint	oraș Covasna	Pe teritoriul orașului Covasna	Latène, sec I a.Chr.
5.	Vârf de săgeată, „dălți” de bronz	bronz	oraș Covasna	Pe teritoriul orașului Covasna	Latène târziu

Tabel 4. Descoperiri arheologice izolate din zona localității Covasna (ms., noiembrie 2013; Arhiva MNCR) / *Isolated archaeological finds in the area of Covasna town* (ms., November 2013; MNCR Archive).

Cele mai cunoscute vestigii din zona orașului aparțin celei de a doua epoci a fierului (sec. al II-lea a.Chr.-sec. I p.Chr.). Situl emblematic al perioadei este considerat *Cetatea Zânelor*. Vestigiile cetății și poziția strategică pe care este amplasată au trezit de timpuriu interesul oamenilor de cultură. Printre cercetătorii importanți din secolele trecute preocupați de descoperirile de aici pot fi amintiți: Balázs ORBÁN (1869), Alexandru FERENCZI (1942-1943), Constantin DAICOVICI (1949) și Zoltán SZÉKELY (1968). Fortificația este amplasată la est de oraș, spre Voinești, între *Pârâul Cetății* și *Pârâul Miska*, pe *Dealul Zânelor* și este izolată pe trei laturi. Vârful tăiat și aplatizat a devenit „acropola”, de formă relativ ovală și având o suprafață de 700 mp; aici au fost identificate mai multe locuințe suprapuse, toate de suprafață, construite din bârne groase lipite cu lut. De jur-împrejur, pe pantele platoului se

află mai multe terase (patru/cinci) pe care au fost descoperite urme de locuire și de fortificații cu ziduri, precum și un bastion. Lungimea maximă a cetății, inclusiv terasele, este de cca 90 m.

Cetatea Zânelor de la Covasna este una dintre cele mai mari și mai bine conservate cetăți dacice din afara Munților Orăștiei. Prin modul de realizare a sistemului de fortificații și de amenajare a teraselor, care înconjoară muntele, ea este un unicat în lumea dacică. Prima fază de construire a început cândva pe parcursul sec. al II-lea a.Chr., urmată de o distrugere (posibil în vremea lui Burebista) și apoi de o refacere grandioasă la sfârșitul sec. I a.Chr.-începutul sec. I p.Chr.

Viața și rosturile cetății au încetat în timpul primului război cu romanii (101-102). Intrată în granițele Provinciei Dacia, ea a avut aceeași soartă ca toate celelalte fortificații: incendierea și distrugerea

zidurilor.¹¹ În ultimii ani cercetările (de altfel continuate până azi) au avut ca rezultat descoperirea unor edificii de lemn, cu o destinație deocamdată nesigură. Acestea erau susținute de stâlpi masivi de lemn, așezați pe mai multe rânduri.¹²

Un alt punct fortificat din zona localității Covasna este situl de la Covasna-Dealul Sărat, cercetat intensiv în perioada 2020-2022. Aici au fost descoperite în special fragmente ceramice, atribuite perioadei timpurii a epocii bronzului, cultura Schenekenberg (prima jumătate a mil. al III-lea a.Chr.), perioadei mijlocii a epocii bronzului, cultura Wietenberg (1900-1550 a.Chr.), și un fragment ceramic din epoca Latène (sec. I a.Chr.-sec. I p.Chr.).¹³

Localizarea

Din punct de vedere administrativ, situl de la Valea Hankó/Valea Porumbeilor este amplasat pe teritoriul localității Covasna din județul omonim (fig. 1). Din punct de vedere geografic, orașul Covasna este așezat la marginea de sud-est a compartimentului Târgu Secuiesc al Depresiunii Brașovului, în Curbura Carpaților, la poalele munților Vrancei și ale munților Brețcului, care domină localitatea prin vârfurile Piliș (920 m), Coboșea (1 164 m), Chiužu (1 297 m), Piatra Șoimului (1 377 m), Pelișu Covasnei (1 359 m), Chiužu Păpăuți (1 377 m), la 550-600 m înălțime deasupra nivelului mării.

În raport cu reperele arheologice locale, punctul cercetat de noi este poziționat la cca 3,2 km nord de situl bine-cunoscut de la Covasna-Cetatea Zânelor și 2,5 km (fig. 2) nord-vest de Primăria orașului Covasna (respectiv, de Balta Dracului și alte puncte reprezentative din centrul orașului).

Situl de la Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor este localizat în extremitatea vestică a Munților Brețcului, care aparțin mării unități a Munților Vrancei, la contactul cu Depresiunea Brașovului (compartimentul Depresiunea Râului Negru). Amplasarea sitului la poalele Munților Brețcului, pe dreapta unui curs de apă cu direcția aproximativ est-vest, îi conferă acestuia o expunere a versantului către sud-sud-vest, ceea ce îi asigură un grad mare de însorire (fig. 3).

Situl este amplasat pe dreapta Văii Hankó, pe terasa din vecinătatea acestui afluent de stânga al pârâului Covasna și al Râului Negru, unul dintre cei mai importanți tributari ai Oltului din depresiune (fig. 23).

Situl este poziționat pe o terasă înaltă, în intravilanul orașului Covasna, la cca 100 m sud de situl de la Covasna-Dealul Sărat (RAN: 63535.07)¹⁴, iar înspre nord se află în zona de protecție a monumentului istoric înscris în Lista Monumentelor Istorice (LMI - 2015) – Calea Ferată Îngustă cod CV-II-m-A-13195.03 (fig. 4).¹⁵ În apropierea amplasamentului se află zona de protecție a sitului menționat în Repertoriul Arheologic al Județului Covasna (punctul nr. 211)¹⁶ – Pe Culmea Măgurii/Vârful Leului Sărat, unde erau semnalate, fără precizări, vestigiile unei fortificații vechi, de epocă nedeterminată.

Situl a reintrat în atenția cercetătorilor în anul 2013, când a fost investigat pentru prima dată de un colectiv coordonat de Dan Buzea.¹⁷

În urma cercetărilor arheologice din perioada 2020-2022, situl a fost atribuit epocii bronzului și epocii Latène și prezintă numeroase urme de fortificare puternică cu valuri de pământ și piatră. Astfel, situl reperat Pe Culmea Măgurii/Vârful Leului

¹¹ Crișan 2000; Crișan 2009.

¹² Crișan et al. 2017, 49-50; Pupeză et al. 2022, 104-105.

¹³ Cercetarea arheologică este coordonată de o echipă condusă de Dan Buzea, rezultatele cercetării nu sunt încă publicate (o mare parte a materialului descoperit se află în curs de prelucrare).

¹⁴ Cod RAN: 63535.07 (situl este plasat eronat pe teritoriul administrativ al localității Zăbala, jud. Covasna).

¹⁵ Monument înscris în Lista Monumentelor Istorice (LMI - 2015), cod. CV-II-m-A-13195.03.

¹⁶ Căvruc 1998, 79.

¹⁷ Buzea 2013, 15-16.

Sărat este în prezent identificat cu cel de la Covasna-Dealul Sărat, RAN: 63535.07.

În plan, aşezarea de la Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor are suprafaţa de cca 200-230 m (est-vest) şi cca 100-120 m (nord-sud). Ea se prezintă ca o terasă înaltă, de formă elipsoidală, aflată la cota de 618 m (fig. 5).

Metode de cercetare şi stratigrafia sitului

Principalul obiectiv al cercetărilor arheologice preventive realizate de echipa MNCR în anul 2022 a fost formularea propunerilor privind eliberarea/neeliberarea de sarcina arheologică a terenului afectat de lucrarea *Elaborare Plan Urbanistic Zonal – Zonă de locuit, localitatea Covasna, jud. Covasna, cu suprafaţa de 2 857 mp*, din Covasna, jud. Covasna, pe parcela identificată cu CF 28869, pentru perimetrul destinat construirii unei case particulare cu anexă, având un total de 127 mp (fig. 6).

În timpul proiectului de evaluare arheologică de teren s-a realizat şi o *hartă magnetometrică procesată prin interpolare, care indică prezenţa unor anomalii magnetice, reprezentate de o anomalie linear-curbată, ce nu are o configuraţie clară sau bine conturată, dar se deosebeşte de anomaliile din parcela cercetată. Analiza rezultatelor evaluării noastre nu exclude posibilitatea ca anomaliile semnalate să fie de natură antropică şi să reprezinte urme ale unui şanţ circular, cu câteva gropi mai mici în el* (fig. 7).

Într-o primă fază a proiectului de evaluare arheologică intruzivă, în zona unde terenul urma să fie afectat de investiţie, am trasat trei secţiuni de verificare (Ş1-3, şanţurile 1-3). În urma cercetărilor arheologice preventive acestea au fost extinse pe o suprafaţă de 127 mp, denumită S1 (Suprafaţa 1).

În etapa de cercetare arheologică preventivă s-a efectuat decaparea cu mijloace mecanice a suprafeţei afectate de

proiect în vederea evidenţierii situaţiilor/structurilor arheologice.¹⁸ Prin abordarea în suprafaţă şi decapări planimetrice succesive s-a asigurat o bună înţelegere a stratigrafiei generale a sitului şi a relaţiilor spaţiale dintre structurile antropice identificate. Metodologia propusă a permis delimitarea şi înregistrarea detaliată a tuturor structurilor antropice identificate (fig. 8; fig. 32).

Stratigrafia, relevantă de cercetarea celor 127 mp din cadrul sitului de la Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor, ilustrează cel puţin şase momente importante ale depunerilor antropice.¹⁹

S1/2022 / Profilul Nordic (fig. 9, 11): stratul superior este format din arătură cenuşie, cu o grosime de cca 20-25 cm (US 1). Sub acesta este un strat negricios, gros de 25-30 cm, amestecat cu pietre şi ceramică aparţinând perioadei dacice (US 2). Stratul inferior, tasat, de culoare cenuşiu-gălbui, cu o grosime de 25-40 cm, are în compoziţie mult pietriş, ceramică şi pietre. În partea superioară a acestui strat, la limita cu stratul mijlociu, mai ales în zona centrală şi vestică, s-a observat un strat de pietriş, gros de 5-10 cm. Stratul inferior conţinea ceramică din databilă în perioada timpurie a epocii bronzului, cultura Jigodin (US 3). Între metrul 3 şi metrul 4 s-au observat urmele unui posibil şanţ (Cx 02). Sterilul este format dintr-un sol aluvionar galben, nisipos-argilos cu pietriş (US 4).

S1/2022 / Profilul estic (fig. 11): este asemănător celui observat în cazul profilului nordic. La capătul sudic al profilului au fost descoperite fragmente de vase aparţinând perioadei mijlocii a epocii

¹⁸ Colectivul de cercetare arheologică a pus în practică toate măsurile necesare privind protecţia muncii.

¹⁹ Fotografii care au ca subiect diferite aspecte ale cercetării arheologice preventive (imagini ale complexelor, profilelor şi diverselor detalii) au fost realizate de Dan-Lucian BUZEA. Desenele secţiunilor, planurile şi profilele, precum şi fotografiile şi desenele pieselor din figuri au fost realizate de József PUSKÁS.

bronzului (culturile Wietenberg și Monteoru). Delimitarea unui complex de tip „groapă” nu s-a putut face, în stadiul actual al cercetărilor, în suprafața cercetată.

S1/2022 / Profilul sudic (fig. 11): din punctul de vedere al stratigrafiei, profilul sudic era similar celor două descrise mai sus, cu excepția stratului inferior: sub stratul de arătură, gros de 25-35 cm este un strat negricios cu pietre și ceramică, gros de 30-40 cm, sub care urmează un strat cenușiu cu pietre, cu o grosime variabilă, cuprinsă între 20 și 35 cm. În acest strat inferior, între metrii 4 și 8, a fost surprins și complexul cu pietre mari de râu identificat în zona sud-estică a suprafeței cercetate, care apare ca un rând de bolovani. Tot în stratul inferior, la capătul vestic al secțiunii, între metrii 8 și 10, apare un strat subțire (de maxim 10 cm) de pietriș. Trebuie menționat că în jumătatea sudică a secțiunii nu mai apar fragmente ceramice dacice, dar și cele din perioada timpurie a epocii bronzului sunt cu semnul întrebării. Mai frecvente sunt cele din perioada mijlocie a epocii bronzului.

S1/2022 / Profilul vestic (fig. 10-11): stratul superior este format din arătură cenușie, cu o grosime de cca 25-30 cm (US 1). Sub acesta este un strat negricios, gros de 25-30 cm, amestecat cu pietre și ceramică, aparținând probabil perioadei dacice (US 2). Stratul inferior, tasat, de culoare cenușiu-gălbui, cu o grosime de 25-50 cm are în compoziție mult pietriș, ceramică și pietre (US 3). Între cele două straturi, între metrii 3 și 5,5 se intercalează un strat subțire de cca 10 cm, format din sol brun-gălbui. Această din urmă depunere a fost observată numai în profilul vestic (US 5). Stratul de pietriș, observat în zona vestică a profilului vestic, continuă în acest ultim strat între metrii 7 și 12,5. În zona metrelor 6 s-au observat urmele unui posibil șanț (Cx 02), continuarea celui observat în profilul nordic între metrii 3 și 4. La capătul nordic al profilului vestic se poate observa

urma unei gropi circulare, atribuită perioadei târzii a epocii bronzului, cultura Gáva. Sterilul este format dintr-un sol aluvionar galben, nisipos-argilos cu pietriș (US 4).

Descrierea complexelor arheologice descoperite

În perimetrul cercetat au fost descoperite șase complexe care corespund cronologic și cultural cel puțin celor 6 locuri din următoarele perioade (fig. 12): perioada timpurie a epocii bronzului (Cx 02 / șanț inferior); perioada mijlocie a epocii bronzului (Cx 03 / aglomerare de pietre); perioada târzie a epocii bronzului (Cx 01 / groapă); a doua epocă a fierului (Cx 05 / șanț mare sau umplutura unei amenajări de terasă) și două complexe incerte (Cx 04 și Cx 06 / gropi de stâlp).

Cx 01 (fig. 12-13; fig. 24/1-2). Groapă de formă circulară, descoperită în urma realizării secțiunilor de verificare din timpul evaluării arheologice. Groapa avea umplutura formată dintr-o depunere negricioasă, tasată, amestecată cu multe fragmente de vase ceramice și oase de animale. Groapa a fost săpată în sterilul format din sol aluvionar de culoare gălbui și în stratul de stâncă locală. Dimensiuni: 168 x 184 cm; adâncime -78 cm. Pe baza materialului arheologic, complexul a fost atribuit perioadei târzii a epocii bronzului, cultura Gáva.

Cx 02 (fig. 12; fig. 25/1-2). Șanț de dimensiuni reduse. A apărut în zona nord-estică a secțiunii. S-a conturat mai ales în urma răzuirii finale, putând fi delimitat la adâncimea de cca -70 cm. Avea umplutura negricioasă, la bază trecând spre lutul galben, foarte tasată. Delimitarea bazei șanțului s-a putut face după materialul arheologic, stratul galben neputând fi separat de cel steril. Materialul arheologic format din ceramică, oase de animale și fragmente mici de cărbune poate fi atribuit perioadei timpurii a epocii bronzului, cultura Jigodin.

Cx 03 (fig. 12; fig. 26/1-2). Complexul s-a conturat în zona sudică a secțiunii, sub forma unei aglomerări de pietre, la o adâncime de cca -70 cm. Aglomerarea respectivă avea formă alungită, cu axa lungă pe direcția NE-SV. Pietrele, de diferite dimensiuni (de la mărimea pumnului până la mărimea de cca 40 cm), au fost așezate pe sterilul galben. Între pietre se afla o umplutură formată din pământ negricios, cu câteva fragmente ceramice din perioada mijlocie a epocii bronzului (cultura Wietenberg). Depunerea de pietre a putut fi urmărită și în profilul sudic, dar nu și în cel estic. Dimensiuni: L: 420 cm; l: 200 cm.

Cx 04 (fig. 12; fig. 27/1-2). Groapă de stâlp. S-a conturat în sfertul nord-vestic al secțiunii, în apropierea profilului vestic. A apărut în urma răzuirii, la o adâncime de cca -80 cm. Umplutura era formată din pământ negricios, tasat, fără vreun material arheologic. Dimensiuni: 35 x 32 cm; adâncime -10 cm.

Cx 05 (fig. 12; fig. 28/1-2; fig. 29/1-2). Șanț (?) sau etapă de terasare sau umplere a unui șanț mai vechi (?), de dimensiuni mari, care suprapune Cx 02 și care reprezintă probabil momentul de umplere a șanțului preistoric cu pământ și alte materiale din epoca Latène. A apărut în zona nord-estică a secțiunii. S-a conturat mai ales în urma răzuirii inițiale, putând fi delimitat la adâncimea de cca -40 cm. Avea umplutura brună, foarte tasată și greu de excavat. Baza șanțului a fost delimitată în funcție de prezența materialului arheologic, stratul galben neputând fi separat de cel steril. Materialul arheologic, format din fragmente ceramice, poate fi atribuit epocii bronzului și epocii Latène. Dimensiuni: cca L: 820 cm; l: 420 cm.

Acest complex a fost evidențiat foarte clar în timpul evaluării arheologice geofizice cu ajutorul magnetometrului și s-a remarcat printr-o anomalie lineară-curbată, ce nu are o configurație clară sau bine con-

turată, dar se deosebește de anomaliiile din parcela cercetată. Analiza rezultatelor evaluării noastre nu exclude posibilitatea ca anomaliiile semnalate în fig. 7 să reprezinte urme ale un șanț *semicircular* cu câteva gropi mai mici în el.²⁰

Cx 06 (fig. 12; fig. 30/1-2). Groapă de stâlp. S-a conturat în zona centrală a secțiunii și tăia o umplutură de pământ brun din stratul inferior. A apărut în urma răzuirii, la o adâncime de -95 cm. Umplutura era formată din pământ negricios, tasat, fără vreun material arheologic. Dimensiuni: D: 25 cm; adâncime: -10 cm.

Vestigiile ceramice reprezintă cel mai abundent material descoperit în sit. Din S1/2022 (fig. 14), toate cele 6 complexe au furnizat material ceramic, în cantități diferite, asociat, mai mult sau mai puțin, cu alte categorii de vestigii arheologice (unelte, obiecte diverse etc.).

În S2/2022 (fig. 14) a fost descoperit un material ceramic omogen, atribuit epocii bronzului; în această secțiune de dimensiuni reduse nu s-a putut observa dacă avem un complex adâncit sau dacă materialele arheologice aparțin unui strat de cultură din epoca bronzului (fig. 31/1-3).

Din punct de vedere cantitativ, numărul artefactelor ceramice variază de la un singur fragment descoperit per complex sau un număr mediu de 10-30 fragmente, uneori de mici dimensiuni și rulate, până la un număr total de peste 97 de fragmente.

În majoritatea cazurilor, ceramica este neîntregibilă, în câteva cazuri vasele au putut fi reconstituite prin desen arheologic. Formele și calitatea acestora sunt dintre cele mai diverse, de la vase fine, miniaturale, cești, străchini/castroane, vase bitronconice canelate, până la vase-borcan și vase de mari dimensiuni, unele dintr-o pastă grosieră, insuficient de bine frământată și arsă.

²⁰ Popa 2022.

Concluzii

În urma cercetărilor arheologice preventive efectuate în situl Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor, au fost descoperite vestigii importante, care se datează în aproape întreaga epocă a bronzului și o parte a epocii fierului.

Cele mai timpurii vestigii descoperite în urma cercetărilor pot fi atribuite culturii Jigodin (fig. 15/1-10). Această cultură este răspândită mai ales în depresiunile intramontane ale Carpaților Răsăriteni, respectiv la est de Carpați, unde cele mai semnificative descoperiri sunt atestate în situl de la Bogdănești.

Cele mai importante situri sunt localizate în Depresiunea Ciucului, unde au fost executate și săpături de mai mare amploare. La Lelicieni-Kőhegy au fost dezvelite numeroase locuințe și obiecte care au fost folosite la prelucrarea metalelor (tipare confecționate din lut ars).²¹ Astfel, locuirea de la Lelicieni, situată pe un promontoriu, a fost considerată un centru metalurgic. Mai la sud, în Depresiunea Târgu Secuiesc, descoperirile de tip Jigodin sunt mult mai puține, de aceea săpăturile de la Covasna sunt o contribuție importantă pentru cunoașterea situației din această perioadă.

O caracteristică a culturii Jigodin este decorul specific făcut cu șnurul. Motivele ornamentale sunt simple, formate mai ales din linii orizontale sau motive simple geometrice, cum ar fi triunghiurile și romburile. Paralel regăsim și decorul plastic, aplicat în forma unor butoni, brăuri simple sau alveolate etc.

În situl de la Covasna regăsim toate aceste motive decorative. Apar frecvent vasele cu buza evazată, în formă de pâlnie. Cele mai bune analogii pentru ceramica de aici provin din așezarea deja menționată de la Lelicieni. Din punct de vedere cronologic, cultura Jigodin a fost plasată între 2700-2400 a.Chr.²²

Acestei perioade îi aparține probabil și un vârf de lance confecționat din silex. Forma piesei este aproximativ triunghiulară; a fost realizat prin cioplire și retușare (Nr. inv.: 27772), (fig. 22/1). Este de menționat faptul că piesa a fost descoperită în groapa din perioada târzie a epocii bronzului (Cx 01), dar cel mai probabil aparține perioadei timpurii a epocii bronzului, cultura Jigodin.

Descoperirile cu o importanță mai deosebită sunt câteva fragmente care aparțin probabil culturii Monteoru (fig. 16/1-4). Acestea sunt mai ales fragmente din buzele unor vase de tip „coif suedez”. Ele se aflau atât în straturile din care provine ceramica Jigodin, cât și din straturi cu ceramica Wietenberg. În situl de la Lelicieni sunt publicate trei fragmente de acest tip.²³ În stadiul actual al cercetărilor, este greu de spus dacă acestea sunt importuri în mediu Jigodin sau aparțin culturii menționate. Dacă sunt importuri, atunci ele aparțin, cel mai probabil, fazei incipiente a culturii Monteoru, mai precis fazei Ic4, 2-3 sau Ic3.²⁴ Aceasta ar însemna că sfârșitul culturii Jigodin poate fi plasat pe la cca 2200-2100 a.Chr.²⁵

Printre materialul descoperit s-a remarcat și un fragment din peretele unui vas decorat în stilul culturii Ciomortan (fig. 16/5). Recipientul a fost modelat din pastă fină, cu suprafețe netezite, ars la culoarea neagră. Decorul constă din trei linii paralele orizontale, din care pornesc alte trei linii perpendiculare. Spațiul dintre acestea este umplut cu impresiuni circulare. Pe baza analogiilor cunoscute cel mai probabil este vorba de un motiv triunghiular.

Al treilea nivel de ocupare poate fi atribuit perioadei mijlocii a epocii bronzului, cultura Wietenberg (fig. 16/6-10). Aceas-

²³ Roman et al. 1992, Tafel 84/6, 9-10.

²⁴ Zaharia 1990, 34, fig. 16/2; Munteanu 2010, 300, fig. 40/4-10, 12-13.

²⁵ Constantinescu 2020, 162.

²¹ Roman et al. 1992.

²² Băjenaru 2014, 258.

tă cultură este considerată una clasică a epocii bronzului, în timpul căreia metalurgia bronzului se răspândește relativ repede pe o arie semnificativă. Pe criterii tipologice, cultura a fost împărțită în patru faze de evoluție, marcate cu cifre romane (I-IV)²⁶ sau cu majuscule (A-D)²⁷. În prima fază a culturii, ceramica este una cu decor modest, format mai ales din motive canelate și/sau incizate. Uneori apar și spirale simple incizate sau în relief. În perioada clasică a culturii mai ales suprafața vaselor fine devine bogat ornamentată cu spirale și meandre, deseori umplute cu impresiuni și/sau cu o pastă albă. Numeroasele așezări din Depresiunea Târgu Secuiesc sugerează o densitate a populației destul de mare.

Materialul descoperit în situl de la Covasna, deși restrâns cantitativ, este specific perioadei clasice. Regăsim formele tipice, precum boluri și cești cu profilul în formă de S, dar și decorul incizat și canelat. Majoritatea decorului este caracteristic mai multor faze de evoluție, astfel nu putem preciza exact în ce perioadă începe ocuparea Wietenberg. Decorul meandric sugerează că așezarea a funcționat în perioada a III-a sau C a evoluției culturii, care poate fi încadrată între circa 1750-1550 a.Chr.²⁸

Trebuie menționat că pe parcursul cercetărilor din anii anteriori, un alt sit investigat în imediata apropiere a celui prezentat, este cel de la *Dealul Sărat*. Acesta se află pe promontoriul care se înalță deasupra terasei Pârâului Hankó. Situl de pe deal este unul fortificat și, din datele disponibile până acum, a fost locuit în perioadele culturilor Jigodin și Wietenberg, probabil și în cursul epocii fierului (fără date stratigrafice precise). Sistemul de fortificații constă din șanțuri și valuri de pământ, care deocamdată nu

au putut fi atribuite vreuneia dintre culturile/perioadele menționate. Dacă luăm în considerare faptul că așezările fortificate de pe vârful munților erau centre de putere, atunci cel mai probabil comunitățile din împrejurimi erau cele care „aprovizionau” aceste așezări. O structură similară a fost observată și în cazul cetății Cece de la Sânzieni, unde pe creastă era un sit, probabil fortificat și utilizat în perioada Wietenberg, iar jos, în vale, au fost descoperite urmele unei așezări deschise.²⁹

Ocuparea sitului din *Valea Hankó/Valea Porumbelilor* a continuat și la sfârșitul epocii bronzului. În a doua parte a acestei perioade (cca 1200-800 a.Chr.) în Transilvania se răspândesc vestigiile unei civilizații ce cuprinde un areal geografic vast, cunoscută drept cultura Gáva-Holigrady (fig. 17/1-9). Deocamdată nu este clar dacă putem vorbi de o mișcare de populație sau o mișcare a cunoștințelor și tehnologiei.

În această perioadă, așezările devin mai puține la număr, dar suprafața lor crește semnificativ, atingând de multe ori peste 30 ha. Fortificațiile devin spectaculoase, cu imense valuri de pământ, întrerupte de porți. Pentru construirea și menținerea acestor fortificații era nevoie de un număr mare de oameni, cât și de războinici specializați pentru lupte.

În Depresiunea Târgu Secuiesc sunt atestate, deocamdată, două astfel de fortificații, la Cernat-Hegyész și Covasna-Cetatea Zânelor, precum și numeroase depozite de bronzuri. Stratificarea socială devine mult mai accentuată.

Elita războinică este reprezentată prin obiecte de prestigiu recuperate mai ales din depozite, depuse ca ofrandă.³⁰ Metalurgia bronzului atinge apogeul, majoritatea uneltelor, podoabelor și a armelor fiind

²⁶ Chidioșan 1980; Andrițoiu 1992.

²⁷ Boroffka 1994.

²⁸ Bălan et al. 2016, 82.

²⁹ Székely 1981, 22-23; Puskás 2018, 234, 239, 249. Noile cercetări nu au identificat stratul epocii bronzului, menționat de Zoltan în publicația sa (Ștefan et al. 2021, 83).

³⁰ Szabó 2017a, 132; Szabó 2017b, 231-261.

confecționate din acest material. Ceramica caracteristică de tip Gáva este cea de culoare neagră, lucioasă, respectiv cea neagră la exterior, roșiatică la interior. Decorul specific este cel canelat, cu motive dispuse în ghirlandă, eventual formate din una sau mai multe linii orizontale sau oblice.

Urmele așezării Gáva descoperite în *Valea Hankó/Valea Porumbeilor* sunt relativ modeste. S-a dezvelit o groapă, probabil menajeră, în care se aflau numeroase fragmente de vase, de lutuială arsă și oase de animale. Pe baza materialului ceramic, aceasta aparține probabil perioadei incipiente a culturii, fapt sugerat de folosirea barbotinei pe suprafața unora dintre vase, precum și decorul cu pieptenul (*Kammstrich*).³¹ Cel mai probabil urmele de locuire de aici pot fi atribuite unei așezări deschise de tip cătun, cu câteva locuințe și gropi de provizii. Situl are o bună vizibilitate asupra promontoriului pe care se află *Cetatea Zânelor*.

Ultimul nivel de locuire al sitului din *Valea Hankó/Valea Porumbeilor* este atribuit comunităților dacice. În această perioadă, fierul se folosește pe o scară largă, atât în confecționarea uneltelor, cât și a armelor. Acum sunt construite fortificații spectaculoase, mai ales din piatră. În sud-estul Transilvaniei cunoaștem mai multe astfel de fortificații, fiind considerate centrele de putere ale unei anumite zone.

Materialul descoperit în situl cercetat este unul sărăcăcios, format din câteva fragmente de vase modelate la roata rapidă (fig. 18/1-5). După cum am menționat și în cazul culturii Gáva, este vorba de o locuire modestă, centrul de putere fiind în apropiere, în cetatea menționată. Deocamdată nu avem complexe sigure atribuite perioadei discutate, situație cauzată probabil de suprafața redusă cercetată.

Materialul descoperit aparține fazei clasice a epocii Latène, care poate fi încadrată între sec. I a.Chr. și sec. I p.Chr. În lotul

obiectelor de piatră descoperit în acest sit se remarcă prezența gresiilor de ascuțit (cute), în număr relativ mare, precum și a altor obiecte de piatră de diferite forme și dimensiuni (fig. 19; fig. 20). Pentru gresii de ascuțit cele mai bune analogii le avem în situl de la Covasna-*Cetatea Zânelor*.³²

Remarcăm și prezența unui fragment din gura unei străchini cu buza ușor evazată. Recipientul a fost modelat la roată rapidă, din pastă fină. Suprafețele netezite au culoarea cenușie, cu o pată gălbuie pe o parte. Sub buză este o apucătoare păstrată parțial. Nedecorată. Dimensiuni: Db: 46 cm (fig. 18/5). Observație: acest fragment ceramic nu este unul tipic pentru ceramica dacică descoperită în zona Covasnei. Până în prezent nu au fost descoperite toarte de acest fel în situl *Cetatea Zânelor* de la Covasna, de aceea atribuirea culturală este incertă.

Statistic, în zona Depresiunii Târgu Secuiesc se cunosc până în prezent 42 de așezări, 13 cetăți (dintre acestea cea mai importantă este cetatea dacică *Valea Zânelor* de la Covasna), unele cu fortificații deosebit de solide, 12 tezaure monetare și 4 tezaure de obiecte și podoabe, la care se adaugă numeroase descoperiri monetare izolate, vase ceramice autohtone sau de import, unelte, arme, piese de podoabă etc.³³

Cercetările arheologice efectuate în așezări și cetăți au scos la lumină numeroase locuințe, ateliere metalurgice, cuptoare de olar și menajere, gropi de provizii și rituale, complexe de cult etc.³⁴

Prin analiza datelor arheologice din zona localității Covasna a fost posibilă formularea unei teme de discuție referitoare la componentele arheologice importante care definesc peisajul din această micro-regiune, dominată foarte bine de situl bine cunoscut și cercetat în ultimii 23 de

³¹ Ciugudean 2011, 72-73, 76.

³² Crișan et al. 2018, 173-190.

³³ Căvruc 1998.

³⁴ Ștefan et al. 2018.

ani de pe Dealul Cetății Zânelor. În același timp, o abordare arheologică a peisajului și rolului *Cetății Zânelor din preistorie și până la cucerirea romană a Daciei necesită, pe lângă cercetările arheologice sistematice, realizate anual de echipa coordonată de dr. Paul Pupeză de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca, noi cercetări interdisciplinare în zona cetății și a noilor puncte arheologice descoperite în perioada 2013-2022.*

În colecția Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe este înregistrat un vârf de lance din fier (Nr. inv.: ARH-15501), care a fost descoperit în zona sitului de la Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor și donat muzeului (fig. 33). Nu se cunoaște cu exactitate locul unde a fost descoperită piesa, dar fiind asociat cu materialele arheologice descoperite la Covasna-Dealul Sărat și Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor, putem spune că această piesă aparține epocii Latène.³⁵

În ultimii ani am remarcat noi situri arheologice din zona Covasnei, care aduc în actualitate dealuri și terase amplasate pe poziții dominante, cu elemente clare de fortificație (valuri de pământ și piatră, șanțuri etc.). Ele pot fi asociate cu posibile centre de putere din această parte a Depresiunii Târgu Secuiesc. Cel mai important sit descoperit în ultimii ani este cel de

la Covasna-Dealul Sărat, amplasat la periferia depresiunii, lângă drumurile de acces care intră/ies din depresiune, dar care oferă pentru epoca Latène și un punct de interes major în asigurarea vizibilității atât înspre Cetatea Zânelor din direcția Covasna, cât asupra zonelor joase ale Depresiunii Târgu Secuiesc.

Alături de siturile de la Covasna-Cetatea Zânelor și Covasna-Dealul Sărat, cel de la Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor aduce, prin descoperirile realizate în anul 2022, noi informații cu privire la locuirea preistorică din zona Covasnei, în special pentru epoca bronzului, dar și pentru epoca antică, cu materiale specifice celor două epoci ale fierului, caracteristice acestei zone. Putem spune că, prin diversitatea locuirii succesive, acest sit de terasă are un real potențial arheologic, el putând oferi informații extrem de prețioase pentru arealul Carpaților Răsăriteni, în condițiile în care investigațiile vor continua și în viitor.

Mulțumiri

Pentru documentarea magnetometrică a zonei sitului de la Covasna-Valea Hankó, îi mulțumim colegului dr. habil. Alexandru Popa. Pentru realizarea catalogului de piese litice mulțumim colegei dr. Paula-Nicoleta Mazăre.

---

³⁵ Mulțumim domnului dr. SZTÁNCZUSZ Sándor József pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție această piesă pentru studiu și conducerii Muzeului Național Secuiesc pentru acordarea dreptului de publicare în revista *Angvstia*.

CATALOG

Catalogul cuprinde principalele artefacte descoperite, care sunt prezentate în ordine cronologică, potrivit apartenenței lor culturale³⁶:

Cultura Jigodin

1. Fragment din peretele unui vas cu gâtul arcuit, modelat din pastă degresată cu nisip și pietriș. Suprafața exterioară are culoare maronie, cea interioară gri-închis, ambele zgrunțuroase. Pe gât este decorat cu un brâu simplu, sub care se află o perforație transversală (fig. 15/1).

2. Fragment dintr-o toartă în bandă, aparținând unui vas modelat din pastă degresată cu nisip și pietriș. Suprafața exterioară are culoare cenușie, cu o pată mai închisă, cea interioară este brună cu o pată cenușie, ambele suprafețe fiind zgrunțuroase. Decorul șnuruit este format din două linii paralele, spațiul dintre acestea fiind umplut cu hașuri, executate tot în tehnica șnurului (fig. 15/2).

3. Fragment dintr-o ceașcă având gura evazată și buza rotunjită. A fost confecționat din pastă fină, la ardere căpătând culoare gri-închisă. Ambele suprafețe sunt netezite. Zona umărului este marcată de un prag în relief. Nedecorat. Db: 10 cm (fig. 15/3).

4. Fragment din gura unui vas cu buza ușor evazată. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip cu bobul mic. Suprafața exterioară are culoare brun-deschis, zgrunțuroasă, cea interioară gri-închis, netezită. Pe gât este decorat cu trei brăie simple, orizontale (fig. 15/4).

5. Fragment din marginea unui vas cu buza evazată, rotunjită, modelat din pas-

tă fină. Suprafețele au culoarea cenușie, ambele netezite. Pe gât este decorat cu trei linii orizontale, executate în tehnica șnurului. Db: 14 cm (fig. 15/5).

6. Fragment din marginea unui vas, cu buza ușor evazată și puțin îngroșată. A fost modelat din pastă degresată cu nisip cu bobul mic. Suprafețele s-au ars la cenușiu-închis, fiind netezite. Sub buză se află un buton oval-alungit, aplicat vertical (fig. 15/6).

7. Fragment din gura unei oale cu buza ușor evazată, în formă de manșetă. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip fin și ceramică pisată. Suprafața exterioară, zgrunțuroasă, are culoare brun-cenușie, cu o pată neagră pe buză, iar cea interioară este de culoare brună. Ambele suprafețe sunt netezite. Nedecorat. Db: 18 cm (fig. 15/7).

8. Fragmentul unei oale cu gura evazată. Buza este rotunjită, îngroșată în formă de manșetă. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip fin. Suprafața exterioară este brun-cenușie, având o pată închisă pe buză, iar cea interioară este cenușiu-închis. Ambele suprafețe sunt zgrunțuroase. Nedecorat. Db: 28 cm (fig. 15/8).

9. Fragment din gura unui vas cu buza evazată. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip cu bobul mic. Suprafața exterioară are culoarea cenușie, pe buză fiind o dungă de culoare închisă. Suprafața interioară s-a ars la gri-închis, ambele fiind netezite. Nedecorat. Db: 32 cm (fig. 15/9).

10. Fragmentul unei oale cu gura evazată. Buza este rotunjită, îngroșată în formă de manșetă. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip fin. Suprafața exterioară s-a ars la brun-cenușiu, cea interioară la cenușiu-închis. Ambele suprafețe sunt netezite. Sub buză, pe gât este decorat cu trei brăie ușor oblice, aproape verticale. Db: 34 cm (fig. 15/10).

11. Vârf cu morfologie triunghiulară,

³⁶ În catalog au fost folosite următoarele abrevieri specifice: D – diametrul; Db – diam buzei (= gurii) (vas ceramic); Dba – Diametrul bază (vas ceramic); Dmax – diametrul maxim (vas ceramic); g – grame; G – greutate; GR – Grosime; L – lungime; LA, l – lățime; LAmx – lățime maximă; Lmax – lungime maximă; S – Suprafața.

profil liniar și secțiune transversală lenticular-alungită; materia primă - silex parțial translucid, cu textură fină, de culoare brun-cenușie, cu inserții lăptoase; amenajare prin percuție, prin desprinderi alternative pe ambele suprafețe, cu retușe bilaterale, mai evidente pe latura stângă. Vârful piesei este ciobit, partea distală este tăiată oblic, marginea dreaptă prezintă o concavitate de tip *encoche*, amenajată probabil cu scopul înmănușării piesei. Urme de uzură: luciu observat în zona vârfului și pe margini, în special pe fața superioară, mult mai accentuat pe latura stângă, care este și mult mai tocită, cu microdesprinderi, având aspect de tăiș. Interpretare funcțională: fie vârf de lance fragmentar (este posibil ca piesa să reprezinte doar un fragment distal al unui artefact de mai mari dimensiuni, ulterior reutilizat), fie, cel mai probabil, un obiect cu rol de tăiere (cuțitaș sau piesă componentă a unei seceri) (Nr. inv.: 27772). L = 7 cm; LA = 4,5 cm; GR = 0,9 cm (fig. 22/1). Se remarcă faptul că piesa a fost descoperită în groapa databilă în perioada târzie a epocii bronzului (Cx 01), dar cel mai probabil aparține perioadei timpurii a epocii bronzului, cultura Jigodin.

Cultura Monteoru

Culturii Monteoru îi poate fi atribuită, cu siguranță, o toartă în formă de șa. Probabil tot acestei culturi îi aparțin și câteva fragmente de buze îngroșate, care pot să aparțină unor străchini de tip „coif suedez”.

12. Fragment din marginea unui vas cu buza evazată, îngroșată, modelat din pastă fină. Suprafața exterioară are culoarea brună, cu o pată cenușie, cea interioară fiind arsă la gri-închis. Ambele suprafețe sunt netezite. Nedecorat. Db: 28 cm (fig. 16/1).

13. Fragment din marginea unui vas cu buza evazată, îngroșată, modelat din pastă degresată cu nisip și pietriș. Suprafețele

s-au ars la cenușiu-închis, fiind netezite. Nedecorat. Db: 30 cm (fig. 16/2).

14. Fragmentul unei torți în formă de șa. Aparține unui vas modelat din pastă fină, arsă la culoarea brun-cenușiu, având suprafețele netezite. Nedecorat (fig. 16/3).

15. Fragment din marginea unui vas cu buza evazată, îngroșată, modelat din pastă degresată cu nisip fin și ceramică pisată. Suprafețele s-au ars la culoarea brun-cenușiu, ambele fiind netezite. Nedecorat (fig. 16/4).

Cultura Ciomortan

16. Fragment din peretele unui vas decorat. Recipientul a fost modelat din pastă fină, cu suprafețe netezite, arse la culoarea neagră. Decorul constă din trei linii paralele orizontale, din care pornesc alte trei linii perpendiculare. Spațiul dintre acestea este umplut cu impresiuni circulare. Pe baza analogiilor cunoscute, cel mai probabil este vorba de un motiv triunghiular (fig. 16/5).

Cultura Wietenberg

17. Fragment din peretele unui vas decorat. Recipientul a fost modelat din pastă fină, cu suprafețe netezite. Suprafața exterioară are culoarea brună, cea interioară brun-roșiatică. Decorul constă din câte două linii paralele în formă de căpriori, spațiul dintre ele fiind umplut cu impresiuni circulare (fig. 16/6).

18. Fragment din peretele unui vas decorat, modelat din pastă fină. Suprafețele au culoarea cenușiu-închis și sunt netezite. Pe partea exterioară este un decor incizat, format din meandre hașurate (fig. 16/7).

19. Fragment din buza unei cești cu profilul în formă de S. Vasul a fost modelat din pastă fină, având suprafața exterioară de culoare brun-cenușie, cea interioară gri-închis. Ambele suprafețe sunt netezite. Pe umăr este decorat cu un șir de alveole, iar pe corp cu caneluri subțiri, oblice,

despărțite între ele. Dimensiuni: Db: 13 cm; Dmax: 14 cm (fig. 16/8).

20. Fragment din gura unei oale cu buza rotunjită. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu mult pietriș. Suprafețele zgrunțuroase au culoarea roșiatică. Pe gât a fost decorat cu un brâu orizontal cu creștături, sub care era un buton alveolat (fig. 16/9).

21. Fragment din gura unei oale cu profilul în formă de S. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu nisip cu bobul mic, având suprafețele de culoare gri-închis, ambele fiind și netezite. Nedecorat. Dimensiuni: Db: 28 cm (fig. 16/10).

Cultura Gáva

22. Fragment din gura unei străchini calotiforme, cu buza rotunjită, recipientul fiind modelat din pastă degresată cu cioburi pisate. La exterior are culoarea brună, în interior fiind gri-închis. Ambele suprafețe sunt netezite. Nedecorat. Db: 28 cm (fig. 17/1).

23. Fragment din gura unui vas cu buza evazată. Recipientul a fost modelat din pastă fină, suprafețele având culoarea roșiatică, ambele fiind netezite. Nedecorat. Db: 24 cm (fig. 17/2).

24. Fragment din gura unui vas lobat, cu gâtul arcuit. Oala a fost confecționată din pastă degresată cu cioburi pisate. La exterior are culoarea brun-roșiatică, în interior fiind brun-cenușie. Ambele suprafețe sunt netezite. Nedecorat. Db: 24 cm (fig. 17/3).

25. Fragment din peretele unui vas de mari dimensiuni. A fost modelat din pastă degresată cu cioburi pisate. Suprafața exterioară are culoarea brun-deschis, cea interioară fiind brun-cenușie. Ambele suprafețe sunt zgrunțuroase. La exterior este decorat cu barbotină (fig. 17/4).

26. Fragment din peretele unui vas decorat, modelat din pastă fină. Suprafețele au culoarea roșiatică, fiind netezite. Pe partea exterioară este un decor incizat, în

forma „scheletului de pește”. Dmax: 22 cm (fig. 17/5).

27. Fragment din umărul unui vas de provizii de mari dimensiuni. A fost modelat din pastă degresată cu cioburi pisate. Suprafața exterioară netezită are culoarea neagră, cea interioară fiind zgrunțuroasă, de culoare brună. La exterior, pe umăr este decorat cu caneluri late, orizontale (fig. 17/6).

28. Fragment din gura unui vas-borcan, cu buza ușor evazată. Recipientul a fost modelat din pastă degresată cu cioburi pisate. Suprafețele au culoarea brun-cenușie, la exterior cu o pată închisă, ambele zgrunțuroase. Sub buză, pe umăr este un buton aplicat. Db: 20 cm (fig. 17/7).

29. Fragmentul unui pahar miniatural, modelat din pastă fină, arsă la culoarea maroniu-deschis, suprafețele fiind zgrunțuroase. Nedecorat. Db: 4 cm (fig. 17/8).

30. Fragment din peretele unui vas modelat din pastă degresată cu cioburi pisate. Suprafața exterioară, zgrunțuroasă, are culoarea roșiatic-cenușie, cea interioară fiind roșiatică și netezită. La exterior este decorată cu striuri de tip *Kammstrich* (fig. 17/9).

Epoca dacică

31. Fragment din gura unui vas cu buza evazată. Recipientul a fost modelat la roată rapidă, din pastă fină. Suprafețele au culoarea cenușie, ambele fiind netezite. Nedecorat. Db: 20 cm (fig. 18/1).

32. Fragment din baza inelară a unui vas de mari dimensiuni. Recipientul a fost modelat la roată rapidă, din pastă degresată cu nisip cu bobul mic. Suprafețele au culoarea brun-roșiatică, ambele fiind netezite. Nedecorat. Db: 20 cm (fig. 18/2).

33. Fragment din baza inelară a unui vas de mari dimensiuni. Recipientul a fost modelat la roată rapidă, din pastă degresată cu nisip cu bobul mic. Suprafețele au culoarea cenușie, ambele fiind netezite.

Nedecorat. Db: 13 cm (fig. 18/3).

34. Fragment din gura unui vas cu buza evazată. Recipientul a fost modelat la roată rapidă, din pastă degresată cu nisip cu pietriș. Suprafețele au culoarea cenușie, ambele fiind netezite. Probabil suprafețele sunt exfoliate și în antichitate aveau un slip netezit sau lustruit. Nedecorat. Db: 31 cm (fig. 18/4).

35. Fragment din gura unei străchini cu buza ușor evazată. Recipientul a fost modelat la roată rapidă, din pastă fină. Suprafețele netezite au culoarea cenușie, cu o pată gălbuie pe o parte. Sub buză este o apucătoare păstrată parțial. Nedecorat. Db: 46 cm (fig. 18/5). Observație: acest fragment ceramic nu este unul tipic pentru ceramica dacică descoperită în zona Covasnei. Până în prezent nu au fost descoperite toate de acest fel în situl *Cetatea Zânelor* de la Covasna. Atribuire culturală incertă.

36. Cute. Artefact din gresie, de formă paralelipipedică alungită, cu secțiune dreptunghiulară; spart parțial în partea distală și total în partea proximală; confecționat prin debitare și abrazare. Una din suprafețele laterale prezintă un aspect neregulat, rugos, cu ciobituri, fiind mai tocită înspre capătul distal. Părțile active cel mai intens folosite sunt suprafața laterală stângă, puternic șlefuită/lustruită, și suprafața superioară, cu capătul distal, fațetat, bine șlefuit. S-au observat urme de utilizare: tocire, lustruire, striuri transversale, mai ales pe suprafața îngustă din stânga. Rolul funcțional: piatră de ascuțit (Nr. inv.: 27870). L = 14,32 cm; LA = 4,38 cm; GR = 2,5 cm (fig. 19/1).

37. Cute. Artefact din gresie, de formă paralelipipedică, obținut prin cioprire și abraziune, ciobit în vechime. Suprafața activă, cea superioară, este netedă, bine șlefuită, ca urmare a utilizării. Rolul funcțional: piatră de ascuțit (Nr. inv.: 27869). L = 16,46 cm; LA = 6,52 cm; GR = 4,03 cm (fig. 19/2).

38. Cute. Artefact din gresie, de formă alungită, dreptunghiular în secțiune, spart în vechime, cu muchii rotunjite; partea activă reprezentată de două dintre suprafețe, puternic șlefuite (fine); urme de utilizare: tocire, striuri fine. Rolul funcțional: piatră de ascuțit (Nr. inv.: 27871). L = 9,91 cm; LA = 3,76 cm; GR = 3,45 cm (fig. 19/3).

39. Cute. Artefact din gresie, de formă paralelipipedică, cu suprafețe plate și muchii în majoritate rotunjite, bine șlefuite. Una din fețe, reprezentând probabil partea activă, este puternic aplatizată; cu muchii tăiate drept, ciobite în urma utilizării (Nr. inv.: 27867). L = 13,4 cm; LA = 5,82 cm; GR = 3,07 cm (fig. 19/4).

40. Artefact din gresie (galet) de formă elipsoidală, cu suprafața șlefuită. Posibile urme de utilizare ar fi mai multe zone de aplatizare (tocire?) și striuri/ciobituri observate pe suprafața piesei. Rolul funcțional este incert - posibil șlefuitor/percutor. O altă funcționalitate propusă a fost cea de proiectil (Nr. inv.: 27873). L = 6,34 cm; LA = 5,05 cm; GR = 5,08 cm (fig. 19/5).

41. Artefact din gresie, obținut prin debitare și abraziune, de formă aproximativ paralelipipedică, cu baza pătrată, cu muchiile rotunjite în partea superioară și lateral. Suprafața superioară este netedă, bine șlefuită. Piesa prezintă ciobituri laterale, probabil rezultate în urma folosirii. Funcționalitate incertă (Nr. inv.: 27868). L = 68,7 m; LA = 64 cm; GR = 3 cm (fig. 19/6).

42. Artefact din gresie (galet), de formă aproximativ elipsoidală, cu aspect natural. Pe una dintre fețe se observă o zonă cu urme de tocire (aplatizare), rezultate în urma utilizării. Funcționalitate incertă – posibil folosit ca șlefuitor sau percutor (Nr. inv.: 27872). L = 8,57 cm; LA = 6,88 cm; GR = 5,81 cm (fig. 19/7).

43. Cute (?). Artefact din gresie, de formă aproximativ cubică, obținut prin debitare, cioprire; doar una din suprafețe, cea

superioară, este netedă, fină (puternic șlefuită și lustruită). Muchiile sunt rotunjite, neregulate, cu urme de lovire, rezultate fie la prelucrare, fie în urma folosirii. Funcționalitate incertă (Nr. inv.: 27866). L = 8,22 cm; LA = 6,96 cm; GR = 4,98 cm (fig. 19/8).

44. Artefact din gresie, de mari dimensiuni, de formă neregulată, cu secțiunea transversală aproximativ trapezoidală, spart în vechime. Una din suprafețe este aplatizată, fiind amenajată pentru utilizare prin șlefuire (abraziune). Urme de uzură observate: tocire, micro-desprinderi și striuri longitudinale și transversale. Rol funcțional: piatră pentru ascuțit (Nr. inv.: 27876). L = 15,15 cm; LA = 9,03 cm; GR = 5,73 cm; G = 1038 g (fig. 19/9).

45. Piatră prelucrată. Galet mare din gresie de formă elipsoidal-neregulată, cu fețele și muchiile amenajate prin ciopli-re și abrazare. Una din fețe este puternic aplatizată și tocită, iar suprafața opusă prezintă o fațetare în plan oblic, cu urme intense de utilizare: șlefuire, tocire, striuri, care sugerează folosirea pietrei prin frecare. Ciobită recent (Nr. inv.: 27886). L = 17,82 cm; LA = 17,70 cm; GR = 10,94 cm (fig. 20/1).

46. Piatră prelucrată. Artefact de formă aproximativ discoidală, obținut prin ciopli-re și șlefuire parțială; cu suprafața superioară mai netedă; cu muchiile neregulate, cu urme de abraziune și ciobire, rezultate fie în urma prelucrării, fie a utilizării. Funcționalitate incertă (Nr. inv.: 27878). Dmax = 7,11 cm; GR = 2,83 cm (fig. 20/2).

47. Piatră cu urme de folosire. Galet mare din gresie, de formă elipsoidală, cu muchiile rotunjite și una dintre fețe aplatizate prin abrazare. Unul dintre capete, cu aspect neregulat, prezintă desprinderi de materie, ciobituri și fisuri, produse atât în vechime, cât și recent. Rol funcțional incert (Nr. inv.: 27885). L = 18,02 cm; LA = 15,32 cm; GR = 6,12 cm (fig. 20/3).

48. Cute. Artefact din gresie, plat, de formă aproximativ rectangulară, cu colțurile rotunjite, confecționat prin ciopli-re și abraziune, spart la unul din colțuri. Urmele de utilizare se observă în special pe suprafața superioară, mult mai fină, cu granulația mai mare, tocită, și ciobită. Rol funcțional: probabil piatră de ascuțit (Nr. inv.: 27877). L = 6,69 cm; LA = 6,63 cm; GR = 1,61 cm (fig. 20/4).

49. Piatră prelucrată. Artefact din gresie (galet), de formă ovoidală, cu un capăt secționat (spart?) în vechime, fie ca urmare a unei acțiuni de amenajare a pietrei (crearea unei baze), fie ca rezultat al folosirii. Urmele de utilizare, observate în special în partea opusă spăturii, constau în tocirea suprafeței și micro-alveolări, sugerând folosirea prin frecare (Nr. inv.: 27884). L = 12,90 cm; LA = 10,96 cm; GR = 8,26 cm (fig. 20/5).

50. Artefact din piatră. Artefact din gresie (galet), cu aspect calotiform natural, cu partea superioară rotunjită, iar cea inferioară plată, ciobită recent. Urmele de utilizare se observă pe muchiile laterale: tocire (șlefuire) și ciobire, desprinderi concoidale. Rol funcțional incert - probabil percutor (Nr. inv.: 27882). L = 8,47; LA = 7,63 cm; GR = 4,17 cm (fig. 20/6).

51. Piatră prelucrată. Artefact din gresie (galet), de formă discoidală, obținut prin șlefuirea (abrazarea) marginilor. Ciobit la descoperire. Rol funcțional incert (Nr. inv.: 27879). D = 6,39 cm; GR = 1,82 cm (fig. 20/7).

52. Piatră prelucrată. Galet din gresie de formă aproximativ elipsoidală, cu fețele și muchiile aplatizate prin ciopli-re și abrazare. Urmele de utilizare observate constau în tocirea și alveolarea suprafețelor. Rolul funcțional este incert, probabil a folosit ca piatră de ascuțit. Prezintă ciobituri recente (Nr. inv.: 27883). L = 14,73 cm; LA = 13,81 cm; GR = 7,26 cm (fig. 20/8).

53. Piatră prelucrată. Artefact din gresie (galet), de mici dimensiuni, în formă de

paralelipiped cu baza aproximativ pătrată, obținut prin abraziune. Suprafețele și muchiile tocite, rotunjite indică utilizarea sa, probabil ca piatră de șlefuit, ascuțit (Nr. inv.: 27880). L = 4,9 cm; LA = 44,5 cm; GR = 1,5 cm (fig. 20/9).

Atribuire culturală incertă

54. Așchii de debitaj. Resturi de debitaj (așchii) din rocă vulcanică microgranulară cu forme neregulate (2 buc. Nr. inv.: 27874). Lmax = 7,61 cm, LAmx = 6,84 cm (fig. 21/1, 4).

55. Așchie de debitaj. Produs de debitaj din rocă vulcanică microgranulară, de culoare cenușie, cu formă aproximativ triunghiulară, cu una din laturi tăiată drept și cealaltă curbă, cu o fațetă în plan oblic și muchia subțire, tăioasă. Posibilă eboșă a unui artefact cu rol funcțional în tăiere (Nr. inv.: 27773). L = 9,25 cm, LA = 4,77 cm, GR = 1,78 cm (fig. 21/2).

56. Așchie de debitaj. Produs de debitaj din rocă vulcanică microgranulară de culoare gri, cu formă neregulată, fără urme de prelucrare și utilizare (Nr. inv.: 27822). L = 7,65 cm, LA = 7,27 cm, GR = 1,80 cm (fig. 21/3).

57. Așchie de debitaj cu urme de prelucrare. Produs de debitaj din rocă vulcanică microgranulară de culoare gri-deschis, de formă relativ patrulateră și secțiune lenticulară convex-concavă, cu talon neted și bulb de percuție atenuat, extremitatea distală este tăiată transversal-oblic; marginea dreaptă este tăiată drept; latura stângă convexă, fațetată (subțiată), cu marginea tăioasă (posibilă parte activă) (Nr. inv.: 27832). L = 4,86 cm, LA = 6,47 cm, GR = 1,77 cm (fig. 21/5).

58. Gratoar. Gratoar pe suport laminar scurt, din rocă vulcanică microgranulară de culoare gri, cu morfologie relativ trapezoidală și secțiune trapezoidal-canelată, amenajat prin percuție, cu două margini tăioase realizate în capătul distal și marginea stângă prin fațetare în plan

oblic (transversal și longitudinal) (Nr. inv.: 27821). L = 4,86 cm, LA = 5,29 cm, GR = 1-25 cm (fig. 21/6).

59. Fragment de nucleu. Nucleu fragmentar din rocă vulcanică microgranulară, de culoare gri, cu morfologie neregulată și secțiune aproximativ triunghiulară, cu o parte din cortex păstrată la unul din capete; cu negative de debitaj neregulate (Nr. inv.: 27823). L = 7,71 cm, LA = 7,83 cm, GR = 4,05 cm (fig. 21/7).

60. Lamă fragmentară cu profil liniar, ușor curb și secțiune trapezoidală, realizată din silex mat, de culoare maroniu-gălbui, amenajată prin percuție și retușare; urme de uzură: luciu, observat în special în partea proximală (ventral, în zona bulbului de percuție și marginea stângă, și dorsal în zona central-proximală stânga), probabil rezultat al înmănușării. Păstrată partea proximală, cu bulbul de percuție, și partea mezială; cu depuneri pe latura stângă (Nr. inv.: 27777). L = 4,11 cm, LA = 1,46 cm, GR = 0,41 cm. Perioada timpurie a epocii bronzului (fig. 21/8).

61. Așchie de debitaj. Produs laminar de debitaj din rocă vulcanică microgranulară, cu aspect curbat, cu secțiune trapezoidală și muchii tăioase. Fără urme de prelucrare și folosire (Nr. inv.: 27778). L = 6,46 cm, LA = 3,34 cm, GR = 1,42 cm (fig. 21/9).

62. Nucleu din piatră. Nucleu din sticlă vulcanică microgranulară, de formă aproximativ semisferică, cu o bază relativ plată; prezintă urme de debitare, ceea ce sugerează folosirea sa ca materie primă pentru confecționarea de artefacte (Nr. inv.: 27881). L = 7,30 cm, LA = 7,11 cm, GR = 5 cm (fig. 21/10).

63. Bloc de piatră prelucrată. Bloc fragmentar din gresie, de formă poliedrică neregulată și secțiune rectangulară, cu două laturi lungi, îmbinate în unghi de 45° și cu trei fețe tăiate relativ drept, iar celelalte cu aspect neregulat, natural sau datorat fracturării accidentale. În partea

superioară se remarcă mai multe intervenții intenționate, produse în vechime, constând în: 5 creștături perpendicular-oblice amplasate pe una din muchiile lungi (cu L cuprinsă între aprox. 3,5 și 5 cm) și 3 scobituri aproximativ circulare, amplasate pe fața superioară (2 alăturate, cu diametrul aprox. de 3 cm și una mai mică, izolată, cu diametrul de 1,10 cm). Tot pe fața superioară se observă o șanțuire superficială (L = 16,8 cm), aproximativ paralelă cu latura lungă, opusă celei cu creștături. L = 30,5 cm, LA = 27 cm, GR = 17,2 cm, G = 15 000 g (fig. 22/2). Observație: piesa a fost descoperită în zona aglomerării cu pietre din perioada mijlocie a epocii bronzului (Cx 03), dar cel mai probabil aparține epocii bronzului, fără a se putea preciza cu exactitate

atribuirea culturală. Semnele de pe acest bloc de piatră pot fi puse în legătură cu o eventuală reprezentare antropomorfă.

64. Vârf de lance de fier. Locul de descoperire/autorul descoperirii: Covasna–Hankó-fürdő (Băile Hankó). Donația lui Pál Hadnagy din Zagon, 1957. Descrierea: vârf de lance cu lama în formă de frunză, prevăzut cu tub de înmănușare. Este confecționat din fier prin forjare. Piesa s-a păstrat în stare de conservare mediocră. Vârful lamei și o parte a tubului de înmănușare sunt rupte. Prezintă urme de coroziune pe suprafață. Date tehnice: L (total): 16 cm; L (lamă): 10,6 cm; LA (lamă): 3,3 cm; D (tub de înmănușare): 2,1 cm; G: 107 g. Nr. inv.: ARH-15501, Muzeul Național Secuiesc – Sfântu Gheorghe (fig. 33/1-2).³⁷

Bibliografie / Bibliography

Andrișoiu I. 1992. *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*. Bibliotheca Thracologica II. București: Institutul Român de Tracologie.

Bader T. 1991. *Die Schwerter in Rumänien*. Prähistorische Bronzefunde IV/8. Stuttgart: Steiner Verlag.

Băjenaru R. 2014. *Sfârșitul bronzului timpuriu în regiunea dintre Carpați și Dunăre*. Cluj-Napoca: Editura Argonaut.

Bălan G., Quinn C.P., Hodgins G. 2016. The Wietenberg Culture: Periodization and Chronology. *Dacia* N.S. LX: 67-92.

Boroffka N.G.O. 1994. *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 19. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.

Buzea D. 2013. *Raport tehnic de cercetare arheologică, istorică, etnografică Covasna, jud. Covasna, Sfântu Gheorghe* (ms., noiembrie 2013; Arhiva MNCR).

Cavruc V. 1998 (ed.). *Repertoriul arheologic al județului Covasna*. Seria Monografii Arheologice I. Sfântu Gheorghe: Editura Angvstia.

Chidioșan N. 1980. *Contribuți la istoria tracilor din nord-vestul României. Așezarea Wietenberg de la Derșida*. Oradea: Muzeul Țării Crișurilor.

Ciugudean H. 2011. Periodizarea culturii Gáva în Transilvania în lumina noilor cercetări. *Apulum* XLVIII/2: 69-102.

Constantinescu M. 2020. Începuturile culturii Monteoru: așezarea de la Năeni-Zănoaga Cetatea 2. Cluj-Napoca: Editura Mega.

Crișan V. 2000. *Dacii din estul Transilvaniei*. Sfântu Gheorghe: Editura Carpații Răsăriteni.

Crișan V. 2009. Cetatea Zânelor de la Covasna - între mit și realitate. In: V. Crișan, V. Sîrbu (ed.), *Dacii din Curbura Carpaților. Catalog de expoziție*. Sfântu Gheorghe: Muzeul Carpaților Răsăriteni.

Crișan V., Pupeză P., Săsăran L., Buzea D. 2018. Pietrele de ascuțit dacice de la Covasna – Cetatea Zânelor. *Mousaios* XXII: 173-190.

³⁷ Mulțumim dr. Sztáncsuj Sándor József pentru fișa acestui obiect pusă la dispoziție și dr. Călin Șuteu pentru scanarea 3D a obiectului și procesarea 2D a imaginilor.

- Crișan V., Sirbu V., Pupeză P. 2016.** *Covasna – Cetatea Zânelor. Un centru de putere dacic din Carpații Orientali.* Brăila: Editura Istros.
- Crișan V., Sirbu V., Pupeză P., Mărgineanu-Cârstoiu M., Apostol V., Nagy J., Piroska E. 2017.** Covasna. In: O. Țentea, V. Lungu, Fl. Matei-Popescu (ed.) *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2016. A LI-a Sesiune Națională de rapoarte arheologice, 24-27 mai 2017, București, Muzeul Național de Istorie a României.* București: Institutul Național al Patrimoniului: 49-50.
- Munteanu R. 2010.** Începutul bronzului mijlociu în depresiunile marginale ale Carpaților Orientali. *Bibliotheca Memoriae Antiquitatis* XXIV, Piatra Neamț: Editura „Constantin Matasă”.
- Popa A. 2022.** *Raport privind evaluarea arheologică și arheometrică non-invazivă a terenului, prelucrarea informatizată a datelor achiziționate și interpretarea acestora din punct de vedere arheometric și arheologic, pe terenul identificat prin CF 28869 de la Covasna.* Sfântu Gheorghe (ms.; Arhiva MNCR).
- Pupeză P., Crișan V., Sirbu V., Cristescu C., Tutilă O., Cioată D., Apostol V., Buzea D., Ștefan D. 2022.** Covasna, jud. Covasna. Punct: Cetatea Zânelor. In: I.C. Opreș (ed.), *Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2021. A LVI-a Sesiune Națională de rapoarte arheologice, 26-28 mai 2022, Oradea.* București: Institutul Național al Patrimoniului: 104-105.
- Puskás J. 2018.** Middle Bronze Age Settlement patterns and metal discoveries in the valley of the Black River. In: R.E. Németh, B. Rezi, (eds.): *Bronze Age Connectivity in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș. 13-15 October 2016.* Cluj-Napoca: Editura Mega: 217-278.
- Roman P.I., Dodd-Opreșcu A., János P. 1992.** *Beiträge zur Problematik der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas.* Mainz am Rhein: Philip von Zabern.
- Roska M. 1942.** *Erdély régészeti repertórium* I. Óskor. Kolozsvár: f.e.
- Soroceanu T. 2012.** *Die Kupfer- und Bronzezeit in Rumänien / Depozitele de obiecte din cupru și bronz din România. Epoca timpurie și mijlocie a bronzului.* *Archaeologica Romanica* Band V, Cluj-Napoca - Bistrița: Editura Accent.
- Ștefan M., Buzea D.L., Ștefan D., Kovács A., Puskás J. 2018.** Raport preliminar asupra cercetărilor desfășurate la Reci-Doboika, jud. Covasna, un sit cu depuneri în gropi din epoca fierului. *Angustia* 22: 137-166.
- Ștefan M.-M., Ștefan D., Buzea D. 2021.** Noi cercetări arheologice pe Valea Cașinului. Fortificațiile de la Sânzieni-Cece, jud. Covasna. *Angustia* 25: 75-104.
- Szabó V.G. 2017a.** Hoards and Fortifications: New Observations on the Structure and Function of Eastern Hungarian Late Bronze Age and Early Iron Age High-Altitude Fortified settlements. In: B.S. Heeb, A. Szentmiklosi, R. Krause, M. Wemhoff (eds.), *Fortifications: The Rise and Fall of Defended Sites in Late Bronze and Early Iron Age of South-East Europe. International Conference in Timișoara, Romania from November 11th to 13th.* Berlin: Staatliche Museen zu Berlin: 107-134.
- Szabó V.G. 2017b.** A Gáva kerámias-tílus kora. Az Alföld a hajdúböszörményi szitulák földbekerülésének időszakában. In: V. Szabó, M. Bálint, G. Vácz (eds.), *A második hajdúböszörményi szitula és kapcsolatrendszer / The second situla of Hajdúböszörmény and its relations.* *Studia Oppidorum Haidonacium* XIII. Budapest: Robinco Kft.: 231-278.
- Șékely Z. 1981.** Cetăți din epoca bronzului în județul Covasna. *Aluta. Studii și Comunicări* XII-XIII: 21-30.
- Zaharia E. 1990.** La culture Monteoru. La deuxième étape des développements à la lumière des fouilles de Sărata-Monteoru (dép. de Buzău). *Dacia* N.S. XXXIV: 23-51.

Fig. 1 Harta jud. Covasna localizată pe harta României (apud www.județul.covasna).

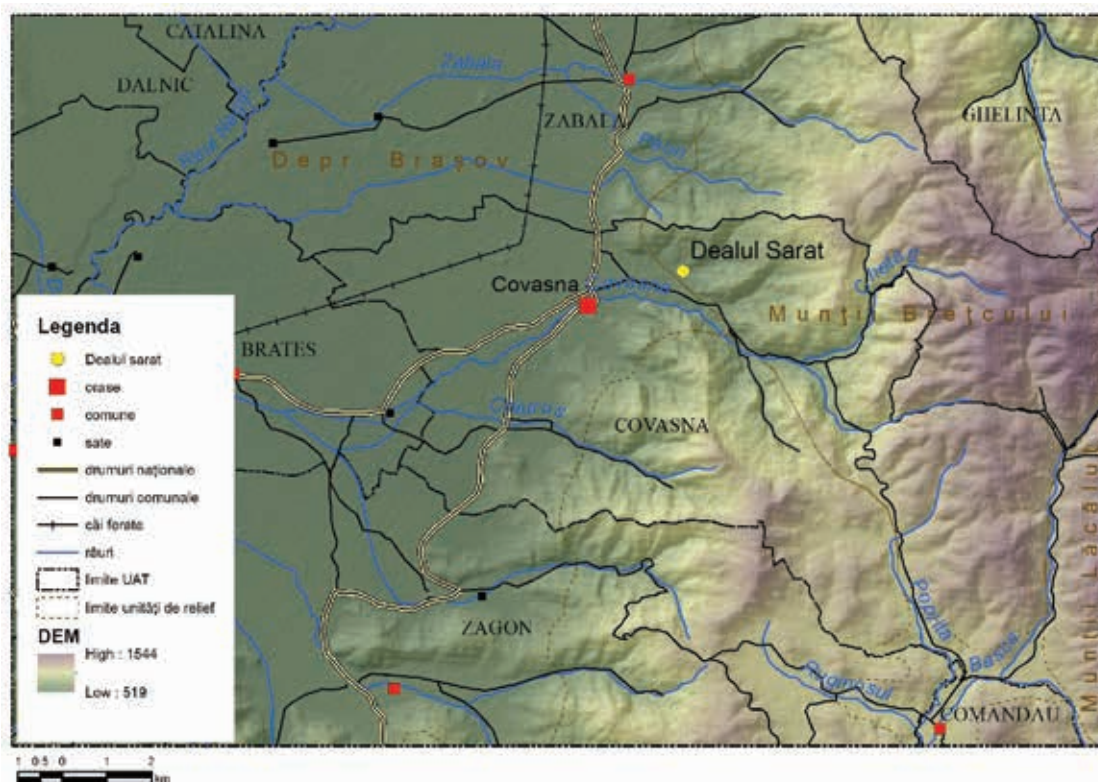
Fig. 1 Covasna County located on the map of Romania (after www.județul.covasna).

Fig. 2 Covasna și localizarea celor mai importante descoperiri arheologice de la Covasna-Cetatea Zânelor, Covasna-Dealul Sărat și Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor (apud <https://earth.google.com>).

Fig. 2 Covasna town and the location of the most important archaeological finds at Covasna-Cetatea Zânelor, Covasna-Dealul Sărat and Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor (Hankó Valley/Pigeon Valley) (after <https://earth.google.com>).

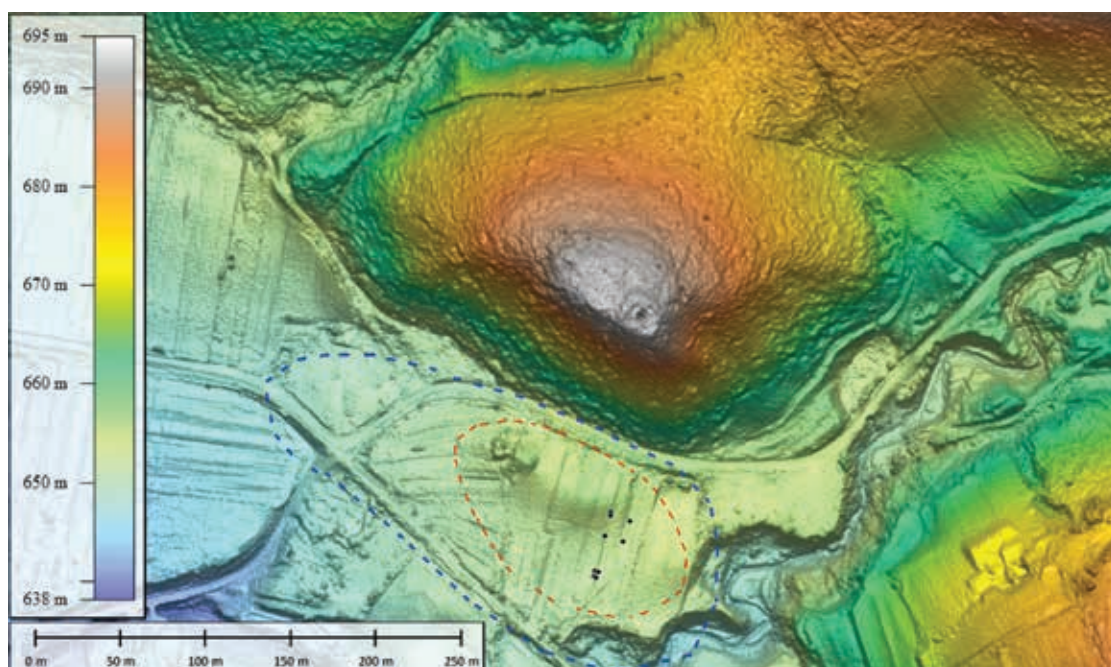

Fig. 3 Covasna – localizarea siturilor arheologice de la Covasna-Dealul Sărat și Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
Fig. 3 Covasna town. Location of the archaeological sites of Covasna-Dealul Sărat and Valea Hankó/Valea Porumbeilor.

Fig. 4 Covasna-Dealul Sărat și zona de protecție delimitată a sitului în baza căreia s-a realizat proiectul de evaluare și cercetare arheologică preventivă din anul 2022.
Fig. 4 Covasna-Dealul Sărat and the delimited protection zone of the site on the basis of which the project of preventive archaeological evaluation and research was carried out in 2022.

Fig. 5 Situl Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Modelul 3D al terenului (roșu - delimitarea sitului; albastru - delimitarea zonei de protecție).

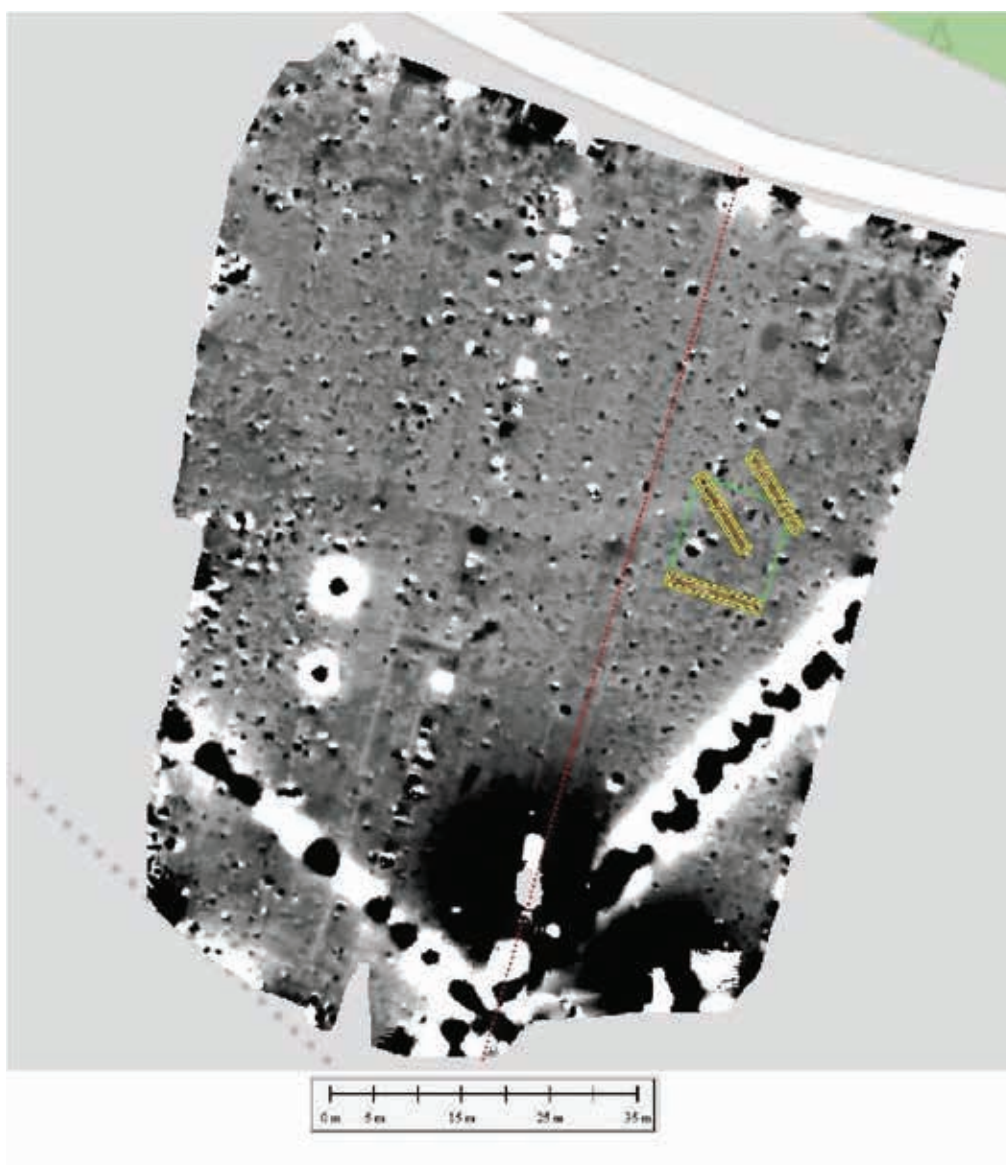
Fig. 5 The Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor site. 3D terrain model (red - site limits; blue - protection area limits).

Fig. 6 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Plan de încadrare: roșu - amplasamentul proiectului de investiții; verde - planul casei particulare.

Fig. 6 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Framing plan: red - investment project site; green - private house plan.

Fig. 7 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
Harta magnetometrică a sitului (*apud* Popa 2022).

Fig. 7 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
Magnetometric map of the site (*after* Popa 2022).

Fig. 8 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Etapa de decapare și răzuire pe fiecare nivel de cercetare preventivă.

Fig. 8 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Scraping stage on each archaeological level of preventive survey.

Fig. 9 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor, jud. Covasna. Matricea stratigrafică a S1/2022, profilul nordic al sitului.

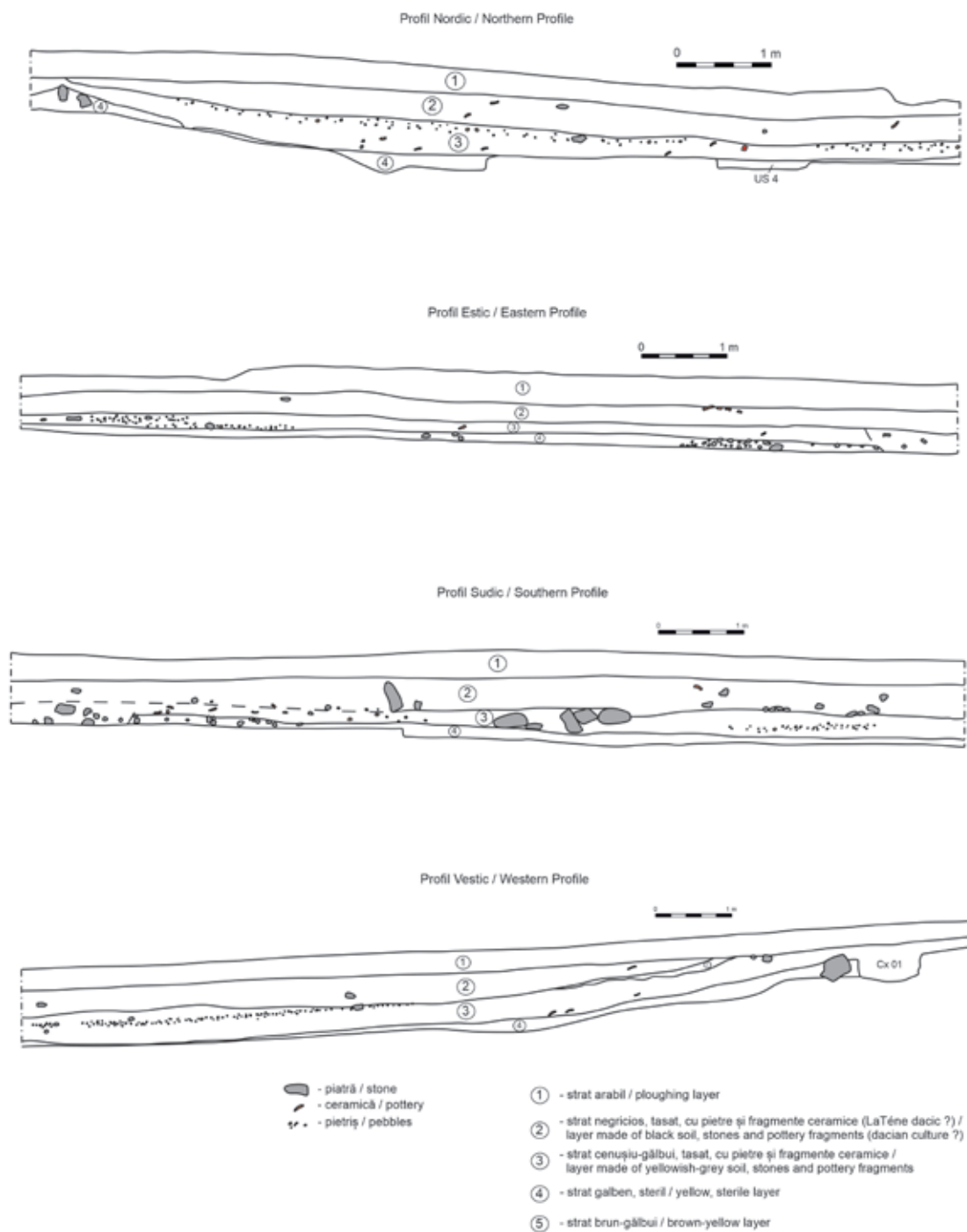
Fig. 9 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Stratigraphic matrix of S1/2022, northern profile of the site.

Fig. 10 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor, jud. Covasna. Matricea stratigrafică a S1/2022, profilul sudic al sitului.

Fig. 10 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Stratigraphic matrix of S1/2022, southern profile of the site.

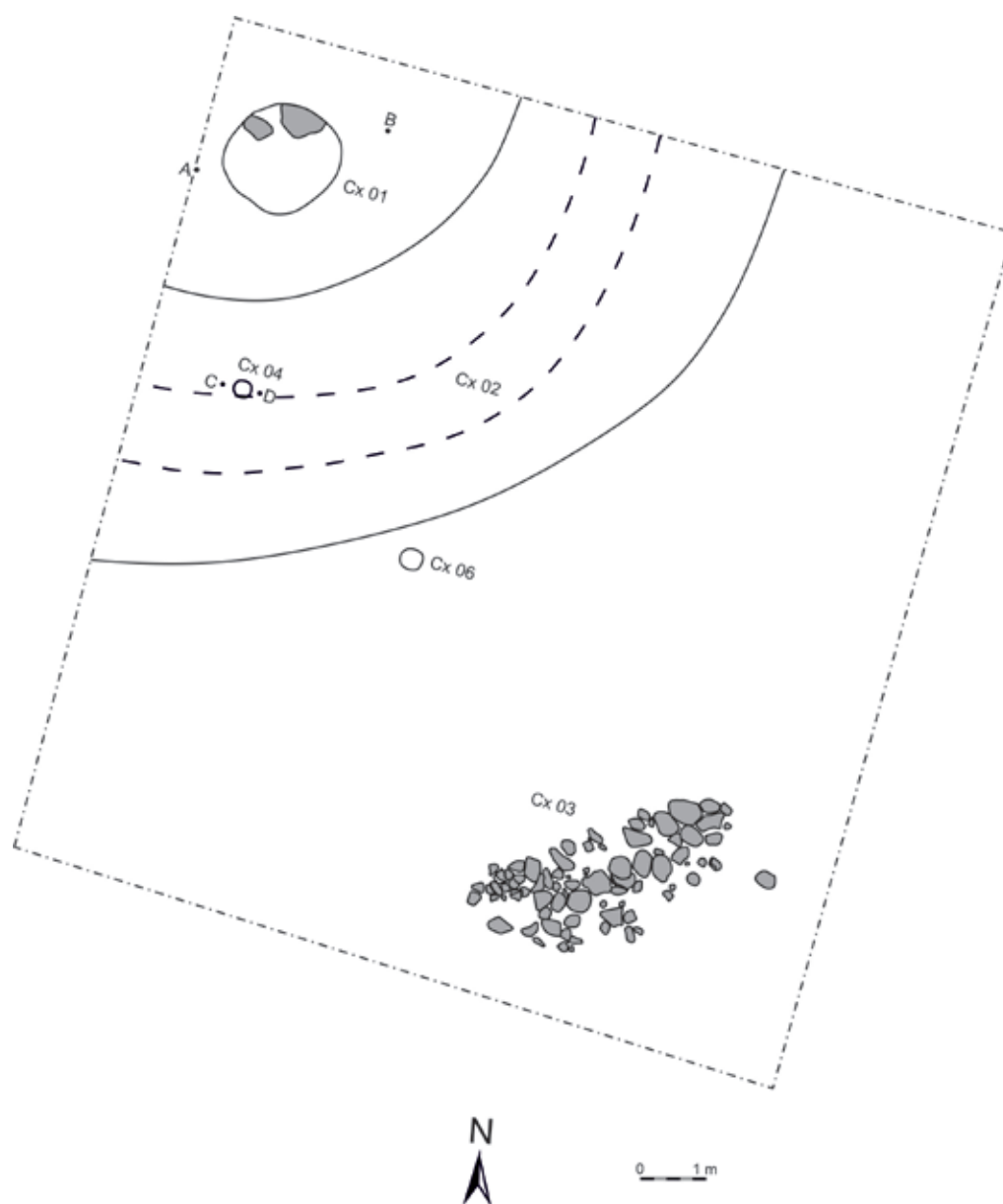

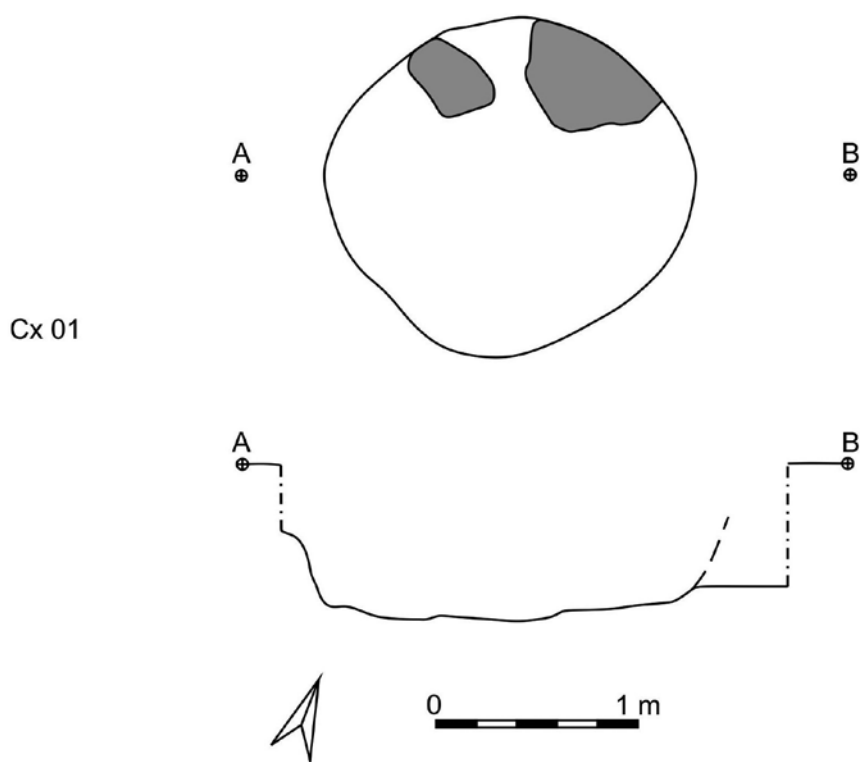
Fig. 11 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor, jud. Covasna.

S1/2022, profile stratigrafice ale sitului.

Fig. 11 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. S1/2022 - Stratigraphic profiles of the site.

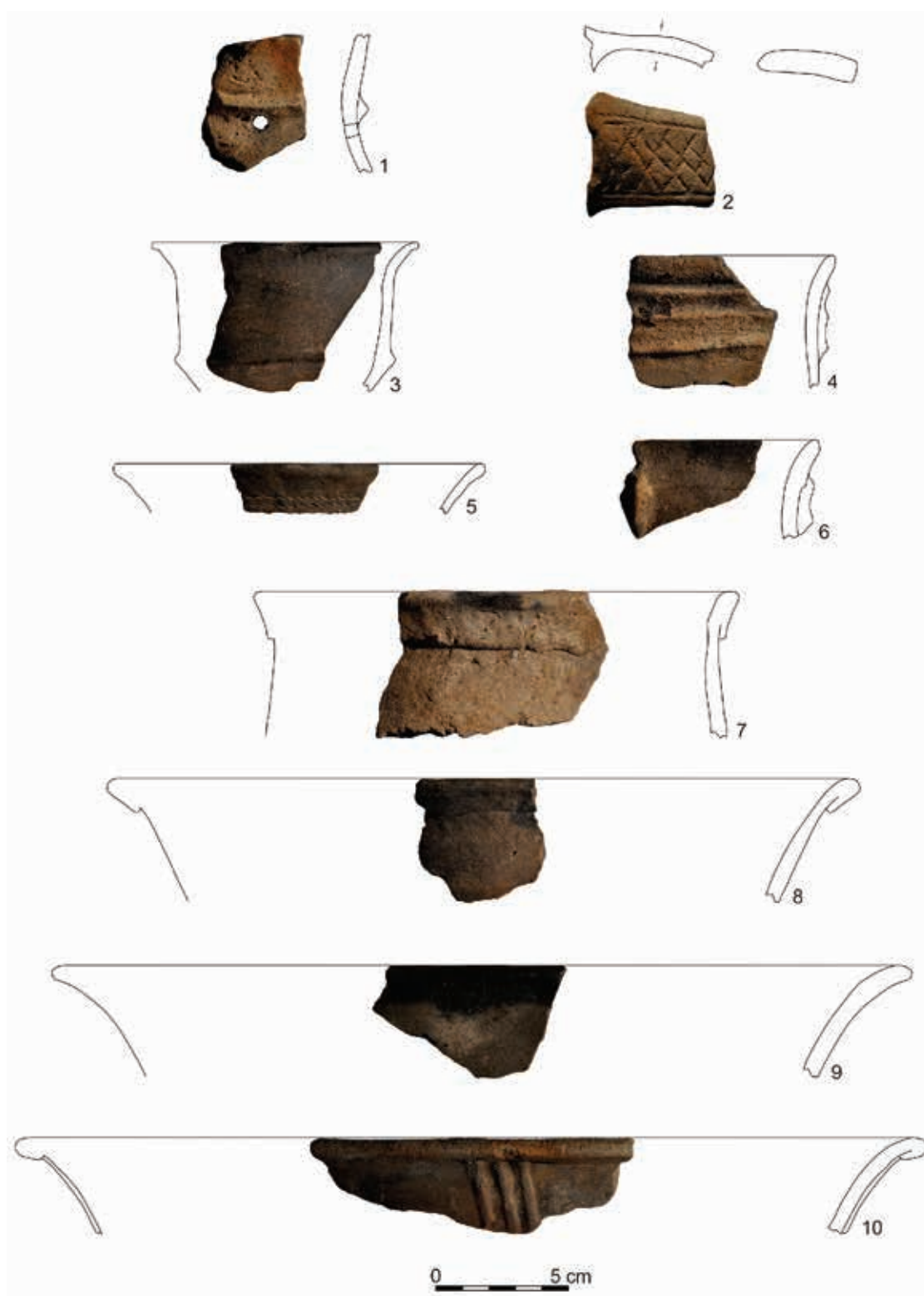
Fig. 12 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. S1/2022 – Plan.
Fig. 12 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. S1/2022 - Plan.

Fig. 13 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. S1/2022, Cx 01 – Plan și profil.
Fig. 13 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. S1/2022, Cx 01 - Plan and profile.

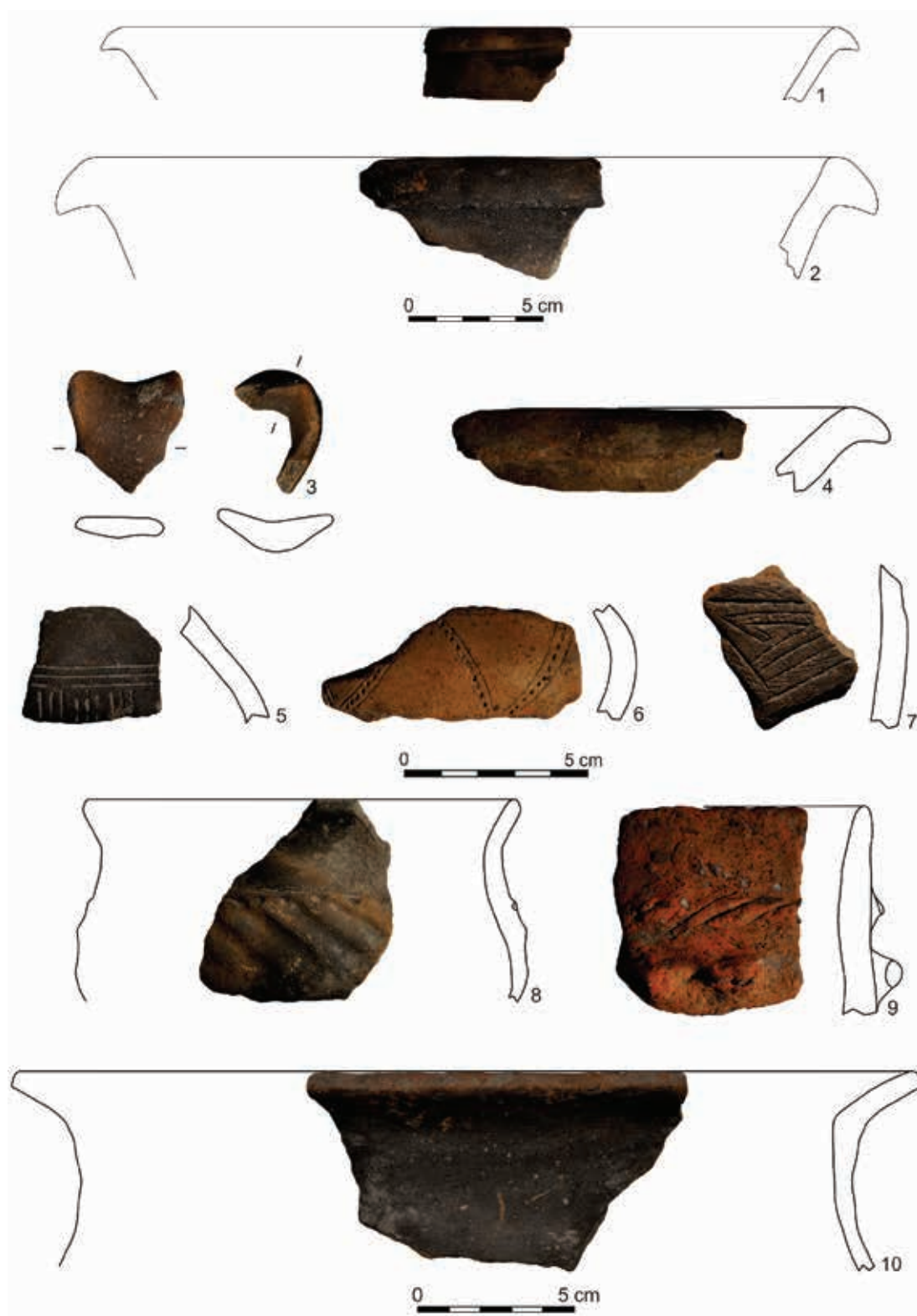

Fig. 14 Aerofotografie a zonei sitului Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor
cu cele două suprafețe cercetate în anul 2022 (S1 și S2).
Fig. 14 Aerial photograph of the Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor site area
with the two areas excavated in 2022 (S1 and S2).

Fig. 15 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-10 Fragmente de vase aparținând perioadei timpurii a epocii bronzului, cultura Jigodin.

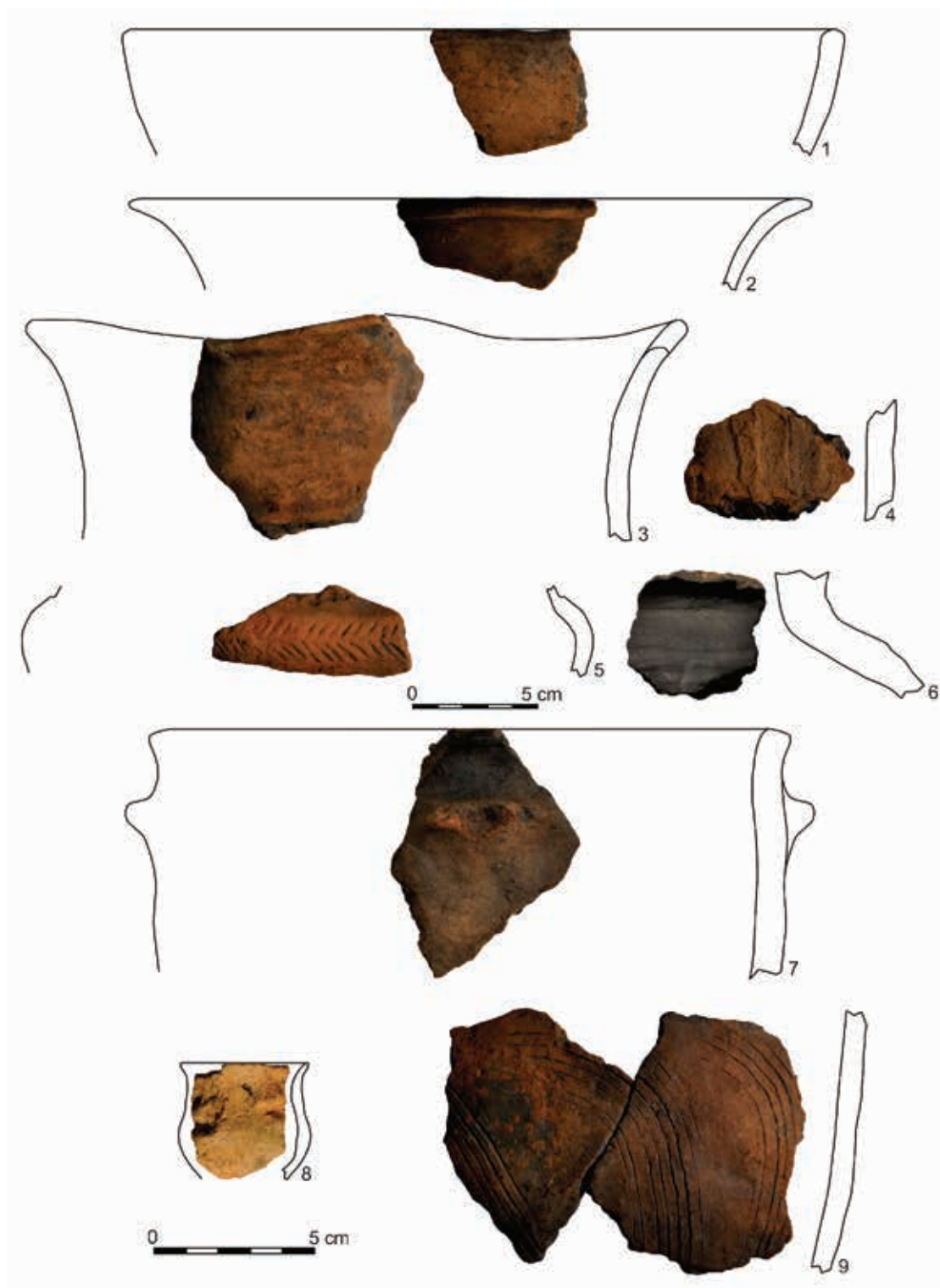
Fig. 15 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
1-10 Fragments of Early Bronze Age pottery, Jigodin culture.

Fig. 16 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Fragmente de vase aparținând perioadei mijlocii a epocii bronzului: 1-4 cultura Monteoru; 5 cultura Ciomortan; 6-10 cultura Wietenberg.

Fig. 16 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. Fragments of Middle Bronze Age vessels: 1-4 Monteoru culture; 5 Ciomortan culture; 6-10 Wietenberg culture.

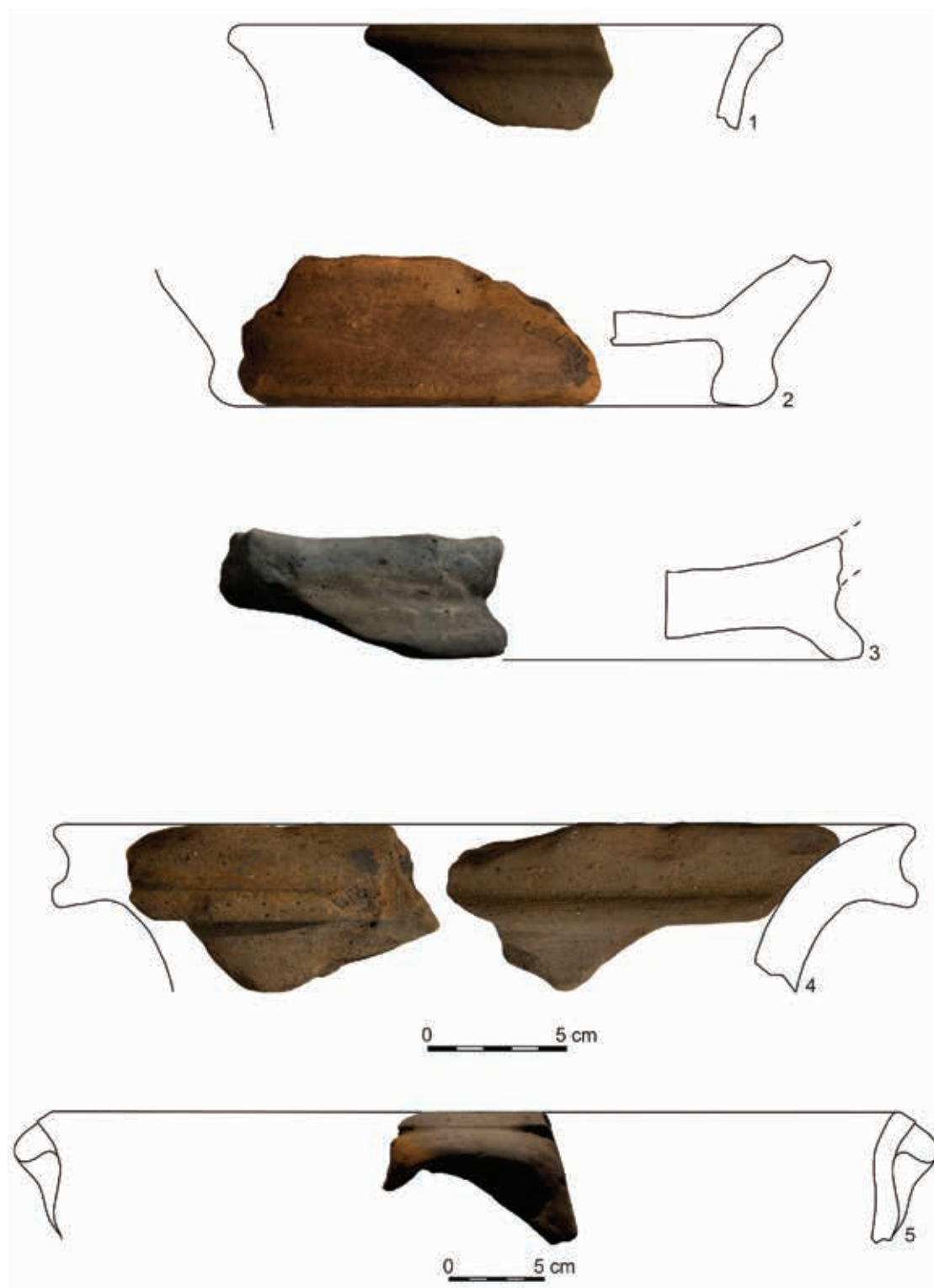

Fig. 17 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.

1-9 Fragmente de vase aparținând perioadei târzii a epocii bronzului, cultura Gáva.

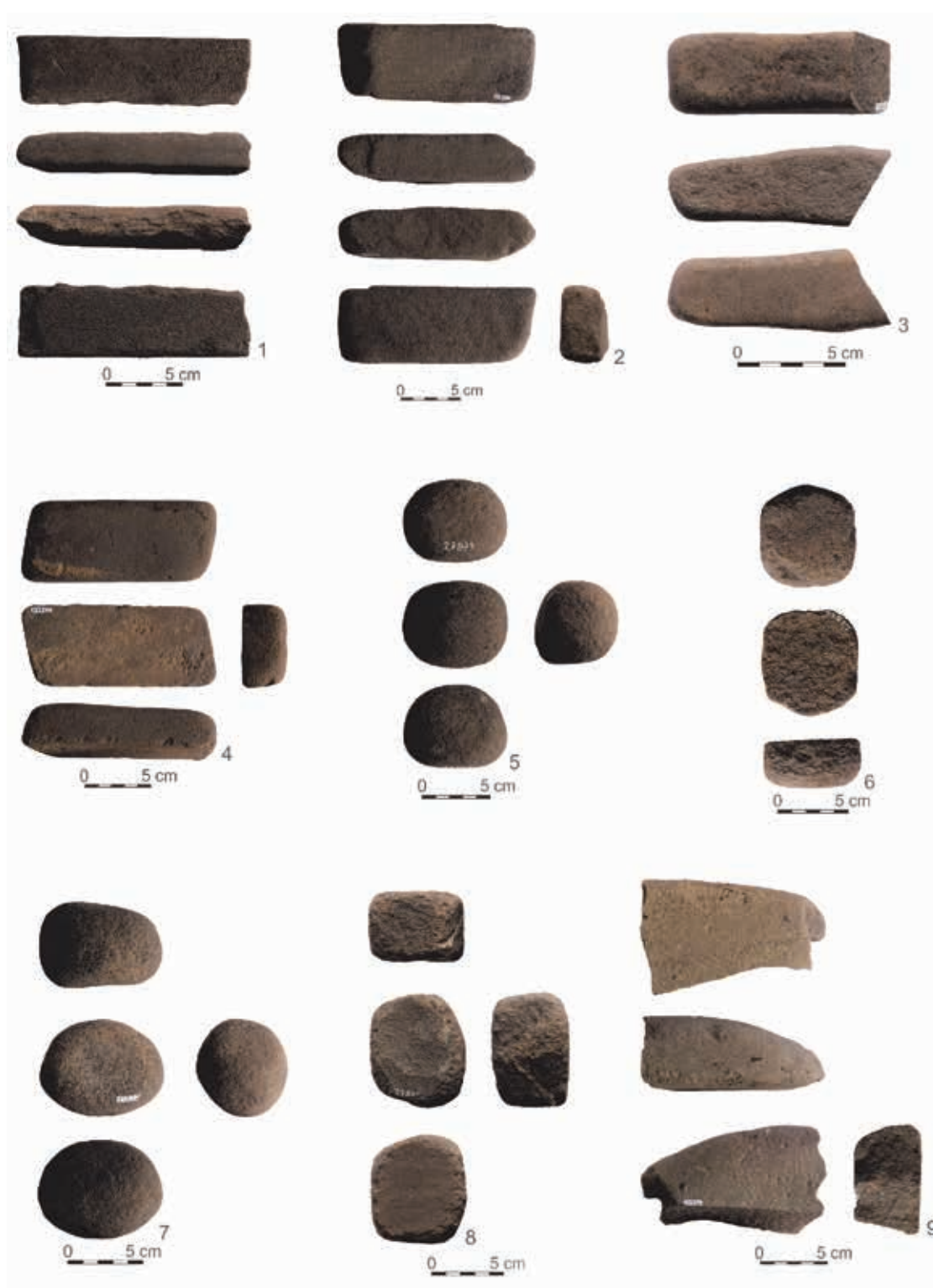
Fig. 17 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.

1-9 Fragments of Late Bronze Age vessels, Gáva culture.

Fig. 18 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-5 Fragmente de vase aparținând celei de a doua epoci a fierului (Latène).

Fig. 18 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-5 Fragments of vessels from the Second Iron Age (Latène).

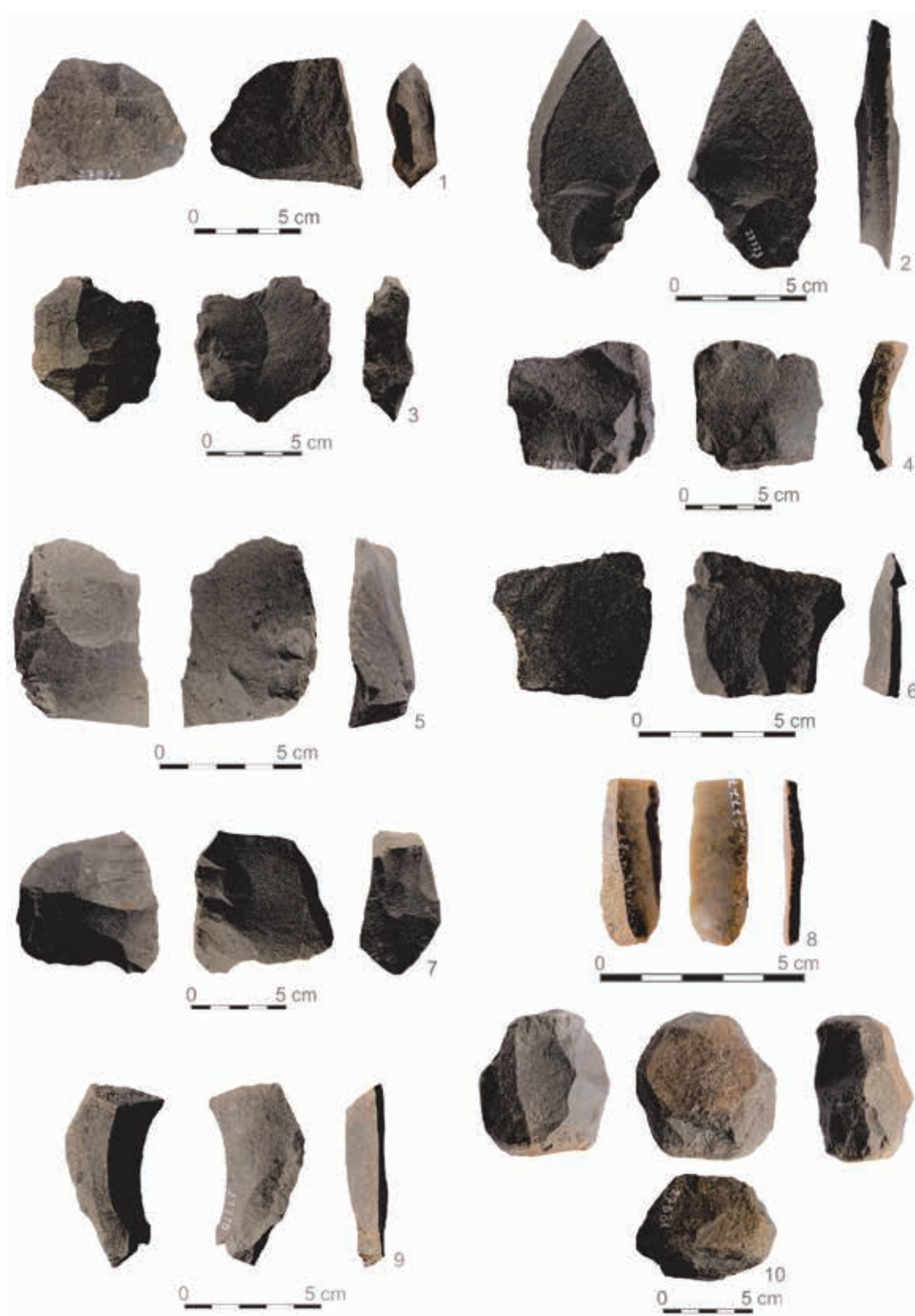

Fig. 19 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-9 Gresii de ascuțit.
Fig. 19 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-9 Dacian whetstones.

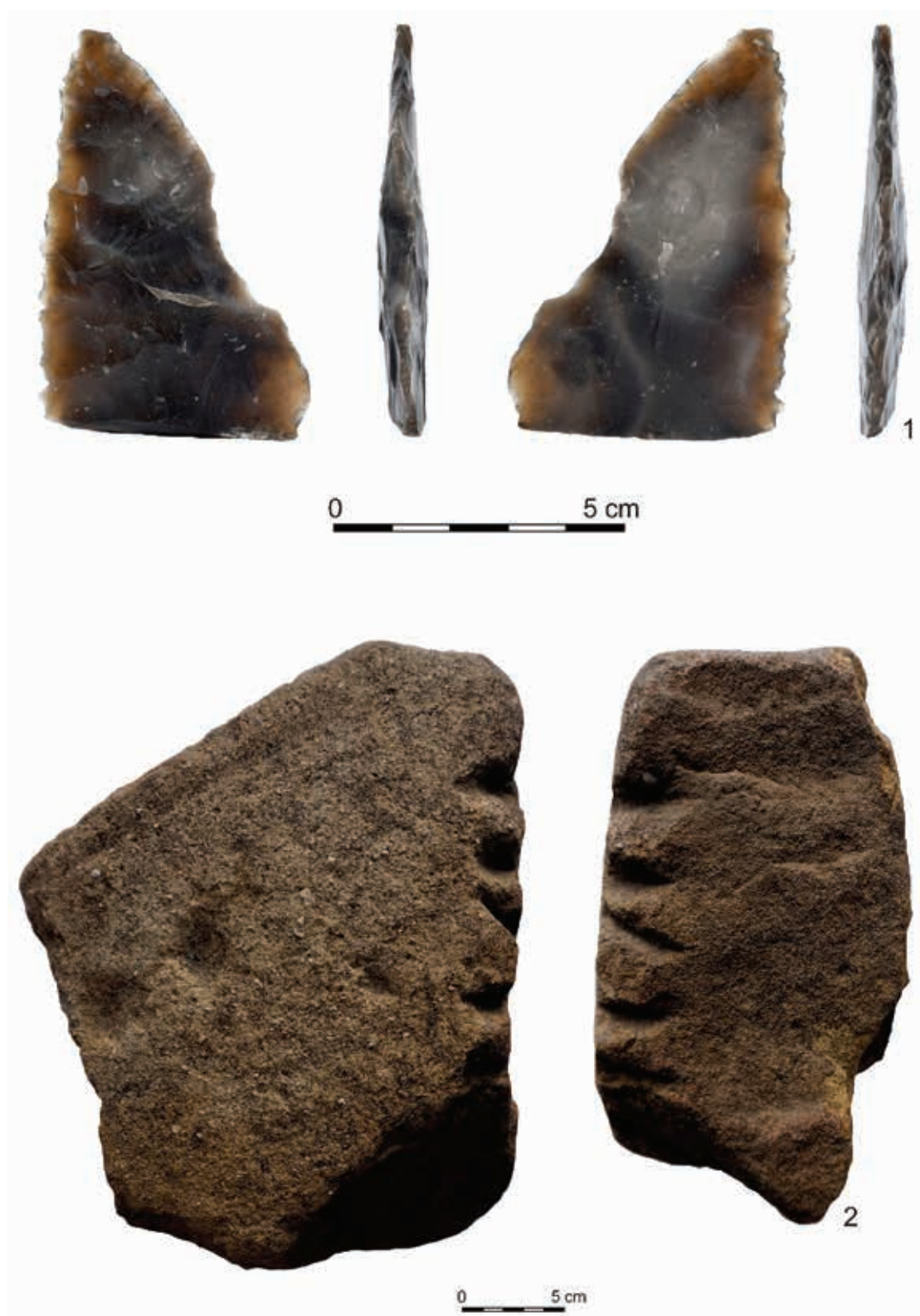
Fig. 20 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-9 Obiecte litice prelucrate .
Fig. 20 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-9 Processed lithic objects.

Fig. 21 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-10 Obiecte de piatră cu urme de prelucrare.
Fig. 21 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-10 Stone objects with traces of processing.

Fig. 22 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.

1 Vârf de lance litic descoperit în Cx 01; 2 bloc de piatră descoperit în Cx 03.

Fig. 22 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1 Flint spearhead found in Cx 01;
2 Stone block with probably anthropomorphic carved features found in Cx 03.

Fig. 23 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Amplasarea sitului.
Fig. 23 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Location of the site.

1

2

Fig. 24 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Groapa Cx 01 aparținând perioadei târzii a epocii bronzului.

Fig. 24 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Cx 01 pit belonging to the Late Bronze Age.

1

2

Fig. 25 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Șanțul Cx 02 aparținând perioadei timpurii a epocii bronzului.

Fig. 25 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Ditch Cx 02 belonging to the Early Bronze Age.

Fig. 26 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Complexul Cx 03 aparținând probabil perioadei mijlocii a epocii bronzului.

Fig. 26 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Complex Cx 03 probably belonging to the Middle Bronze Age.

1

2

Fig. 27 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Groapa de stâlp Cx 04.
Fig. 27 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Pillar pit Cx 04.

1

2

Fig. 28 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Șanțul (?) Cx 05 aparținând a doua epoci a fierului (?).

Fig. 28 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 The Cx 05 (?) ditch belonging to the Second Iron Age (?).

Fig. 29 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
1-2 Șanțul (?) Cx 05 aparținând a doua epoci a fierului (?).

Fig. 29 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
1-2 Cx 05 ditch (?) belonging to the Second Iron Age (?).

1

2

Fig. 30 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Groapa de stâlp Cx 06.

Fig. 30 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Pillar pit Cx 06.

Fig. 31 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
1-3 Aspecte din timpul cercetării secțiunii S2/2022.
Fig. 31 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor.
1-3 Aspects during excavations of surface S2/2022.

1

2

Fig. 32 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Aspecte de săpătură.
Fig. 32 Covasna-Valea Hankó/Valea Porumbeilor. 1-2 Excavation aspects.

Fig. 33 Covasna. 1-2 Vârf de lance de fier (foto Puskás József; scanare 3D/procesare imagini 2D Călin Şuteu).

Fig. 33 Covasna. 1-2 Iron spearhead (photo Puskás József; 3D scanning/2D processing images Călin Şuteu).

Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice din anul 2023 executate în situl Sfântu Gheorghe-Arcuș–Hosszú

Preliminary report on the archaeological researches made in 2023 at the Sfântu Gheorghe-Arcuș–Hosszú site

József PUSKÁS¹

Dan-Lucian BUZEA²

Cuvinte cheie: epoca bronzului târziu, cultura Gáva, săpături de salvare

Keywords: Late Bronze Age, Gáva culture, rescue excavations

ABSTRACT

In 2023 on the northern part of Sfântu Gheorghe city rescue excavations were carried out in two locations, on two inlots situated on the Gaál Sándor, respectively the Nicolae Moldovan streets. These work was necessary due the mentioned inlots are located in the area of the Sfântu Gheorghe-Arcuș–Hosszú archaeological site, respectively in its protection zone. The researches made on the Nicolae Moldovan street was carried out in a single trench, without being identified any archaeological features or artefacts. During the excavations on the Gaál Sándor street six pits were discovered. Two of them (Cx 03 and Cx 04) contained matchable vessels of different size, the other features having only a few potsherds and stones. Based on the discovered artefacts, made mostly of pottery, but animal bones and grinding stones as well, all the pits can be attributed to the Late Bronze Age Gáva culture, dated approximately between 1200 and 850 cal BC.

Introducere

Pe teritoriul municipiului Sfântu Gheorghe, județul Covasna au fost descoperite vestigii arheologice care atestă locuiri umane datate încă din cele mai vechi timpuri. Au fost descoperite importante materiale arheologice preistorice care datează din epoca pietrei, epoca cuprului, epoca bronzului, epoca fierului, perioada migrațiilor și perioada medievală.³

Municipiul reședință de județ este situat în partea central-vestică a județului, la poalele vestice a Munților Baraolt și pe cele două maluri ale râului Olt, fiind formată din localitățile componente Chilieni și Coșeni, respectiv Sfântu Gheorghe.

Situl de la Sfântu Gheorghe-Arcuș–Hosszú a fost descoperit în anul 1996 în urma unei periegheze efectuate de V. Kavruk.⁴ Acesta este situat în lunca Oltului, într-un spațiu larg, între Valea Porumbelor (Kökényes-patak) și pâraul Arcuș (Árkos-sau Nagy-patak), ambele cursuri de apă fiind afluenți de dreapta al râului Olt, la poalele estice ale Dealului Arcușului, la

¹ Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe, joska1987@yahoo.com.

² Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe, buzealuci@yahoo.com.

³ RepCov 1998, 126-129, nr. 484-509.

⁴ RepCov 1998, 128-129, nr. 507.

aproximativ 200-220 m vest de cursul actual al Oltului. Limita sudică a sitului se suprapune peste zona nordică a orașului Sfântu Gheorghe, deși construcțiile ridicate aici după anul descoperirii stațiunii nu au necesitat și cercetări arheologice preventive.

Cercetări arheologice preventive de mare amploare au fost efectuate în situl respectiv în anii 2019-2020. În urma acestor săpături s-au cercetat 947 complexe arheologice și o suprafață de cca. 10 ha. Din numărul total al complexelor descoperite 938 erau gropi cu materiale atribuibile culturii Gáva-Holíhrady din epoca bronzului târziu, șase morminte (de incinerare și de înhumare) cu depuneri datând din perioada mijlocie a epocii bronzului, respectiv trei gropi din perioada medievală sau modernă.

Datorită faptului că asupra zonei este instituit un regim de protecție, situl fiind delimitat și inclus în Planul Urbanistic General (PUG),⁵ orice fel de intervenție necesită cercetări arheologice preventive. Astfel în anul 2023 Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni (MNCR) a executat două lucrări în zona sud-estică a sitului. Această zonă este un cartier nou al orașului, unde în ultima vreme au fost (și continuă să fie) construite case de locuit. În urma acestor lucrări au fost obținute noi date cu privire la extinderea sitului înspre malul actual al Oltului. Cercetările au fost executate pe străzile Nicolae Moldovan, respectiv Gaál Sándor nr. 9-11. Scopul cercetărilor arheologice preventive efectuate a fost de a cerceta integral suprafața afectată de proiectul investițional în perimetrul sitului delimitat, pentru recuperarea și înregistrarea tuturor bunurilor culturale cu valoare istorică, precum și pentru identificarea, înregistrarea și cercetarea tuturor complexelor arheologice, conform reglementărilor legale în

vigoare, a Standardelor și Procedurilor aplicabile în arheologie și a Codului Deontologic al Arheologilor din România.

Descrierea cercetărilor

În prima etapă s-a realizat activitatea noninvasivă de *k-metrie*. Pe baza măsurătorilor de susceptibilitate magnetică și a observațiilor de teren, au fost identificate valori ridicate care atestau posibile anomalii de natură antropică.

Într-o a doua etapă s-a efectuat decaparea cu mijloace mecanice a suprafeței afectate de proiect în vederea evidențierii situațiilor/structurilor arheologice. Prin abordarea în suprafață și decapaje planimetrice succesive s-a asigurat o bună înțelegere a stratigrafiei generale a sitului și a relațiilor spațiale dintre structurile antropice identificate. Metodologia propusă a permis delimitarea și înregistrarea detaliată a tuturor structurilor antropice identificate.

Toate complexele cercetate au fost numerotate și descrise în funcție de formă, tip, umplutură, materiale cu toate criteriile necesare pentru o atribuire cât mai exactă a acestora.

Strada Nicolae Moldovan, imobil fără număr

În urma unei solicitări venite din partea firmei Gourmet Hungaricum S.R.L, reprezentat de Donáth Lajos, specialiștii de la MNCR au efectuat cercetări arheologice preventive pe o suprafață de 66 mp, unde urma să fie construit un garaj.⁶ Terenul a fost cercetat cu o singură secțiune, denumit S.1/2023, având dimensiunea de 11 x 6 m (Planșa 2/1-2). Imobilul se află la c. 170 m sud de Arena Seps și 220 m la vest de râul Olt (Planșa 1). În urma cercetărilor efectuate nu au fost depistate complexe arheologice.

⁵ Informații amabile Sándor-József Sztáncsuj, Muzeul Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe.

⁶ Colectivul era format din Dan Buzea (responsabil științific) și József Puskás (membru colectiv). Topografia și aerofotografia a fost executată de Alexandru Popa de la MNCR.

Stratigrafia zonei cercetate

Stratigrafia sitului este una simplă, cu două depuneri antropice și neantropice. La descrierea stratigrafiei secțiunii am optat pentru prezentarea a unui singur profil, cel nord-vestic, celelalte fiind foarte asemănătoare. Depunerile au fost denumite ca unități stratigrafice (US) și numerotate după cum urmează:

US 1 – strat format din sol negru-cenușiu, amestecat cu humus; strat arabil

US 2 – strat brun-gălbui, nisipos, steril.

S.1/2023

Profilul nord-vestic: are lungimea de 11 m. Stratul superior este format din arătură de culoare brun-gălbui, cu o grosime de c. 20-25 cm (US 1). Sub acesta este un strat de argilă galben-nisipoasă, gros de 25-40 cm (US 2), fără material arheologic (Planșa 3/2-3).

Strada Gaál Sándor nr. 9-11

În anul 2023 proprietarii de teren FLECKHAMMER Gyöngyike și FLECKHAMMER Ottó au inițiat construirea unor case de locuit în perimetrul sitului arheologic. Activitatea de cercetare preventivă s-a desfășurat pe strada Gaál Sándor, nr. 9-11, cu acces dinspre strada Izvorului și dinspre DN 12 (Sfântu Gheorghe – Miercurea Ciuc), pe partea dreaptă a drumului la ieșirea din Sfântu Gheorghe spre Miercurea Ciuc (Planșa 1).⁷

Într-o primă fază a fost cercetată o suprafață de 331,8 mp (S.1-S.4/2023), perimetrul unde s-au amplasat trei case de locuit – unul fiind duplex) și locul în care va fi amenajată împrejurimea proprietății. Perimetrul contractat a fost împărțit în patru suprafețe distincte denumite: S.1 (15,5x10,5mp) și S.2 (15,5x7,5 mp). Aces-

te două suprafețe mai mari delimitau cele două locuințe. La aceste suprafețe s-au mai adăugat suprafețele cercetate și documentate în zona gardului de împrejmuire al imobilelor: S.3 / sud (36 x 0,5 m) și S.4 / nord (18 x 0,5 m). Cu ocazia extinderii suprafeței afectată de proiectul de construcție prin amenajarea a două garaje și a treptelor de acces în locuință, suprafața cercetată S.1 s-a extins cu 50 mp prin deschiderea a patru casete: C.1 (5x4 m); C.2 (5x4 m) și cele două zone de acces cu trepte C.3 (2,4 x 1,4 m) și C.4 (2,4 x 1,4 m) (Planșa 4/1-3).

Stratigrafia zonei cercetate

În stratigrafia zonelor cercetate s-a putut observa cel puțin șase momente de depuneri antropice și neantropice. La descrierea stratigrafiei secțiunilor și casetelor am optat pentru prezentarea a două profile. Depunerile au fost denumite ca unități stratigrafice (US) și numerotate după cum urmează:

US 1 – strat format din sol negru-cenușiu, amestecat cu humus; strat arabil

US 2 – strat negricios amestecat cu fragmente de vase, chirpici și oase

US 3 – strat brun-gălbui, nisipos, steril.

US 4 – strat negru, argilos, tasat, steril

US 5 – lentilă de lut ars

US 6 – strat nisipos amestecat cu pietriș

Toate cele patru profile ale secțiunilor cât și a casetelor erau foarte asemănătoare, cu mențiunea că profilul sud-estic al C.1/2023, corespunde cu peretele actual al imobilului duplex (profilul nord-vestic al S.1/2023), iar profilul nord-vestic de la C.2/2023, corespunde cu profilul sud-estic cercetat în cadrul S.1/2023 (Planșa 4/1).⁸

⁷ Colectivul era format din Dan Buzea (responsabil științific) și József Puskás (membru colectiv). Topografia și aerofotografia au fost executate de Alexandru Popa de la MNCR.

⁸ Tot în anul 2023 a fost executat o altă săpătură în apropierea celui de pe str. Gaál Sándor. Cu aceea ocazie resturi de locuire din perioada eneolitică au fost descoperite la nivelul solului negru (US 4).

S.1/2023

Profilul sud-estic: are lungimea de 15,5 m. Stratul superior este format din depunere de culoare cenușiu-negricioasă, cu o grosime de c. 20-25 cm (US 1). Sub acesta este un strat negricios gros de 25-40 cm, amestecat cu ceramică, pigmenți de chirpici și de oase, aparținând perioadei bronzului târziu (US 2). Sub acesta urmează sterilul format dintr-un sol aluvionar galben, nisipos-argilos (US 3). Complexul Cx. 01 a fost surprins lângă acest profil, și se adâncea până în stratul steril inferior, de culoare neagră (Planșa 5/1).

Profilul sud-vestic: are lungimea de 10,5 m. Este asemănător cu cel observat în cazul profilului sud-estic, cu excepția că stratul superior de arătură câteodată atinge grosimea de 40 cm. În apropierea acestui profil nu au fost descoperite complexe arheologice (Planșa 5/2).

S.2/2023

Profilul nord-vestic: are lungimea de 15,5 m. Stratul superior este format din pământ de culoare cenușiu-negricioasă, cu o grosime de c. 20-25 cm (US 1). Sub acesta era un strat negricios gros de 20-25 cm, amestecat cu ceramică, pigmenți de chirpici și de oase, aparținând perioadei bronzului târziu (US 2). Între metrii 11,5 și 13,30, la o adâncime de c. -50 cm de la nivelul actual de călcare a fost observată o aglomerare formată din bucăți de lut ars (US 5 – Cx. 05). Între metrii 7 și 8,3, între stratul de cultură și cel steril (US 2 și US 3) a fost observată o lentilă nisipoasă amestecată cu pietriș (US 6). Sub aceasta urmează sterilul format dintr-un sol aluvionar galben, nisipos-argilos (US 3) (Planșa 5/3).

Profilul nord-estic: are lungimea de 7,5 m. Stratul superior este format din arătură de culoare cenușiu-negricioasă, cu o grosime de c. 25-30 cm (US 1). Sub acesta este un strat negricios gros de 25-30 cm, amestecat cu ceramică, pigmenți

de chirpici și de oase, aparținând perioadei bronzului târziu (US 2). Între metrii 1,7 și 2, la o adâncime de c. -40 cm de la nivelul actual de călcare a fost observată o aglomerare formată din bucăți de lut ars (US 5 – Cx 05). Sterilul este format dintr-un sol aluvionar galben, nisipos-argilos (US 3) (Planșa 5/4).

S.3/2023

Fundație gard nord-estic: are lungimea de 18x0,3 m. Stratul superior este format din strat deranjat de culoare cenușiu-negricioasă, cu o grosime de c. 25-30 cm (US 1). Sterilul este format dintr-un sol aluvionar galben, nisipos-argilos (US 3). Nu au fost identificate vestigii arheologice pe toată lungimea acestui șanț de fundație care va reprezenta gardul cu viitorul vecin.

S.4/2023

Fundație gard sud-vestic: are lungimea de 35x0,3 m. Stratul superior este format din strat deranjat de culoare cenușiu-negricioasă, cu o grosime de c. 20-25 cm (US 1). Sub acesta este un strat negricios gros de 25-40 cm. Urmează sterilul format dintr-un sol aluvionar galben, nisipos-argilos (US 3). Nu au fost identificate vestigii arheologice pe toată lungimea acestui șanț de fundație care va reprezenta gardul viitoarelor case și zona de access spre drumul de servitute.

Nu s-a reușit realizarea unor săpături pentru șanțul de fundație a gardului pe celelalte laturi ale proprietății din cauza faptului că acestea sunt montate pe structuri de suprafață de alți proprietari, vecini cu proprietatea mai sus menționată.

C.1/2023

Profilul sud-vestic: are lungimea de 4 m. Stratul superior este format din pământ de culoare cenușiu-negricioasă, cu o grosime de c. 20-30 cm (US 1). Sub acesta se află un strat cu pământ de culoare neagră,

compact și omogen, fără materiale arheologice în zona cercetată (US 2). Sub acesta urmează sterilul format dintr-un sol aluvionar galben, nisipos-argilos (US 3).

Profilul nord-vestic: are lungimea de 5 m. Stratul superior este format din sol de culoare cenușiu-negricioasă, cu o grosime de c. 20-30 cm (US 1). Sub acesta se află un strat cu pământ de culoare neagră, compact și omogen, fără materiale arheologice în zona cercetată (US 2). Sub acesta urmează sterilul format dintr-un sol aluvionar galben, nisipos-argilos (US 3).

C.2/2023

Profilul sud-vestic: are lungimea de 4 m. Stratul superior este format din arătură de culoare cenușiu-negricioasă, cu o grosime de c. 20-30 cm (US 1). Sub acesta se află un strat cu pământ de culoare neagră, compact și omogen, fără materiale arheologice în zona cercetată (US 2). Sub acesta urmează sterilul format dintr-un sol aluvionar galben, nisipos-argilos (US 3).

C.3/2023

Profilul nord-estic: are lungimea de 1,4 m. Stratul superior este format din arătură de culoare cenușiu-negricioasă, cu o grosime de c. 20-30 cm (US 1). Sub acesta se află un strat cu pământ de culoare neagră, compact și omogen, fără materiale arheologice în zona cercetată (US 2). Sub acesta urmează sterilul format dintr-un sol aluvionar galben, nisipos-argilos (US 3).

C.4/2023

Profilul nord-estic: are lungimea de 1,4 m. Stratigrafia este similară profilului mai sus menționat.

Descrierea complexelor

În urma cercetărilor arheologice preventive au fost depistate șase complexe arheologice, unele posibile gropi menajere, altele probabil cu funcții rituale, atribuite cronologic comunităților de tip Gáva. Gro-

pile respective au fost descoperite doar în cele două secțiuni S.1 și S.2 (Planșa 4/2-3). Majoritatea complexelor (cu excepția Cx 02 și Cx 05) perforau două straturi sterile: stratul superior format din lut de culoare galbenă, și stratul de jos, format din pământ mălos de culoare neagră.

Cu această ocazie au fost descoperite cantități importante de material ceramic specific perioadei, obiecte din piatră (râșnițe, gresii etc.), obiecte din lut ars (fusaiole), obiecte din piatră și puține resturi de oase animaliere.

S.1/2023

Cx 01: groapa a fost identificată lângă profilul sud-estic al secțiunii, la o adâncime de -60 cm de la nivelul actual de călcare. La suprafață complexul avea formă circulară. După secționarea de-a lungul profilului menționat, groapa avea forma de clopot, săpată în stratul steril. Umplutura formată din pământ negricios era identică cu stratul de cultură, astfel nivelul din care a fost săpată nu s-a putut identifica cu siguranță. În umplutura gropii au fost descoperite câteva fragmente de vase și de chirpici. Ceramica aparține culturii Gáva. Dimensiuni: baza gropii de la nivelul actual de călcare: c. 106 cm; diametrul la nivelul de apariție: c. 120 cm; diametrul maxim: c. 146 cm (Planșa 6).

Cx 02: complexul a fost descoperit în apropierea colțului nord-estic al secțiunii, la o adâncime de -60 cm de la nivelul actual de călcare. La suprafață se prezenta ca având forma circulară. Groapa avea pereții și baza arcuită, cu o umplutură brun-gălbuie, fără material arheologic. Dimensiuni: baza gropii de la nivelul actual de călcare: c. 76 cm; diametrul la nivelul de apariție: c. 90 cm (Planșa 7).

S.2/2023

Cx 03: groapa a fost surprinsă în colțul nord-vestic al secțiunii, sub forma unei aglomerări de ceramică și chirpici, la o

adâncime de c. -63 cm de la nivelul actual de călcare. Avea forma circulară, cu pereții verticali sau ușor oblici, cu baza arcuită săpată în sterilul negru. Umplutura era formată din pământ brun-negricios, amestecat cu chirpici, pietre, fragmente de la un vas mare de provizii și câteva fragmente de oase calcinate. Unele dintre cioburi prezentau urme intense de ardere secundară. Ceramica aparține culturii Gáva. Dimensiuni: baza gropii de la nivelul actual de călcare: c. 97 cm; diametrul la nivelul de apariție: c. 54 cm (Planșa 8-9).

Cx 04: complexul a fost descoperit în colțul nord-vestic al secțiunii, la sud de Cx 03, sub forma unei aglomerări de ceramică și chirpici, la o adâncime de c. -60 cm de la nivelul actual de călcare. În plan groapa avea forma ovală, iar după secționare se prezenta ca având gât cilindric, cu partea inferioară ușor clopoțită, cu baza dreaptă, săpată în sterilul negru. Pe marginea sud-estică a fost o treaptă de c. 15 cm (Planșa 11). Umplutura era formată din pământ negricios, ușor compact, cu lentile de lut galben și cenușă (Planșa 10).

Materialul arheologic provenit din acest complex era format din multe fragmente de vase întregibile de diferite forme, pietre mari și râșnițe, câteva fragmente de oase calcinate și de scoici (Planșa 12/2-3, Planșa 13, Planșa 14). Ceramica aparține culturii Gáva, cu decor specific perioadei. Dimensiuni: baza gropii de la nivelul actual de călcare: c. 142 cm; diametrul la nivelul de apariție: c. 76 x 94 cm; diametrul maxim: c. 96 cm.

Cx 05: complexul se prezenta sub forma unei aglomerări de chirpici lângă profilul nord-vestic al secțiunii. Aglomerarea a apărut la o adâncime de c. -50 cm de la nivelul actual de călcare, în stratul de cultură. Printre bucățile de lut ars s-a descoperit material ceramic foarte rulat și greu de atribuit cultural. Dimensiuni: lungime: c. 150 cm, lățime: c. 80 cm. Com-

plexul s-a dezvelit parțial, fiindcă continua sub profilul nord-vestic (Planșa 15).

Cx 06: complexul a fost descoperit în apropierea profilului sud-vestic al secțiunii, la o adâncime de -60 cm de la nivelul actual de călcare. La suprafață se prezenta ca având forma circulară. Groapa avea pereți ușor clopoțiți, baza dreaptă, cu o umplutură brun-gălbuie, cu puțin material arheologic probabil aparținând bronzului târziu. Dimensiuni: baza gropii de la nivelul actual de călcare: c. 90 cm; diametrul la nivelul de apariție: c. 80 cm, care după golire s-a lărgit la c. 120 cm (Planșa 16).

Concluzii

Cercetările efectuate în 2023 pe terenul familiei Fleckhammer au adus date importante legate de extinderea sitului Sfântu Gheorghe-Arcuș-Hosszú. Numărul redus al complexelor sugerează că zona a fost folosită mai puțin intens, centrul activităților fiind în zona cercetată în anii anteriori. Caracterul periferic al zonei este sugerat și de proximitatea râului Olt, de altitudinea mai redusă, fiind mai expus la inundații.

Chiar dacă numărul complexelor arheologice este redus, materialul descoperit prezintă aceleași caracteristici cu descoperirile realizate în timpul cercetărilor din anii 2019-2020. Materialul recuperat din gropi aparține perioadei de sfârșit a epocii bronzului, culturii Gáva-Holíhrady. Ceramica descoperită, puțină la număr și deocamdată în faza de restaurare, prezintă toate caracteristicile perioadei: regăsim vasele etajate, decorul canelat în ghirlandă, respectiv recipiente arse la negru în exterior, roșu la interior.

Trei dintre complexe (Cx 01, Cx 02, Cx 06) cel mai probabil pot fi interpretate ca gropi menajere. Puținele fragmente ceramice nu fac posibilă reconstituirea formelor de vase. O piatră mai mare descoperită în Cx 06 prezintă urme de ardere în urma căreia obiectul a căpătat

culoare roz-roșiatică. Aglomerarea de chirpici din Cx 05 poate să reprezinte resturile unei vetre, care a fost distrusă total. Nu am reușit să observăm fragmente de lipitură în situ. Nu excludem ca materialul respectiv să fi fost adus de undeva și depus ca gunoi menajer.

Cele mai interesante descoperiri au fost făcute în gropile Cx 03 și Cx 04. Vasele depuse, fie întregi, fie fragmentare, sugerează o depunere intenționată cu tipuri de obiecte selectate. În groapa trei, pe baza analizelor preliminare a fost depus un vas de mari dimensiuni, probabil de provizii. Partea superioară a acestuia a fost găsită în interiorul recipientului împreună cu câteva pietre de diferite dimensiuni. Trebuie menționat că unele bucăți din vas prezintă urme de ardere secundară, în urma căreia fragmentarea a fost și mai intensă. În groapa Cx 04 au fost identificate cel puțin trei vase de diferite tipuri: un vas mare de provizii, ajuns probabil spart în groapă, un castron depus în apropierea bazei gropii, pe marginea sudică (Planșa 11/3), iar o ceașcă depusă pe marginea vestică. O piatră de mari dimensiuni a fost

găsită circa la mijlocul gropii, peste și sub fiind fragmentele vasului de provizii. Peste piatra mare se găsea o râșniță (nr. 1). În apropierea castronului a fost descoperită o altă râșniță (nr. 2 – Planșa 12/1).

Descoperiri contemporane sunt semnalate din mai multe situri ale epocii bronzului târziu, aparținând culturii Gáva. Cele mai importante sunt cele descoperite în situl de la Reci-*Telek*⁹ și Sâncrăieni-*Kőoldal*.¹⁰ Acestea au fost atribuite perioadei clasice a culturii. Fenomenul depozitării vaselor cu sau fără alte obiecte poate fi urmărit până la începutul bronzului târziu. Astfel în situl de la Petea-Csenger-sima depuneri similare au fost atribuite culturilor Suciu de Sus și Lăpuș II-Gáva I, databile în Br D-Ha A1.¹¹

O tipologizare a depunerilor de vase, mai ales pentru zona nord-vestică a României și nord-estică a Ungariei, a fost făcută mai demult.¹² În prezentul articol nu insistăm asupra acestei probleme, scopul fiind de a prezenta un scurt raport despre lucrările efectuate în situl *Hosszú* în anul 2023 de către Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni.

⁹ Székely 1966, 8-10.

¹⁰ Puskás-Darvas 2021, 51-78. Trebuie menționate și numărul mare al descoperirilor în situl *Hosszú* cu depuneri similare discutate mai sus, dezvelite în urma campaniilor din anii 2019 și 2020. Materialul este în curs de prelucrare.

¹¹ Marta 2009, 20, 59.

¹² V. Szabó 2004, 81-113; L. Nagy 2012a, 255-280; L. Nagy 2012b, 1-26.

Bibliografie / Bibliography

L. Nagy, M. 2012a, Neue Beiträge zu spät-bronzezeitlichen Gefäßdeponierungssitten im Oberen Theißgebiet, in: L. Marta (ed./hrsg.), *The Gáva Culture in the Tisa Plain and Transylvania / Die Gáva-Kultur in der Theißebene und Siebenbürgen. Symposium. Satu Mare 17-18 June/Juni 2011* (Satu Mare 2012) 255-280.

L. Nagy, M. 2012b, Újabb adatok a késő bronzkori edénydeponálási szokásokhoz a Felső-Tisza vidéken. Sursa: http://josamuzeum.pazirikft.hu:8080/publikaciok/depocikk_nagy_marta.pdf (Accesată ultima dată: 04.12.2023)

Marta, L. 2009, *The Late Bronze Age Settlement of Petea–Csengersima*. Satu Mare: 2009.

Puskás, J., Darvas, L. 2021, Late Bronze Age Pottery Deposits from the Site of Sâncrăieni/Csikszentkirály–Kőoldal (Harghita County, Romania), *Marisia. Archaeologia. Historia. Patrimonium* 3, 51-78.

RepCov 1998, Căvruc V. (ed.) 1998. Repertoriul Arheologic al Județului Covasna, *Seria Monografii Arheologice* I. Sfântu Gheorghe.

V. Szabó, G. 2004, A tiszacsegei edénydepó. Újabb adatok a Tisza-vidéki késő bronzkori edénydeponálás szokásához, *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica* X, 2004, 81-113.

Anexa 1 / Appendix 1

Catalogul pieselor ilustrate în articol

Toate artefactele au fost prelevate, spălate, înregistrate, analizate preliminar și se află în procedură de conservare-restaurare la Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni din Sfântu Gheorghe, fiind parțial ilustrate și descrise în prezentul raport.

1. Fragment din peretele unui recipient modelat din pastă degresată cu cioburi pisate. La exterior are culoarea neagră, în interior fiind roșiatică. Ambele suprafețe sunt netezite. Pe suprafața exterioară este un buton împins din interior. Descoperit în Cx 01 (Planșa 6/4).

2. Fragment de castron, cu umărul arcuit, gura dreaptă cu marginea buzei rotunjită. Este confecționat din pastă degresată cu cioburi pisate și pietricele. La exterior are culoarea brun-roșiatică, respectiv neagră în zona gurii, iar în interior este brun-cenușiu. Ambele suprafețe sunt netezite. Nedecorat. Descoperit în Cx. 04 (Planșa 12/2).

3. Fragment din gâtul unui vas nedecorat, modelat din pastă semifină. Suprafețele au culoarea neagră pe exterior, fiind lustruită, și roșie-cărămizie pe interior, bine netezită. Descoperit în Cx. 04 (Planșa 12/3).

4. Fragmente dintr-un vas de provizii de mari dimensiuni, cu gura evazată, marginea buzei fiind rotunjită, cu gâtul cilindric, corpul sferic și baza plată. A fost modelat din pastă degresată cu cioburi pisate. Suprafața exterioară are culoarea cărămizie și bine netezită, cea interioară fiind brună. La exterior, pe umăr este decorat cu caneluri late, orizontale. Descoperite în Cx. 04 (Planșa 13/1).

5. Fragment de fusaiolă de formă rotundă, perforată axial. A fost modelată

din pastă degresată cu cioburi pietricele cu suprafața slab netezită (Planșa 13/2).

6. Râșniță (nr. 1) din andezit, de mari dimensiuni, de formă relativ rotundă, cu secțiunea transversală aproximativ rectangulară, cu o suprafață care prezintă o albiere rezultată în urma unei activități intense de utilizare. Una din suprafețe este aplatizată, fiind amenajată pentru utilizare prin șlefuire (abraziune). Descoperită în Cx. 04 (Planșa 14/1).

7. Fragment de râșniță (nr. 2), probabil avea forma relativ rotundă, cu secțiunea transversală aproximativ semicirculară, cu o suprafață care prezintă o albiere rezultată în urma unei activități intense de utilizare. Una din suprafețe este aplatizată, fiind amenajată pentru utilizare prin șlefuire (abraziune). Descoperită în Cx 04 (Planșa 14/2).

8. Fragment din peretele unui vas de mari dimensiuni modelat din pastă degresată cu pietriș. Suprafețele zgrunțuroase au culoarea maronie cu pete cenușii. Nedecorat. Descoperit în Cx 06 (Planșa 16/5).

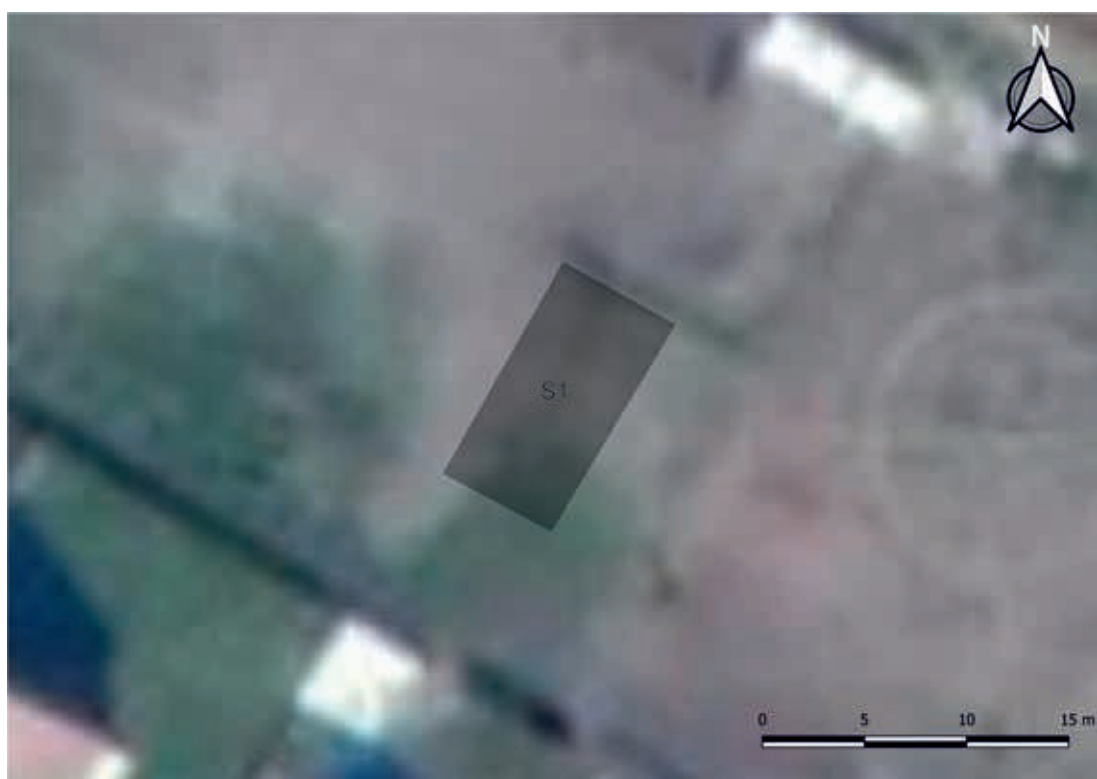
9. Fragment din peretele unui vas de dimensiune mică sau mijlocie, modelat din pastă degresată cu pietriș. Suprafața exterioară de culoare neagră este netezită, cea interioară de culoare brun-cărămiziu fiind zgrunțuroasă. Nedecorat. Descoperit în Cx 06 (Planșa 16/6).

Planșa 1. Localizarea zonelor cercetate în anul 2023
în zona sitului Sfântu Gheorghe-Arcuș-Hosszú.

Plate 1. Location of the areas investigated in 2023
in the Sfântu Gheorghe-Arcuș-Hosszú site.

1

2

Planșa 2. Amplasarea (1) și ortofotografia (2) secțiunii S. 1 cercetată pe strada Nicolae Moldovan.

Plate 2. The location (1) and the orthophotography (2) of section S. 1 investigated on Nicolae Moldovan Street.

1

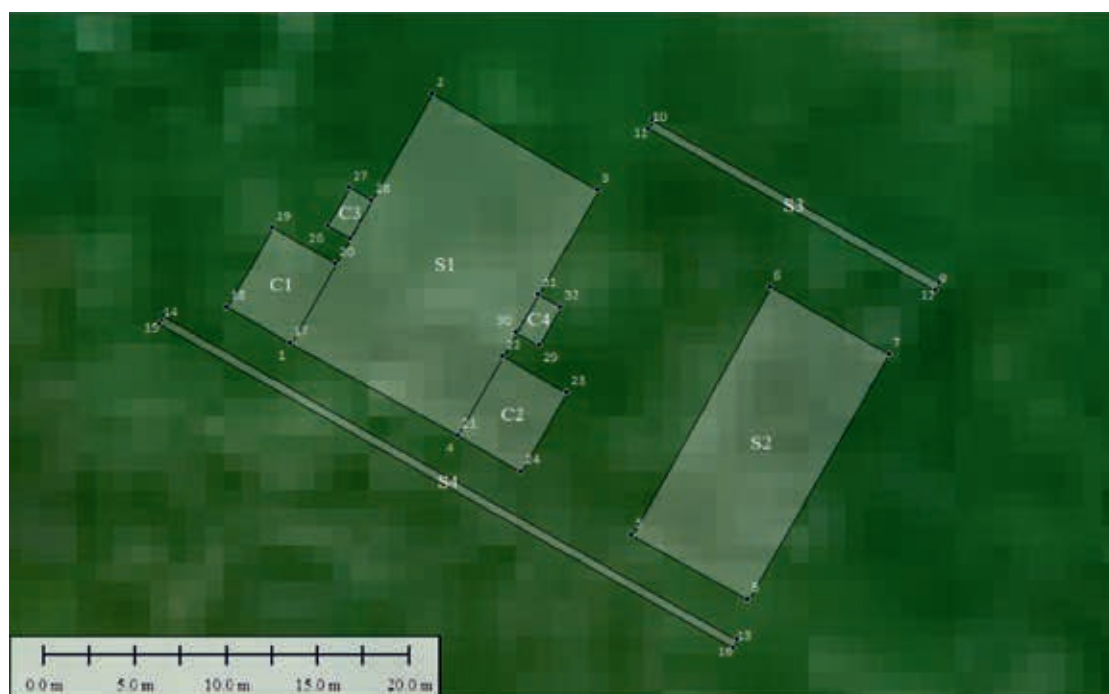

2

3

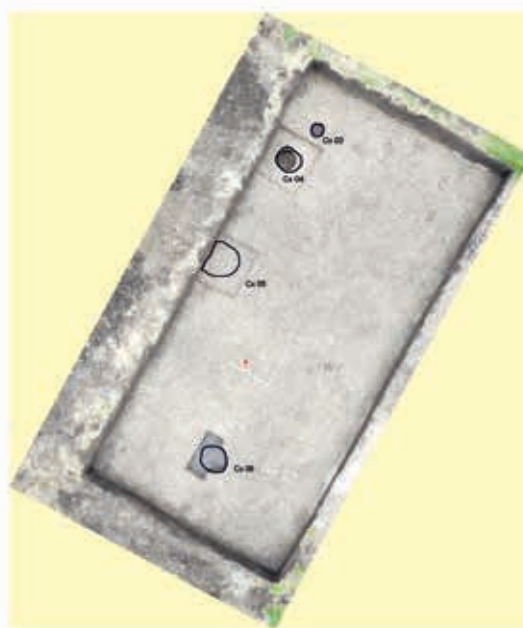
Planșa 3. Profilul nord-estic (1) și nord-vestic (2-3) al secțiunii S. 1 cercetată pe strada Nicolae Moldovan.
Plate 3. The north-eastern (1) and north-western (2) profile of Section S. 1 on Nicolae Moldovan Street.

1

2

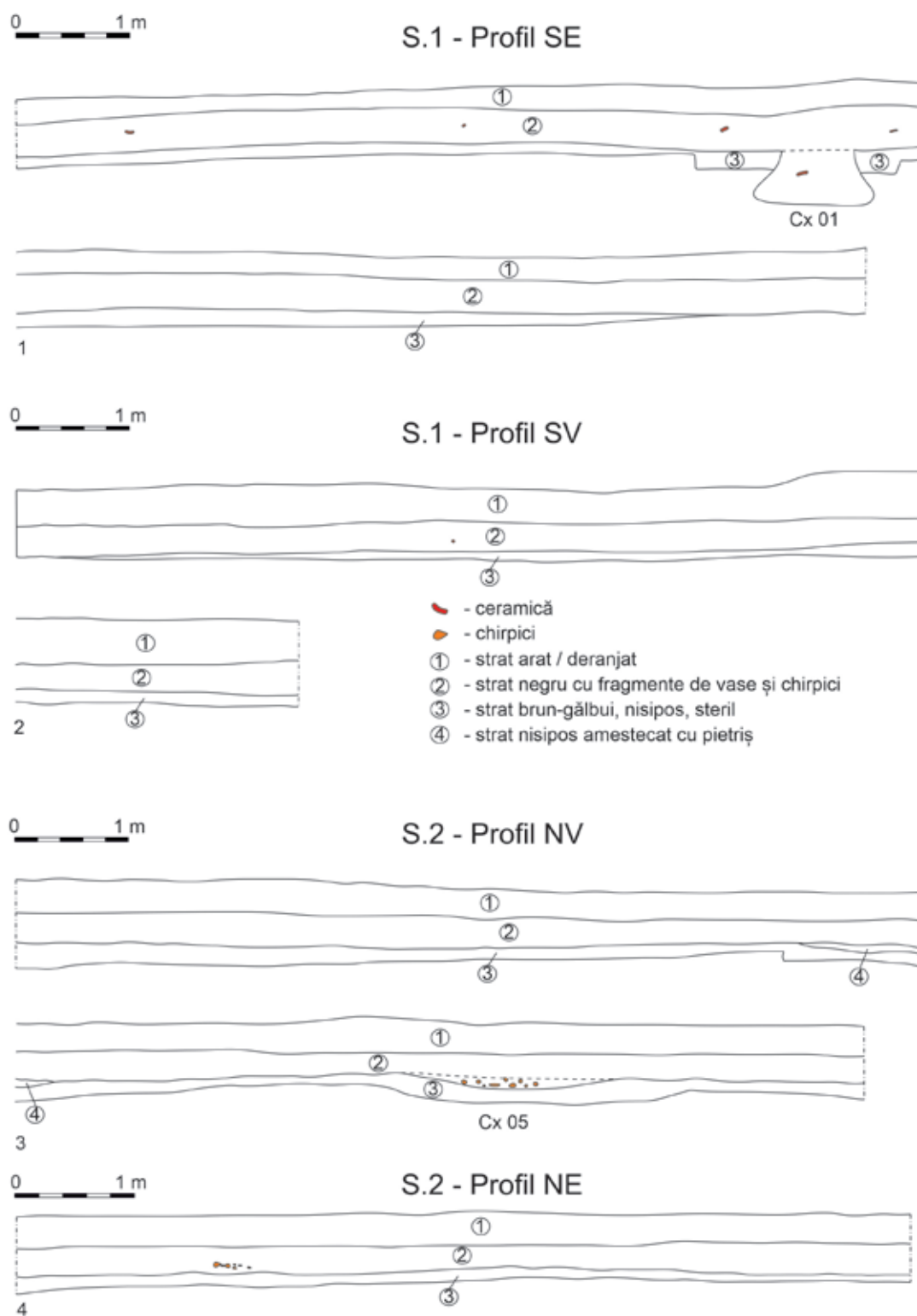

3

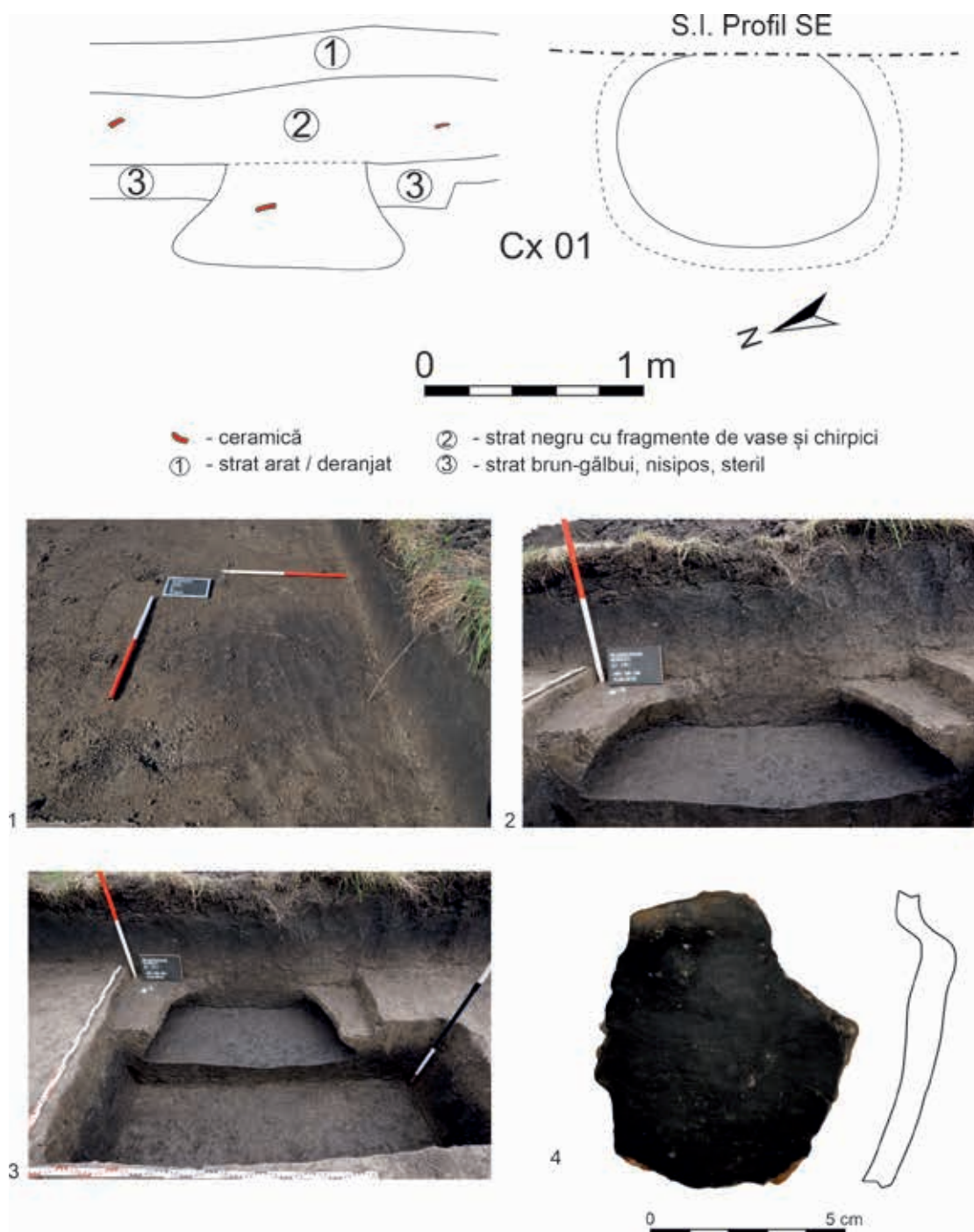
Planșa 4. Planul săpăturilor executate pe strada Gaál Sándor nr. 9-11 (1) și aerofotografia secțiunilor S. 1 (2) și S. 2 (3) cu complexele descoperite marcate.

Plate 4. The plan of the excavations carried out on Gaál Sándor Street no. 9-11 (1) and the aerial photograph of sections S. 1 (2) and S. 2 (3) with the discovered features marked.

Planșa 5. Desenul profilelor S. 1 (1-2) și S. 2 (3-4) de pe strada Gaál Sándor nr. 9-11.
Plate 5. Drawings of profiles from S. 1 (1-2) and S. 2 (3-4) on Gaál Sándor Street nr. 9-11.

Planșa 6. Groapa Cx 01 descoperită în S. 1 de pe strada Gaál Sándor nr. 9-11.

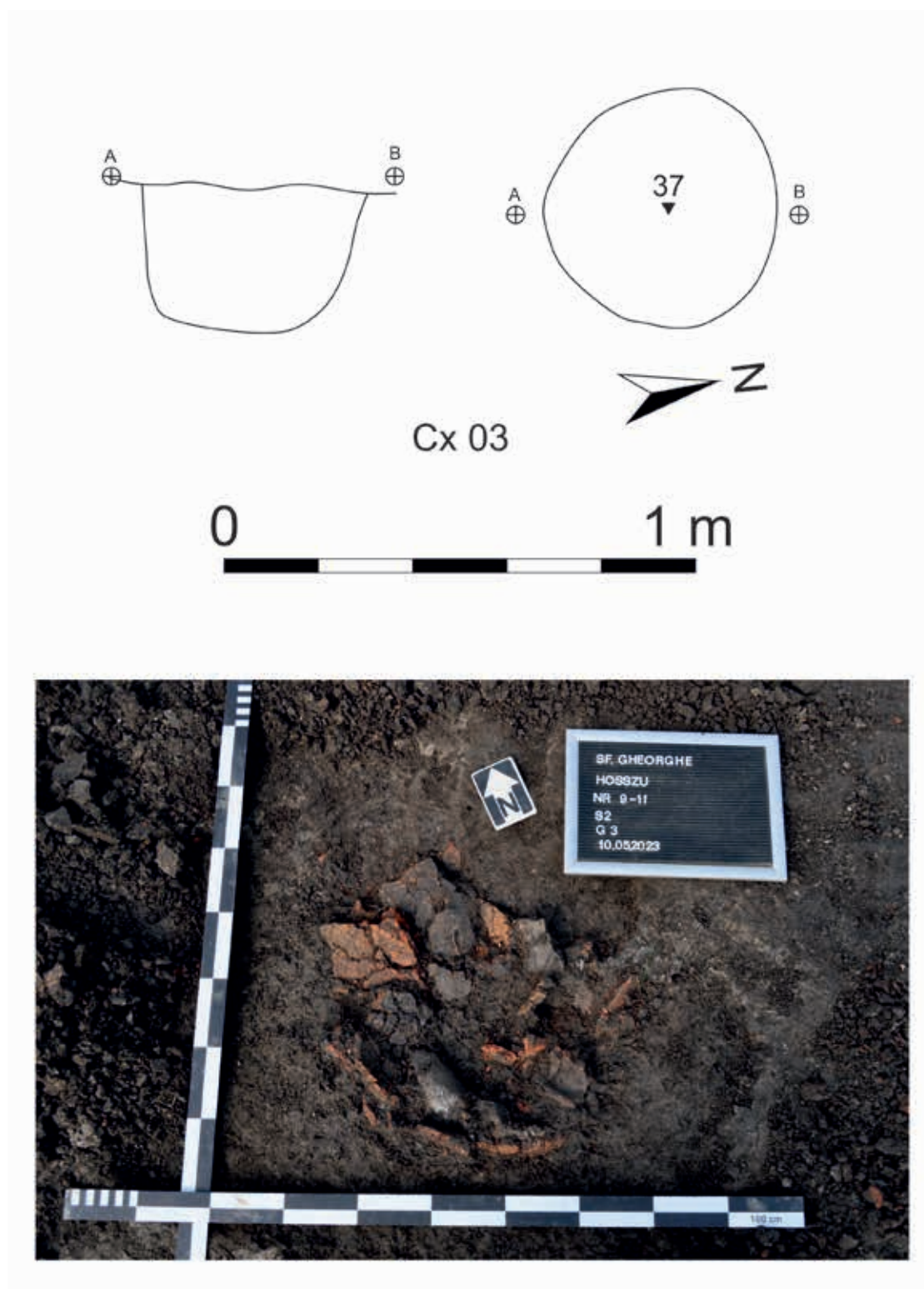
Plate 6. Feature Cx 01 discovered in S. 1 on Gaál Sándor Street nr. 9-11.

Planșa 7. Groapa Cx 02 descoperită în S. 1 de pe strada Gaál Sándor nr. 9-11.

Plate 7. Feature Cx 02 discovered in S. 1 on Gaál Sándor Street nr. 9-11.

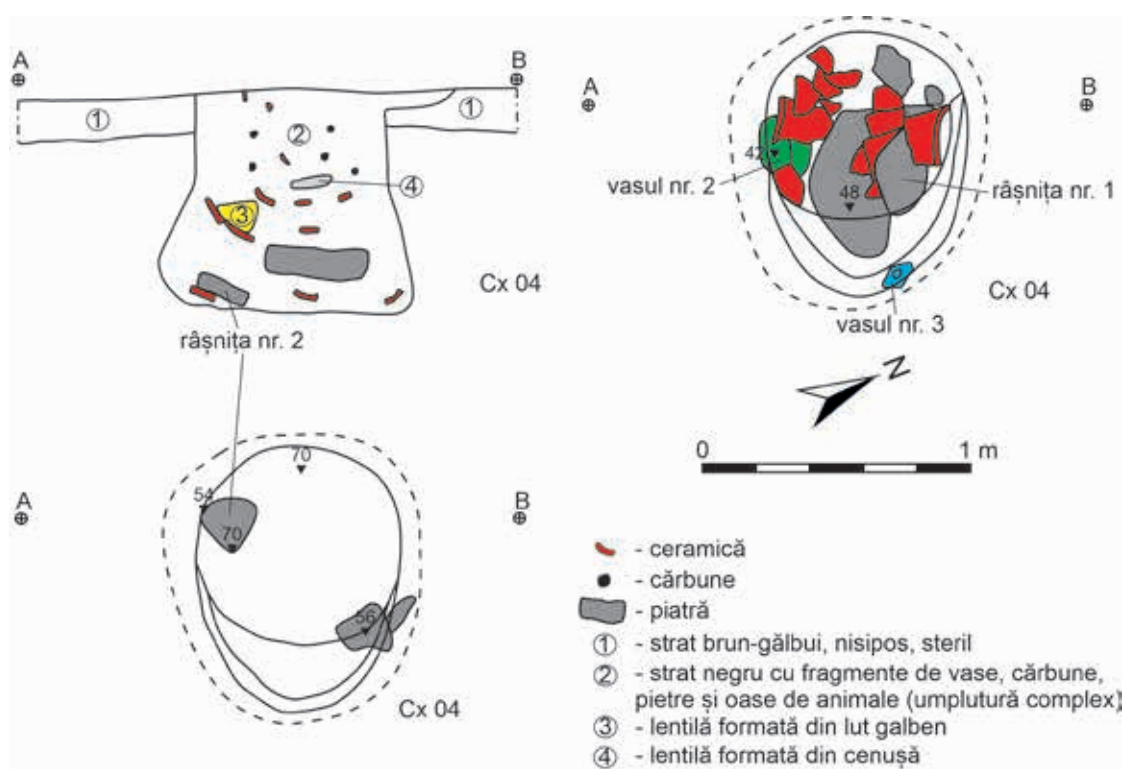
Planșa 8. Groapa Cx 03 descoperită în S. 2 de pe strada Gaál Sándor nr. 9-11.

Plate 8. Feature Cx 03 discovered in S. 2 on Gaál Sándor Street nr. 9-11.

Planșa 9. Detalii cu groapa Cx 03 descoperită în S. 2 de pe strada Gaál Sándor nr. 9-11.
Plate 9. Details of feature Cx 03 discovered in S. 1 on Gaál Sándor Street nr. 9-11.

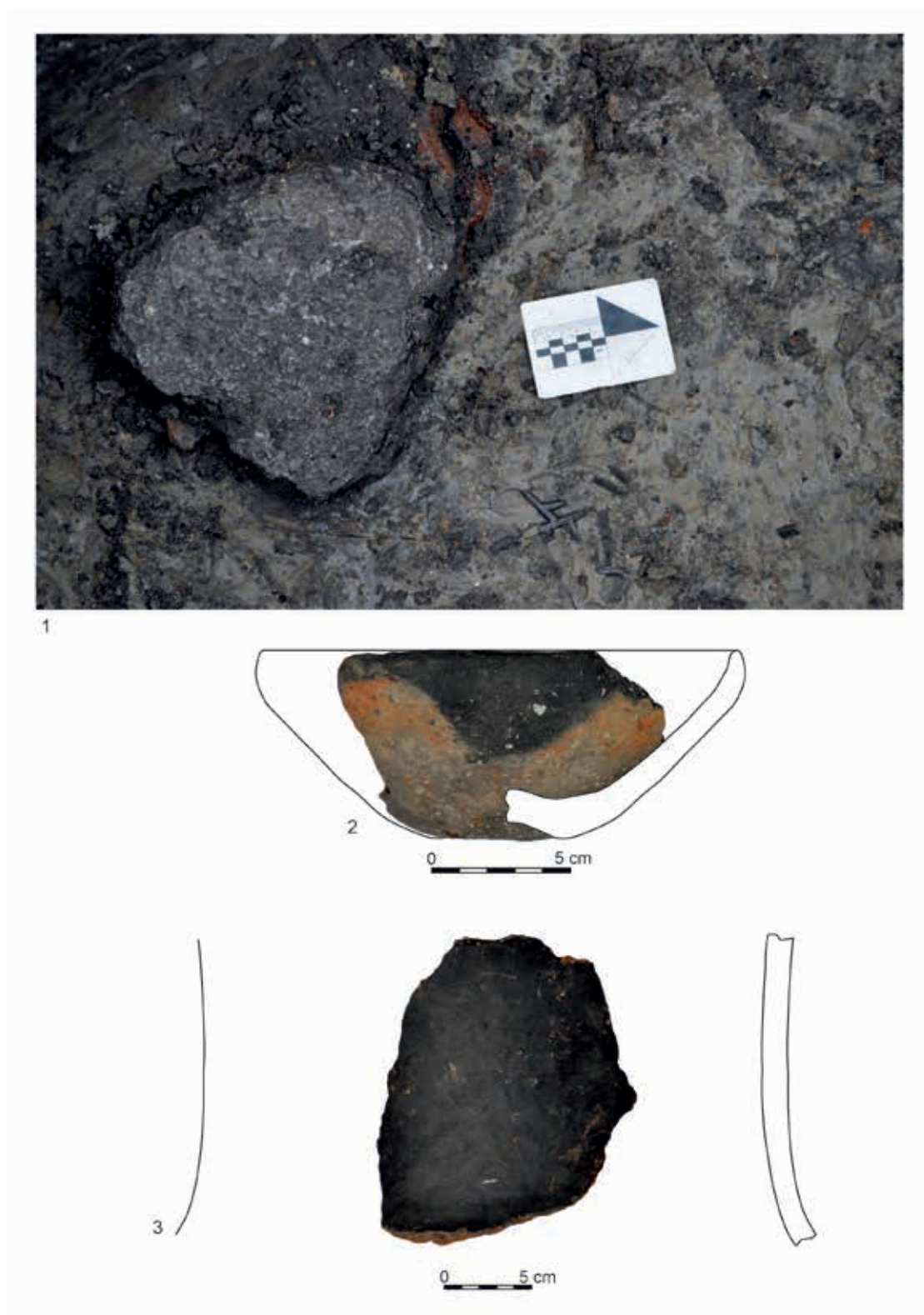
Planșa 10. Groapa Cx 04 descoperită în S. 2 de pe strada Gaál Sándor nr. 9-11.

Plate 10. Feature Cx 04 discovered in S. 2 on Gaál Sándor Street nr. 9-11.

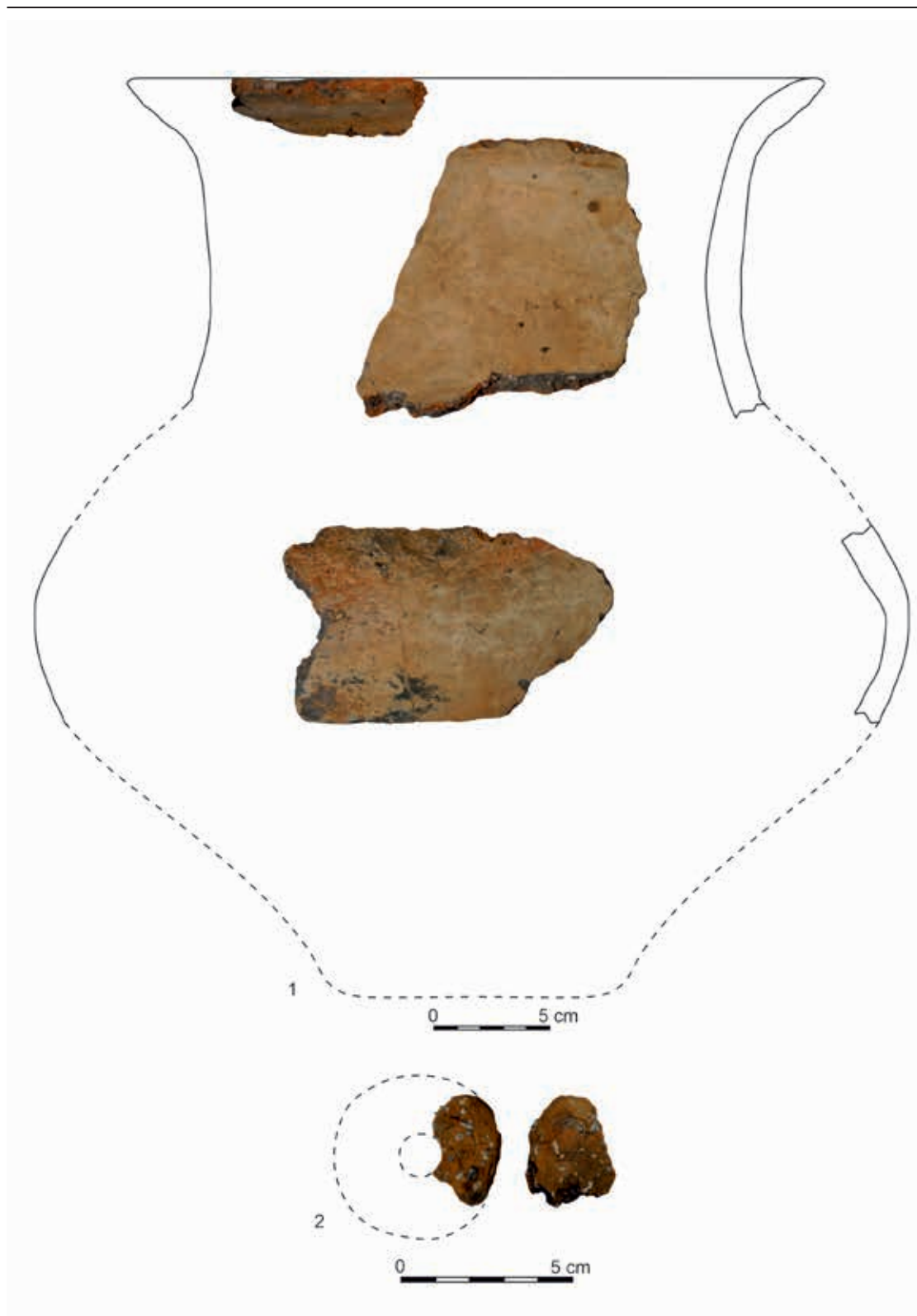
Planșa 11. Detalii cu groapa Cx 04 descoperită în S. 2 de pe strada Gaál Sándor nr. 9-11.
Plate 11. Details of feature Cx 04 discovered in S. 2 on Gaál Sándor Street nr. 9-11.

Planşa 12. Râşniţa nr. 2 (1) şi fragmente de vase (2-3) descoperite în groapa Cx 04 din S. 2 de pe strada Gaál Sándor nr. 9-11.

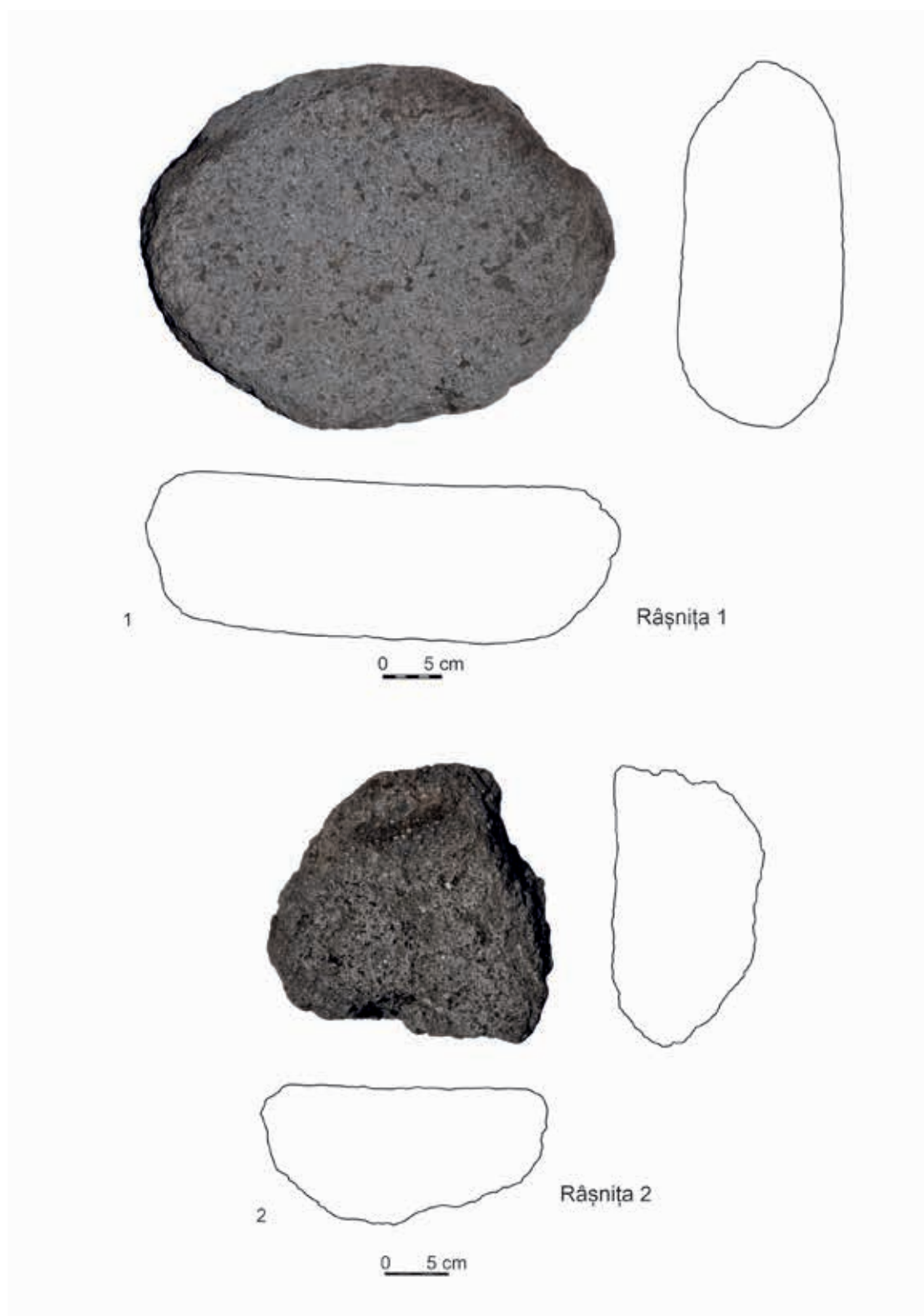
Plate 12. Grinding stone nr. 2 (1) and pottery sherds (2-3) discovered in feature Cx 04 on Gaál Sándor Street nr. 9-11.

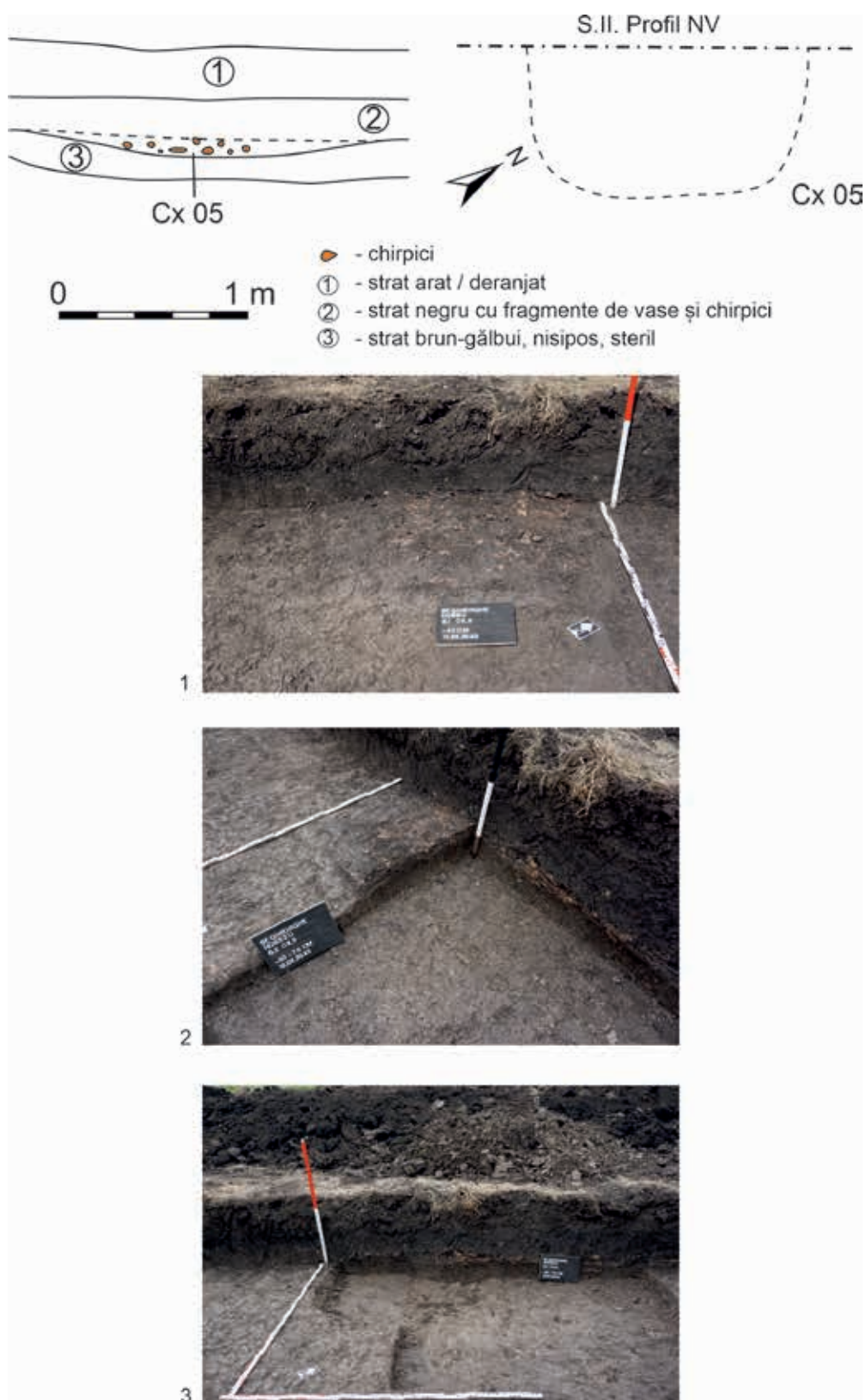
Planșa 13. Vas întregibil (1) și fragment de fusaiolă (2)
descoperite în groapa Cx 04 din S. 2 de pe strada Gaál Sándor nr. 9-11.

Plate 13. Vas întregibil (1) și fragment de fusaiolă (2)
descoperite în groapa Cx 04 din S. 2 de pe strada Gaál Sándor nr. 9-11.

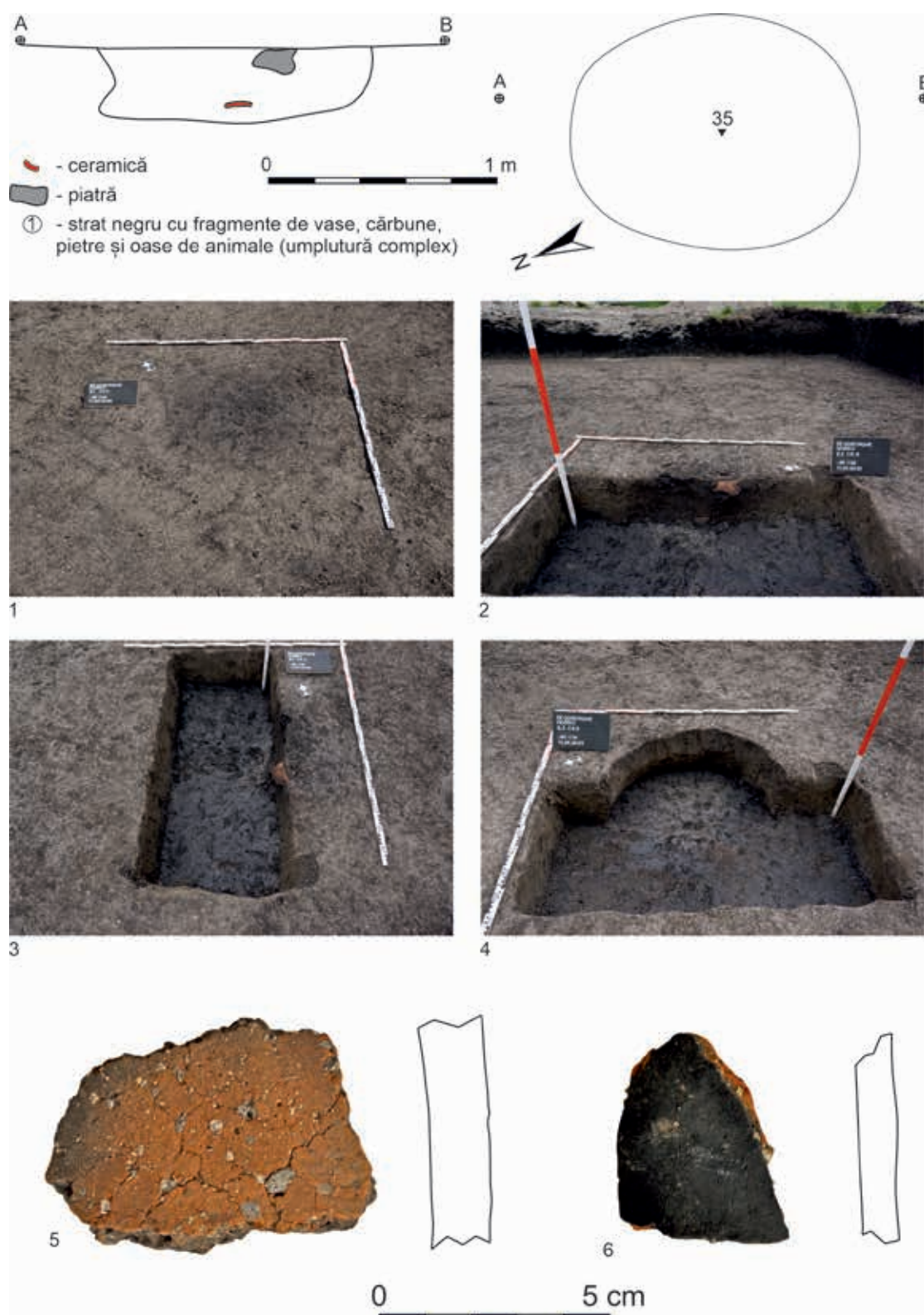

Planșa 14. Râșnițele descoperite în groapa Cx 04 din S. 2 de pe strada Gaál Sándor nr. 9-11.

Plate 14. The grinding stones discovered in feature Cx 04 on Gaál Sándor Street nr. 9-11.

Planșa 15. Complexul Cx 05 descoperit în S. 2 de pe strada Gaál Sándor nr. 9-11.
Plate 15. Feature Cx 05 discovered in S. 2 on Gaál Sándor Street nr. 9-11.

Planșa 16. Groapa Cx 06 descoperită în S. 2 de pe strada Gaál Sándor nr. 9-11.

Plate 16. Feature Cx 06 discovered in S. 2 on Gaál Sándor Street nr. 9-11.

Teledetecție și investigații geofizice la Biborțeni - Cetatea Tiburț

Remote Sensing and Geophysical investigations of Tiburț Fortress from Biborțeni

Dan ȘTEFAN¹

Maria-Magdalena ȘTEFAN²

Cuvinte cheie: epoca fierului, investigații geofizice, evul mediu, situri arheologice fortificate, sud-estul Transilvaniei, teledetecție

Keywords: *Iron Age, geophysical investigations, Middle Age, fortified archaeological sites, south-eastern Transylvania, remote sensing*

ABSTRACT

The fortress located on the Pădurea Fagului (The Beech Forest) hill south of Biborțeni-Baraolt town in Covasna County has been a subject of interest since the 18th century, but its history has remained shrouded in mystery until now. In order to comprehend the morphology of this site and its integration in the surrounding relief units of the area, we conducted a series of interdisciplinary studies by remote sensing techniques such as aerial archaeology, LiDAR survey and geophysical investigations. These studies represent a crucial first step in preparing for a new archaeological research project at the Tiburț Fortress in Biborțeni. This article presents some of the results obtained during these studies.

Cetatea Tiburț (Tiburc, Tiborc) sau Cetatea lui Tiburț se află pe o culme înaltă numită *Pădurea Fagului*, situată la marginea de sud a satului Biborțeni (Bibarcfalva), înglobat în orașul Baraolt, jud. Covasna. Dealul este înconjurat de pârâul Baraolt și de Pârâul Cetății, un mic afluent al acestuia (fig. 1-2; fig. 3.1).

De mult timp, acest loc a fost cunoscut de elita nobiliară și de învățații dornici să descopere și să discute despre importanța antichităților romane sau chiar mai vechi din Transilvania. Pastorul BENKŐ József a vorbit despre ruinele zidurilor cetății, care

pot fi observate pe înălțimea acoperită de o pădure de fagi. El a adăugat că „monedele romane găsite acolo și o urnă funerară descoperită recent, care conținea cenușa defunctului, atestă faptul că acest loc a fost roman”³.

Un veac mai târziu, ORBÁN Balázs a vizitat ruinele de la Biborțeni și a făcut primele săpături în zona zidurilor. Astfel, Orbán a inclus acest loc în categoria cetăților construite de unguri, în perioada timpurie a prezenței lor în Transilvania, înainte de creștinare.⁴

În 1948, fortificația a fost tăiată în cinci locuri printr-o serie de săpături conduse

¹ Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe, jud. Covasna; danstefan00@gmail.com

² Muzeul Național de Istorie a României, București; madi_burton@yahoo.com.

³ Benkő 1778, 548-549.

⁴ Orbán 1873.

de către SZÉKELY Zoltán.⁵ A fost publicată doar o scurtă descriere, însoțită de un plan simplu (un contur al fortificației) și un profil de săpătură simplificat. Conform descrierii și profilului, fortificația ar avea ca element central un zid construit din pietre nefasonate, legate cu pământ, fără mortar. Grosimea medie a zidului ar fi de 1,3 m. Acesta ar fi construit la marginea exterioară a unui val de pământ. Székely a considerat că fortificația nu poate fi încadrată cronologic în perioada dacică datorită lipsei lucrărilor de teren caracteristice acestora, respectiv terase și turnuri, preferând o încadrare mai timpurie, la începutul celei de-a doua epoci a fierului.⁶ Ceramica, păstrată în colecția Muzeului Național Secuiesc din Sfântu Gheorghe, arată, în schimb, caracteristici tipice pentru perioada târzie a celei de a doua epoci a fierului.

În vederea pregătirii unui nou proiect de cercetare arheologică la *Cetatea Tiburț* de la Biborțeni am inițiat o serie de studii interdisciplinare preliminare, realizate în primul rând prin tehnici de teledetecție și investigații geofizice. Prezentăm mai departe în acest articol câteva dintre rezultatele obținute cu acest prilej.

Arheologie aeriană

În cursul anilor 2016 și 2017 au fost executate o serie de misiuni de fotografiere oblică și perpendiculară, de la joasă și medie altitudine (30-200 m), executate cu ajutorul sistemelor UAV (drone).

După alinierea fotografiilor aeriene perpendiculare și a unora dintre fotografiile oblice, a fost posibilă calcularea unui ortofotoplan și a unui model digital de elevație (DEM) de mare rezoluție. Alături de fotografiile oblice realizate din puncte de stație joase, ortofotoplanul și modelul digital de elevație obținute au constitu-

it primul set de instrumente de analiză spațială a sitului fortificat de la Biborțeni în vederea înțelegerii morfologiei acestui loc și a modului în care acesta se integrează în ansamblul unităților de relief din zonă (fig. 3-5).

În urma analizei modelelor digitale rezultate putem să reținem câteva caracteristici generale importante. Astfel, observăm că fortificația de pe dealul din *Pădurea Fagului* de la Biborțeni se află mai sus cu 140-150 m față de Depresiunea Baraolt, străbătută de apa cu același nume. Dealul cetății este separat de terasa înaltă care mărginește depresiunea printr-o șanț îngustă, al cărei control, printr-o posibilă amenajare care nu este vizibilă la prima analiză, ar fi putut să ofere un nivel suficient de protecție a sitului.

Explorarea prin scanare LiDAR

Suprafața sitului fortificat de la Biborțeni este în întregime acoperită de pădure și, din acest motiv, în condiții normale de vegetație (primăvară-toamnă), structurile arheologice nu sunt vizibile prin fotografii aeriene.

Cu toate că noile tehnologii de înregistrare a fotografiilor aeriene de mare rezoluție sunt acum mai accesibile și la o calitate mai ridicată decât oricând, simpla observare a siturilor arheologice montane cu ajutorul imaginilor în spectrul vizibil și infraroșu nu este suficientă. De cele mai multe ori, siturile sunt adânc îngropate sub coronamentul arborilor și rezultatul final este util doar pentru analize de arheologia peisajului la scară medie.

Așa cum începe să fie din ce în ce mai bine cunoscut, în ultimul deceniu, arheologia montană și arheologia spațiilor împădurite se bazează din ce în ce mai mult pe LiDAR (*Light Detecting and Ranging*), o tehnologie care permite documentarea detaliilor morfologice intime ale siturilor și peisajelor arheologice. Pentru aceasta este utilizat un sistem de scanare activ, prin

⁵ Székely 1955, 14-16.

⁶ Székely 1955, 16.

care un număr foarte mare de impulsuri laser (de la sute de mii la milioane de impulsuri pe secundă) sunt emise către zonele de teren studiate. Echipamentele LiDAR pot fi aeropurtate (aeronavă sau UAV), dar există și echipamente portabile prin care se poate scana chiar de la suprafața solului. Chiar în condiții de vegetație deasă, o parte dintre impulsurile laser emise străbat golurile rămase prin coronamentul arborilor sau chiar la nivelul arbuștilor și al vegetației joase și sunt reflectate înapoi de la nivelul cel mai de jos, de pe sol, către receptorul echipamentului LiDAR. După o prelucrare în mai multe etape a semnalelor laser recepționate, zona geografică scanată este memorată digital sub forma unui nor de puncte cu coordonate tridimensionale. Mai departe este utilizată o procedură automată însoțită de corecții manuale de clasificare a datelor din norul de puncte. Astfel sunt construite clase separate cu puncte ce descriu suprafața solului (*ground*), vegetația înaltă, medie și joasă, construcțiile de diverse categorii etc. (fig. 6). În final, pentru cele mai multe studii arheologice, forma terenului este reconstituită prin modele matematice de elevație (DTM) care au la bază norul de puncte din clasa *ground*.

Rezultatele cercetării sitului fortificat de la Biborțeni și a mediului natural ambiant sunt prezentate mai departe într-o serie de imagini. Putem observa încă de la început că, după eliminarea vegetației, în modelul de elevație a terenului, urmele fortificațiilor din trecut sunt acum perfect vizibile.

Prin utilizarea diferitelor tehnici de vizualizare, așa cum sunt umbrirea uni- și multidirecțională și accentuarea globală sau locală (adaptivă) a contrastului prin modificarea curbilor gamma au fost puse în evidență și alte caracteristici morfologice ale terenului din zona sitului, între acestea fiind și potecile de acces și de legătură dintre situl fortificat și restul peisajului (fig. 6-9).

Investigații geofizice

Așa cum am arătat, săpăturile lui SZÉKELY Zoltán au dezvelit fortificația de la Biborțeni în mai multe locuri, întâlnind mereu urmele unui zid construit la marginea terasei. Zidul construit din piatră legată cu pământ pare să fie în legătură cu un val de pământ bătut, posibil mai vechi, pe care îl suprapune în partea exterioară.

Pentru a înțelege mai bine structura fortificației a fost proiectat un studiu geofizic al acesteia, executat prin metoda tomografiei de rezistivitate electrică (ERT – *Electrical Resistivity Tomography*). La fel ca și alte metode geofizice utilizate în arheologie, tomografia de rezistivitate electrică permite detectarea și caracterizarea structurilor arheologice din subsol, fără să fie necesar un contact direct. Avantajele cele mai importante ale metodei sunt robustețea acesteia față de factorii perturbatori și posibilitatea de a calcula modele tridimensionale ale subsolului. Atunci când este folosită în forma ei mai simplă, prin profile individuale, tomografia de rezistivitate electrică încă păstrează avantajul de a oferi informații detaliate de natură stratigrafică (în adâncime) despre țintele aflate în subsol.

Pentru studiul nostru geofizic de la Biborțeni a fost stabilit un profil de măsură format din 32 de electrozi. Distanța dintre electrozi aleasă a fost de 1 m. Astfel, lungimea desfășurată a profilului a fost de 28 m (= lungime desfășurată pe pantă). Datele au fost prelucrate prin metoda inversiei matematice. Rezultatul modelării datelor tomografice de rezistivitate este redat în fig. 10.

Domeniul de variație a valorilor de rezistivitate electrică a fost limitat la intervalul 20÷300 ohm metru ($\Omega \cdot m$). Valorile din gama inferioară a domeniului sunt reprezentate cu nuanțe de albastru și corespund zonelor conductive din subsol. Acestea sunt, de obicei, zone cu granulație mai mare, în care fluidele din subsol (apă

și săruri minerale) au o persistență mai îndelungată. În termeni arheologici, acesta ar putea să fie cazul complexelor adâncite. Valorile din gama superioară a domeniului sunt reprezentate prin nuanțe de roșu și mov. Acestea sunt de obicei zone cu permeabilitate redusă față de umiditate. În termeni arheologici, aceste zone se întâlnesc în cazul construcțiilor de piatră și, într-o oarecare măsură, al zonelor de colaps (dărâmtură), al structurilor din pământ bătut, dar și al fundamentului cristalin (roca).

Profilul electric obținut în urma tomografiei de rezistivitate electrică efectuată deasupra fortificației din Cetatea lui Tiburț au pus în evidență o serie de structuri arheologice specifice pentru acest tip de sit (fig. 10). Sunt vizibile atât zidul (1), dar și celelalte elemente care compun fortificația (2, 3 și 4). În plus, sunt vizibile o serie de anomalii electrice pe platou (5), posibil fie rezultatul prezenței urmelor unor structuri arheologice în subsol, care întrerup succesiunea stratigrafică a orizonturilor de sol de pe platou, și chiar penetrează fundamentul geologic (substratul calcaros), fie rezultatul unor intervenții moderne.

Sinteza rezultatelor științifice disponibile

Analiza rezultatelor cercetărilor interdisciplinare realizate în 2017 și 2021 și integrarea acestora cu informațiile sumare publicate din cercetările mai vechi, respectiv săpăturile efectuate de către Székely Zoltán în 1948, permit formularea câtorva observații referitoare la situl de la Biborțeni-Cetatea lui Tiburț.

Suprafața zonei acoperite de incintă este de 2,45 ha; aceasta a fost calculată pornind de la cota cea mai înaltă a conturului incintei, așa cum se păstrează în prezent.

Perioada în care a fost construită incinta nu poate fi precizată în baza datelor ar-

heologice și interdisciplinare disponibile. Morfologia sitului, morfologia incintei, poziția aleasă și suprafața sa sunt elemente care indică o edificare în prima epocă a fierului sau, poate, la începutul celei de a doua epoci a fierului. Observațiile din teren și datele de teledetecție nu au pus în evidență existența unor terase și/sau amenajări ale compartimentelor sitului, după modelul cunoscut la așezările fortificate din perioada dacică clasică. Observațiile stratigrafice publicate de către Székely Zoltán indică existența unui zid de piatră simplu, construit din blocuri nefinisate, fără ca acestea să fie legate cu mortar. Acest zid ar trebui să fie considerat ulterior construcției de pământ din prima fază.

Cronologia fortificației de la Biborțeni-Cetatea lui Tiburț ar trebui evaluată mai bine în urma unui proiect nou de cercetare arheologică, care ar include reluarea săpăturilor arheologice (având drept obiectiv stabilirea unei stratigrafii detaliate, a fortificației în sine, dar vizând și relația acesteia cu platoul cetății) și datarea cu radiocarbon a urmelor organice ce urmează a fi recoltate.

De altfel, datarea cu radiocarbon a adus în ultimii ani rezultate noi, de cea mai mare importanță, referitoare la cronologia siturilor fortificate din sud-estul și estul Transilvaniei, cum sunt cele de la Teliu⁷, Sânzieni-Cetatea Cece⁸ și Păuleni-Ciuc - *Dâmbul Cetății*⁹, contribuind decisiv și la identificarea primei cetăți din perioada prezenței Cavalerilor Teutoni în Țara Bârsei.¹⁰

În secțiunea deschisă în partea de nord a incintei, SZÉKELY Zoltán a descoperit un mormânt de incinerare și încă un complex ceramic (sau doar fragmente ceramice distribuite individual în strat). Din

⁷ Ștefan et al. 2019.

⁸ Ștefan et al. 2021.

⁹ Kavruk et al. 2022.

¹⁰ Teodor et al. 2023.

păcate, descrierea contextului acestor descoperiri este neclară și nu permite o atribuire cronologică. Fragmentele ceramice se află în colecția Muzeului Național Secuiesc. Acestea au fost identificate de către autorii prezentului raport și urmează a fi studiate.

Pentru a clarifica o serie de aspecte-cheie referitoare la situl de la Biborțeni-Cetatea lui Tiburț este necesară continuarea cercetărilor, inclusiv prin investigații geofizice în suprafață și săpături arheologice precis amplasate în zona țințelor de interes arheologic ce urmează a fi puse în evidență.

Bibliografie / Bibliography

Benkő J. 1778. *Transsilvania sive Magnus Transsilvaniae Principatus olim Dacia Mediterranea*. Vol. I. Viena: Iosephus Nob. de Kurtzböck.

Kavruk V., Buzea D., Puskás J., Ștefan D. 2022. The Păuleni-Ciuc – Dâmbul Cetății fortified site at the crossroads of trans-mountain connection routes: the dynamics of cultural diversity, interplay, ritual and power in the Southeast Carpathian Region from ca. 4500 BC to 350 AD. In: V. Sirbu, D. Ștefan, M.-M. Ștefan (eds.), *Hidden Landscapes. The Lost Roads, Borders and Battlefields of the South-Eastern Carpathians*. Târgoviște: Cetatea de Scaun: 97-152.

Orbán B. 1868-1873. *A Székelyföld leírása: Történelmi, régészeti, természetrajzi népszerű szempontból*. Vol. I-VI. Budapest: Tettey Nándor és Társa.

Székely Z. 1955. Raport despre cercetările executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe între anii 1945-1953. In: *Muzeul Regional Sfintu Gheorghe. Almanah 1878-1954*. Târgu-Mureș: f.e.: 14-17.

Ștefan M.-M., Ștefan D., Buzea D.-L. 2019. Noi cercetări asupra fortificațiilor de la Teliu, jud. Brașov / New investigations in the fortifications from Teliu, Brașov County. *Angustia* 23: 229-256.

Ștefan M.-M., Ștefan D., Buzea D.-L. 2021. Noi cercetări arheologice pe Valea Cașinului. Fortificațiile de la Sânzieni-Cece, jud. Covasna / New archaeological research on Cașin Valley. The fortifications at Sânzieni-Cece, Covasna County. *Angustia* 25: 75-104.

Teodor E.S., Sófalvi A., Ștefan D., Bolba R. 2023. A Teutonic Stronghold in the Carpathian Mountains. *Cercetări Arheologice* 30 (1) (în pregătire).

[https://maps.arcanum.com/historical/layer:Großfürstentum Siebenbürgen \[B IX a 715\] \(Josephinische Landesaufnahme, 1764-1785\).](https://maps.arcanum.com/historical/layer:Großfürstentum%20Siebenbürgen%20%5B%20IX%20a%20715%5D%20%28Josephinische%20Landesaufnahme%201764-1785%29)

[https://maps.arcanum.com/historical/layer:Transylvania \[B IX a 718/21\]\)\(Zweite oder Franziszeische Landesaufnahme, 1806-1869\).](https://maps.arcanum.com/historical/layer:Transylvania%20%5B%20IX%20a%20718%2F21%5D%29%28Zweite%20oder%20Franz%20siszeische%20Landesaufnahme%201806-1869%29)

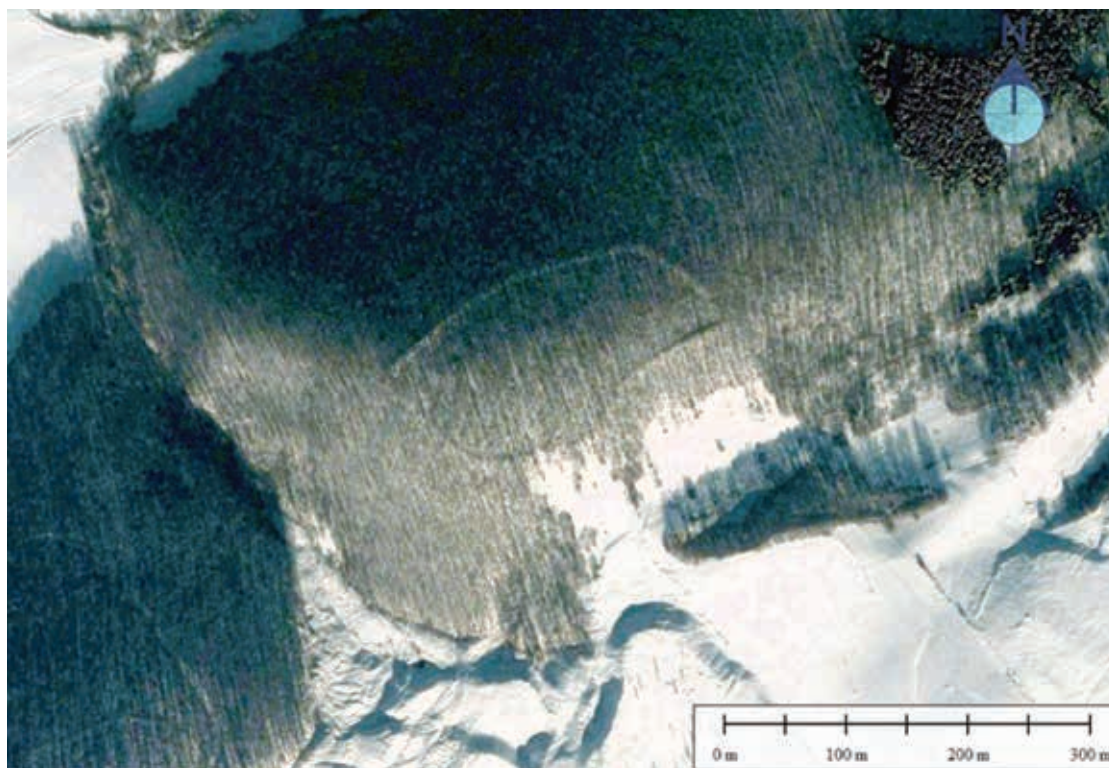
1

2

Fig. 1 Biborțeni-Cetatea lui Tiburț. 1 Poziția sitului în prima ridicare topografică a Imperiului Habsburgic (1769-1773) – detaliu *apud* <https://maps.arcanum.com/> historical layer: Großfürstentum Siebenbürgen [B IX a 715]); 2 Poziția sitului în cea de a doua ridicare topografică a Imperiului Habsburgic (1853-1858; 1869-1870) – detaliu *apud* <https://maps.arcanum.com/> historical layer: Transylvania [B IX a 718/21], ambele accesate la 12 noiembrie 2022).
Fig. 1 Tiburț Fortress at Biborțeni. 1 The position of the site in the first topographic survey of the Habsburg (1769-1773) - after <https://maps.arcanum.com/> historical layer: Großfürstentum Siebenbürgen [B IX a 715]); 2 The position of the site in the second topographic survey of the Habsburg Empire (1853-1858; 1869-1870) – after <https://maps.arcanum.com/> historical layer: Transylvania [B IX a 718/21]), both accessed at 12 November 2022.

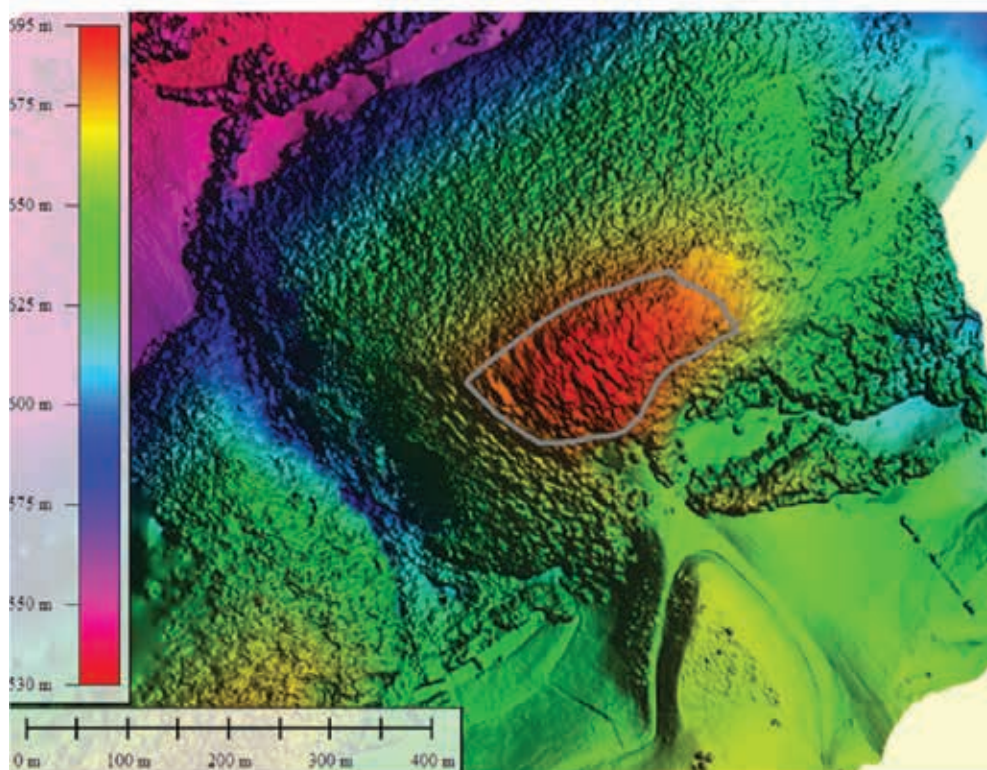
Fig. 2 Biborțeni-Cetatea lui Tiburț. Ortofotoplan realizat în timpul iernii (Maxar Technologies).

Fig. 2 Tiburț Fortress at Biborțeni. Orthophotoplan based on satellite images taken during winter (Maxar Technologies).

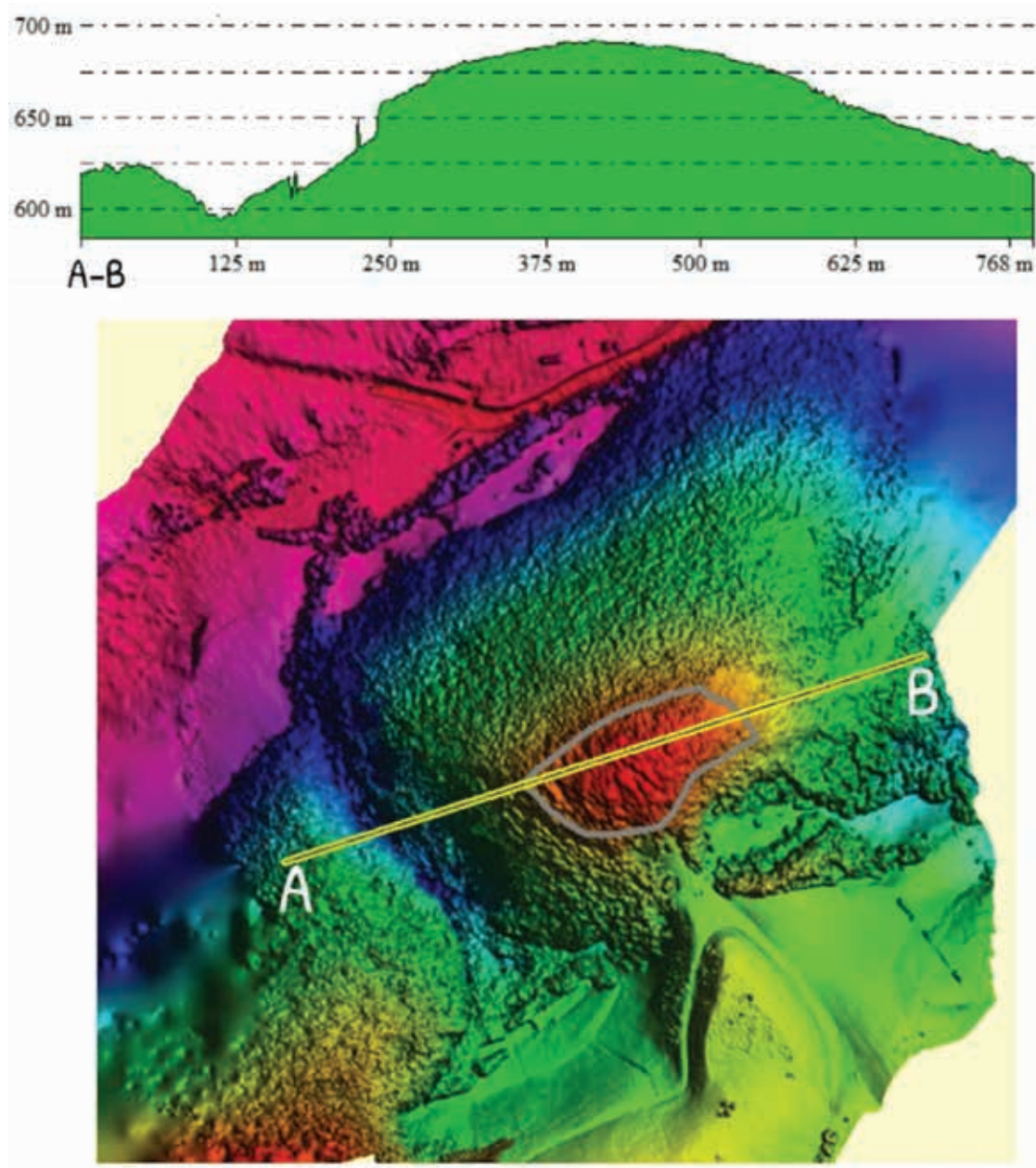
1

2

Fig. 3 Biborțeni-Cetatea lui Tiburț. 1 Fotografie aeriană oblică realizată în luna aprilie;
2 Modelul digital de elevație obținut cu ajutorul imaginilor aeriene.

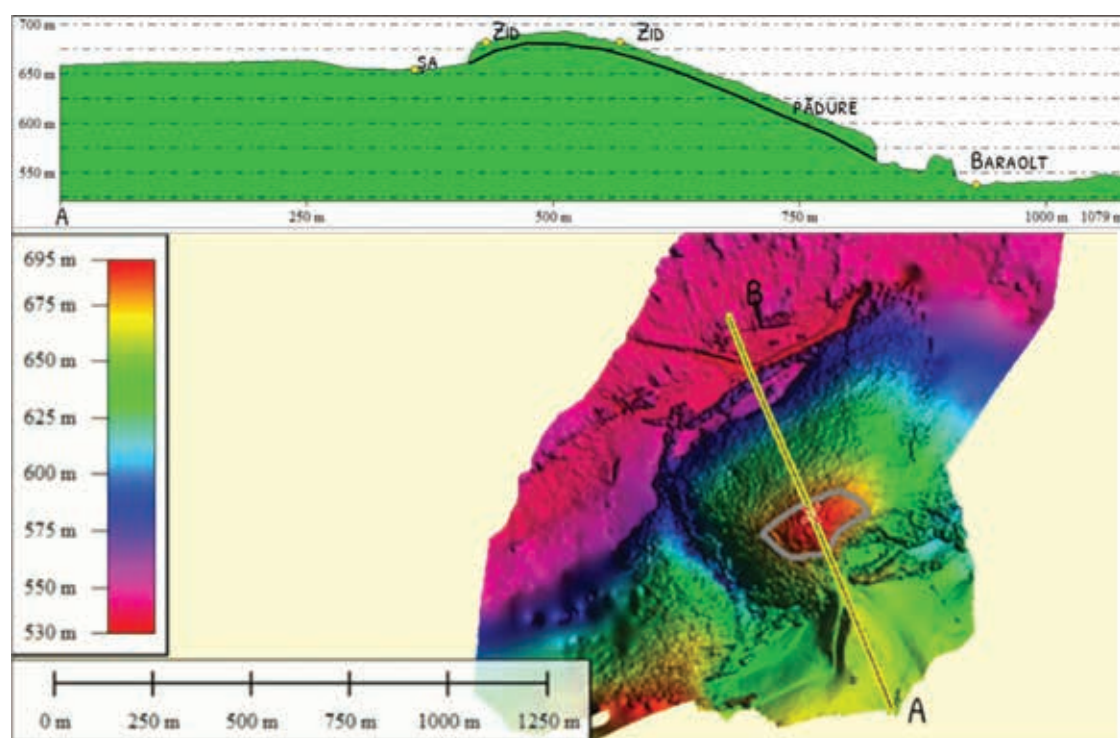
Fig. 3 Tiburț Fortress at Biborțeni. 1 Oblique aerial photograph taken in April;
2 The digital elevation model obtained using aerial images.

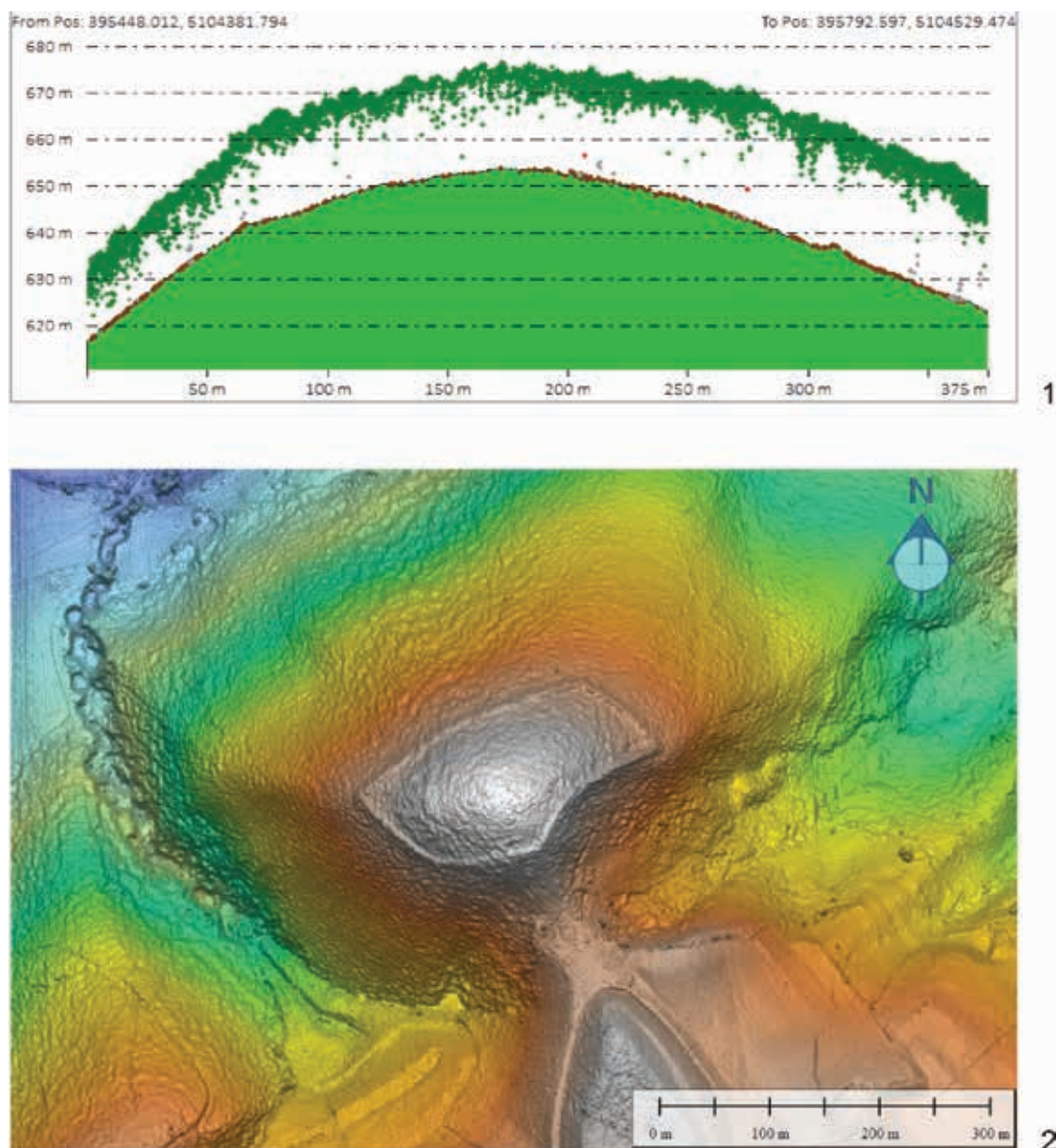
Fig. 4 Biborțeni-Cetatea lui Tiburț. Profil altimetric general VSV-ENE calculat pe modelul de elevație.

Fig. 4 Tiburț Fortress at Biborțeni. General altimetric profile WSW-ENE calculated on the elevation model.

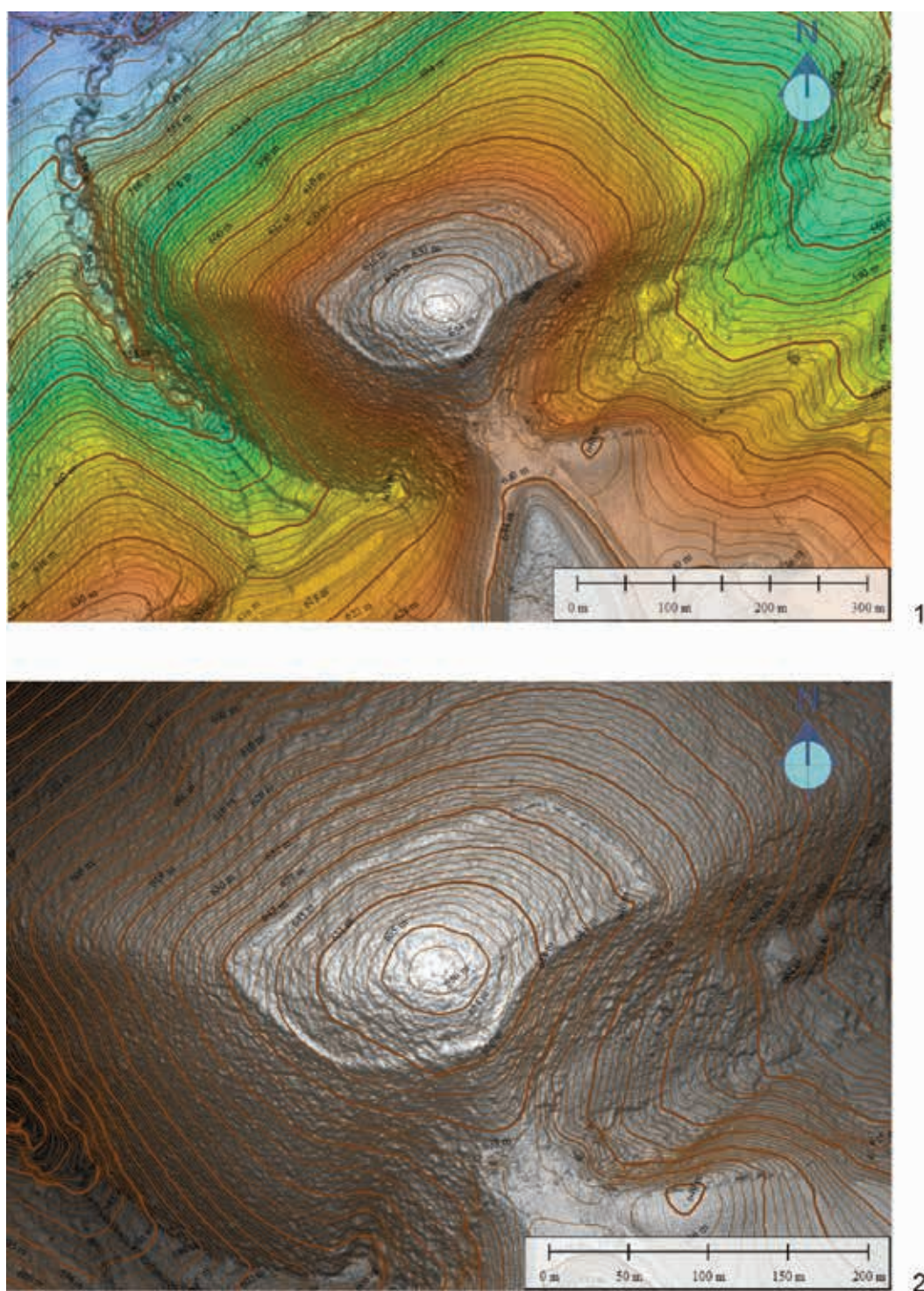
Fig. 5 Biborțeni-Cetatea lui Tibuț. Profil general NNW-SSE calculat pe modelul de elevație.
Fig. 5 Tibuț Fortress at Biborțeni. General profile NNW-SSE calculated on the elevation model.

Fig. 6 Biborțeni-Cetatea lui Tiburț. 1 Prelucrarea datelor LiDAR: clasificarea datelor din norul de puncte (separarea punctelor ce descriu suprafața solului de cele care corespund coronamentului arborilor); 2 Modelul de elevație al terenului; scanare LiDAR, rezoluție 50 cm, vizualizare prin umbrire multiplă (3 direcții de iluminare).

Fig. 6 Tiburț Fortress at Biborțeni. 1 LiDAR data processing: classification of data from the point cloud (separation of points describing the ground surface from those corresponding to the tree crown); 2 Terrain elevation model; LiDAR scan, 50 cm resolution, multiple shading visualization (three illumination directions).

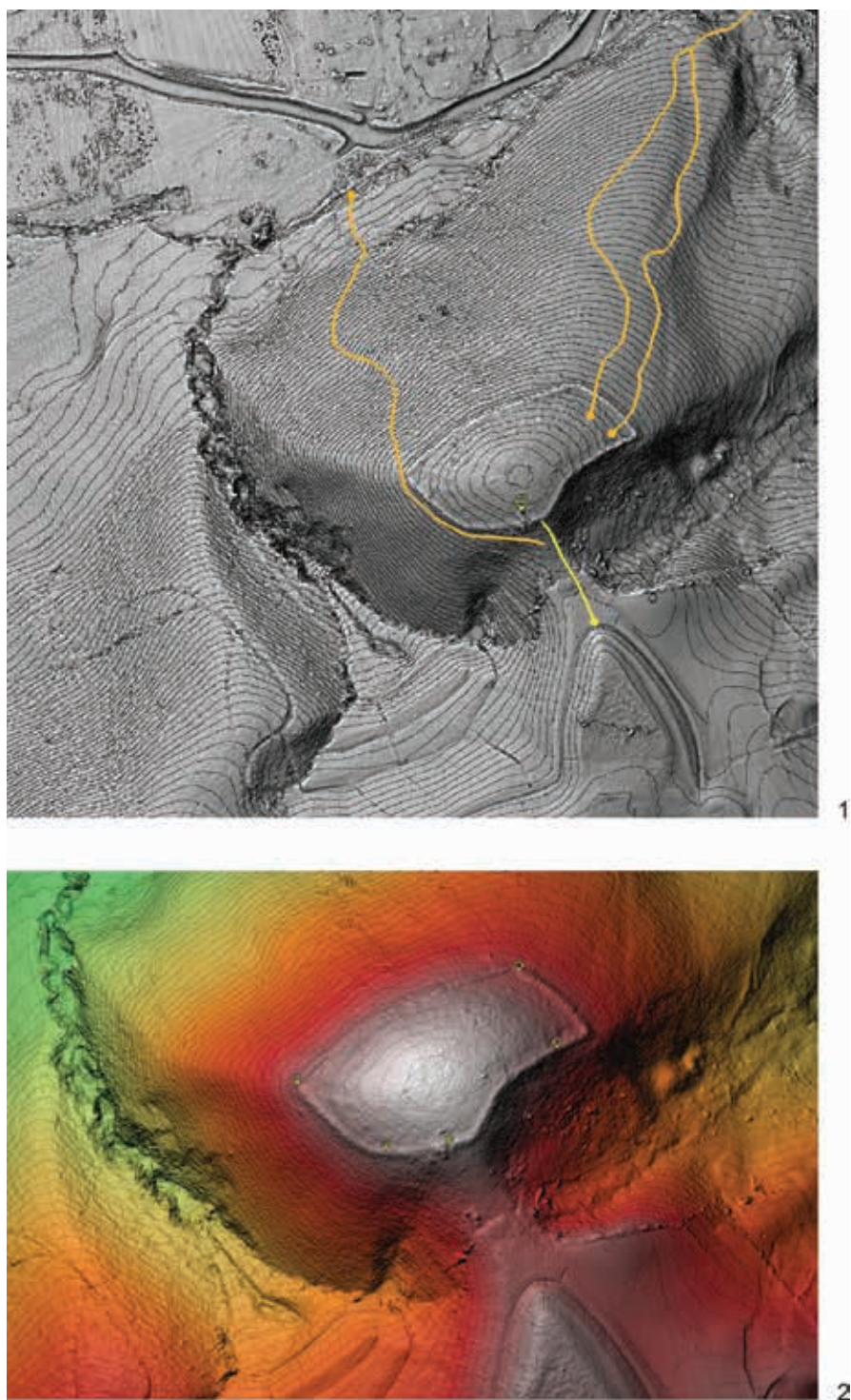

Fig. 7 Biborțeni-Cetatea lui Tiburț. 1 Modelul digital al terenului calculat după procesarea datelor LiDAR și clasificarea norului de puncte, suprapus de curbe de nivel. Echidistanța curbelor de nivel este de 2 m; 2 Modelul digital al terenului cu echidistanța curbelor de nivel de 1 m.

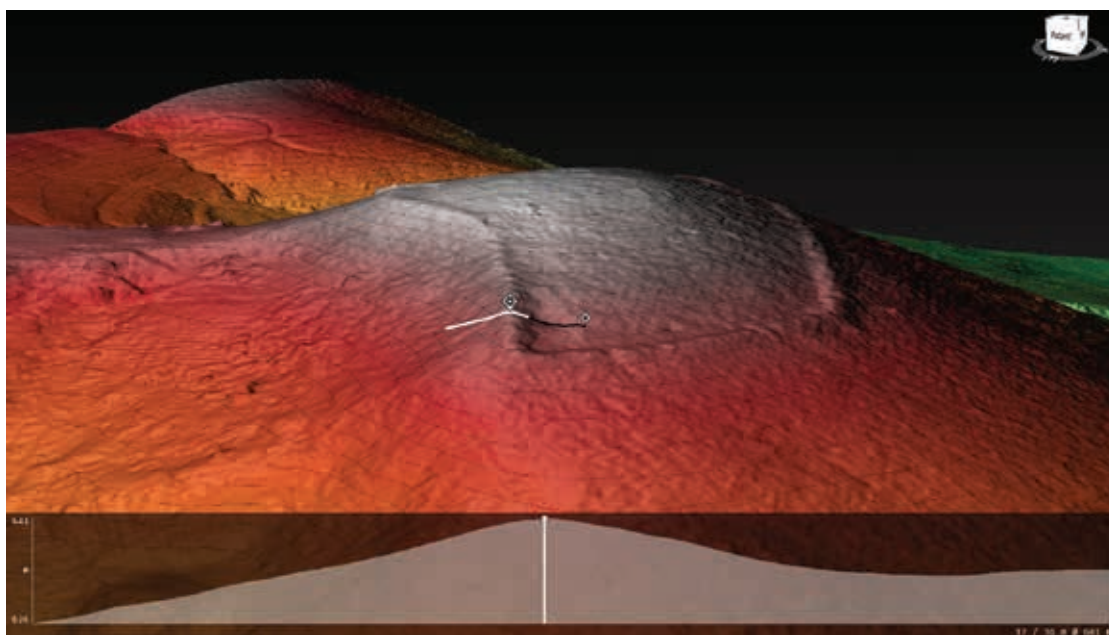
Fig. 7 Tiburț Fortress at Biborțeni. 1 Digital terrain model calculated after processing LiDAR data and classifying the point cloud, superimposed on contour lines. The contour line spacing is 2 m; 2 Digital terrain model... The contour line spacing is 1 m.

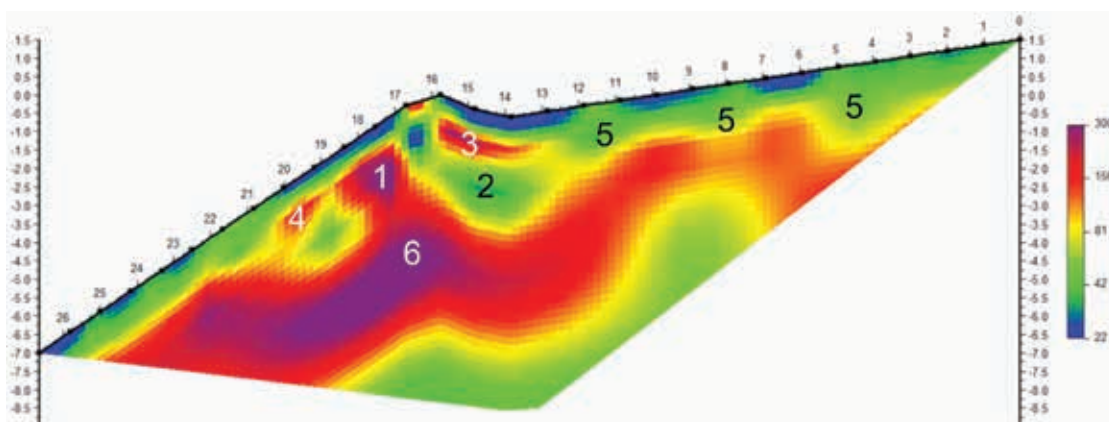

Fig. 8 Biborțeni-Cetatea lui Tiburț. 1 Modelul digital al terenului, vizualizare prin tehnica de accentuare locală a detaliilor. În imagine au fost marcate traseele de acces în zona incintei fortificate, așa cum au fost ele identificate în modelul digital; 2 Poziția secțiunilor executate de către SZÉKELY Zoltán în 1948, identificate pe modelul digital al terenului.

Fig. 8 Tiburț Fortress at Biborțeni. 1 Digital terrain model, visualization by the local detail enhancement technique. In the image, the access routes to the fortified area were marked as they were identified in the digital model; 2 The position of the sections executed by Székely Zoltán in 1948, identified on the digital terrain model.

Fig. 9 Biborțeni-Cetatea lui Tibuț. Profil altimetric în partea de SV a fortificației.
Fig. 9 Tibuț Fortress at Biborțeni. Altimetric profile in the south-eastern part of the fortification.

Fig. 10 Biborțeni-Cetatea lui Tibuț. Profilul ERT A-B: 1 zidul păstrat pe 1,3 m lățime și 1,5 m înălțime; 2 șanț interior (?) sau complex adâncit; 3 dărâmtură zid (?) sau alt tip de structură arheologică; 4 dărâmtură zid; 5 structuri arheologice; 6 substrat geologic (roca de bază).

Fig. 10 Tibuț Fortress at Biborțeni. ERT A-B profile: 1 the wall preserved on 1.3 m width and 1.5 m height; 2 interior ditch (?) or deepened complex; 3 wall debris (?) or other type of archaeological structure; 4 wall debris; 5 archaeological structures; 6 geological substrate.

Carpri și cultura „carpică” între tradiția antică și literatura istorico-arheologică contemporană

The Carpi and “Carpic culture” between ancient tradition and contemporary historical-archaeological literature

Alexandru POPA¹

Cuvinte cheie: *carpi*, cultura Poieniști-Vârteșcoiu, „cultura carpică”, epoca romană, sec. al III-lea p.Chr.

Keywords: *carpi*, *Poieniști-Vârteșcoiu culture*, “*Carpic culture*”, *Roman time*, *3rd century AD*.

ABSTRACT

The article aims to synthesize the research related to the Carpi – a group of populations identified by both the ancient and modern research in the regions east of roman Province Dacia. It highlights three chronological horizons of sources, of which only one can be directly linked to the Carpi – the one from the 3rd century. The study also analyses the current state of the art related to the Poieniști-Vârteșcoiu archaeological culture, known as „the Carpic culture”. It briefly presents the information that contributed to the definition of this archaeological culture. Finally, the author concludes that there is a lack of reliable scientific evidence to identify the so called „Carpic culture” (Poieniști-Vârteșcoiu culture) with the Carpi mentioned by the literary sources.

Introducere

Problemele abordate în acest studiu fac referință la urmele de locuire umană de la est de Carpații Orientali în perioada de existență a provinciei romane Dacia. În cele ce urmează ne propunem realizarea unei sinteze asupra cunoștințelor despre una dintre populațiile din hinterlandul frontierei daco-moesice a Imperiului Roman.

Principalele întrebări de cercetare formulate sunt legate, în primul rând, de termenii arheologici cu care operăm pentru această zonă și în această perioadă. În al doilea rând, analizăm numele istorice ale grupurilor de populații cunoscute în zona Carpaților Răsăriteni. Altfel formulat, ne interesează problemele din cercetarea istorică și arheologică a vecinilor Imperiului

Roman din zonele de la est de lanțul Munților Carpați.

În tradiția istoriografică modernă, populația zonei cercetate este împărțită în două grupuri de bază: autohtoni sedentari și nomazi. Cei menționați la urmă sunt definiți din punct de vedere arheologic prin exclusivismul inhumației ca rit funerar și lipsa urmelor arheologice ale unor forme de așezări.

Populațiile percepute din punct de vedere arheologic drept autohtoni se definesc în literatura de specialitate prin intermediul așezărilor, cercetarea cărora oferă rezultate mai explicite decât a mormintelor singulare atribuite nomazilor. Pentru discuția din acest studiu am selectat una dintre identitățile culturale atribuite „sedentarelor/autohtonilor” de la est de provincia romană Dacia. Este vorba despre grupul (sau cultura arheologică)

¹ Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sf. Gheorghe; alex.popa@mncr.ro

Poieniști-Vârteșcoiu, atribuită în literatura de specialitate populației, considerate „autohtone”, a Carpilor. În măsura posibilităților se vor discuta istoricul cercetărilor, aria de răspândire și caracterul siturilor arheologice specifice fiecărei culturi, principalele particularități ale culturii materiale, precum și posibilele urme ale relațiilor cu grupurile culturale învecinate. Evident că se vor atinge și problemele legate de subiectul corelării dintre materialele arheologice discutate și numele „etnic” al carpilor, cunoscut din tradiția scrisă romană.

Carpții în sursele antice

Carpi este numele unei populații cunoscute din sursele grecești și romane, implicate în istoria spațiului geografic de la est de Carpații Orientali. Fără excepții, acestea sunt surse scrise, fie cu texte păstrate doar fragmentar, fie foarte scurte. Din acest punct de vedere, sinteza lui Patsch, publicată încă la 1899, își păstrează și azi actualitatea.²

În România, cercetări asupra subiectului au fost întreprinse de Bichir³ și Petolescu.⁴

Rezumând pe scurt principalele rezultate ale cercetărilor de până acum se poate concluziona că numele carpilor apare în mai multe forme distincte, ce se grupează din punctul de vedere al datării surselor din care provin în trei orizonturi cronologice distincte. Primul dintre acestea (sec. IV-II î.Chr.) cuprinde numele de *karpidai*, cunoscut din lucrarea lui Pseudo-Skymnos, dar preluat probabil de la Ephoros.⁵ Este vorba despre o populație amintită în zona Dunării. Numele de *karpiani* apare la Ptolemeu, alături de *peucini* și *bastarni* (Ptol. 3, 5, 10). Conform stadiului actual al cercetărilor, există posibilitatea ca și în

spatele numelor de *harpi* și *arpis polis* să se fi aflat aceiași carpi (Ptol. 3, 10, 7).⁶

Al doilea orizont cronologic de surse scrise în care apare numele carpilor este perioada cuprinsă între mijlocul sec. al III-lea și începutul sec. al IV-lea.⁷ Toate sursele din acea perioadă folosesc doar forma *carpi*.

Celui de-al treilea orizont cronologic îi aparțin două surse din a doua jumătate a sec. al IV-lea: în legătură cu anul 368 p.Chr., Ammianus Marcellinus amintește în interiorul Imperiului, undeva în Dobrogea de azi, un *Carporum vicus*. Zosimos, la rândul lui, amintește de *Karpodakai*, care în anul 381 au atacat teritorii provinciale, fiind alungați înapoi de împăratul Teodosiu (Zosimos, 4, 44).⁸

Din această scurtă trecere în revistă se observă faptul că numele de *carpi* apare în scrierile antice în a doua jumătate a sec. al II-lea p.Chr. Celelalte nume, amintite în surse redactate atât anterior acestei date, cât și ulterior, sună altfel (*Karpidai*, *Karpiani*, *Karpodakai*) și nu par a fi neapărat apropiate de cel al carpilor.

De mai mult timp, s-a considerat întemeiat a căuta originile numelui *carpi* - ce se lasă ușor paralelizat cu cel al Munților Carpați - în familia limbilor tracice.⁹ Cu toate acestea, Bichir remarca, la timpul său, că această aserțiune nu se bazează pe argumente paleolingvistice.¹⁰ Rădăcina cuvântului indică asemănări atât cu forma indo-europeană *Kar*, cât și cu termenul albanez *karpë*.¹¹ Din lista presupuselor origini de natură lingvistică ale carpilor nu lipsește nici cea celtică.¹²

² Patsch 1899.

³ Bichir 1973.

⁴ Petolescu 1997. A se vedea și Petolescu 2000, 312-322.

⁵ Meister 2008.

⁶ Personal, nu împărtășesc opinia după care geograful antic ar fi făcut confuzii de acest fel - adică să amintească același grup de populații sub nume diferite. Vezi și Reichert 2003.

⁷ Vezi și *Historia Augusta*, 16, 3 sau *Petr. Patricius*, 8.

⁸ Kahrstedt 1912.

⁹ Patsch 1899.

¹⁰ Bichir 1973, 156, nota 418, cu bibliografia mai veche.

¹¹ Russu 1967.

¹² Antonescu 1961, 459.

La fel de diferită este și distribuția spațială a numelor din cele trei orizonturi cronologice. Cu toate acestea, localizarea geografică a termenilor este relativ precisă: Pseudo-Skymnos îi amintește pe *karpidai* la Dunăre, iar *karpianii* sunt pomeniți de Ptolemeu, alături de bastarni și peucini, undeva aproape de Delta Dunării. În zona Nistrului ar fi de localizat *harpaii*, din lucrarea lui Ptolemeu (3, 10).

Pentru cel de-al doilea orizont lipsesc indicii directe pentru localizarea geografică a carpilor. Indirect se poate deduce că ei locuiau undeva la granițele provinciei Moesia Inferior, de unde au și organizat invaziile în Imperiu.

Orizontul târziu de nume apropiate de cel al carpilor, pare să indice localizarea acelor grupuri de populații în zona Dunării de Jos. Sursele ne comunică faptul că în perioada tetrarhiei, carpai au fost strămutați în Imperiu.

De exemplu: *Carporumque natio translata omnis in nostrum solum* (Aur. Vict. Caes. 39, 43); sau: *Maximinus regens quondam Romae vicariam praefecturam, apud Sopianas Valeriae oppidum obscurissime natus est, patre tabulario praesidialis officii, orto a posteritate Carporum, quos antiquis excitos sedibus, Diocletianus transtulit in Pannoniam* (Amm. 28, 1, 5); sau: *Carporum si quidem gens tunc devicta et in Romanum solum translata est* (Iord. Get. 91).¹³

Pentru carpai din secolul al III-lea p.Chr. este specific faptul că numele lor este amintit în sursele romane deseori împreună cu cel al goșilor. Cel mai cunoscut exemplu este narațiunea lui Petrus Patricius, în care se arată că guvernatorul provinciei Moesia Inferior, Tullius Menophilus, încerca, în politica lui față de vecinii de la nord de Dunăre, să-i trateze diferențiat pe carpai. Astfel, spre deosebire de goși, carpilor le fuseseră refuzate subsidiile anuale.¹⁴

¹³ Pentru alte surse scrise cu privire la acest eveniment a se vedea Petolescu 1997, 49-50.

¹⁴ Petr. Patricius, 8. A se vedea Petolescu 1997, 47.

Rezumând cele afirmate mai sus, putem concluziona că analiza critică a celor trei orizonturi cronologice de nume asociate cu cel al carpilor relevă că acestea nu sunt unitare. Continuitatea „etnică” peste secole între *karpidai*, *karpiani*, *harpi*, *carpi* și *karpodakai* este o ipoteză de lucru a cercetării contemporane, care nu a beneficiat până acum de o argumentație științifică solidă. Există motive rezonabile să presupunem că aceste nume s-ar putea referi la grupuri de populații diferite.

Cultura „carpică”

Această sintagmă, încetățenită în literatura de specialitate, atât din România, cât și din afara granițelor ei, se referă la cultura arheologică definită inițial drept cultura „Poienestii” sau „Poienestii-Vârteșcoiu” (P-V). Identificarea ei etnică s-a produs odată cu apariția cărții lui Bichir cu titlul eponim, „Cultura carpică”.¹⁵ Informațiile inițiale despre această cultură arheologică datează din prima jumătate a sec. al XX-lea, provenind din descoperiri întâmplătoare sau săpături arheologice la scară mică. Acestea au fost prezentate sintetic în monografia apărută în anul 1973.¹⁶ La acel moment, autorului îi erau cunoscute circa 180 de locuri de descoperire (137 așezări, 43 descoperiri funerare¹⁷), dar pe parcursul timpului numărul descoperirilor a crescut semnificativ.¹⁸ Zona cu o concentrație ridicată a descoperirilor este cea de la est de Carpați, până la Siret și parțial până la Prut (fig. 1). Este interesant să remarcăm faptul că populației din spatele acestei culturi arheologice îi erau atribuite și tezaurele de monede romane cu emisia cea mai târzie din perioada secolelor al II-lea – al III-lea

¹⁵ A se vedea în special Bichir 1973, 158-159.

¹⁶ Bichir 1973.

¹⁷ În publicația din anul 2019, Spănu amintește o listă de complexe funerare provenind din 41 situri, respectiv din 35 de localități - Spănu 2019, 167-170.

¹⁸ În publicația lui Bichir din 1994 sunt amintite circa 50 necropole cu un număr total de peste 1 500 de morminte, atribuite acestei culturi - Bichir 1994, 254.

p.Chr., descoperite în același areal geografic.¹⁹ (fig. 2).

Principalele elemente de definire a culturii Poienești-Vârteșcoiu pot fi rezumate la elementele de bază menționate în continuare.

Așezările culturii Poienești-Vârteșcoiu sunt nefortificate și dispuse în relieful deluros al zonei Subcarpaților, de regulă în preajma unor surse deschise de apă. Nici una dintre așezările culturii P-V nu a fost investigată arheologic integral. În cele cercetate parțial, săpăturile arheologice au scos la lumină, de cele mai multe ori, locuințe de suprafață, alături de unele adâncite în sol (bordeie). Dintre amenajările interioare ale locuințelor sunt de amintit vetrele de foc și gropile cu funcționalitate variată. Ritul funerar, specific culturii P-V, este caracterizat prin dominația (numerică) a incinerății cu înmormântări în urne. Resturile incinerate erau bine alese și depuse alături de numeroase ofrande în vase de lut, de regulă cu capac. Excepțiile de la această schemă sunt puțin numeroase, fiind reprezentate de morminte fără urnă, cu oasele incinerate așezate direct în groapă. Se cunosc și morminte de inhumație. Prezența acestora în necropolele în care erau cunoscute și morminte de incinerăție a generat discuții în literatura de specialitate din România.²⁰ Mărul discordiei l-a constituit modalitatea de interpretare culturală și cronologică a mormintelor de inhumație. Pe de o parte, aceste morminte erau privite drept dovezi ale prezenței unor „străini”, înmormântați în cimitirele „localnicilor”. Pe de altă parte, se admitea posibilitatea ca inhumațiile să reflecte mai degrabă apariția unui rit funerar caracteristic doar unui grup (social sau de vârstă restrâns) al comunității. S-a discutat, de asemenea, dacă înmormântările de incinerăție și de inhumație au

fost făcute în perioade apropiate sau este vorba despre diferențe cronologice semnificative. Cu regret, stadiul cercetărilor și metodele de cercetare folosite nu au permis formularea, în cadrul discuției, a unor răspunsuri bine argumentate la întrebările de mai sus.²¹

Ceramica, în calitatea ei de element important în definirea culturii P-V, nu a beneficiat de vreun studiu specializat, astfel încât cunoștințele actuale se bazează în mare măsură pe informațiile din monografia lui Bichir.²² Se consideră reprezentativă pentru cultura P-V vesela din pastă fină de lut, arsă reductiv până la o culoare aproximativ gri-brună (fig. 3), cu suprafața lustruită și parțial ornamentată (fig. 4). În unele situri apare și ceramică din pastă de lut arsă oxidant, proporțiile ambelor tipuri de ceramică fiind estimate de Bichir la circa 1:3.²³ Repertoriul formelor ceramicii pare să fie foarte apropiat de cel al lumii provincial-romane, cu unele influențe dinspre nord, de exemplu din cultura Przeworsk.²⁴ Cu toate acestea, în literatura românească este subliniată, de regulă, doar apropierea formelor ceramicii culturii P-V de cele cunoscute în ceramica dacică din perioada preromană. Continuitatea tradiției ceramice dacice în vesela de lut din cadrul culturii P-V este unul dintre elementele specifice ale lucrărilor de profil.²⁵ Din punctul meu de vedere, decorul lustruit nu poate fi considerat în mod obligatoriu doar unul derivat din ceramica dacică preromană.²⁶ Se

²¹ Bichir 1973, 36-44. Pentru o privire critică asupra acestei metode de cercetare a se vedea Spănu 2011, 158-159, precum și Spănu 2019, 25-28.

²² Bichir 1973, 69-88. Reprezentativă pentru întreaga cultură P-V poate fi considerată analiza ceramicii de la Poienești - Spănu 2019, 35-48.

²³ Bichir 1973, 70.

²⁴ Gheorghe Bichir vorbea despre influențe sarmatice asupra ceramicii de tip P-V, argumentate de el prin apariția torților cu reprezentări zoomorfe - Bichir 1973, 86. Este necesar a remarca faptul că forme asemănătoare de torți de vase se întâlnesc și în Europa Centrală - Hegewisch 2007, 220-235.

²⁵ Ioniță 2001.

²⁶ Bichir 1973, 88.

¹⁹ Popa 2007, 485, Abb. 3-4.

²⁰ Pentru o analiză aprofundată a acestei discuții a se vedea Spănu 2011, 155-157, precum și Spănu 2019.

mai remarcă faptul că, din punctul de vedere al funcționalității, ceramica lustruită din siturile culturii P-V este una de masă, folosită (probabil secundar) în obiceiurile funerare (urne funerare și vase de/pentru ofrande).²⁷

O altă particularitate specifică a culturii materiale de tip P-V este tehnica filigranului și aceea a granulației, folosite la fabricarea pieselor de port și a podoabelor de argint.²⁸ Este vorba de cercei, mărgelile sau pandantive (fig. 5), documentate mai ales în contexte funerare.²⁹ Distribuția în spațiu a acestor tipuri de artefacte depășește aria geografică a culturii P-V, fiind cunoscute și într-o serie de necropole (considerate alogene/neromane) din Dacia romană.³⁰ Analogii foarte apropiate pentru piese fabricate în tehnică asemănătoare sunt cunoscute în cultura Wielbark.³¹

Seria descoperirilor de fibule din siturile culturii P-V este destul de eterogenă, remarcându-se clar dominația așa-numitelor fibule „barbare”.³²

Un fenomen interesant pentru cultura materială de tip P-V îl reprezintă descoperirile de oglinzi metalice plate având formă circulară cu mâner scurt, unele decorate pe revers cu semne în relief (tamgale, fig. 6). Acestea sunt descoperiri tipice pentru mediul cultural din nordul Pontului Euxin și, drept urmare, sunt interpretate drept „import” de la vecinii din est (sarmații).³³

Analizând formarea și cristalizarea culturii P-V, putem constata faptul că în literatura românească de profil a fost propus un singur model de geneză a culturii P-V, și anume cel de dezvoltare continuă din cultura materială a fazelor târzie și finală ale epocii La-Tène.³⁴ Cu toate acestea, în unele lucrări s-a pus la îndoială continuitatea etnică dintre cele două culturi. Argumentarea formulată, de exemplu, de Babeș se bazează pe analiza a patru particularități esențiale ale culturii materiale „dacice” de dinaintea cuceririi Daciei de către romani.³⁵ Autorul constată, pe bună dreptate, că populației care a creat cultura materială de tip P-V nu i-au fost caracteristice nici așezările fortificate și nici sanctuarele specifice culturii „dacice” pre-romane; un fenomen necunoscut culturii P-V sunt și sacrificiile umane, ce au putut fi studiate, de asemenea, pentru epoca La-Tène. Nu în ultimul rând, Babeș semnalează modificarea obiceiurilor funerare, astfel încât arealul geografic, aproape fără morminte, din epoca La-Tène devine unul în care sunt atestate numeroase necropole. Aceste patru diferențe esențiale aruncă o umbră severă de îndoială asupra ipotezei privind continuitatea etnică din cele două perioade cronologice.³⁶

Bichir, autorul monografiei de sinteză despre cultura P-V³⁷, a propus o datare a acestora foarte precisă, și anume în perioada anilor 107-318 p.Chr., adică între două evenimente istorice cunoscute: cucerirea Daciei de către romani și luptele împăratului Constantin cel Mare împotriva carpilor.³⁸ Această precizie improprie pentru datarea unei culturi arheologice, care este în primul rând o datare „relativă” și mai puțin absolută³⁹, se datorează transpunerii necritice a informațiilor din

²⁷ Miclea, Florescu 1980, 694-696.

²⁸ Despre tehnica filigranului și cea a granulației a se vedea Carnap-Bornheim 1994, precum și Strobin 1998.

²⁹ Bichir 1973, 112-119. Vezi și Opreanu 1998, 98-99. Strobin identifică apariția acestei tehnici în cultura Wielbark prin contactele acesteia cu lumea provincial-romană - Strobin 1998. O direcție inversă a influențelor, adică dinspre *Barbaricum* spre lumea romană, a propus Opreanu - vezi Opreanu 2019, 235.

³⁰ Pentru distribuția spațială a acestor artefacte a se vedea Bichir 1973, 112-119. Originile romane ale acestui tip de podoabe sunt negate de Opreanu - Opreanu 1998, 98-104, precum și Opreanu 2019, 235-236.

³¹ Beilke-Voigt 1998.

³² Bichir 1973, 99-106. A se vedea și Rubel 2011.

³³ Bichir 1973, 106-111.

³⁴ Bichir 1973; Ioniță 2001.

³⁵ Babeș 2001.

³⁶ Babeș 2000, 2001.

³⁷ Bichir 1976, 1973.

³⁸ Bichir 1973, 154.

³⁹ A se vedea analiza metodelor la Knorr 2001.

izvoarele scrise în sfera datărilor arheologice. Cu regret constatăm că metoda folosită la timpul său de Bichir este aplicată pe larg și astăzi de către unii cercetători din România.⁴⁰

Constatăm, de asemenea, o interpretare exagerată a surselor scrise prin proiectarea necritică a rezultatelor obținute asupra datării elementelor culturii materiale. Fenomenul poate fi asociat cu ceea ce Kulikowski numește „*constrângere prin text*”.⁴¹ Chiar dacă cercetarea lui Bichir include mai multe categorii de surse (epigrafice, numismatice, arheologice și literare), acestea nu sunt analizate separat; autorul confruntă datele reieșite din studiul materialelor arheologice cu datele din textele literare și sursele epigrafice și elaborează astfel un „corset” cronologic pentru datarea artefactelor și complexelor arheologice, definit de evenimentele istorice cunoscute!

Chiar dacă noțiunile cronologice cu care se operează în arheologie sunt cu totul altele decât cele folosite în analiza surselor literare, diferențele metodologice în elaborarea cronologiei/datării celor două tipuri de surse nu au fost luate în calcul, respectiv o cultură arheologică a fost constrânsă a fi existat între două evenimente istorice cunoscute.⁴²

Presupusa fază timpurie a culturii a fost datată prin intermediul unor monede de argint (denari) emise în perioada de domnie a împăraților Traian și Hadrian, descoperite în așezările de la Târpești și Poiana-Dulcești. Reamintim aici, încă o dată, faptul cunoscut de mai mult timp în literatura de specialitate, că denarii cu conținutul de argint încă ridicat, s-au putut afla în „circulație” și în perioade de timp mult mai târzii, inclusiv în epoca romană târzie, respectiv cea a migrațiilor.⁴³ Restul mone-

delor, enumerate de Bichir în același context, sunt fie descoperiri fără context, fie au fost emise mult mai târziu și nu pot fi folosite în logica datării atât de precise a culturii P-V.⁴⁴

Datarea finalului culturii menționate este pusă în legătură cu data inscripției (319 p.Chr.) descoperite în Mauritania, în care Constantin cel Mare apare cu titlatura de *Carpicus Maximus*.⁴⁵ În acest fel, cultura materială de tip P-V își încheie existența îndată după luptele împăratului Constantin cel Mare cu carpicii.⁴⁶ Și în acest caz, modalitatea de punere în context arheologic a rezultatelor cercetărilor epigrafice reprezintă o formă destul de simplificată și (azi) neștiințifică de interpretare a inscripțiilor și complexelor arheologice împreună. Rezultatele cercetărilor întreprinse asupra diferitelor categorii de surse trebuie comparate între ele, dar în nici un caz proiectate necritic dintr-un domeniu în altul!

Posibilele relații ale culturii P-V cu alte culturi arheologice sincrone sunt exemplificate în literatura de specialitate prin diferitele categorii de artefacte, apreciate drept străine culturii menționate. Dintre acestea se remarcă mai ales oglinzile de bronz, considerate drept indicatori culturali ai culturii „sarmatice”⁴⁷ sau fibulele de bronz cu corpul puternic profilat, atribuite unui tip „carpic” sau „carpico-pontic”⁴⁸, frecvent descoperite în zona litoralului de nord și nord-vest al Mării Negre.⁴⁹ Ceramica fină specifică culturii P-V își regăsește numeroase similitudini în ceramica descoperită în cultura „sarmatică”, la fel ca și în cea din interiorul Imperiului Roman, de exemplu în zona provinciei Valeria⁵⁰ sau

⁴⁰ A se vedea, de exemplu, Harhoiu *et al.* 2011.

⁴¹ Kulikowski 2009, 71.

⁴² Din motive de spațiu tipografic, nu vom insista asupra analizei acestei metode de cercetare.

⁴³ Vezi, de exemplu, pentru complexele culturii Sântana de Mureș-Černjachov - Tichanova 1979.

⁴⁴ Bichir 1973, 128-131, Tab. 11.

⁴⁵ *CIL* VIII 8412. A se vedea și Bichir 1973, 153.

⁴⁶ Bichir 1973, 153.

⁴⁷ A se vedea Spănu 2019.

⁴⁸ Rubel 2011.

⁴⁹ Ambroz 1966, 40-43, Tab. 8.

⁵⁰ Tóth 2005.

în unele așezări de la sud de Dunăre.⁵¹ Este de remarcat faptul că în literatura de specialitate nu s-a atras atenția asupra analogiilor cu ceramica de tip provincial-roman, cunoscută în orașele romane din nord-vestul Mării Negre, deși de acolo sunt cunoscute tipuri de material ceramic comparabile.⁵²

Concluzii

Rezumând pe scurt analiza de mai sus, putem formula o serie de concluzii generalizatoare.

Carpai reprezintă o populație cunoscută în sursele scrise romane de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al III-lea p.Chr. Localizarea geografică a carpilor ar fi de presupus undeva la est de provincia romană Dacia. Legăturile, mai bine-zis similitudinile dintre numele carpilor și acelea ale unor populații amintite de sursele din perioada ofensivei romane de la Dunărea de Jos din sec. I p.Chr. (care să permită identificarea carpilor și sub

aceste etnonime) nu pot fi considerate de noi drept suficient de argumentate. Relațiile carpilor cu Imperiul Roman, în a cărui tradiție scrisă (atât literară, cât și epigrafică) se păstrează informațiile despre aceștia, au fost marcate de numeroase confruntări militare, care s-au încheiat cu înfrângerea și strămutarea carpilor peste Dunăre, în zona fostei provincii Pannonia.

În tradiția academică a secolului trecut, carpai au fost identificați cu purtătorii culturii P-V. Drept urmare, cultura P-V a început să fie denumită „cultura capică”. În baza celor cunoscute până acum, această legătură a culturii arheologice cu un nume istoric reprezintă o convenție istoriografică, a cărei folosire nu poate fi susținută prin argumente științifice. Insuficient de argumentată ne apare și datarea așa-numitei „culturi carpice” în perioada secolelor al II-lea – al III-lea p.Chr., pentru că majoritatea pieselor arheologice din morminte și complexe închise din așezări pot fi datate doar în perioada sec. al III-lea p.Chr.

Bibliografie / Bibliography

Ambroz A. K. 1966. *Fibuly Juga Evropejskoj časti SSSR 2.v. do.n.e. - 4.v. n.e.* Arheologija SSSR. Svod Arheologičeskikh Istočnikov D-1-30. Moskva: Nauka.

Antonescu I. 1961. Săpăturile arheologice de la Gabăra. *Materiale și cercetări arheologice* 7: 449-459.

Babeș M. 2000. „Devictis Dacis”. La conquête trajane par l’archéologie. In: A. Avram and M. Babeș (eds.), *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques. Hommage à Petre Alexandrescu*

à son 70e anniversaire. Bucarest: Editura Enciclopedică: 323-338.

Babeș M. 2001. Consecințele cuceririi traiane în lumina arheologiei. In: M. Petrescu-Dîmbovița and Alexandru Vulpe (coord.), *Istoria Românilor*. Vol. 1. *Moștenirea timpurilor îndepărtate*. București: Editura Enciclopedică: 797-802.

Beilke-Voigt I. 1998. *Frühgeschichtliche Miniaturobjekte mit Amulettcharakter zwischen Britischen Inseln und Schwarzem Meer*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 51. Bonn: Habelt-Verlag.

Bichir Gh. 1973. *Cultura carpică*. Biblioteca de Arheologie 20. București: Editura Academiei R.S.R.

Bichir Gh. 1976. Carpi. In: D.M. Pippidi (coord.), *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic - sec. X)*. București: Editura Științifică și Enciclopedică: 132-137.

⁵¹ Cercetarea arheologică bulgară subliniază, de regulă, apropierea tipologică și tehnică dintre ceramica cu decor lustruit de la sudul Dunării de Jos și cea din aria culturii Sântana de Mureș-Černjachov, chiar dacă formele ceramice întâlnite acolo sunt apropiate și de cele prezente în cultura P-V - Vagalinski 1999, 2005.

⁵² Schulze et al. 2006.

Bichir Gh. 1994. Carpi. In: C. Preda (coord.), *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*. București: Editura Enciclopedică: 254-257.

Carnap-Bornheim C. von 1994. Zur Entwicklung des germanischen Gold- und Silberschmiedehandwerks vor und nach den Markomannenkriegen - Vergoldung, Filigran und Preßblech. In: H. Friesinger, A. Stuppner, J. Tejral (eds.), *Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen*. 6. Internationales Symposium „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet“, Wien, 23.-26. November 1993. Brno: Archeologický Ústav Akademie Věd České Republiky: 99-107.

Harhoiu R., Spânu D., Gáll E. 2011. *Barbarii la Dunăre*. Cluj-Napoca: Editura Argonaut.

Hegewisch M. 2007. *Pläntz: ein kaiser- und völkerwanderungszeitliches Gräberfeld im Kreis Ostprignitz-Ruppin. Zugleich eine Studie zur Entwicklung der spätkaiserzeitlichen elbgermanischen Keramik*. Bonner Beiträge zur vor- und frühgeschichtlichen Archäologie 7. Bonn: Institut für Vor- und Frühgeschichtliche Archäologie.

Ioniță I. 2001. Dacii liberi. In: D. Protase, A. Suceveanu (coord.), *Istoria Românilor*. Vol. 2. *Daco-romani, romanici, alogeni*. București: Editura Enciclopedică: 401-437.

Kahrstedt U. 1912. Die Karpodaken. *Praehistorische Zeitschrift* IV (1): 83-87.

Knorr H. 2001. *Die Chronologie der Römischen Kaiserzeit in Mitteleuropa: Grundlagen, Quellenkritik und Folgen für die Geschichtsschreibung*. Hamburg: Books on Demand.

Kulikowski M. 2009. *Die Goten vor Rom*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

Meister K. 2008. Ephoros. In: H. Cancik, H. Schneider, M. Landfester (eds.), *Der Neue Pauly*. Brill Online, http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_dnp_e331660, consultat la 2.11.2022.

Miclea I., Florescu R. 1980. *Daco-romanii*. Vol. 2. *Strămoșii românilor. Vestigii milenare de cultură și artă*. București: Editura Meridiane.

Opreanu C.H. 1998. *Dacia romană și Barbaricum*. Bibliotheca historica et archaeologica Banatica 17. Timișoara: Editura Mirton.

Opreanu C.H. 2019. Review to: D. Spânu, Poienestii. Necropola din secolele II-III, cu

contribuții de M. Babeș, N. Mirițoiu, M.C. Culea, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2019, 184 p., 35 figuri în text, 67 planșe. *Ephemeris Napocensis* XXIX: 233-262.

Patsch C. 1899. Carpi. In: G. Wissowa (ed.), *Paulys Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft*, Halbband 6. Stuttgart: Druckermüller Verlag: 1608-1610.

Petolescu C.C. 1997. Carpii în lumina izvoarelor narrative și epigrafice. In: V. Spinei (ed.), *Spațiul nord-est carpatic în Mileniul Întunecat*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”: 45-57.

Petolescu C.C. 2000. *Dacia și Imperiul Roman*. București: Editura Teora.

Popa A. 2007. Bemerkungen zur Archäologie und Geschichte der Kostoboken und ihres Feldzuges auf der Balkanhalbinsel. In: Η Θράκη στον ελληνο-ρωμαϊκό κόσμο : Thrace in the Graeco-Roman World : Πρακτικά του 10ου Διεθνούς Συνεδρίου Θρακολογίας, Κομοτηνή-Αλεξανδρούπολη 18-23 Οκτωβρίου 2005 = Proceedings of the 10th International Congress of Thracology, Komotini-Alexandroupolis 18-23 october 2005. Αθήνα/Athens: Κέντρον Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών: 474-486.

Reichert H. 2003. Ptolemaeus. In: Hoops, Johannes, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 23. Berlin-New York: De Gruyter: 567-597.

Rubel A. 2011. Fibulele din teritoriul dintre Carpați și Prut în secolele II a.Chr. – II p.Chr. In: S. Sanie, T.-E. Marin (eds.), *Geto-Dacii dintre Carpați și Nistru. Secolele II a.Chr. – II p.Chr.* Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

Russu I. I. 1967. *Limba traco-dacilor*, ediția a doua. București: Editura Științifică.

Schulze E., Magomedov B.V., Bujskih S.B. 2006. Grautonige Keramik des Unteren Buggebietes in römischer Zeit. Nach Materialien der Siedlungen in der Umgebung von Olbia. *Eurasia Antiqua* 12: 289-352.

Spânu D. 2011. Dezbaterea necropolei din secolele II-III de la Poienestii în istoriografia românească. In: D. Măgureanu, D. Măndescu, S. Matei (eds.), *Archaeology: making of and prac-*

tice. *Studies in honor of Mircea Babeș at his 70th anniversary*. Pitești: Editura Ordessos: 153-170.

Spânu D. 2019. *Poienеști. Necropola din secolele II-III*. Cluj-Napoca: Editura Mega.

Strobin J. 1998. Filigran i granulacja w złotnictwie kultury wielbarskiej-zagadnienia technologiczne i stylistyczne. *Acta Archaeologica Pomoranica* 1: 127-136.

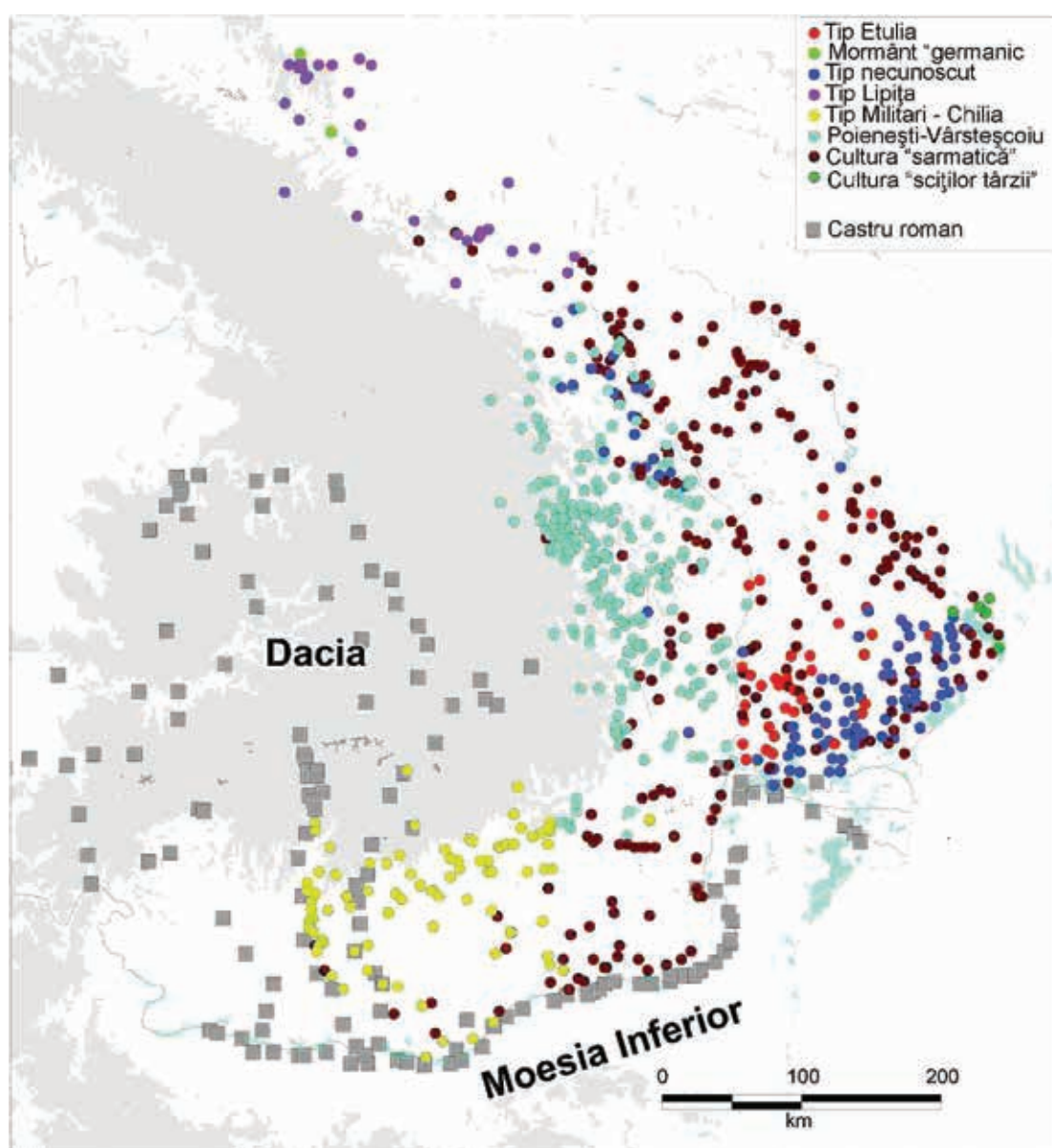
Tichanova M.A. 1979. K voprosu o dostovernosti datirovki zakrytyh kompleksov rimskimi monetami. *Kratkie Soobščeniia Instituta Arheologii/Instituta Istorii Material'noj Kultury (Moskva)* 159: 37-43.

Tóth E. 2005. Karpen in der Provinz Valeria. Zur Frage der spätrömischen eingeläuteten Keramik in Transdanubien. *Communicationes Archaeologicae Hungaricae*: 363-391.

Vagalinski L. 1999. Spätrömische und völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik mit eingeläuteter Verzierung südlich der unteren Donau (Bulgarien). In: G. Gomolka-Fuchs (ed.), *Die Sîntana de Mureș-Černjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 24 Oktober 1995*. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte. Bonn: Habelt-Verlag: 155-178.

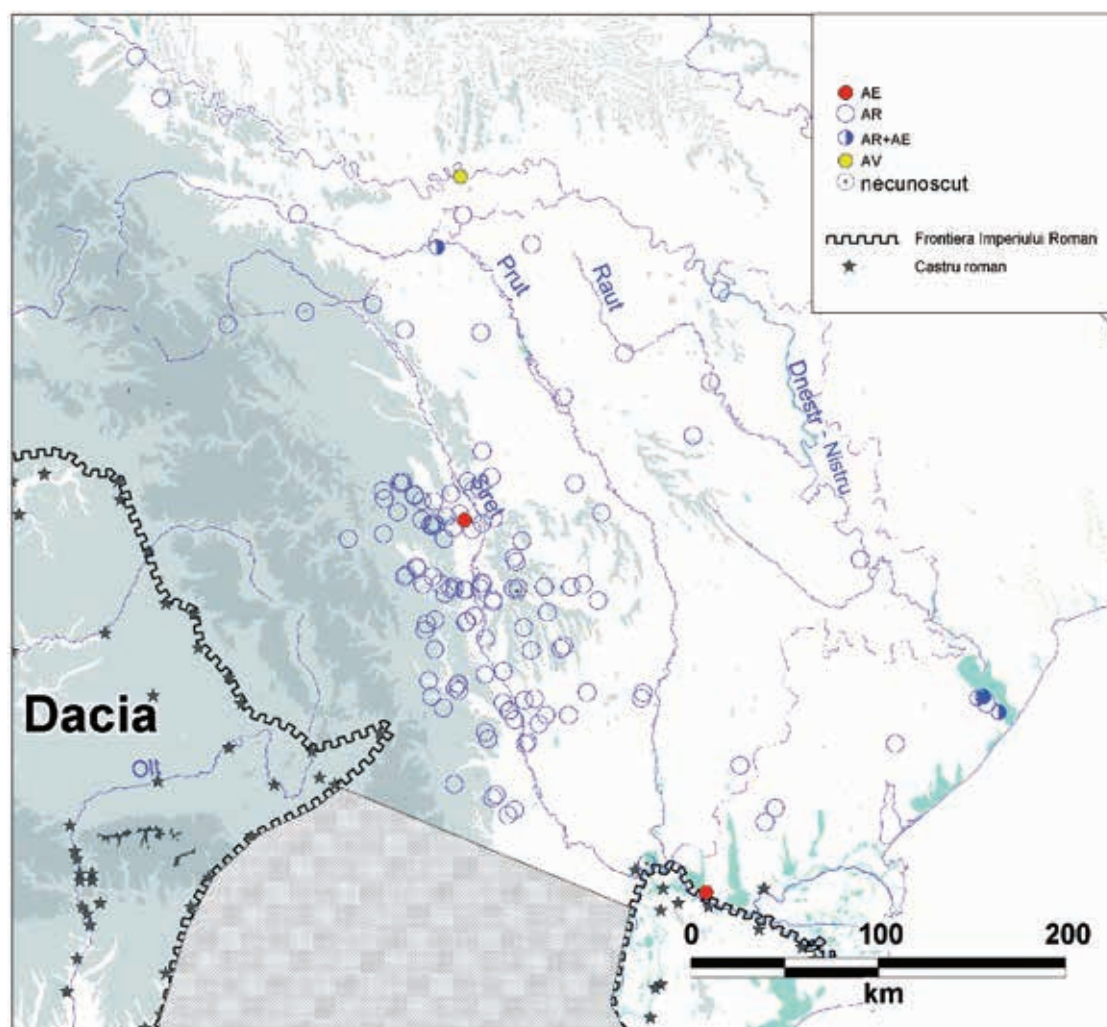
Vagalinski L. 2005. Late Antiquity burnished pottery and barbarian presence south of the Lower Danube (Bulgaria). In: M. Mirković (ed.), *Römische Städte und Festungen an der Donau. Akten der regionalen Konferenz. Organisiert von Alexander von Humboldt-Stiftung*. Beograd, 16-19 Oktober 2003. Beograd: Kompromis-Design: 249-253.

Fig. 1 Descoperiri ale culturilor arheologice din hinterlandul limesului daco-moesic. Pentru cultura Poienești-Vârteșcoiu s-au folosit listele cu locurile de descoperiri din publicațiile lui Bichir (1973, 1984).

Fig. 1. Discoveries of archaeological cultures in the hinterland of the Daco-moesic limes. The Poienești-Vârteșcoiu finds were marked based on the lists of finds published by Bichir (1973, 1984).

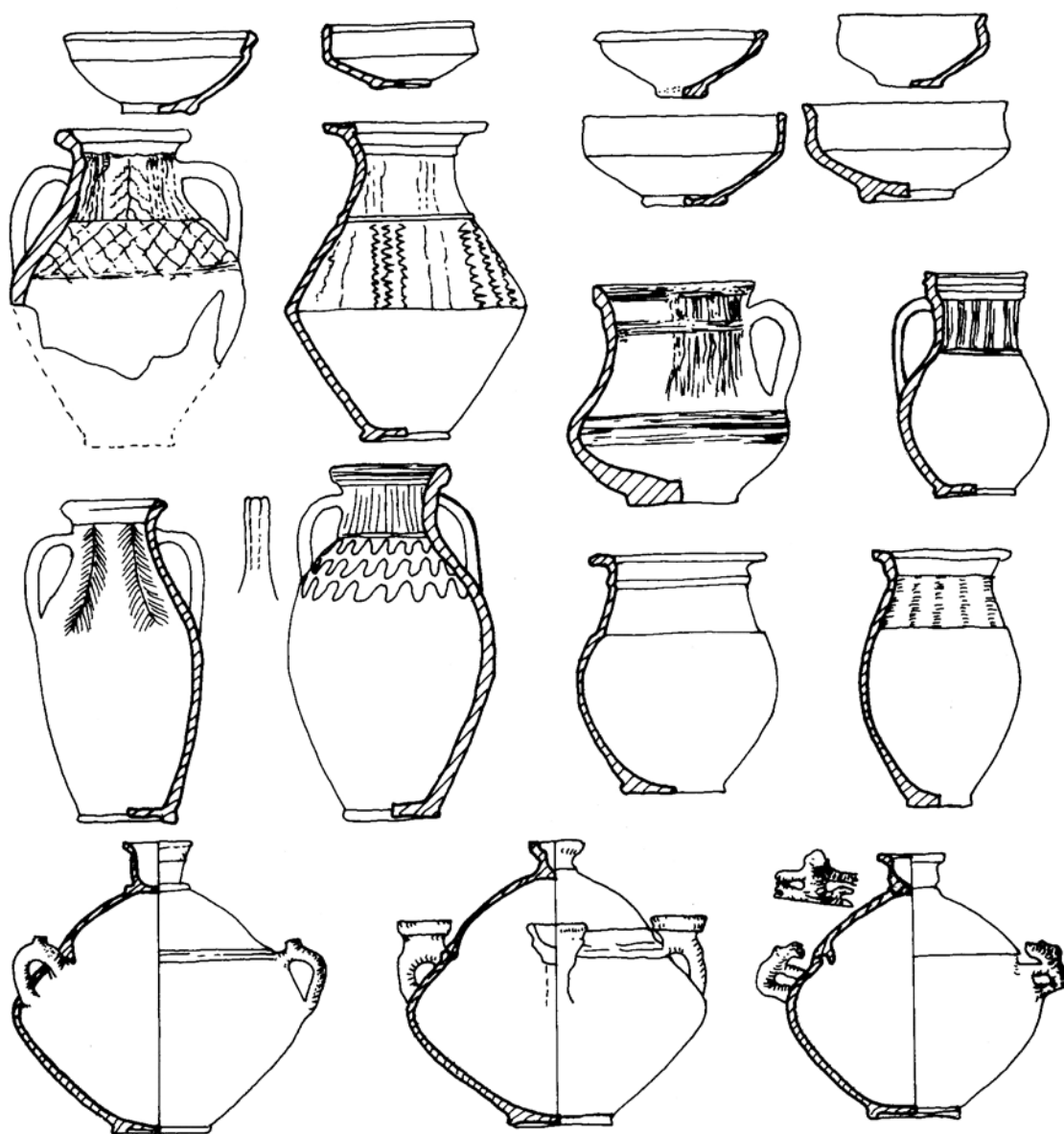
Fig. 2 Tezaure monetare cu ultima monedă bătută înainte de anul 276 p.Chr.
(Lista de descoperiri *apud* Mihăilescu-Bârliba 1980 și Ursachi 1978 cu completări).

Fig. 2. Monetary hoards with the last coin minted before 276 AD
(according to the lists of finds published by Mihăilescu-Bârliba 1980 and Ursachi 1978,
with some new additions).

Fig. 3 Terrină din pastă fină, cu torți zoomorfe și capac
(Muzeul Județean Bacău, foto Alexandru Popa).

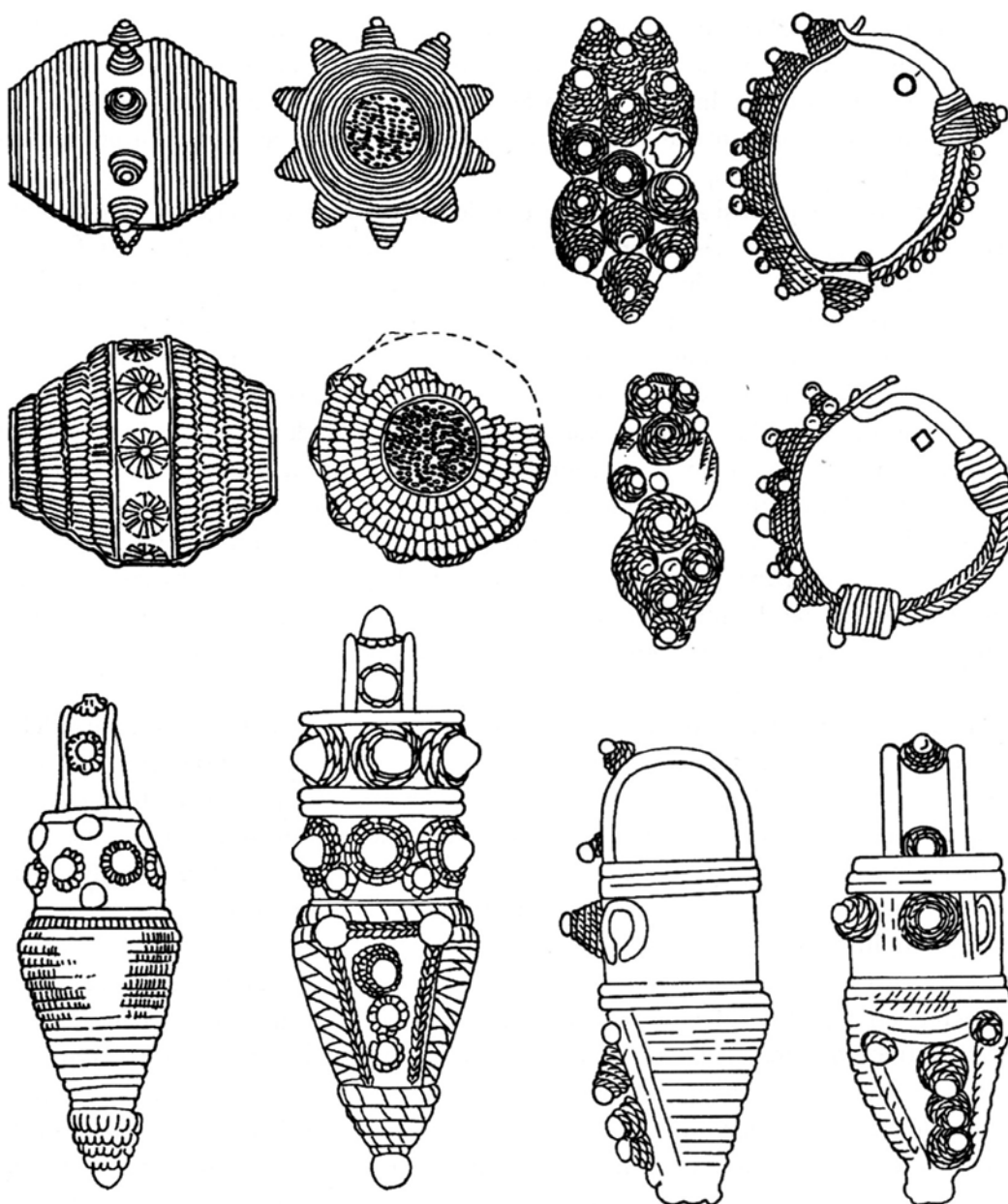
Fig. 3 *Terrine made of fine clay, with zoomorphic handles and lid
(Bacău County Museum, photo by Alexandru Popa).*

Fig. 4. Ceramică fină din cadrul culturii P-V (*apud* Bichir 1994, 255, fig. 80).

Fig. 4 Fine pottery from the P-V culture (*after* Bichir 1994, 255, fig. 80).

Fig. 5. Podoabe de argint realizate în tehnica filigranului și granulației
(apud Ioniță 2001, 427, fig. 46).

Fig. 5. Silver ornaments, made in the filigree and granulation technique
(after Ioniță 2001, 427 fig. 46).

Fig. 6 Oglinzi de tip „sarmatic” (*apud* Bichir 1973, 389).
Fig. 6. Mirrors of the “Sarmatic” type (*after* Bichir 1973, 389).

*Nunc decet caput
professoris Piotr Dyczek
impedire myrto*

The excavation in the Roman *castellum* of Énlaka/Inlăceni in 2022-2023

Cercetări arheologice din castrul roman de la Énlaka/Inlăceni în 2022-2023

VISY Zsolt¹

Keywords: Roman limes, castellum, porta praetoria, porta principalis dextra, gate towers, defensive trenches

Cuvinte cheie: Limesul roman, castellum, porta praetoria, porta principalis dextra, turn de poartă, șanț de protecție

ABSTRACT

Previous results were to determine the full extent and warehouse wing of the principia, followed by the eastern, northern and southern vallum trimming in 2016, 2019 and 2021. The purpose of the excavations was also to verify or refute the three- and four-period defensive works assumed by Komp. The 2022 excavation did not confirm his complicated periodization.

The wall of the stone fort runs further north of the northern gate tower of the porta praetoria, based on previous surveys and geophysical surveys. The cause of this phenomenon was the slipping of the clay soil. The porta praetoria had two phases. For the first time, in 149, it was built without gate towers or only with not identifiable inner towers, the known towers were erected only at the time of repair and renovation at the beginning of the 3rd century. On the south side of the gate tower, a detail of the via praetoria was unearthed. The protective trench had three periods. The innermost one extends also under the stone foundation of the castellum, so this was the trench of the palisade camp. The II and III defensive trenches belonged to the stone-walled fortress. The pushing of the axis of trench III by one and a half meters out is a consequence of the fact that the wall of the tower jumped out of the former wall plane. Trench II can be linked to the stone fort in 149 and Trench III to the fort restored at the beginning of the third century, presumably during the time of Caracalla, when the gate towers were built.

The main purpose of the excavation in 2023 was to fully excavate the porta principalis dextra. Both gate towers and the demolished former wall were excavated. Again, it appeared that the gate towers were built later, based on a building inscription found earlier, at the time of Caracalla. The trenches of both phases of the stone fortress were narrowed in the lane of the via principalis to facilitate passage over them.

REZUMAT

Rezultatele anterioare au fost pentru a determina amploarea completă și aripa de depozitare a principiei, urmată de tăierea vallumului estic, nordic și sudic în 2016, 2019 și 2021. Scopul săpăturilor a fost, de asemenea, de a verifica sau infirma lucrările defensive de trei și patru perioade asumate de Komp. Săpătura din 2022 nu i-a confirmat perioada complicată. Zidul fortului de piatră se întinde mai la nord de turnul porții

¹ Professor emeritus of University of Pécs, Department of Archaeology, visy.zsolt@pte.hu.

nordice a porții praetoria, pe baza unor studii anterioare și a unor studii geofizice. Cauza acestui fenomen a fost alunecarea solului argilos. Porta praetoria a avut două faze. Pentru prima dată, în 149, a fost construit fără turnuri de poartă sau numai cu turnuri interioare neidentificabile, turnurile cunoscute au fost ridicate numai la momentul reparației și renovării la începutul secolului al 3-lea. Pe latura de sud a turnului porții, a fost descoperit un detaliu al via praetoria. Șanțul de protecție a avut trei perioade. Cea mai interioară se întinde și sub fundația de piatră a castellumului, așa că acesta a fost șanțul taberei de palisadă. Tranșeele de apărare II și III aparțineau cetății cu ziduri de piatră. Împingerea axei șanțului III cu un metru și jumătate afară este o consecință a faptului că zidul turnului a sărit din fostul plan de zid. Șanțul II poate fi legat de fortul de piatră din 149 și Șanțul III de fortul restaurat la începutul secolului al III-lea, probabil în timpul lui Caracalla, când au fost construite turnurile de poartă.

Scopul principal al săpăturilor din 2023 a fost excavarea completă a porta principalis dextra. Ambele turnuri de poartă au putut fi dezvăluite, precum și zidul anterior demolat al fortului. Acesta a afirmat din nou că turnurile de poartă au fost construite într-o fază ulterioară, pe baza unei inscripții de construcție sub Caracalla. Șanțurile ambelor faze ale fortului de piatră au fost îngustate pentru a facilita o punte ușoară deasupra lor.

ÖSSZEFOGLALÁS

A korábbi kutatások célja a *principia* teljes kiterjedésének és raktárszárnyának meghatározása volt, majd 2016-ban, 2019-ben és 2021-ben a keleti, északi és déli vallum átvágása. A másik cél az volt, hogy igazolást nyerjen vagy elvessük a Komp által feltételezett három- és négyperiódusos védelmi rendszert. A 2022-es ásatás nem erősítette meg a bonyolult periodizációt. A köerőd fala a korábbi felméréseknek és geofizikai felméréseknek megfelelően a *porta praetoria* északi kaputornyától kissé északabbra húzódik. Ennek a jelenségnek az oka az agyagos talaj csúszása volt. A *porta praetoriának* két fázisa volt. Először 149-ben épült kaputornyok nélkül, vagy nem azonosítható belső tornyokkal, az ismert tornyokat pedig csak a 3. század elején, az erőd renoválása és felújítása idején emelték. A kaputorony déli oldalán a *via praetoria* egy részlete került elő. A védőároknak három periódusa volt. A legbelső részben a *castellum* kő alapozása alatt húzódik, tehát ez a palánktábor árka volt. A II. és III. védelmi árkok a kőfalú erődhöz tartoztak. A III. árok tengelyének másfél méterrel történő kitolódása annak a következménye, hogy a torony fala kiugrott az egykori falsíkból. A II. árok tehát a 149-ben épített köerődhöz, a III. árok pedig a harmadik század elején helyreállított erődhöz köthető, feltehetően Caracalla idején, amikor a kaputornyok épültek.

A 2023-as ásatások fő célja a porta principalis dextra teljes feltárása volt. Feltárára került mindkét kaputorony, valamint a korábbi visszabontott erőd fal. Ismét kitűnt, hogy a kaputornyokat később építették, egy korábban talált építési felirat alapján Caracalla idején. A köerőd mindkét fázisának árkait beszűkítették via principalis sávjában, hogy megkönnyítsék a felettük való áthaladást.

2022

The excavation in 2022 was carried out in the same way as before in the supervisory area of the Molnár István Museum in Székelykeresztúr, according to the contract concluded with the museum, with the permission of the *Ministerul Culturii și Identității Naționale, Direcția Patrimoniu Cultural*, as well as on the basis of an agreement and permit with the affected landowners².

² The financing of the research program was provided by the firma MOL and two donations: Unicons Srl, Székelykeresztúr and Fresh-Color Srl for a three-week period of 17 July and 5 August 2022. I am grateful for every support and also to the scientific collaborators of the excavation: the archaeologist Katalin Sidó, the restorer Rita Visy-Késmárky, and archaeology students Bence Ábrahám and Simonetta Göblyös.

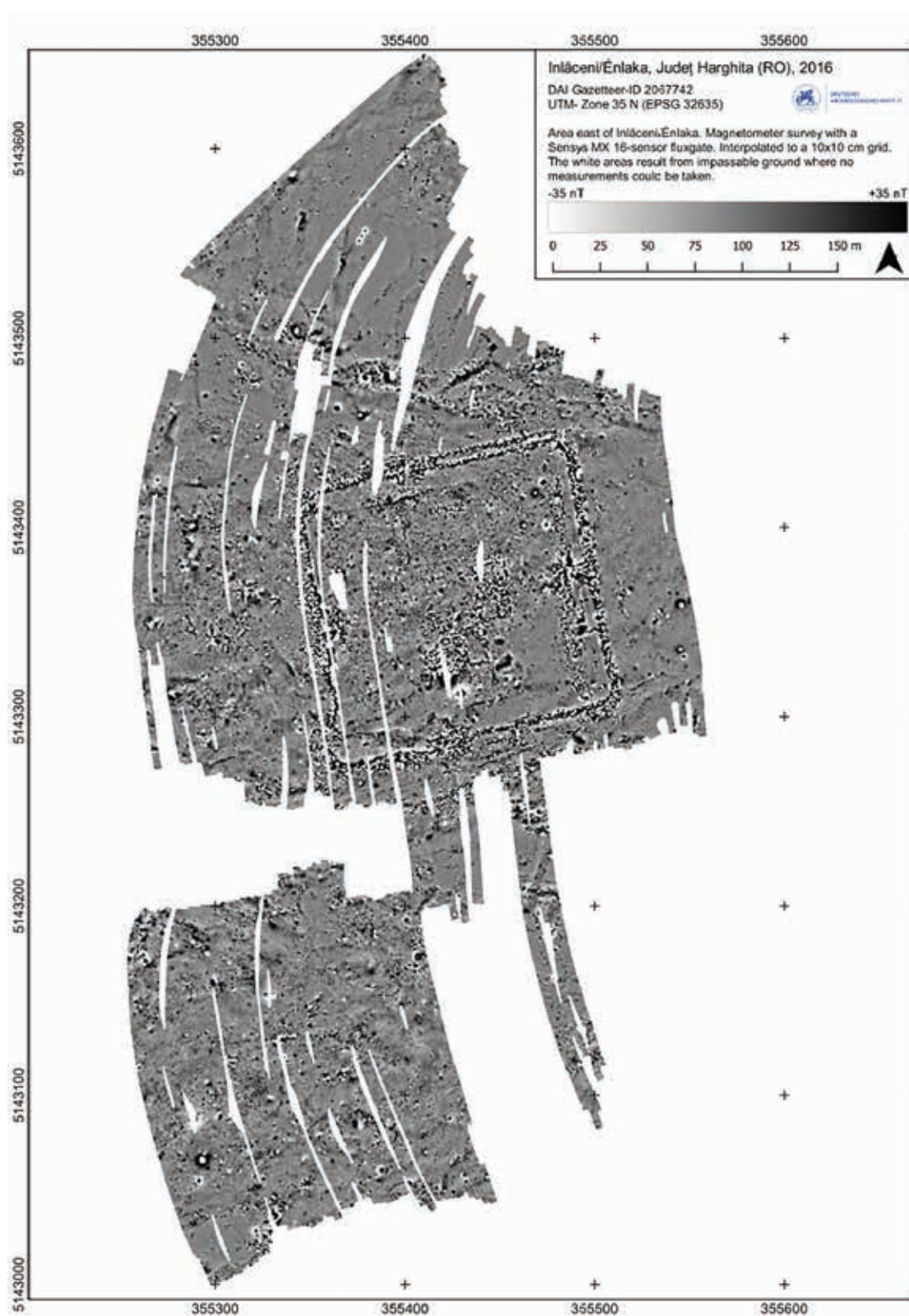
It was not the first excavation in the porta praetoria. The north gate tower and a section of the *via praetoria* has been excavated by Zoltán Székely in 1947³. The tower proved to be 4 x 5 m, the width of its wall 1,6 m (front side) and 1 m (inside). There were newer excavations in the castellum in 1950, made by a research team lead by Michael Macrea⁴. Fragments of two inscriptions were found in the threshold of the porta praetoria⁵, originating from the 3rd century⁶.

³ Székely 1956, 33.

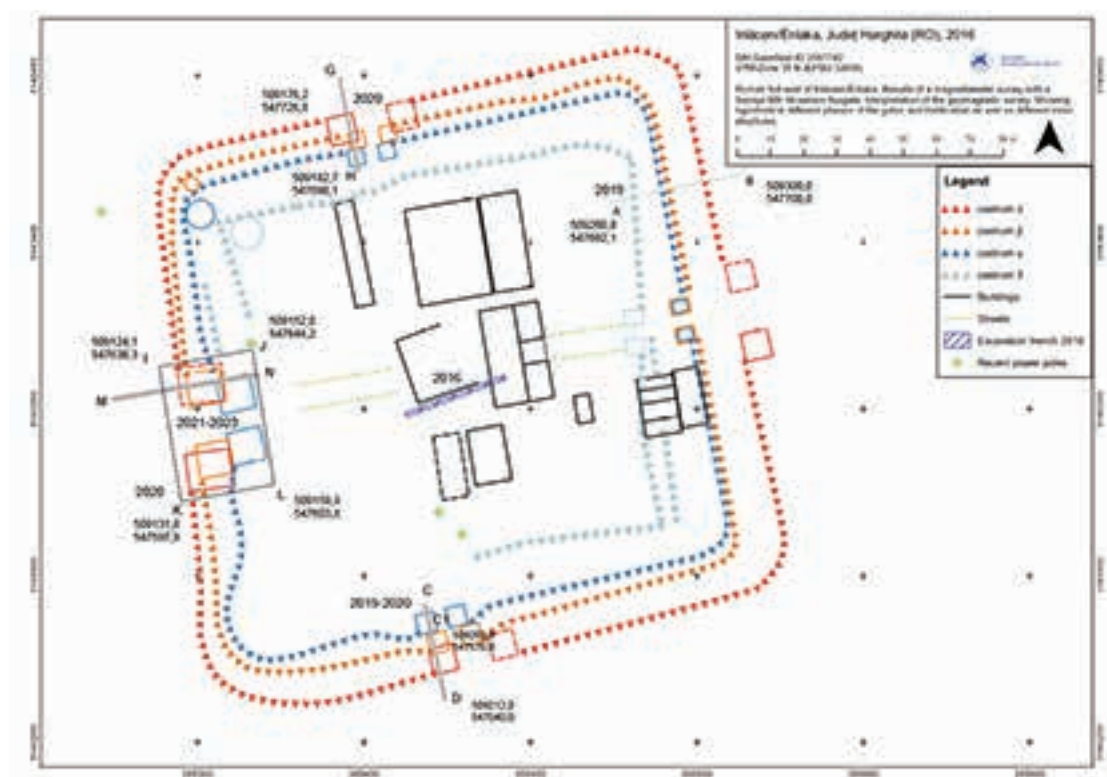
⁴ Macrea et al. 1951, 304-306. – The research in In-laceni was made by Zoltán Székely and István Molnár.

⁵ Gudea 1979, 161-162: „un prag sau un zid di bloca-re”, fig. 12.1.

⁶ Gudea 1979, 201, nr. 5-6.

Fig. 1. The geophysical measurement of the year 2016

Fig. 2. The periodization of the castellum at Énlaka according to R. Komp and the trenches in the porta praetoria

Previous results in a series of our research that began in 2016 (Fig. 1) were to determine the full extent and warehouse wing of the *principia*, followed by the eastern, northern and southern *vallum* trimming in 2019 and 2021⁷. Orientation and accurate location identification of objects were provided by a geophysical survey conducted by R. Komp⁸.

In addition to examining the position, condition and chronology of the Roman defensive work, the purpose of the excavations was to verify or refute the three- and four-period defensive works assumed by Komp (Fig. 2), and to gain new data for the topography and chronology of the fort.

Both the previous and the 2022 excavations (Fig. 3) did not confirm Komp's complicated periodization, the excavation

observations refute his hypothesis. The *castellum* was rebuilt into a stone fort in 149 AD⁹ after the palisade period, but its known gate towers were not received until the beginning of the third century. It has also been shown that presumably in the thirties of the 3rd century, all four gates were partially or completely walled off¹⁰.

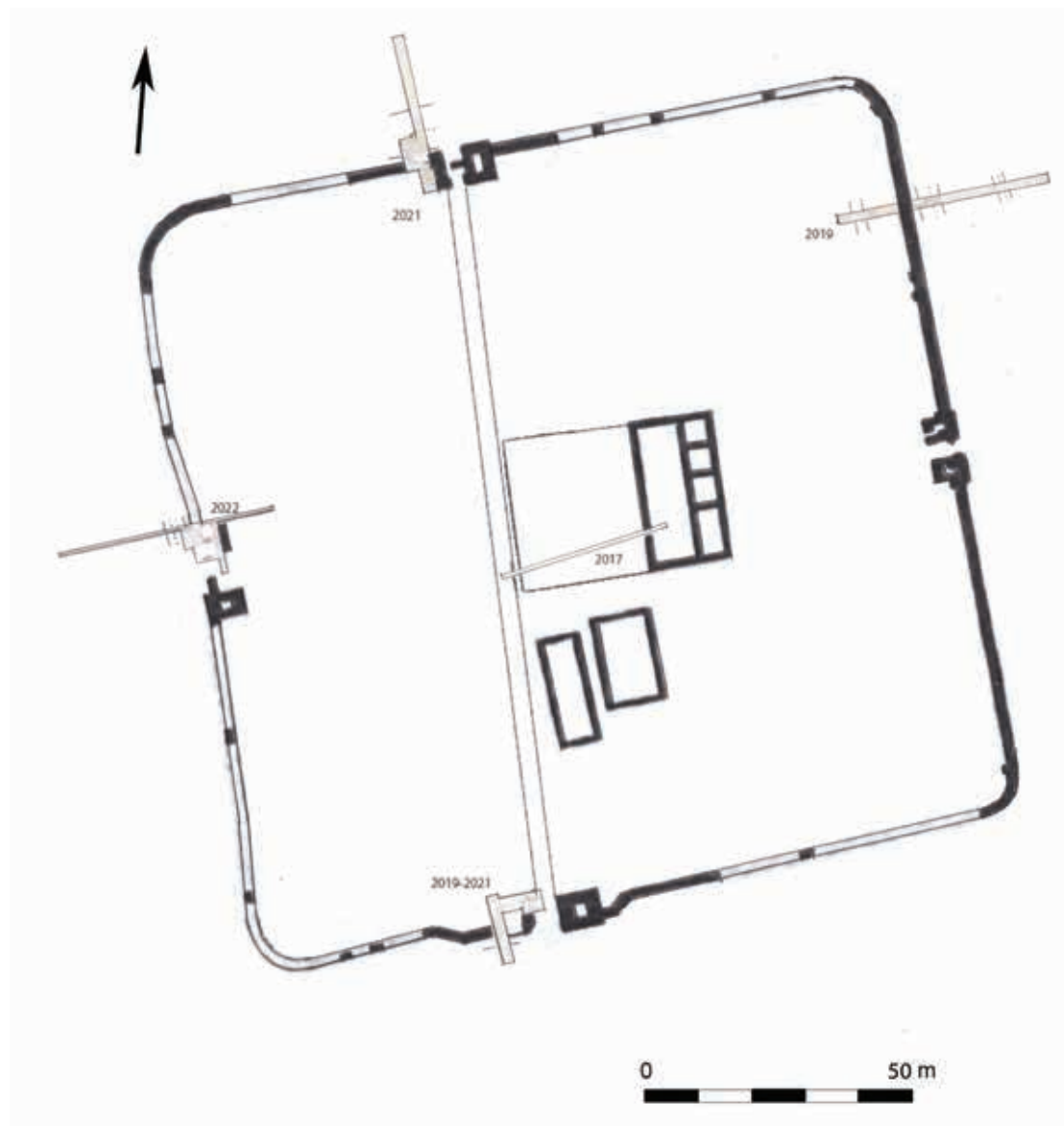
In the third year of the five-year research plan adopted by the Ministerium and the Archaeological Commission, the excavations were carried out in the territory of the north tower of the *porta praetoria*. The section is based on a geophysical survey conducted in 2016, which, according to R. Komp's interpretation, suggests three periods. As previous excavations, the 2022 excavation did not confirm the existence of the outermost and innermost *vallums*, and

⁷ Visy 2017, 229-248; Visy 2020a, 101-117; Visy 2021, 117-140.

⁸ Komp 2017, 249-258.

⁹ Visy 2021, 119-126.

¹⁰ Visy 2021, 123.

Fig. 3. The state of the research of the castellum at Inlăceni/Énlaka in 2022 using the map of Gudea 1979, fig. 12.1.

the tower did not prove to be as large as this can be seen on Komp's interpretation of the geophysical survey. The purpose of the excavation was to check the position of the *porta praetoria*, the size of the tower.

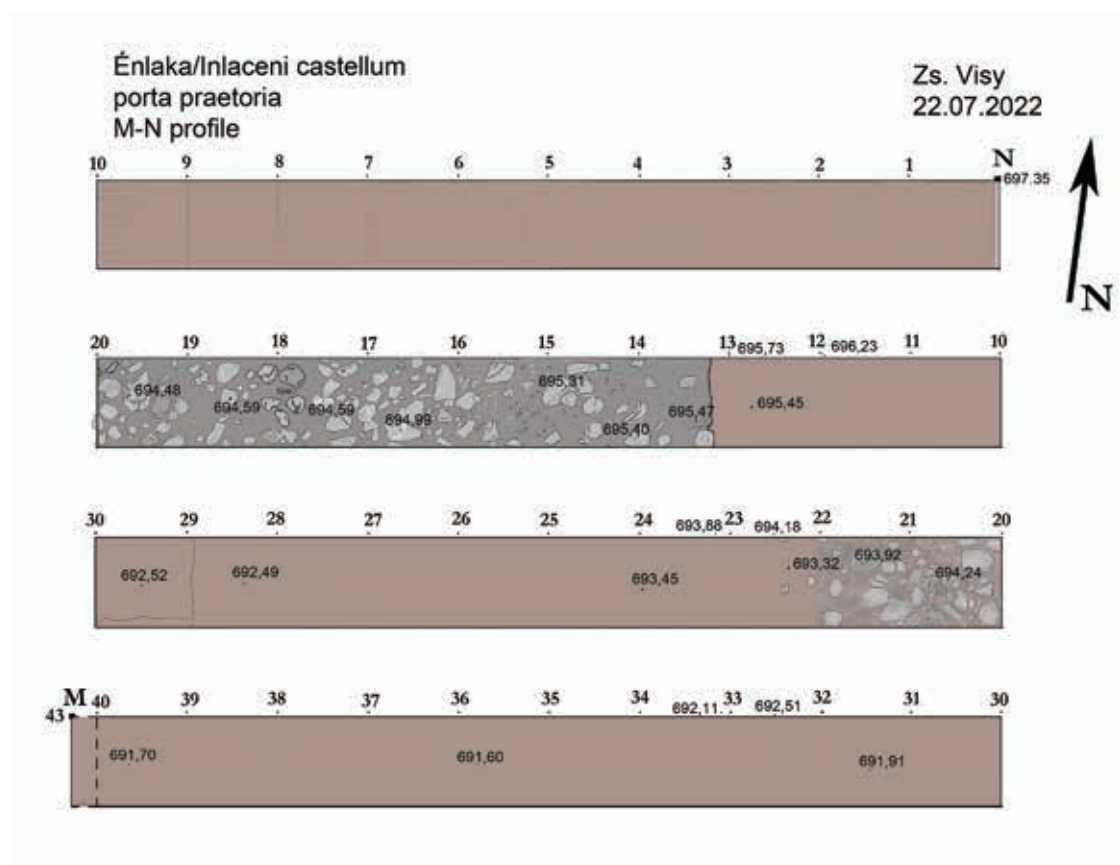
Results of the excavation

1. The larger western section of the M-N research trench, excavated 43 m long but only 1 m wide, turned out to be completely negative, meaning that it was not possible

to substantiate Komp's assumption of multiple large-sized towers here either. In the research trench, in its eastern third, only the wall of the stone fort and its crumbling that had fallen into the defensive trench were found (Fig. 4).

2. The wall of the stone fort runs further north of the northern gate tower of the *porta praetoria*, based on previous surveys and geophysical surveys. This has been

Fig. 4. The stone wall of the *castellum* in the M-N trench

Fig. 5. The wall of the *castellum* and the northern gate tower of the *porta praetoria*

Fig. 6. The wall of the *castellum*, the northern gate tower and the *via praetoria* in the trench M-N-O-P

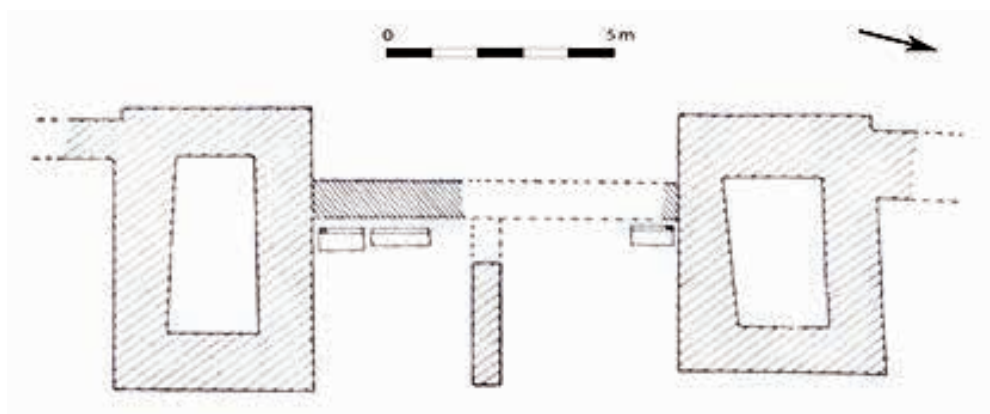
confirmed by the present excavation. The cause of this phenomenon here, as in other places along the wall of the *castellum*, was the slipping of the clay soil (Fig. 2).

3. Unfortunately, the 150 cm wide stone wall of the fort has been preserved only in its layer below the Roman level due to quarrying. Nevertheless, what was observed earlier, too, during the excavation of the *porta principalis dextra*, was that the stone fort had two phases. In 149 it was built without gate towers or only with not

identifiable inner towers, the known towers were erected only at the time of repair and renovation at the beginning of the 3rd century, on the site of demolished sections of wall adjacent to the gate opening¹¹. In addition to the lower layer of the partially demolished *castellum* wall, on the outer west side, a very wrecked but identifiable protruding tower wall was unearthed (Fig. 5-6). This tower had according to Székely no protruding outer wall¹², he could not prove

¹¹ Visy 2021, 121-124; cf. Visy 1977, 12; Visy 2003, 76.

¹² Székely 1956, 33.

Fig. 7. The *porta praetoria*, excavated in 1950 – Gudea 1979, fig. 12.1.

two phases for the wall and the tower. However, according to Gudea who published the 1950 excavations on the basis of the documentation the wall was significantly thicker in front of the tower¹³ (Fig. 7). He described it but without speaking about the two periods of the fort: first the perimeter stone wall, second the towers.

4. Three sections of the wall of the 4.5 m wide gate tower¹⁴ were excavated. Due to the disturbances, the exact line and width of its outer wall could not be accurately determined. Its side walls were 1 m wide, and its outer wall could be 120-150 cm wide.

5. On the south side of the gate tower, a detail of the *via praetoria* was unearthed. According to the previous excavation, the gate was twofold, with a square wall in the middle of it dividing the exit road into two lanes¹⁵. The pillar unearthed at the end of the excavation stood in the midway of the double gate, and the width of the *via praetoria* can be determined on the basis of this argument. The excavated section is 3.5 m wide, so the total width together with the pillar was 7.5, which is the same as the observations made earlier in Inlaceni and elsewhere.

6. After the demolition of the stone rubble, it was possible to excavate the protective trench, which had three periods. In the innermost part, it also extends under the stone foundation of the *castellum*, so this was the trench of the palisade camp. Proof of this is a fragment of a cup of *terra sigillata* fortunately recovered from a layer without finds, which, based on its small size and thin walls, can be dated to the first half of the 2nd century (Fig. 8).

7. The II and III defensive trenches were the defensive trenches of the stone-walled fortress. The pushing of the axis of trench III by

Fig. 8. Terra sigillata sherd with trace of a stamp

¹³ Gudea 1979, 162.

¹⁴ Székely 1956, 33: 4x5 m; Gudea 1979, 162: 4,20x5,80 m.

¹⁵ Gudea 1979, 162. - Fig 5, fig. 12.1.

Énlaka/Iniaceni castellum
porta praetoria
M-N profile

Zs. Visy
03.08.2022

The image displays two archaeological diagrams of the Énlaka/Iniaceni castellum porta praetoria. The top diagram is a plan view showing a rectangular structure divided into three sections labeled I, II, and III. Section I is light yellow, Section II is dark grey, and Section III is light yellow. Various features are labeled with numbers and letters, such as 003.36, 004.32, 005.46, 006.40, 007.34, 008.36, 009.37, 010.35, 011.32, 012.34, 013.37, 014.37, 015.37, 016.37, 017.37, 018.37, 019.37, 020.37, 021.37, 022.37, 023.37, 024.37, 025.37, 026.37, 027.37, 028.37, 029.37, 030.37, 031.37, 032.37, 033.37, 034.37, 035.37, 036.37, 037.37, 038.37, 039.37, 040.37, 041.37, 042.37, 043.37, 044.37, 045.37, 046.37, 047.37, 048.37, 049.37, 050.37, 051.37, 052.37, 053.37, 054.37, 055.37, 056.37, 057.37, 058.37, 059.37, 060.37, 061.37, 062.37, 063.37, 064.37, 065.37, 066.37, 067.37, 068.37, 069.37, 070.37, 071.37, 072.37, 073.37, 074.37, 075.37, 076.37, 077.37, 078.37, 079.37, 080.37, 081.37, 082.37, 083.37, 084.37, 085.37, 086.37, 087.37, 088.37, 089.37, 090.37, 091.37, 092.37, 093.37, 094.37, 095.37, 096.37, 097.37, 098.37, 099.37, 100.37, 101.37, 102.37, 103.37, 104.37, 105.37, 106.37, 107.37, 108.37, 109.37, 110.37, 111.37, 112.37, 113.37, 114.37, 115.37, 116.37, 117.37, 118.37, 119.37, 120.37, 121.37, 122.37, 123.37, 124.37, 125.37, 126.37, 127.37, 128.37, 129.37, 130.37, 131.37, 132.37, 133.37, 134.37, 135.37, 136.37, 137.37, 138.37, 139.37, 140.37, 141.37, 142.37, 143.37, 144.37, 145.37, 146.37, 147.37, 148.37, 149.37, 150.37, 151.37, 152.37, 153.37, 154.37, 155.37, 156.37, 157.37, 158.37, 159.37, 160.37, 161.37, 162.37, 163.37, 164.37, 165.37, 166.37, 167.37, 168.37, 169.37, 170.37, 171.37, 172.37, 173.37, 174.37, 175.37, 176.37, 177.37, 178.37, 179.37, 180.37, 181.37, 182.37, 183.37, 184.37, 185.37, 186.37, 187.37, 188.37, 189.37, 190.37, 191.37, 192.37, 193.37, 194.37, 195.37, 196.37, 197.37, 198.37, 199.37, 200.37, 201.37, 202.37, 203.37, 204.37, 205.37, 206.37, 207.37, 208.37, 209.37, 210.37, 211.37, 212.37, 213.37, 214.37, 215.37, 216.37, 217.37, 218.37, 219.37, 220.37, 221.37, 222.37, 223.37, 224.37, 225.37, 226.37, 227.37, 228.37, 229.37, 230.37, 231.37, 232.37, 233.37, 234.37, 235.37, 236.37, 237.37, 238.37, 239.37, 240.37, 241.37, 242.37, 243.37, 244.37, 245.37, 246.37, 247.37, 248.37, 249.37, 250.37, 251.37, 252.37, 253.37, 254.37, 255.37, 256.37, 257.37, 258.37, 259.37, 260.37, 261.37, 262.37, 263.37, 264.37, 265.37, 266.37, 267.37, 268.37, 269.37, 270.37, 271.37, 272.37, 273.37, 274.37, 275.37, 276.37, 277.37, 278.37, 279.37, 280.37, 281.37, 282.37, 283.37, 284.37, 285.37, 286.37, 287.37, 288.37, 289.37, 290.37, 291.37, 292.37, 293.37, 294.37, 295.37, 296.37, 297.37, 298.37, 299.37, 300.37, 301.37, 302.37, 303.37, 304.37, 305.37, 306.37, 307.37, 308.37, 309.37, 310.37, 311.37, 312.37, 313.37, 314.37, 315.37, 316.37, 317.37, 318.37, 319.37, 320.37, 321.37, 322.37, 323.37, 324.37, 325.37, 326.37, 327.37, 328.37, 329.37, 330.37, 331.37, 332.37, 333.37, 334.37, 335.37, 336.37, 337.37, 338.37, 339.37, 340.37, 341.37, 342.37, 343.37, 344.37, 345.37, 346.37, 347.37, 348.37, 349.37, 350.37, 351.37, 352.37, 353.37, 354.37, 355.37, 356.37, 357.37, 358.37, 359.37, 360.37, 361.37, 362.37, 363.37, 364.37, 365.37, 366.37, 367.37, 368.37, 369.37, 370.37, 371.37, 372.37, 373.37, 374.37, 375.37, 376.37, 377.37, 378.37, 379.37, 380.37, 381.37, 382.37, 383.37, 384.37, 385.37, 386.37, 387.37, 388.37, 389.37, 390.37, 391.37, 392.37, 393.37, 394.37, 395.37, 396.37, 397.37, 398.37, 399.37, 400.37, 401.37, 402.37, 403.37, 404.37, 405.37, 406.37, 407.37, 408.37, 409.37, 410.37, 411.37, 412.37, 413.37, 414.37, 415.37, 416.37, 417.37, 418.37, 419.37, 420.37, 421.37, 422.37, 423.37, 424.37, 425.37, 426.37, 427.37, 428.37, 429.37, 430.37, 431.37, 432.37, 433.37, 434.37, 435.37, 436.37, 437.37, 438.37, 439.37, 440.37, 441.37, 442.37, 443.37, 444.37, 445.37, 446.37, 447.37, 448.37, 449.37, 450.37, 451.37, 452.37, 453.37, 454.37, 455.37, 456.37, 457.37, 458.37, 459.37, 460.37, 461.37, 462.37, 463.37, 464.37, 465.37, 466.37, 467.37, 468.37, 469.37, 470.37, 471.37, 472.37, 473.37, 474.37, 475.37, 476.37, 477.37, 478.37, 479.37, 480.37, 481.37, 482.37, 483.37, 484.37, 485.37, 486.37, 487.37, 488.37, 489.37, 490.37, 491.37, 492.37, 493.37, 494.37, 495.37, 49

121

one and a half meters out is a consequence of the fact that the wall of the tower jumped out of the former wall plane. On the basis of this consideration – although no dated finds have been recovered from them, Trench II can be linked to the stone fort in 149 and Trench III to the fort restored at the beginning of the third century, presumably during the time of Caracalla, when the gate towers were built (Fig. 9-10).

During the excavation, few finds were unearthed, mainly smaller-larger vessel fragments. A great many *tegulas* and fragments of *imbrex* lay in the crumbs. To highlight is a fragmentary *later* with a detail of a scratched two-line inscription [...]*TO* / [...]*PILA* (Fig. 11).

2023

The excavation in 2023 was carried out in the same way as before in the supervisory area of the Molnár István Museum in Székelykeresztúr, in accordance with the contract concluded with the museum, with the permission of the *Ministerul Culturii și Identității Naționale, Direcția Patrimoniu Cultural*, and on the basis of an agreement and permit concluded with the concerned landowners.¹⁶

In the fourth year of the five-year research plan adopted by the High Authority and the Archaeological Commission, excavations were carried out in the *porta principalis dextra*. It was based on a geophysical

Fig. 11. Part of a *later* with graffito

survey conducted in 2016, joining the 2021 excavation area from the east. The purpose of the excavation was to reveal the entire area of the *porta principalis dextra*, both its towers and the ditch in front of it.

In 2021, only research trench excavation of the gate could be carried out¹⁷. Nevertheless, the research trench that cut through the western gate tower of the *porta principalis dextra* and the ditch in front of it led to an important result. It turned out that the gate tower was built later than the fortress wall, extending to the gate opening. The tower was built by partially demolishing it, so that about half of its outer wall protruded from the plane of the wall. The inner edge of the demolished wall was excavated inside the tower. The slightly different orientation of the tower from right angles also suggests that the tower construction, which involved significant demolition, took place significantly later than the construction of the stone wall of the *castellum*. This was also indicated by the research of the ditch. We did not open the defensive ditch of the palisade camp, which partly lies under the stone wall, but we did excavate the defensive ditch belonging to the stone fortress, which was renewed once and pushed out with its axis. The *fossae* provided rich finds, especially the

¹⁶ The scientific board of the excavation were archaeologists Katalin Sidó and Bernadett Kovács, the consultants were archaeologists Sorin Cocis, Szilámér Pánczél, Alexandru Popa, restorer Rita Visy-Késmárky, as well as archaeology students Bence Ábrahám, Szabolcs Oláh, János Korpics and Simonetta Göblyös from Szeged, and Luca Dezső and Lilla Németh from Budapest. The excavation could be financed by a grant from MOL between 19 June and 15 July 2023. I am grateful to the Balázs Orbán Foundation for the financial implementation of the grant. The Municipality of Etéd supported the excavation with free accommodation and public workers. Despite financial difficulties, the excavation achieved its stated goal. The equipment was provided by the István Molnár Museum. I am grateful to Szilámér Pánczél for setting out the area of the excavation.

¹⁷ Visy 2021, 117–140.

exterior, which included stamped brick of the *cohors III Hispanorum*, tegulas with shoe soles and other important finds, as well as two carved stone monuments. One was a relief of a *Genius* and the other was a building inscription of the stone fortress, dated to AD 149¹⁸. The fragmentary inscription also bears the name of the unit that carried out the construction: *cohors VIII Raetorum*. Based on analogies and an inscription from Énlaka, the construction of the gate towers can be dated to the age of Caracalla¹⁹.

In 2023, excavation was again carried out at the north side gate, the purpose of which was to unravel the two gate towers and the defensive ditch in front of them on the eastern side of the research trench two years earlier (Fig. 12). Based on the geophysical survey, the two towers appeared directly below the surface.

Results of excavation:

- It was possible to excavate both gate towers in their entirety with the road between them and the ditch ahead of them (Fig. 13).
- The length of the western tower is 5.95 m, and its width, excavated in 2023, is 3.30 m (Fig. 14). The total width of the tower, including the strip excavated in 2021, is 4.7 m. The width of the wall is 1.40 m on the outside, 1.2 m on the east side and 0.9 m on the south side. Two pillars are attached to its eastern side. One at the southern edge: 0.3 x 1 m, the other at 3.1 m: 0.2 x 0.9 m. Together with the opposite pillars, these supported the bridge over the doorway.
- The eastern tower is not quite regular (Fig. 15). Its length is 6.2 m on the west side and 5.9 m on the east side. Its width is 4.7 m. The width of the wall is 1.4 m in the north, 1 m in the west, 0.9-1 m in the east, 0.85 m in the south. On its western side there are two pillars. One fits the southwest corner: 0.3 x 1.4 m, the other is 0.3 x 1 m.

This pillar begins at 3.4 m from the outer edge of the southern wall. The two pillars are exactly opposite the two pillars of the west tower. The cracks in the walls of both towers, caused by ground movement, slightly modified the original size of the towers.

- Two pillars were attached to the road-side walls of the towers, which held the bridge over the doorway. The gate was in the line of the outer pillars (Fig. 16-17).

- It is proved that in the period before the towers, the walls of the *castellum* went up to the road. His remains have also been found inside the towers (Fig. 18). According to a building inscription found earlier, the stone fortress was built in AD 149, and a building inscription from the Caracalla period is related to the restoration of the *castellum* and the construction of the towers.

- The doorway was blocked later, in the thirties and forties of the 3rd century. The narrow, incomplete stone row of the gate masonry is aligned with the southern edge of the former gate by the pillars in the plane of the gate wings. Its width must have been 0.6 m. The missing stones at its western end may indicate a footgate (Fig. 19).

- The width of the *via principalis* was 3.4 m, traces of its gravel surface could only be observed in the foreground of the wall.

- Both phases had defensive trenches, the axis of the *fossa* (III) of the Caracalla-era fortress was one and a half meters further out than the previous one (II) (Fig. 20-21). The ditch of the palisade camp (I) was even closer to the stone wall of the *castellum*, partly under the *castellum* and towers, but it was not possible to excavate it.

- Both *fossae* were narrowed and dug shallower in the lane of the road to make it easier to pass over them²⁰. No post holes suggestive of bridging were found (Fig. 22).

¹⁸ Visy 2024, 155–164.

¹⁹ IDR 267 construction inscription (in IDR as a sculpture base).

²⁰ A similar solution was applied to the southern gate (*porta principalis dextra*) of Intercisa's palisade camp, Visy 2020b, 222-223, Figs. 19-20. A similar solution could be expected for roads leading out of the gates of the stone phase, but this section has not yet been excavated in Intercisa.

During the excavation, smaller fragments of pottery and iron were unearthed, as well as a rim fragment of a large mortar from the ditch II. In the area of the towers

and during the excavation of defensive ditch III, fragments of some stamped bricks of the *cohors III Hispanorum* were found (Fig. 23-24).

Bibliography / Bibliografie

Gudea, N. 1979. Castrul roman de la Inlăceni (Încercare de monografie). *Acta Mus. Porolissensis* 3, 149–273.

IDR III/4. I.I. Russu, *Inscriptiones Daciae Romanae* III/4. Bucuresti

Komp, R. 2017. Preliminary Field Report on a Geomagnetic Survey of a Roman Auxiliary Camp in the Community of Inlăceni/Énlaka, Romania, 17.10.-20.10.2016. *Ephemeris Napocensis* XXIV, 249-258.

Macrea, M. et alii 1951. Despre rezultatele cercetărilor întreprinse de șantierul arheologic Sf. Gheorghe – Brețcu, 1950. *SCIV* II. 1, 285-311.

Székely, Z. 1956. Raport despre cercetările arheologice executate de Muzeul Regional din Sf. Gheorghe între anii 1945–1955, Inlăceni. *Almanah* (Sepsiszentgyörgy), 31–40.

Visy, Zs. 1977. *Intercisa. Dunaújváros in the Roman Period.* Budapest.

Visy, Zs. 2003. *The ripa Pannonica in Hungary.* Budapest.

Visy, Zs. 2017. Inlăceni/Énlaka During The Roman Period. *Ephemeris Napocensis* 27, 229-248.

Visy, Zs. 2020a. Preliminary Report about the Investigation in the Énlaka/Inlăceni castellum in 2019. *Angustia* 24, 101-117.

Visy, Zs. 2020b. New research conducted in Intercisa castellum and watchtower INT 5. In: G. I. Farkas – R. Neményi – M. Szabó (eds.), *The Danube Limes in Hungary Archaeological Research Conducted in 2015–2020 Pécs 2020*, 211-238.

Visy Zs. 2021. The castellum Énlaka and the eastern limes of Dacia. *Angustia* 25, 117–140.

Visy Zs. 2024. Eine neuere Inschrift der cohors VIII Raetorum aus Inlăceni/Énlaka. *Studia epigraphica et militaria.* In: Eds.: Marietta Horster, Olga Pelcer-Vujačić, Snežana Ferjančić. Berlin, De Gruyter 2024, 155-164.

Fig. 12. Ěnlaka/Inlăceni *castellum*, *porta principalis dextra* from the east

Fig. 13. Top view of Ěnlaka/Inlăceni *castellum*, *porta principalis dextra*.

Fig. 14. Énlaka/Inlăceni *castellum*, *porta principalis dextra*, western gate tower from north

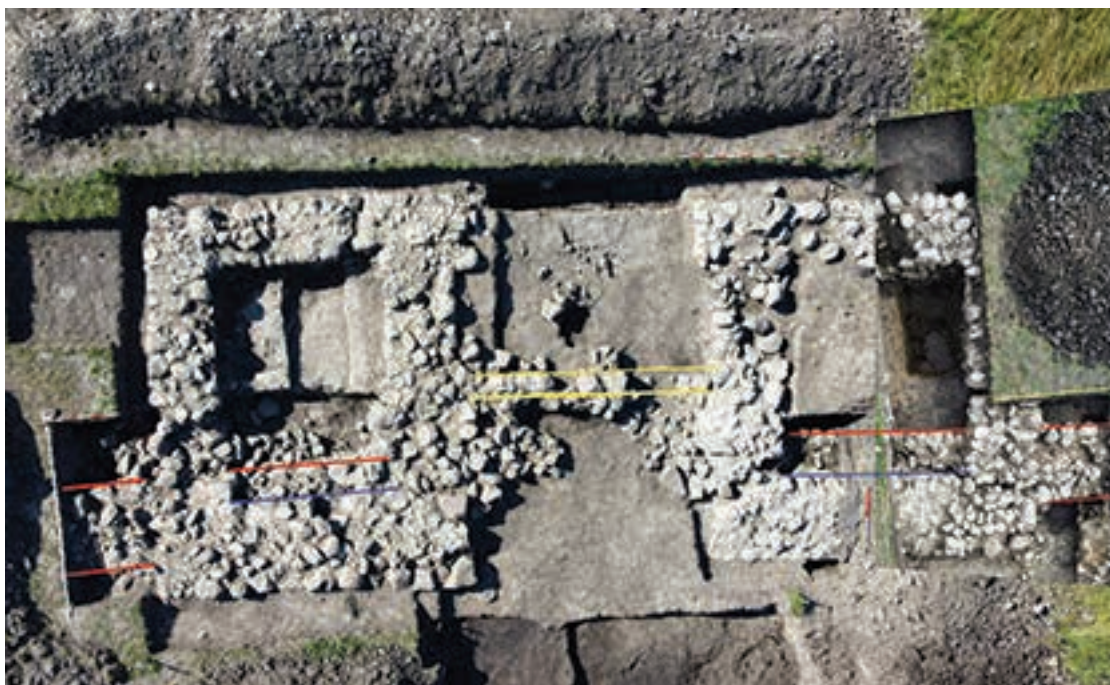

Fig. 15. Énlaka/Inlăceni *castellum*, *porta principalis dextra*, eastern gate tower from east

Fig. 16. Énlaka/Inlăceni *castellum*, *porta principalis dextra*, eastern gate tower with pillar from southwest

Fig. 17. Énlaka/Inlăceni *castellum*, *porta principalis dextra*, top view of the excavations in 2021-2023. Red: *castellum* wall, blue: tower wall, yellow: gate walling

Fig. 18. Énlaka/Inlăceni *castellum*, *porta principalis dextra*, demolished *castellum* wall inside the towers from west

Fig. 19. Énlaka/Inlăceni *castellum*, *porta principalis dextra*, gate walling from the north

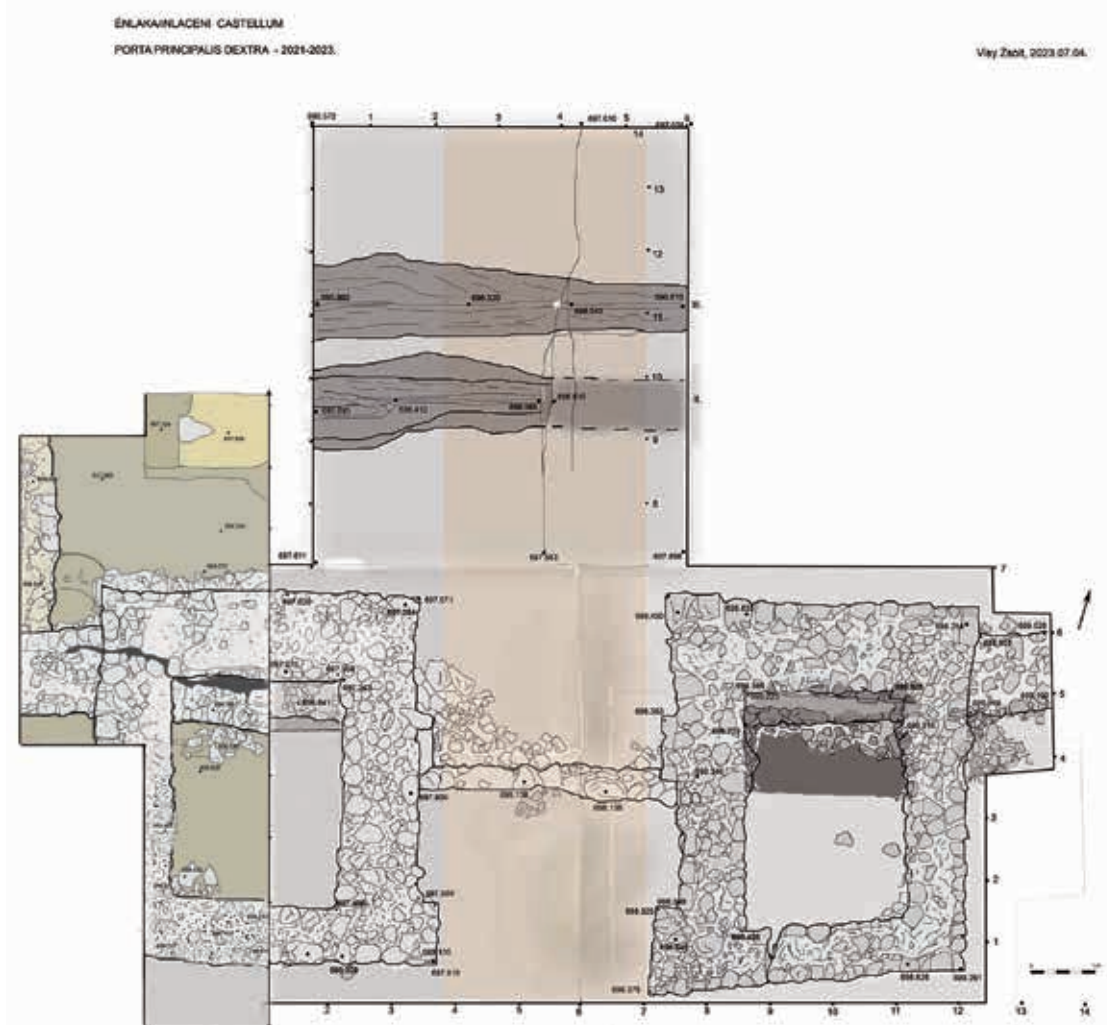

Fig. 20. Énlaka/Inlăceni *castellum*, *porta principalis dextra*, defensive trenches II and III during excavation from the northwest

Fig. 21. Énlaka/Inlăceni *castellum*, *porta principalis dextra*, defensive trenches II and III from the north-east

Fig. 22. Énlaka/Inlăceni *castellum*, *porta principalis dextra*.
Unified plan of the excavations in 2021-2023

Fig. 23. Énlaka/Inlăceni *castellum*, *porta principalis dextra*, rim fragment of a mortar from ditch II

Fig. 24. Énlaka/Inlăceni *castellum*, *porta principalis dextra*, stamped *imbrex* fragment of the *cohors IIII Hispanorum* from ditch III

Pottery and small finds from the *porta principalis dextra* and *sinistra* from the auxiliary fort at Inlăceni/Énlaka (Harghita / Hargita County)

Ceramică și artefacte minore din zona porta principalis dextra și porta principalis sinistra a castrului auxiliar Inlăceni/Énlaka

SIDÓ Katalin¹

PÁNCZÉL Szilamér Péter²

Keywords: *porta principalis dextra*, *porta principalis sinistra*, roman pottery, *stelae*

Cuvinte cheie: *porta principalis dextra*, *porta principalis sinistra*, ceramică romană, *stelae*

ABSTRACT

During the archaeological excavations at the Roman auxiliary fort of Inlăceni/Énlaka in 2021 two gates were researched. The analysis of the ceramic material and of the small finds supports the chronology of the building phases established during the excavations.

Introduction

In 2021 archaeological research was undertaken at the Roman fort at Inlăceni, focusing on the two principales gates. As the result of the excavations, it turned out that the two gate towers belonging to the stone phase were built at the beginning of the 3rd century, and after the middle of the 3rd century the entrances were blocked with a wall. The excavation trenches were referred to as C1-D1 in the case of *porta principalis sinistra* and G-H in the case of *porta principalis dextra*³. The archaeological material comes mainly from the different layers related to the disuse of the structures, a walking level of the *porta principalis dextra* and the disuse of the defensive ditches.

The analysis of the archaeological material

The ceramic material of trench C1-D1 from the excavation of the southern gate (*porta principalis sinistra*) consists of 17 vessels, which can be separated in three contexts: the humus with 11 vessels, the disuse or demolition layer with three vessels, and two vessels from the period of use (Graph 1).

Three of the vessels from the humus show morphological features which can be linked to a narrower chronology. One bowl (Fig.1/1), with thickened beaded rim, being a Drag. 37 imitation has many analogies. It is present at Buciumi⁴, Apulum⁵, Cioroiu Nou⁶ and also at

¹ Muzeul Județean Mureș, benjikatka@yahoo.com

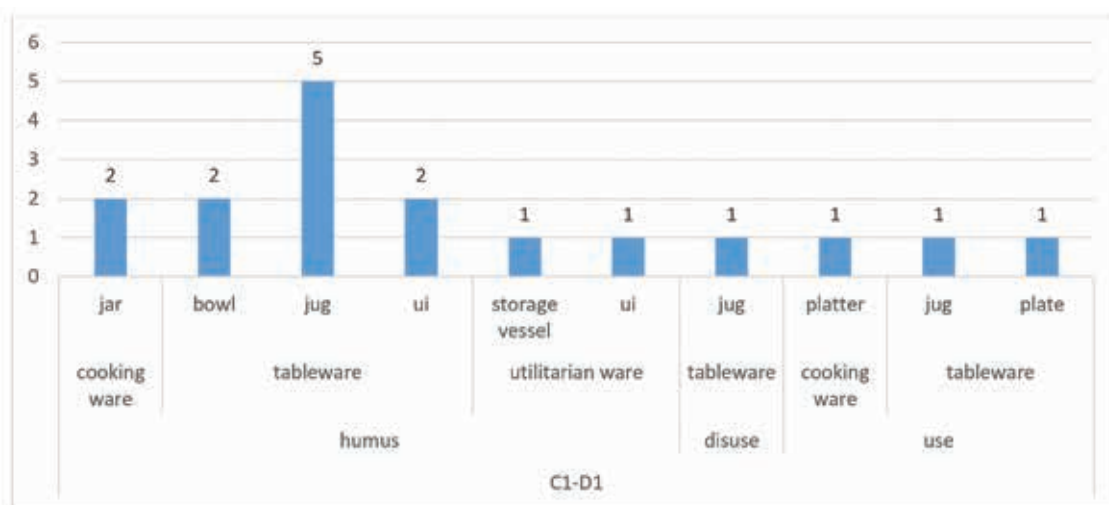
² Muzeul Județean Mureș, pszilamer@yahoo.com

³ Visy 2022, 145–154.

⁴ Petruț 2018, 59, Pl.5/6.

⁵ Căușescu 2006, 147–148, Plate4/82,84.

⁶ Popilian 1976, 119, LXIII/765.

Graph 1. The distribution of Roman pottery in trench C1-D1 according to phases and functional categories.

Mursa⁷, being dated to the first half of the 2nd century. One cooking jar rim fragment (Fig.1/2), with inverted, grooved rim on the upper side, with traces of a handle is to be found also in Romula⁸ and Sirmium⁹, dated to the end of the 2nd, first half of the 3rd century. Another cooking jar (Fig.1/3) with beaded rim has a wide range of distribution as a form. It is well represented in Roman Dacia. At Napoca¹⁰ these kind of vessels are dated from the middle of the 2nd century, through the 3rd century as well. Similar timeframe is determined at Taurunum, in Pannonia Inferior as well¹¹. Unfortunately, from the demolition layer and the use, the ceramic material has a wider timeframe, being dated to the 2nd–3rd centuries.

From the demolition layer of the *porta principalis sinistra* a fragmentary funerary stela was recovered, made of limestone, depicting a woman of Grande Ercolanese type (Fig.5/1)¹². The preserved length

of the monument is 41 cm, width of 32 cm. Only the arms, partially the chest and the waist are preserved, covered by the pleated *stola* and *palla*. Considering its position, we can conclude that it was used as a *spolia* for reparation of the gate, or possibly blocking the entrance of the gate towers. As far as dating concerns in Roman Dacia this type is dated from the end of the 2nd century¹³ and based on the inscription which concludes that the stone fort was built around 130¹⁴ we can confirm that the stela fragment shall be connected more likely to the building of the stone gate towers or blocking the entrances¹⁵ quite frequent after the middle of the 3rd century.

During the excavation of the northern gate (*porta principalis dextra*), trench G-H, 138 vessels were unearthed. Most of the pottery belongs to the humus layer, 25 vessels to the contexts related to the use of the gate tower and the rest to contexts related to disuse of the gate tower and the defensive ditch (Graph 2).

⁷ Brukner 1981, 80, T. 56/39.

⁸ Popilian 1976, 92, Pl. XXXIX/404.

⁹ Brukner 1981, T. 103/4.

¹⁰ Rusu-Bolindeț 2007, 413–414, Pl.XCVIII/588–589.

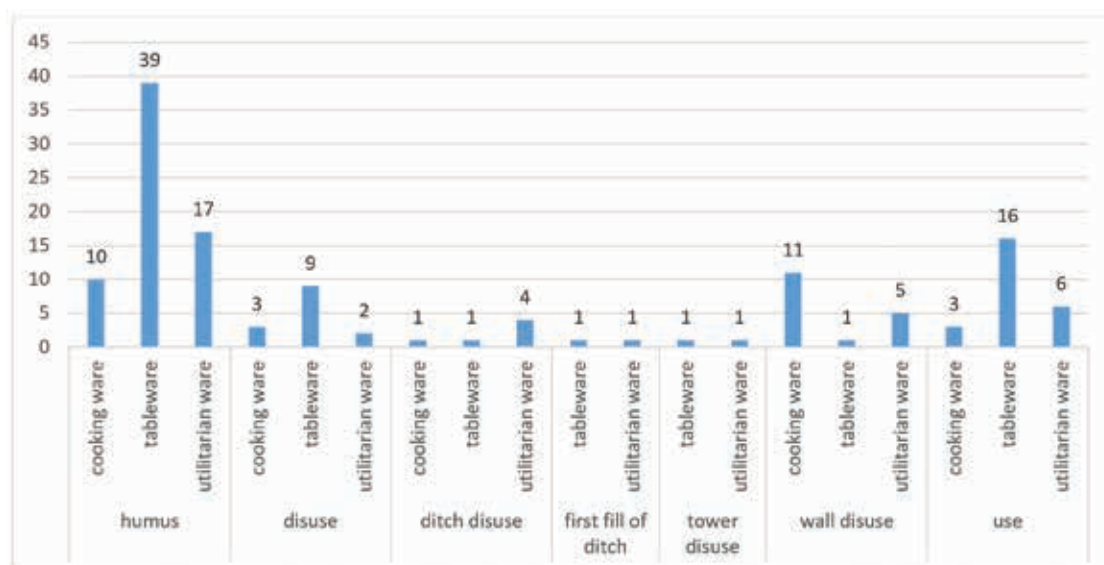
¹¹ Brukner 1981, T.113/46.

¹² Diaconescu 2012, 166, Fig. 42/a.

¹³ Diaconescu 2012, 165–166.

¹⁴ Visy 2021, 124.

¹⁵ Alicu 1973, 110.

Graph 2. The distribution of Roman pottery in trench G-H according to contexts and functional categories.

From the point of view of functional categories, most of the vessels belong to tableware, the cooking ware and utilitarian ware being represented approximately in the same amount (Graph 3).

Among the ceramic material from the humus also modern vessels were recovered, which show that until that depth the contexts were contaminated with later material due to agricultural works, and the contexts which offer relevant chronological data about the use and disuse of the gate tower and the defensive ditch are the fills of the ditch, the interior walking level of the tower and the demolition layers.

From the humus layer a rare bowl form is to be emphasized, which has analogies in Napoca, being dated to the middle of the 2nd century (Fig.1/4)¹⁶. Also recovered from the humus layer, is present a cup, with short neck and slightly everted rim, on the shoulder with two grooves. These kind of vessels are very well represented in Moesia Inferior¹⁷, but in Dacia as well (Fig.1/5).

Related to the disuse of the gate tower an S-profile bowl (Fig.1/6) can be pointed out, which can be also found at Cașolț, Hotnica and Romula, dated to the 2nd century. Regarding the ones from Aguntum¹⁸ it is underlined that these are LaTène forms, which are present in large amount also at Magdalensberg¹⁹. Also belonging to the disuse of the gate tower is a jug rim fragment (Fig.1/7), slightly evazed, thickened with a collar-like band running around at the lower part of the rim. This form is in use in the 2nd century, in Kalvaka, Butovo²⁰, and also in the 3rd century in Porolissum.²¹

From the contexts related to the disuse of the area of the fort, appear several cooking jar fragments, with almost vertical, beaded rim, without lid-seat (Fig.2/1–4). In Napoca, these are dated to a wider timeframe, generally to the 2nd–3rd centuries²². Another type of cooking jar, with prominent lid-seat and slightly triangular in section rim (Fig.2/5–7), can be

¹⁶ Rusu-Bolindeț 2007, 396, Pl.LXXXIX/525–526.

¹⁷ Ivanov 2022, 51, cupstype XIII.

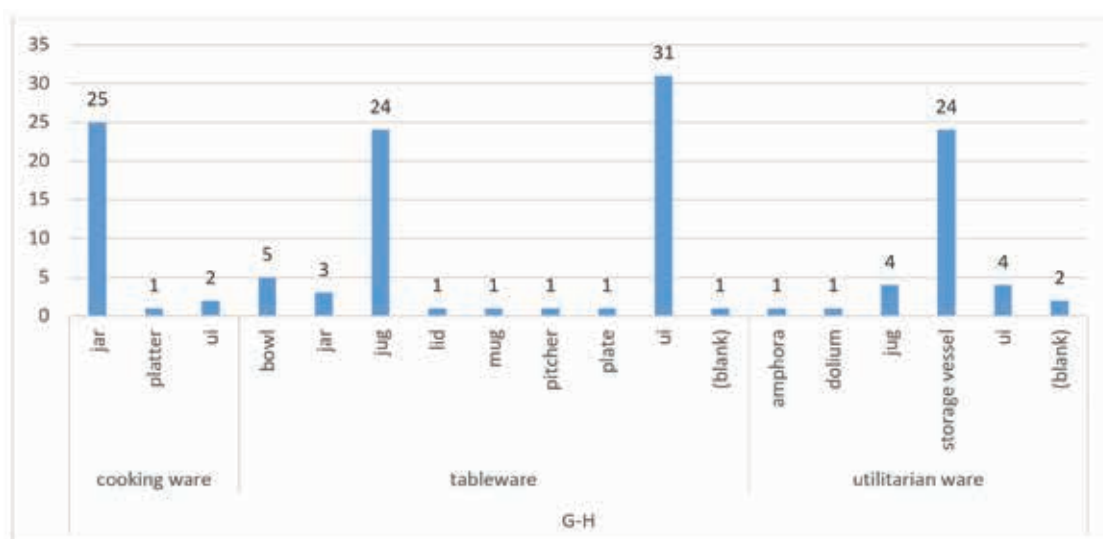
¹⁸ Auer 2012, 311, Abb.2/1.

¹⁹ Schindler-Kaudelka/Mantovani 2018, 29, Fig. 18.

²⁰ Ivanov 2022, 54, Jug type IV, Cat. No.303.

²¹ Gudea 1989, 495, Pl.LXXXI/5.

²² Rusu-Bolindeț 2007, 422, Pl.XCVIII/590.

Graph 3. The distribution of the Roman pottery in trench G-H according to functional categories and forms.

dated mostly to the 3rd century.²³ Also from the demolition layer of the gate tower a stamped tile was recovered with the mark of the *Cohors IIII Hispanorum* (Fig.4/1)²⁴, two *tegulae* with a male and female sandal imprint featuring prominent hobnail imprints (Fig. 4/2–3), a brick fragment with a graffiti depicting the legs of a bird or a mythological creature, possibly a griffin (Fig. 4/4). Besides these heavily corroded iron key was discovered as well (Fig.4/5).

From the demolition layer of the gate-tower a funerary *aedicule* fragment made of limestone was recovered. On the *aedicule* a mourning Attis can be seen wearing tunic and Phrygian cap, the standing figure is leaning to his right on a *pedum* (Fig.5/2–3). The monument is preserved on a length of 1 m and 40 cm width. Such depictions are not rare in Roman Dacia, being present on more than sixty funerary monuments at Apulum²⁵, Ampelum²⁶,

Potaissa²⁷ and Cristești²⁸. The funerary monument was a *spolia* and was used probably, just as the Grande Ercolanese stelae for the building of the gate towers or blocking the entrance after the middle of the 3rd century.

Related to phase of use of the gate tower and its vicinity a walking level under the demolition layer and perhaps the earliest fill of the defensive ditch can be connected. Among the vessels which come from the walking level under the demolition layer a cooking jar can be pointed out (Fig.3/1). It has short, everted rim, the shoulder is retreating and between the two can be found two parallel grooves. These kind of vessels can be found also in Mogontiacum, dated from 160/170–230²⁹. From the walking level inside the tower a jug fragment was recovered (Fig.3/2), with vertical profiled rim, with a groove on the inner side, dated at Napoca to the middle of the

²³ Popilian 1976, 87–88, Pl. XXXV, 344–346.

²⁴ From morphological point of view, the stamp resembles the one from the principia, discovered in 1950 (Gudea 1979, 191, Pl.13/7).

²⁵ Chiș 2007, 167.

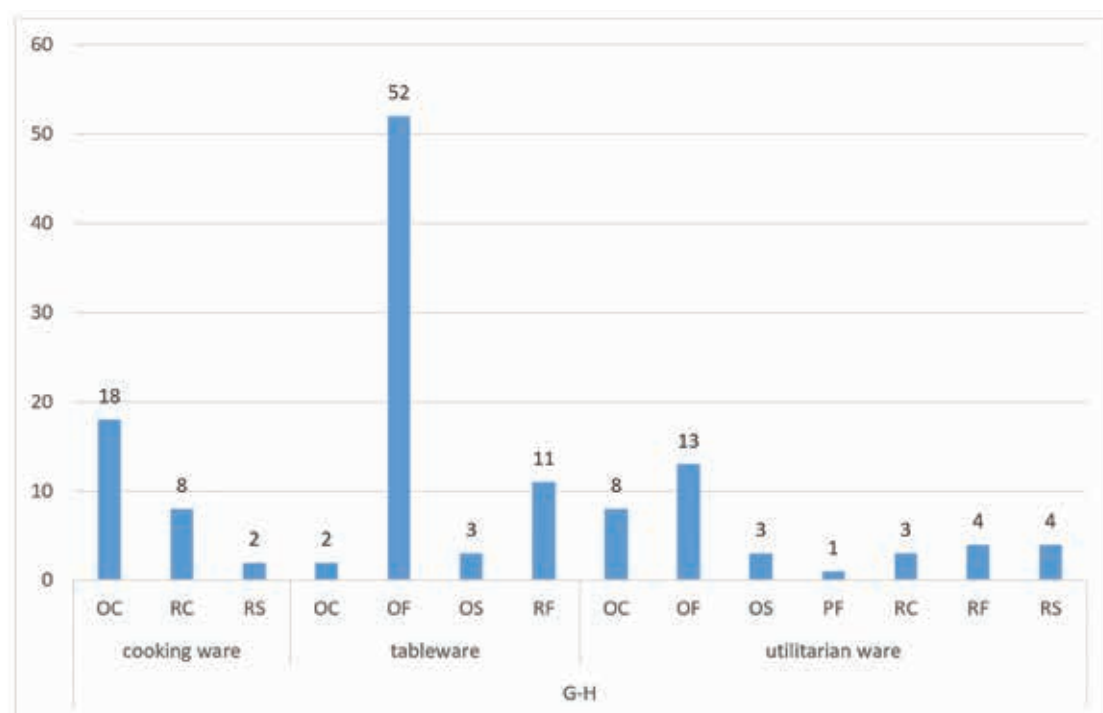
²⁶ Popescu 1967, Fig.8; LIMC III/1, Attis 6/72.

²⁷ Floca/Wolski 1973, 16/38, Fig.51.

²⁸ Floca/Wolski 1973, 20, Fig.72.

²⁹ Heising 2007, 84, Typ 656b, Taf.58.

Graph 4. The distribution of the Roman pottery from trench C1-D1 and G-H according to functional categories and fabric types.

2nd century³⁰. A cooking jar fragment with knobbed rim (Fig.3/3), and with lid-seat has a wider dating. At Napoca it appears in a first half of 2nd century phase³¹, while at Singidunum it is present also in the 3rd century³². Two variants of the previous form show a similar dating (Fig.3/4–5). From the inner walking level of the gate tower a flat cut-out brooch of Cociș type 25 (Fig.3/7) was recovered, dated to the first half of the 3rd century, this type of brooch being present mainly in military environment.³³

From the earliest, darker fill of the defensive ditch comes the wall fragment of a Kapitän II wine amphora (Fig. 3/6), which was produced from the end of the 2nd century, which supports, that the filling of the defensive ditch of the stone phase started only in the 3rd century.

From the point of view of the fabric (Graphic 4)³⁴, most of the material is made of oxidized ceramic (99 vessels), only 32 vessels have reduced fabric. Most of the cooking ware has oxidized, coarse fabric, and most of the tableware is represented by oxidized, fine fabric. All three functional categories have similar amount of reduced vessels.

According to the dating of the ceramic material, it can be pointed out, that the use of the stone phase gate tower or fort can be set to the 3rd century.

The *amphora* fragment from the first fill of the defensive ditch, being in use probably earliest in the first half of the 3rd century, and discarded afterwards shows, that the disuse of the fort, when probably the ditches were not cleaned properly

³⁰ Rusu-Bolindeț 2007, 424, Pl.C/617.

³¹ Rusu-Bolindeț 2007, 421, Pl.XCVII/585.

³² Brukner 1981, 42, T. 114/56.

³³ Cociș 2004, 125–128, Tip 25/1534, 1541–1542.

³⁴ The codes used in the graphic are the following: OF = oxidized fine, OS = oxidized semifine, OC = oxidized coarse, RF = reduced fine, RS = reduced semifine, RC = reduced coarse.

either started not earlier than the middle of the 3rd century.

Regarding the presence of the reused funerary monuments for repairing or blocking the gates, this fact is pointed out in the case of Inlăceni also by D. Alicu³⁵ and N Gudea³⁶. D. Protase discusses this phenomenon also in the case of Brâncovenesti and Ilișua, remarking, that

these kind of interventions shall be connected to the Roman occupation and not later, since they can be connected to the building of the tower gates and blocking of gate entrances³⁷. The archaeological material, also the ceramics and the brooch, support the fact which was pointed out, that the stone tower gates were built and used in the 3rd century³⁸.

Bibliography / Bibliografie

Auer. 2012. M. Auer: Überlegungen zur lokalen Keramikproduktion im Umfeld des Municipium Claudium Aguntum, Akten des 13. Österreichischen Archäologentages Klassische und Frühgäaische Archäologie Paris-Lodron-Universität Salzburg vom 25. bis 27. Februar 2010, Hrgs: Reinholdt-Wohlmayr, Wien, 2012, 311–316.

Brukner. 1981. O. Brukner: Rimska keramika u Jugoslavenskom delu provincije Donje Panonije, Beograd, 1981.

Chiș. 2007. S.O. Chiș, Monumentele funerare cu reprezentărie lui Attis în Dacia Romană. In: Dacia Felix, Studia Michaeli Bărbulescu Oblata, Eds: S. Nemeti et al., Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2007, 164–176.

Cociș. 2004. S. Cociș: Fibulele din Dacia Romană/ The brooches from Roman Dacia, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2004.

Ciașescu. 2006. M. Ciașescu: Un ansamblu ceramic de perioadă severiană de la Alba Iulia. Contribuții la istoria economică a așezărilor de la Apulum, Apulum 2006/43, 237–251.

Diaconescu. 2012. A. Diaconescu, Male and female funerary statues from Roman Dacia, AMN, 47–48/1, 2010–2011 (2012), 125–203.

Gudea. 1979. N. Gudea, Castrul roman de la Inlăceni (Încercare de monografie), AMP 3, 1979, 149–273.

Gudea. 1989. N. Gudea: Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman, AMP XIII, Zalău, 1989.

Heising. 2007. A. Heising: Figlinae Mogontiensis. Die römische Töpfereier von Mainz, Verlag Bernhard Albert Greiner, (Ausgrabungen und Forschungen 3), 2007.

Ivanov. 2022. S. Ivanov: Typology and Chronology of Red Slip Ware from the Production Complexes between the Danube and the Balkan Mountain Range (2nd – 3rd c. AD), Archaeologia Bulgarica Supplement 3, Eds. L. F. Vagalinski, N. Sharankov, Sofia 2022.

LIMC III/1. Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae, III/1, M.J. Vermaseren, M.B. de Boer, 1986.

Schindler-Kaudelka/Mantovani. 2018. E. Schindler Kaudelka/ V. Mantovani: La ceramica comune depurata del Magdalensberg, in: New Discoveries Between the Alps and the Black Sea. Results From the Roman Sites in the Period Between 2005 and 2015, Proceedings of the 1st International Archaeological Conference, Ptuj, 8th and 9th October 2015, In memoriam Iva Mikl Curk, eds: M. Janežič, B. Nadbath, T. Mulh, I. Žižek, Monografije CPA, Ptuj, 2019, 327–400.

Petruț. 2018. D. Petruț: Pottery and military life. The ceramic assemblages from the barracks of the auxiliary fort at Buciumi, Dacia Porolissensis, Studii și Cercetări asupra Frontierelor Imperiului Roman de pateritoriul României, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2018.

³⁵ Alicu 1973, 110.

³⁶ Gudea 1979, 165.

³⁷ Protase 2008, 249–254.

³⁸ Visy 2022, 148–149.

Floca/Wolski. 1973. O. Floca, W. Wolski: Aedificula funerară în Dacia Romană, Buletinul Monumentelor Istorice, 42, 1973, 3–52.

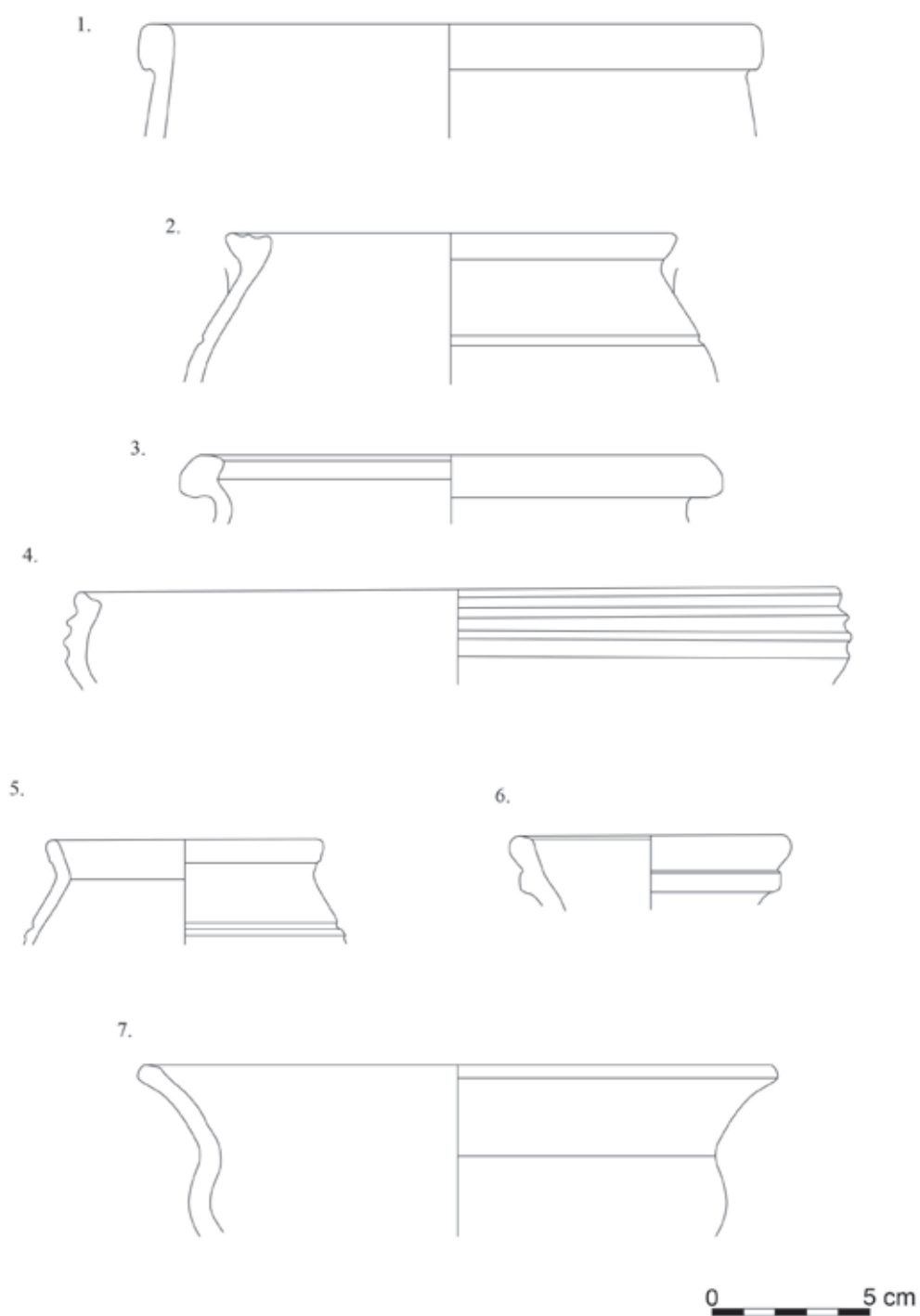
Popescu. 1967. E. Popescu, Aspecte ale colonizării și romanizării în Dacia și Scythia în lumina unor inscripții din Muzeul Bucureștene. Studii Clasice, IX, 1967, 203–231.

Popilian. 1976. Gh. Popilian: Ceramica romană din Oltenia, Craiova, 1976.

Rusu-Bolindeț. 2007. V. Rusu-Bolindeț: Ceramica romană de la Napoca, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2007.

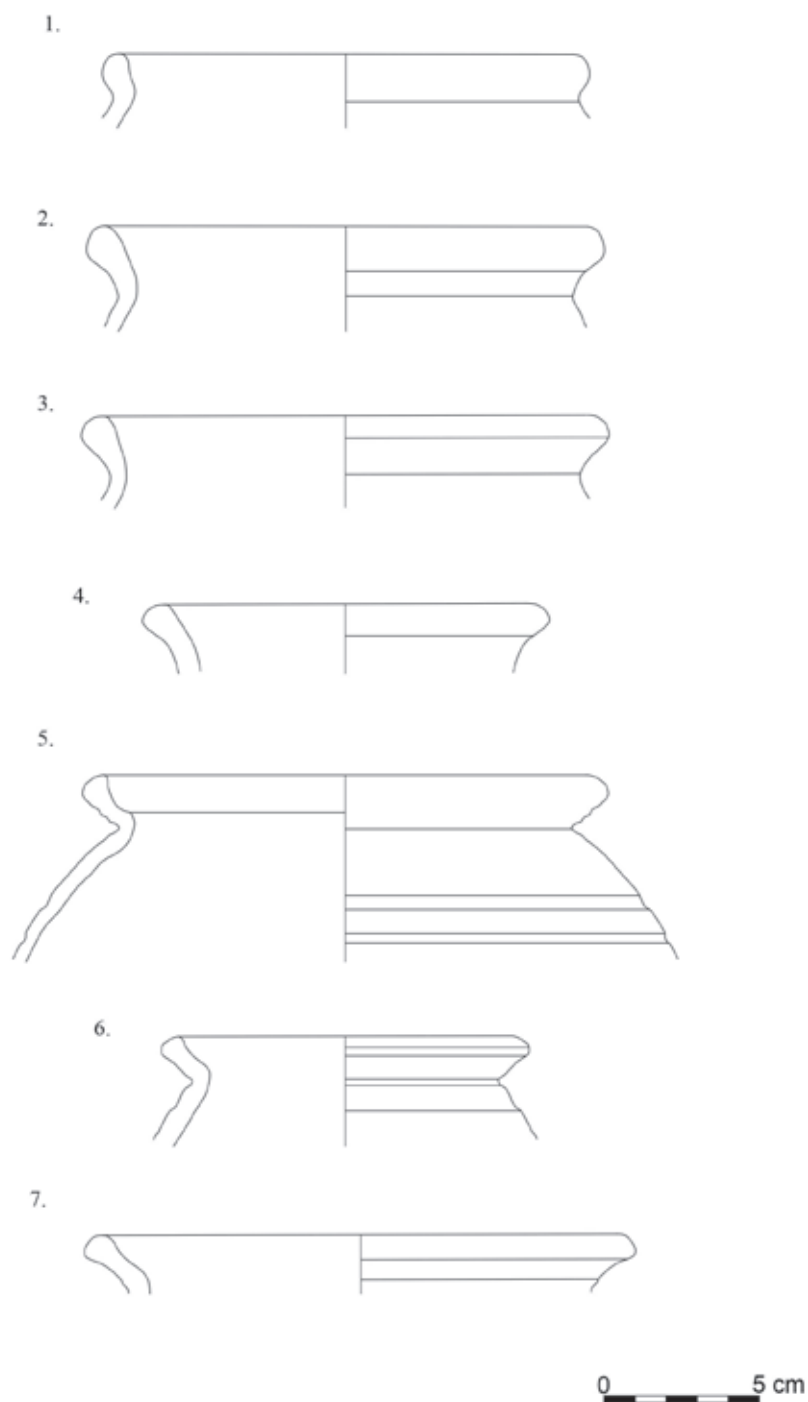
Visy. 2021. Zs. Visy: The Castellum at Inlăceni/Énlaka and the Eastern Limes of Dacia, AN-GVSTIA 25, 2021, 117–140.

Visy. 2022. Zs. Visy: Kutatások az énlaki (Inlăceni) castellumban, Archaeológiai Értesítő, 147 (2022) 1, 145–154.

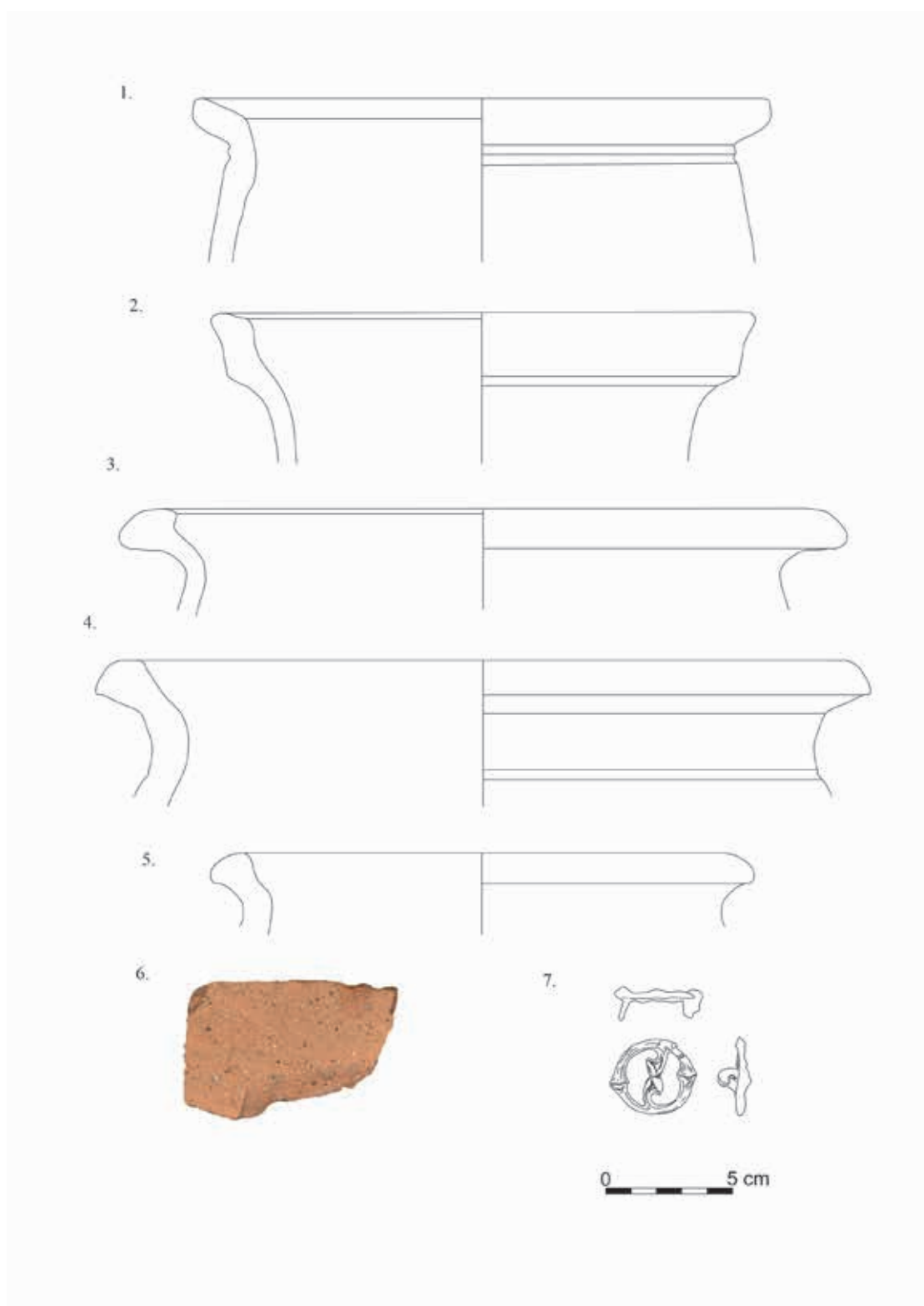

Plate 1. Roman pottery from the *porta principalis sinistra* and *porta principalis dextra*.

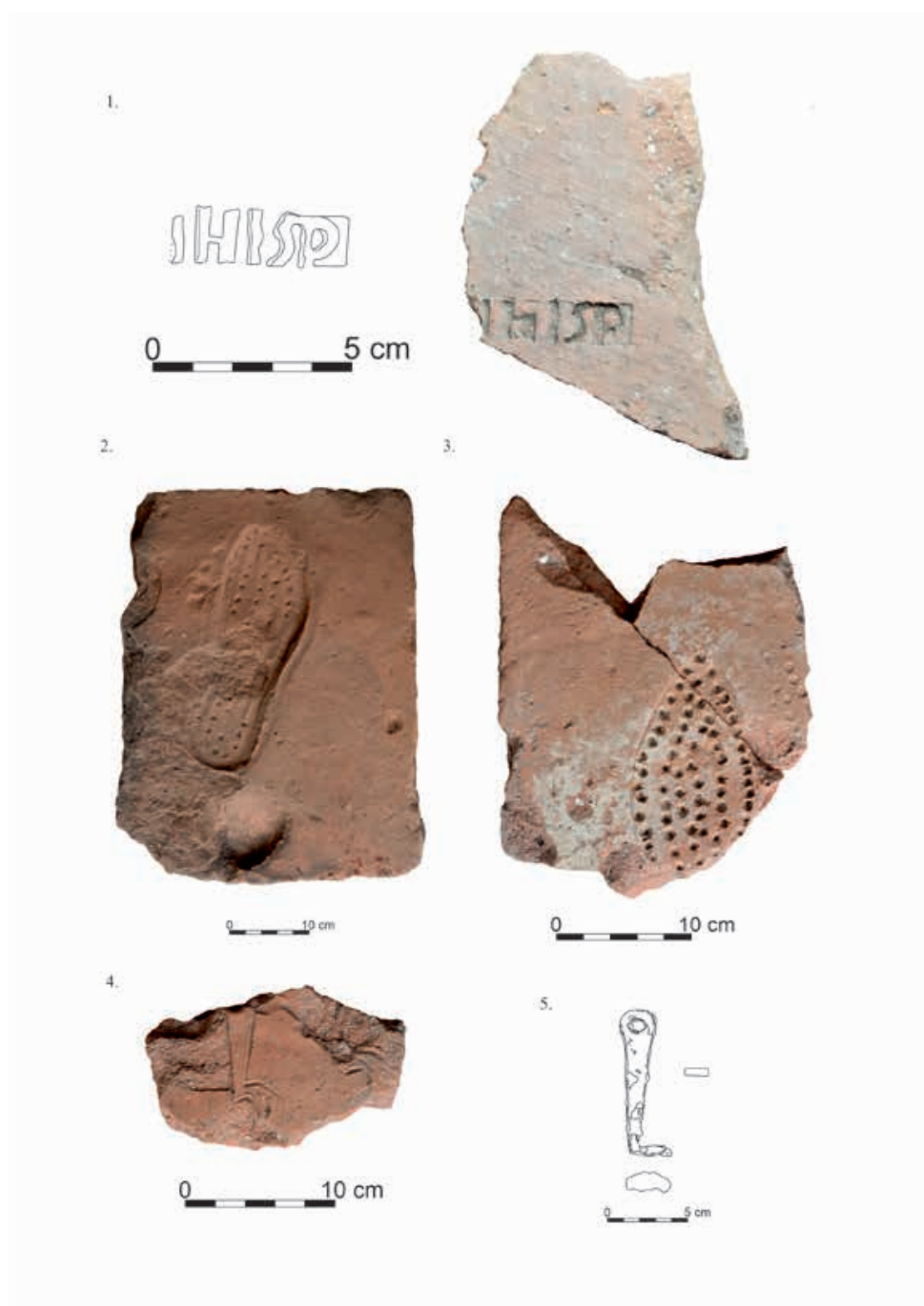

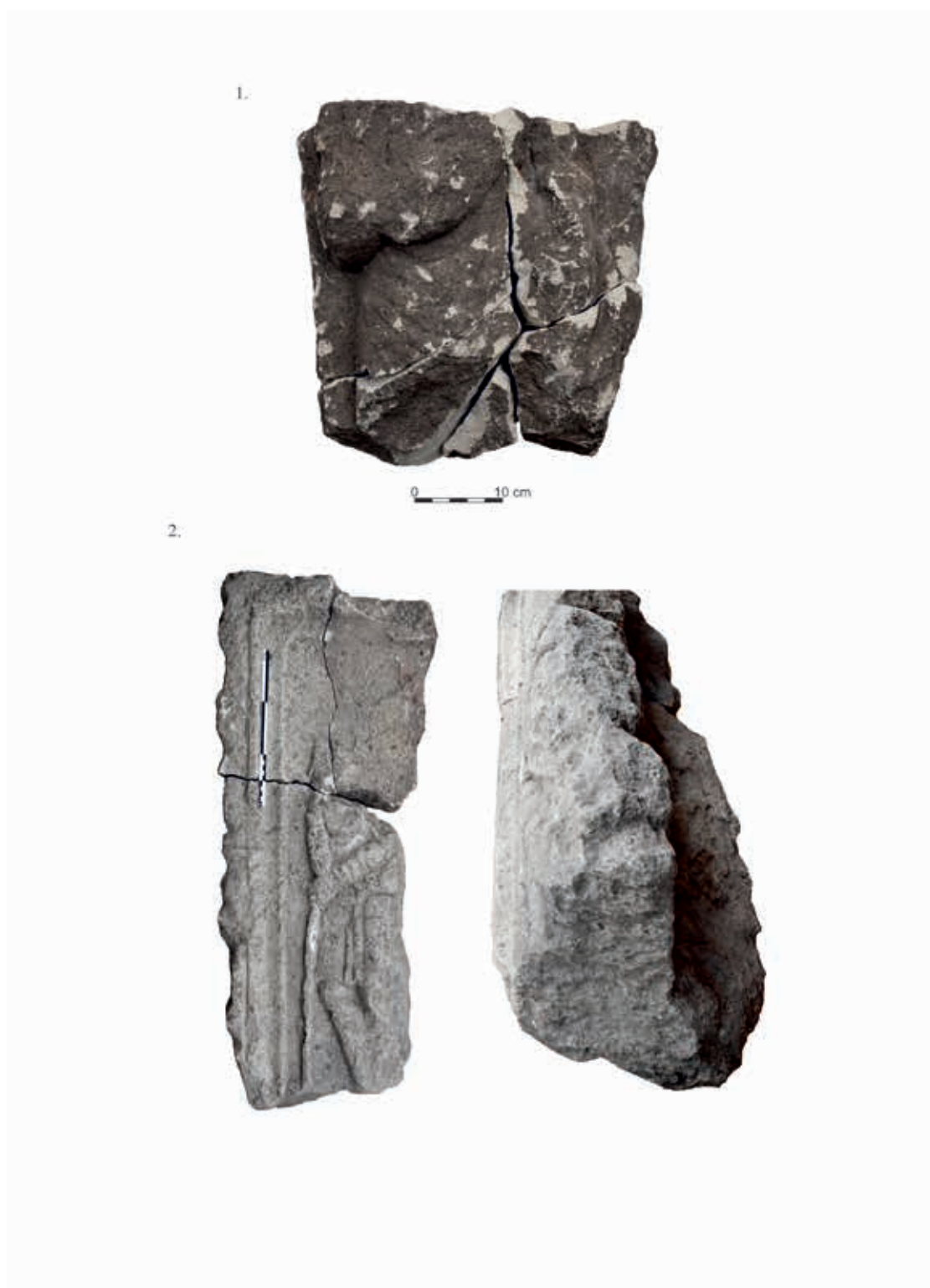
Plate 2. Roman pottery related to the disuse of the fort.

Plate 3. Roman pottery and a bronze brooch from the use of the gate tower from *porta principalis dextra*.

Plate 4. 1. Stamped brick; 2–3. Bricks with caliga imprints;
4. Brick with graffiti; 5. Iron key.

Plate 5. 1. *Stelae* fragment with a depiction of Grande Ercolanese type;
2. *Aedicula* fragment depicting the mourning Attis.

Managementul integrat al patrimoniului mondial în România. O propunere a unei structuri de management a viitorului monument UNESCO Limesul roman în Dacia

The Integrated Management of Cultural World Heritage Sites in Romania. A proposal for a management structure for the future Roman Limes in Dacia WHS

Andrea POPA¹

Cuvinte cheie: Dacia romană, Limesul roman, management integrat, monument patrimoniu mondial

Keywords: Roman Dacia, Roman Limes, Integrated Management; World Heritage Site

ABSTRACT

One of the most known cultural activities of The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) is the protection of cultural world heritage. A decade ago, UNESCO published a manual called *Managing Cultural World Heritage*, where the management plan was regarded as a relatively new tool that helped establish the strategy, objectives, actions, and implementation structures for managing and developing cultural heritage in an efficient and sustainable manner. Today, with the newest version of the *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (OG)* published in 2021, the management plan is a mandatory part of the nomination dossier of any World Heritage Site (WHS). Moreover, UNESCO recommends that all Member States should draw up such plans for all the sites already inscribed on the World Heritage List, for a more efficient monitoring process. Regardless of the type or size of a WHS, the main goal of the management plan is to preserve the Outstanding Universal Value (OUV) of the site, that made its inscription possible. At the same time, it also provides the proper conservation and valorisation measures.

At a national level, there is an intention to inscribe the Roman Limes in Dacia site on the UNESCO World Heritage List. The article proposes a management structure, according to the international provisions harmonized with the Romanian context and legislation, based on the participatory approach that implies involving all key stakeholders.

Acum mai bine de 70 de ani se termina un război mondial marcat de rasism și violență anti-semită. Ca răspuns la acesta ia naștere UNESCO – Organizația Națiunilor Unite pentru Educație, Știință și Cultură. Misiunea sa este să contribuie la promovarea păcii și securității în lume prin intermediul educației, științei și culturii, al comunicării și informării. Urmărește astfel

să consolideze cooperarea internațională și respectarea drepturilor fundamentale ale omului, fără restricții de rasă, sex, limbă sau religie².

Astăzi activitatea UNESCO este la fel de relevantă ca la început. Pe lângă multe alte neajunsuri ale lumii contemporane, apar permanent noi forme de atac la adresa diversității culturale, noi forme de

¹ Cercetător independent, andrea.chiricescu@gmail.com

² <https://www.unesco.org/en/brief> accesat la 04.06.2023

Fig. 1. Cele 17 obiective de dezvoltare strategică ale Organizației Națiunilor Unite (ONU)

exprimare a intoleranței, a respingerii datelor științifice și a libertății de exprimare, care amenință pacea și drepturile umane. Ca răspuns la acestea, UNESCO a adoptat o Agendă care cuprinde cele 17 obiective pentru dezvoltare durabilă la nivel mondial, elaborate de Organizația Națiunilor Unite (ONU) și statele membre, de atins până în 2030. Cultura nu apare ca obiectiv de sine stătător, dar rolul său ca motor și facilitator al schimbării este recunoscut prin felul în care elemente ale acestora sunt încorporate în majoritatea acestor obiective³.

Una dintre cele mai cunoscute activități culturale ale UNESCO este protejarea patrimoniului cultural mondial, reglementată prin Convenția privind protecția patrimoniului mondial, cultural și natural. Aceasta a fost adoptată de UNESCO în 1972 și acceptată de România prin Decretul nr. 187/1990. Ea stabilește că anumite bunuri din patrimoniul cultural prezintă

o importanță excepțională care necesită protejarea lor ca parte din patrimoniul mondial al întregii omeniri. Astfel, de cele mai multe ori când spunem UNESCO ne gândim, probabil, la unul dintre siturile culturale pe care le-am vizitat, în țară sau străinătate, marcate cu LOGO-ul inconfundabil de patrimoniu UNESCO. Probabil ne-au surprins și unele măsuri de protecție speciale, diferite față de cele aplicate la situri non-UNESCO pe care le putem vizita.

În prezent, Lista Patrimoniului Mondial UNESCO conține 1154 obiective (897 culturale, 218 naturale, 39 mixte) din 167 de țări⁴. România, care s-a alăturat UNESCO în anul 1956 (aniversând de curând 65 ani de activitate în cadrul Organizației) are pe Lista Patrimoniului Mondial UNESCO 9 obiective, 7 culturale și 2 naturale:

- Biserici din Moldova (anul înscrierii 1993, 2010)
- Mănăstirea Hurezi, Satul Romanii de Jos, aparținător Orașului Horezu, județul Vâlcea (1993)

³ <https://sdgs.un.org/goals>, <https://en.unesco.org/sustainabledevelopmentgoals> accesate la 04.06.2023

⁴ <http://www.cultura.ro/unesco> accesat la 04.06.2023

- Sate cu biserici fortificate din Transilvania (1993, 1999)
- Cetățile Dacice din Munții Orăștiei (1999)
- Centrul Istoric Sighișoara (1999)
- Biserici de lemn din Maramureș (1999)
- Peisajul Cultural Minier al Roșiei Montane (2021)
- Delta Dunării (1991)
- Păduri seculare și virgine de fag din Carpați și alte regiuni ale Europei - proprietate transfrontalieră în 12 țări (2017)

A fi prezent pe Lista Patrimoniului Mondial UNESCO este o onoare dar și o mare responsabilitate pentru națiuni. Există o serie de avantaje și provocări în ceea ce privește existența unui sit UNESCO pe teritoriul unui stat. Câteva exemple în acest sens sunt prezentate în cele ce urmează:

Avantaje

- Protejarea și conservarea eficientă a siturilor;
- Abordare integrată a siturilor;
- Acces crescut la finanțări externe;
- Vizibilitate internațională;
- Siturile UNESCO sunt un motor economic și social;
- Noi oportunități de afaceri;
- Investiții la nivel local din partea statului;
- Puternic instrument de marketing.

Provocări și riscuri

- Responsabilități noi pentru comunitățile locale, managementul sitului fiind pe umerii acestora;
- Interdicții diverse, ce afectează variate domenii: agricultură, construcții, infrastructură;
- Neacceptare din partea comunității locale, ce poate duce la revolte și sabotaj;
- Resursă umană puțin pregătită. Chiar și printre specialiștii din cultură sunt puțini cei care cunosc detaliile lega-

te de UNESCO, despre felul în care acesta funcționează, despre ceea ce înseamnă un sit UNESCO cu roluri și responsabilități conexe, care transcend sfera culturală;

- Restricții privind cercetarea siturilor.

Luând în considerare toate avantajele și riscurile posibile, statele membre UNESCO continuă să înscrie obiective pe Lista Patrimoniului Mondial. Avantajele sunt oferite, iar riscurile pot fi minimizate, dacă lucrurile se fac corect de la bun început.

Pentru a putea propune situri pentru înscriere în Lista Patrimoniului Mondial, toate cele 165 state semnatare ale Convenției s-au angajat să pregătească liste indicative cu acele situri considerate ca având valoare universală excepțională. În prezent Lista indicativă a României conține 16 propuneri. Două dintre acestea au fost adăugate în anul 2020 – Frontierele Imperiului Roman – Limesul Dunărean și Frontierele Imperiului Roman – Dacia.

UNESCO a stabilit, prin Ghidul Operațional pentru Implementarea Convenției Patrimoniului Mondial un set de 10 criterii de selecție în baza cărora sunt evaluate obiectivele culturale și naturale propuse, inclusiv cele de pe Lista Indicativă⁵. Dacă acestea răspund cel puțin unui criteriu din cele 10 se consideră că ele dețin Valoare Universală Excepțională.

Foarte pe scurt, cele 10 criterii sunt:

1. Reprezintă o capodoperă a geniului uman creator și are o semnificație culturală.
2. Demonstrează un important schimb de valori umane, într-o perioadă de timp sau în cadrul unei arii culturale universale care implică o evoluție a arhitecturii sau a tehnologiei, a artelor monumentale sau în plan urbanistic ori peisagistic.

⁵ World Heritage Committee, Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention (2021), 29-30. (în traducerea autorului)

3. Dovadă a unei tradiții sau dezvoltări culturale excepționale. Transmite o moștenire unică sau cel puțin excepțională privind o tradiție culturală sau o civilizație care este încă activă sau a dispărut.
  4. Semnificație aparte în istoria omenirii. Este un exemplu remarcabil de tip de construcție sau de ansamblu arhitectural sau tehnologic ori de peisaj care ilustrează o etapă semnificativă din istoria umanității.
  5. Este un exemplu remarcabil de așezare umană tradițională, de utilizare a uscatului sau a mării, care este reprezentativ pentru o cultură sau pentru interacțiunea dintre om și mediul ambiant, (în special) când acesta devine vulnerabil sub impactul schimbărilor ireversibile.
  6. Este direct asociat sau intrinsec legat de evenimente sau tradiții vii, cu idei sau credințe, lucrări artistice și literare de o semnificație universală remarcabilă.
  7. Fenomen sau peisaj natural deosebit. Conține fenomene naturale deosebite sau zone de frumusețe naturală și importanță estetică excepțională.
  8. Este un exemplu remarcabil ce reprezintă etape majore ale istoriei Pământului, inclusiv înregistrarea vieții, procese geologice semnificative în curs de desfășurare în dezvoltarea formelor de relief sau caracteristici geomorfologice și fiziografice semnificative.
  9. Este un exemplu remarcabil reprezentând procese ecologice și biologice semnificative, aflate în curs de desfășurare, din evoluția și dezvoltarea ecosistemelor și comunităților de plante și animale din medii terestre, de apă dulce, de coastă și marine.
  10. Conține cele mai importante și mai semnificative habitate naturale pentru conservarea in situ a diversității biologice, inclusiv a celor care conțin specii amenințate, de valoare universală excepțională din punctul de vedere al științei sau conservării.
- Pe lângă criteriile de selecție, un obiectiv trebuie să îndeplinească obligatoriu

Fig. 2. Cetatea Capidava (<http://patrimoniuldobrogean.ro/cetatea-capidava/>)

și criteriile de autenticitate și integritate. Documentația prezintă dacă și când au fost efectuate lucrări precum reconstituiri, restaurări, săpături arheologice, construcții, amenajări ale terenului, etc. care au adus, aduc sau pot aduce în viitor schimbări în ceea ce privește autenticitatea și integritatea monumentului.

Cetatea Capidava (Fig. 2) din localitatea cu același nume din jud. Constanța, inclusă pe Lista Indicativă a Limesului Roman Dunărean fiind un sit esențial în componența acestuia, nu mai corespunde criteriilor de autenticitate și integritate definite de UNESCO, datorită unor lucrări de restaurare și reconstituire. Astfel, includerea acesteia în propunerea finală poate genera riscuri pentru întreg monumentul serial, inclusiv eliminarea sitului individual din listă.

Odată incluse pe lista indicativă, pentru obiectivele propuse se întocmesc dosare întregi de documentație care să justifice includerea lor pe Lista Patrimoniului Mondial. Formatul acestora este reglementat de către UNESCO prin Ghidul Operațional. Conținutul însă este cel care face diferența.

În România Institutul Național al Patrimoniului este organismul care răspunde de elaborarea dosarelor pentru noile propuneri⁶. Uneori, activitatea sa este sprijinită și de alte foruri, în special în situația în care cercetarea științifică a obiectivelor în cauză nu este finalizată.

De exemplu, pentru obiectivele amintite anterior, aflate pe lista indicativă, Frontiera Imperiului Roman – Limesul Dunărean și Limesul Dacic, în România a fost înființată Comisia Națională Limes, care pune în aplicare Programul Național Limes. Acesta este un program multianual care presupune cercetarea și valorificarea rezultatelor cercetării, „în vederea realizării documentației necesare pentru clasarea ca monument istoric, și înscrierea pe Lista

Indicativă a Patrimoniului Mondial UNESCO a obiectivelor de patrimoniu cultural imobil ce au alcătuit frontiera Imperiului Roman, pe teritoriul României”⁷.

Dosarele de nominalizare sunt extrem de complexe, ele conținând pe lângă descrierea pur științifică a obiectivelor culturale, în cazul nostru situri de epocă romană, o sumedenie de informații cu privire la:

- managementul siturilor ulterior înscrierii lor pe Lista Patrimoniului Mondial UNESCO;
- monitorizarea acestora;
- asigurarea conservării monumentelor;
- includerea lor în circuitul turistic;
- promovarea monumentelor UNESCO;
- asigurarea protecției monumentelor dar și a potențialilor vizitatori etc.

Toate aceste informații sunt structurate sub forma unui plan de management pe termen scurt și mediu, care trebuie să includă măsuri concrete (obiective și activități aferente), cu modalități de verificare și evaluare, responsabilități și responsabili, persoane sau organisme locale, regionale și naționale. Toate acestea respectând legislația țării noastre, armonizată cu legislația la nivel mondial privind protecția patrimoniului UNESCO.

Un aspect care aduce atât beneficii cât și provocări este faptul că cele două obiective romane de pe lista indicativă din România, fac parte dintr-un obiectiv mai mare – Frontiera Imperiului Roman – Frontiers of the Roman Empire (FRE)⁸ – care se întinde pe teritoriul mai multor țări. Avantajul îl constituie valoarea universală excepțională a sitului arheologic, care a fost deja formulată anterior și existența unor segmente ale acestui monument înscrise deja în patrimoniul UNESCO. Cel mai recent dintre acestea a fost înscris în anul 2021 – Limesul de pe

⁶ <http://www.cultura.ro/unesco> accesat la 04.06.2023

⁷ <https://www.limesromania.ro/ro/articole/despre-proiect/misiunea-noastra/?page=1>

⁸ <https://whc.unesco.org/en/list/430/>

Dunărea de Mijloc, urmând ca România și partenerii săi să înscrie Limesul de pe Dunărea de Jos, ca o continuare logică a acestui segment al sitului serial transnațional. Un posibil dezavantaj, mai greu de perceput și de definit, constă în faptul că vorbim nu doar de două situri seriale de mari dimensiuni aflate pe teritoriul României, al căror management va ridica provocări numeroase, ci de apartenența lor la un sit serial transnațional. Acest aspect devine extrem de relevant cu precădere în cazul Limesului Dunărean, pe care România îl nominalizează în parteneriat cu mai multe țări.

Cele două segmente din România sunt propuse separat datorită specificului diferit al siturilor individuale componente, cele de pe Dunăre având anumite caracteristici diferite de cele integral terestre. Implicațiile manageriale, ce țin de conservarea siturilor și punerea lor în circuit turistic sunt, de asemenea, diferite. România dispune în acest moment de exemple de practică anterioare, pentru ambele segmente propuse, având la dispoziție și planuri de management pe modelul cărora poate să întocmească documentația proprie. Armonizată, bineînțeles, cu realitățile naționale⁹.

Cel mai mare dezavantaj pentru România în acest moment îl constituie însă modalitatea în care este abordată problematica la nivel național. O abordare de tip top-down (de sus în jos), de impunere a unor decizii. Un proiect amplu, cu impact în diverse sfere ale societății (culturală,

managerială, economică, socială, de mediu etc.), implementat de o mică comunitate de specialiști în domeniul umanist (majoritatea arheologi și un număr mic de diverși specialiști din cadrul INP).

Chiar dacă dispunem de exemple ale altor țări, practica ne arată că refuzăm, din motive mai mult sau mai puțin obiective, să le încorporăm în experiența noastră. Refuz ce se traduce printr-o observație pe cât de simplă pe atât de incomodă: comunitatea locală este ignorată de către comunitatea academică, singura în acest moment responsabilă cu întocmirea dosarelor de candidatură și a planurilor de management.

Când vorbim de comunitate locală ne referim la persoane și organizații direct afectate de prezența unui sit de pe lista patrimoniului mondial UNESCO pe proprietatea lor. Ca de exemplu proprietari de terenuri, asocieri ale proprietarilor de terenuri (composesorate), autorități locale (Consilii Locale și Primari), dezvoltatori locali, antreprenori locali, cercetători locali, diverse organizații și asociații (inclusiv cele ale statului), locuitorii în general. Unii dintre aceștia pot avea multe de câștigat, alții vor avea de pierdut, iar alții vor avea responsabilități noi și dificil de gestionat.

Realitatea unui asemenea demers a fost demonstrată anterior de alte țări care au nominalizat segmente ale FRE și au implementat cel puțin un ciclu de management al acestora. **Comunitățile locale sunt cele mai afectate de existența unui sit din lista patrimoniului mondial UNESCO** pe teritoriul lor, fie că vorbim de un impact pozitiv sau negativ, sau o combinație dintre cele două. Printr-un simplu exercițiu de imaginație, putem cu ușurință înțelege amploarea acestui fenomen. În județul Covasna avem trei tipologii de situri de epocă romană care fac parte din propunerile pentru situl UNESCO – Limesul roman în Dacia. Fiecare tip de sit este exemplificat în cele ce urmează.

⁹ A se vedea aici segmentele deja nominalizate: Frontiers of the Roman Empire – The Danube Limes (Western segment) <https://whc.unesco.org/en/list/1608/> înscrisă pe Lista Patrimoniului Mondial de Austria, Slovacia și Germania în 2021; Frontiers of the Roman Empire - <https://whc.unesco.org/en/list/430> înscris de Germania și Marea Britanie și Irlanda de Nord în anul 1987 („The property consists of three sections of the frontier: Hadrian's Wall, the Upper German- Raetian Limes and the Antonine Wall”); Frontiers of the Roman Empire – The Lower German Limes <https://whc.unesco.org/en/list/1631> înscris de Germania și Olanda în anul 2021.

În cazul Sitului roman de la Brețcu, terenul este în proprietatea comunei, fiind exploatat ca pășune. Situl se află la marginea localității. Câteva gospodării ale oamenilor și mai multe terenuri agricole intens exploatate din jurul sitului se află în zona de protecție a acestuia.

Fortificația de la Comolău este situată pe un teren care este în proprietatea a 5 entități separate, persoane fizice și juridice, suprafața acestuia fiind exploatată ca fânează. Și acesta se găsește la marginea satului, un număr considerabil de gospodării și terenuri ale localnicilor aflându-se în zona de protecție a sitului. Cea mai apropiată proprietate se află chiar la baza fortificației.

La Boroșneu Mare situația este și mai dificilă, localitatea modernă acoperind în totalitate suprafața Castrului roman. Astfel, terenul este în proprietatea a numeroase persoane fizice și juridice, dar și a comunei, fiind vorba de drumuri și diverse spații publice, gospodării, fabrici, cimitire, diferite construcții, terenuri agricole etc.

Viața celor trei comunități se va schimba semnificativ odată ce aceste situri vor face parte din patrimoniul mondial UNESCO. În condițiile în care cele trei comunități locale nu au fost nici măcar informate cu privire la demersurile în curs, este destul de ușor să ne imaginăm care ar putea fi reacția acestora în momentul în care vor afla ce se petrece. Mai mult decât atât, reacția lor când vor afla că au responsabilitatea de a administra un sit din lista patrimoniului mondial UNESCO, despre a cărui existență nu au fost nici măcar anunțați, nu va putea fi sub nicio formă una pozitivă.

Ignorarea comunității locale poate duce la:

- Piedici în înscrierea sitului pe Lista patrimoniului mondial UNESCO;
- Refuzuri permanente de cooperare;
- Neimplicare;
- Revolte;

- Distrugerii intenționate ale sitului;
- Ignorarea tuturor responsabilităților;
- Ignorarea interdicțiilor și „ocolirea” legislației;

• Managementul deficitar al sitului, ce va duce la distrugerea sa, și, inevitabil, la revocarea sa din Lista Patrimoniului Mondial.

Iar acestea sunt doar câteva exemple, ale unor situații ce au avut loc anterior în alte țări. Marea Britanie a fost prima țară care a înscris un segment al Frontierei Romane în lista patrimoniului mondial UNESCO – emblematicul brand de țară Hadrian's Wall. Și prima care s-a confruntat cu extrem de multe reacții ale comunităților locale, reacții ce nici măcar nu fuseseră anticipate. Cei cca. 120 de kilometri de monument sunt astăzi în proprietatea statului (în procent de 10%) și în proprietate privată (în procent de 90% – constituit din peste 700 de proprietari, majoritatea fermieri)¹⁰. În anul 1987 Hadrian's Wall este înscris pe lista patrimoniului mondial UNESCO fără ca situl să fie delimitat în mod formal și cu un minim de consultări și implicare publică sau activități de informare/conștientizare a publicului, în special al celui afectat de acest demers¹¹.

Câteva consecințe¹²:

- Lucrările de dezvoltare zonală sunt blocate de către autoritățile statului deoarece au loc în preajma unui Monument de Patrimoniu Mondial. Printre altele, acest lucru s-a produs deoarece situl și zona sa de protecție nu erau delimitate corespunzător, afectând zone mult mai mari decât ar fi fost necesar în realitate.

¹⁰ <https://www.english-heritage.org.uk/visit/places/hadrians-wall/hadrians-wall-history-and-stories/>

¹¹ Andrea Popa, „Analiza planurilor de management al sitului UNESCO de epocă romană Hadrian's Wall din Marea Britanie,” în *Managementul patrimoniului mondial: de la situația din România la exemple de bune practici*, ed. Sergiu Musteață (Chișinău - Cluj-Napoca: Editura Arc / Editura Mega, 2020).

¹² *Managing, using, and interpreting Hadrian's wall as world heritage*, ed. Peter G. Stone and David Brough (New York: Springer, 2014).

• Scandal mediatic de mare amploare generat de nemulțumirile fermierilor englezi, care se răscoală cu furci și protestează împotriva monumentului din lista patrimoniului mondial UNESCO și a restricțiilor impuse de existența sa. Nemulțumirile porniseră nu atât de la impunerea restricțiilor, cât de la felul în care acestea au fost impuse, exprimate și (ne)înțelese!

În prezent, Marea Britanie se află la implementarea celui de-al 5-lea plan de management pentru Hadrian's Wall. De la un plan de management la altul, în urma experiențelor trăite, britanicii au formulat lecții învățate, pe care le-au încorporat permanent în noile versiuni¹³:

- Importanța **SEMANTICII** și a puterii cuvintelor;
- Nevoia unui **ECHILIBRU** între conservare, protecție, economie, cercetare, accesul publicului și turism;
- **ABORDARE** top-down combinată cu una bottom-up;
- Focus constant pe **CONSENS** în rândul tuturor stakeholderilor;
- Focus constant pe **PARTICIPARE PUBLICĂ** (în toate etapele de viață ale unui plan de management);
- Transparența și incluziunea aduc cu sine întârzieri – Planificarea trebuie corelată cu abordarea **PARTICIPATIVĂ**;
- Planul de management trebuie să fie **FLEXIBIL** și responsiv (pentru a putea profita de oportunități sau pentru a putea combate amenințări);
- Lucrul în **PARTENERIAT** dar cu sarcini și responsabilități bine definite pentru fiecare parte implicată;
- Distribuirea muncii în **GRUPURI DE LUCRU**, în funcție de tematici, care să includă toți stakeholderii relevanți pentru tematica respectivă;

- Situri cumulative – nevoia de o abordarea a **ÎNTREGULUI**, în mod holistic, interdisciplinar și bazat pe parteneriat;
- Dezvoltarea unei **ECONOMII** bazate pe vizitare (turism cultural și recreațional) – având la bază atât patrimoniul în sine cât și alte atracții turistice, dar și serviciile conexe care răspund nevoilor de bază ale vizitatorilor;
- Stabilirea și promovarea unui **BRAND** de sit/țară;
- Finanțarea insuficientă din partea statului poate fi completată prin **FUND-RAISING**, dacă și numai dacă există o comunicare eficientă cu **STAKEHOLDERII**;
- Încorporarea **LECȚIILOR ÎNVĂȚATE** de la predecesori este esențială.

Majoritatea punctelor identificate în analiza de mai sus sunt direct legate de conceptul simplu de comunicare, partea cea mai dificilă la care se renunță, însă, cel mai ușor.

În continuare însă, chiar și așa numiții predecesori, țări și echipe cu experiență în redactarea și implementarea planurilor de management ale segmentelor FRE în Europa, întâmpină greutăți în ceea ce privește comunicarea cu stakeholderii, în principal cu comunitățile locale. Informarea acestora nu este suficientă, vorbindu-se astăzi de necesitatea și obligativitatea implicării comunităților în tot ceea ce presupune procesul de management al siturilor din lista patrimoniului mondial UNESCO.

În protocolul de elaborare a dosarelor de candidatură, Germania solicită acordul în scris al comunității locale de a introduce pe lista indicativă siturile de pe raza localităților, înainte de a redacta planul de management. Dacă nu primește acest acord, renunță la situl respectiv¹⁴.

¹³ Popa, "Analiza planurilor de management al sitului UNESCO de epocă romană Hadrian's Wall din Marea Britanie."

¹⁴ Informații nepublicate ca atare, colectate de autor în discuții informale și întâlniri de lucru din timpul

Vorbim aici despre o țară care are numeroase situri în lista patrimoniului mondial UNESCO, inclusiv segmente ale Frontierei Romane, ale cărei comunități locale sunt informate și iau deciziile în cunoștință de cauză deplină.

Ghidul Operațional UNESCO a fost, la rândul său, revizuit recent, plecând de la necesitatea punctării cât mai clare și directe a tot ceea ce înseamnă implicarea diverșilor stakeholderi, cu precădere a comunităților locale și a populațiilor indigene în toate etapele procesului de management a unui sit, de la înscrierea pe lista indicativă, la elaborarea dosarului de nominalizare, respectiv a planului de management și până la implementarea acestuia.

Ghidul Operațional conține astăzi trimiteri explicite referitoare la **consultările publice** și necesitatea acestora, inclusiv cu **exemple** de astfel de consultări. Secțiuni ale dosarului de nominalizare însă impun cu titlu obligatoriu implicarea anumitor stakeholderi, cu precădere comunitățile locale și proprietarii/administratorii de terenuri¹⁵. Semn că există o problemă la nivel internațional, cu implicații majore în ceea ce privește managementul siturilor.

România refuză însă să învețe de la predecesori. Comunitățile locale sunt subestimate și privite cu superioritate, cu toate că responsabilitatea managementului sitului va cădea, în mare parte, în sarcina

acestora. Majoritatea nu sunt nici măcar informate cu privire la intenția de a se crea un nou sit UNESCO. Însă fără sprijinul lor niciun plan de management, indiferent cât de bine va fi scris în cele din urmă, nu va putea fi aplicat cu succes.

În acest sens, o posibilă structură de management a viitorului monument UNESCO Limesul roman în Dacia a fost elaborată în cadrul tezei de doctorat „Managementul integrat al patrimoniului cultural mondial în România. Studiu de caz: Frontiera romană din Dacia”¹⁶. Lucrarea studiază îndeaproape experiența Marii Britanii și a Germaniei și evoluția planurilor de management ale *Hadrian's Wall* și *Obergermanisch-Raetischer Limes* (Limesul Provinciilor Germania inferior și Raetia) care astăzi, împreună cu *Antonine Wall* alcătuiesc situl din lista patrimoniului mondial *Frontiers of the Roman Empire*¹⁷, realizând un inventar al lecțiilor învățate pe parcursul acestor experiențe. Lucrarea abordează din perspectivă teoretică și practică problematica stakeholderilor unui sit din lista patrimoniului mondial în România și a unui sistem de gestionare a acestora, plecând de la principiile de bază ale comunicării, urmărind îndeaproape principiul participativ promovat de UNESCO prin Ghidul Operațional. Rezultă astfel o nouă abordare, sectorială, a managementului Limesului roman în Dacia, prezentată în Tabelul 1.

cercetării pentru elaborarea tezei de doctorat cu regretatul dr. Sebastian C. Sommer, fostul președinte al DLK – *Deutsche Limeskommission* (Comisia Limes din Germania) și cu actualul manager al acesteia, Dr. Suzana Matešić.

¹⁵ World Heritage Committee, *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*.

¹⁶ Doctorand Andrea Popa, Universitatea „Valahia” din Târgoviște.

¹⁷ <https://whc.unesco.org/en/list/430>

Nivel	Forma de organizare	Componentă	Atribuții	Produs principal
Național	Consiliu director național Limes (unitate de management)	Reprezentanți ai: INP, Comisia Națională Limes (CNL – ca for consultativ pe probleme de cercetare), Birourile Sectoriale (BS), alte organizații guvernamentale relevante	Coordonează redactarea, implementarea, monitorizarea și evaluarea: • Strategiei de management/ Planului de management la nivel național • Documentelor anexe, parte a strategiei: Cadrul de interpretare; Strategia de educație; Strategia de management al stakeholderilor; Strategia de cercetare etc.	Plan de management strategic la nivel național, aliniat cu FRE
Sectorial	Birou sectorial UNESCO Limes (BS) Câte unul pentru fiecare sector în parte. Posibilă abordare: înființarea lor în cadrul celor 3 muzee naționale care au coordonat proiectul de cercetare în vederea redactării dosarului de înscriere – MNCR, MNIR și MNIT. Sectorul sud-est Transilvănean al monumentului ar fi format din 5 județe: Covasna, Harghita, Brașov, Mureș, Sibiu	Format din 4 persoane: 1 specialist Limes; 1 specialist pe probleme de mediu și sustenabilitate; 1 specialist pe comunicare, educație și valorificare; 1 specialist pe management și protecție	Conduce și coordonează activitatea COU sectorial. Monitorizează și evaluează implementarea PM sectorial, județean și a planurilor de acțiune locale. Elaborează rapoartele către Consiliul Director Național Limes. Concepe și coordonează organizarea tuturor activităților cu stakeholderii la nivel sectorial, activitățile educative și de valorificare a monumentului. Oferă expertiză științifică. Aprobă toate demersurile la nivel județean și local propuse de organisme specifice.	
	Comitet de Organizare UNESCO (COU) Sectorial	Format din: membrii BS și câte un reprezentant al fiecărui consiliu județean	Elaborează PM sectorial	Planuri de management sectoriale

Nivel	Forma de organizare	Componentă	Atribuții	Produs principal
Județean	COU județene Câte unul pentru fiecare județ traversat de monumentul Limesul roman în Dacia Pt. sectorul sud-est Transilvănean ar fi 5 astfel de structuri	Din fiecare COU județean fac parte 2 membri ai BS și reprezentanți ai fiecărui consiliu județean, pe diverse domenii: mediu, social, antreprenariat, infrastructură, dezvoltare etc. 1 reprezentant din cadrul CJ va fi persoana de legătură cu COU locale	Coordonează redactarea, implementarea, monitorizarea și evaluarea planului de management la nivel județean, în concordanță cu PM la nivel sectorial și cu strategia de management la nivel național	Plan de management la nivel de județ
Local	COU local	Câte 1 membru al BS, 1 membru al CJ (aceiași în toate COU locale – pentru a asigura legătura între acestea) și reprezentanți ai Consiliilor locale pe raza cărora se regăsesc situri individuale din monumentul serial Limesul roman în Dacia	Coordonează redactarea, implementarea, monitorizarea și evaluarea planurilor de acțiune locală, în concordanță cu planurile de management la nivel județean și sectorial și cu strategia de management la nivel național	Planuri de acțiune locală

Tabel 1. Propunere de abordare sectorială a managementului Limesului roman în Dacia

Cadrul strategic, la nivel național, armonizat cu cel al FRE și cu toate cerințele UNESCO și prevederile legislative în vigoare, va seta viziunea pe termen lung a managementului monumentului Limesul roman în Dacia din lista patrimoniului mondial și va identifica principalele provocări majore de adresat. În funcție de acestea, planurile de management sectoriale vor defini obiectivele pe termen

mediu, pentru fiecare sector în parte. La rândul lor, ele vor fi transpuse în obiective pe termen scurt (pe patru sau cinci ani) pentru fiecare județ și în acțiuni concrete pentru fiecare localitate.

În elaborarea acestui sistem de management se poate pleca în paralel, de sus în jos, de la nivel sectorial la nivel local, și de jos în sus, de la nivel local la nivel sectorial, armonizându-se, la final, pla-

nurile și acțiunile propuse. Strategia la nivel național trebuie însă redactată ca prim pas, ea fiind cea care va governa întreaga abordare, va seta liniile directoare, va stabili scopul și va indica domeniile de intervenție principale care vor fi adresate de-a lungul timpului. Cadrul de interpretare, strategia de cercetare și strategia de educație trebuie create tot la nivel național, ținând cont de toate specificitățile sectoriale, județene și locale (cu precădere aspectele multiculturale și integrarea comunităților minoritare care vorbesc alte limbi decât cea oficială a statului), pentru a se asigura înțelegerea comună a ceea ce reprezintă monumentul și păstrarea intactă a OUV-ului acestuia. Modalitatea de valorificare a fiecărui sit individual în parte, care să asigure cel mai mare grad de protejare a monumentului ca întreg, trebuie tratată tot la nivel strategic, stabilindu-se o viziune generală în funcție de tipologia siturilor, cu încorporarea la nivel local a specificului fiecăruia. Astfel, se poate obține o coerență în prezentarea siturilor de-a lungul unui monument, ce se întinde pe o suprafață foarte mare. Odată tipologia realizată și abordarea în valorificare și prezentare adoptată, siturile individuale pot fi tratate similar cu mici diferențe la nivel local.

Abordarea regională sau sectorială poate avea mai multe avantaje, existând deja premise ale acesteia, create de existența unor Programe europene și naționale de dezvoltare care au trasat regiunile României din punct de vedere geografic¹⁸. De asemenea, există regiuni care funcționează în varii domenii pe baza unei organizări informale, având ca numitor comun fie o minoritate etnică majoritară în regiune, precum „Ținutul Secuiesc”, fie o regiune istorică păstrată în conștiința comunităților,

precum Banatul. O soluție eficientă și efecace ar fi crearea unor infrastructuri în jurul acestor regiuni, armonizând planurile de management ale monumentului Limesul roman în Dacia cu alte planuri de dezvoltare deja existente, conform recomandărilor UNESCO. Se pot astfel identifica puncte comune, provocări ce pot fi realizate în parteneriat, și puncte complementare, fiecare aducându-și aportul pentru dezvoltarea integrată a zonei.

În urma celor prezentate mai sus, parcurgând planurile de management, materialele bibliografice, purtând discuții informale în cadrul unor conferințe științifice cu reprezentanți ai Hadrian's Wall, Antonine Wall, Dutch Limes și ai ORL, respectiv ai DLK, vizitând unele situri ale Limesului din Germania și Marea Britanie, s-a constatat nevoia acută de schimbare a paradigmei în ceea ce privește abordarea generală a viitorului monument Limesul roman în Dacia la nivel național, așa cum o sugerează și UNESCO prin documentele oficiale. Soluția cea mai eficientă este crearea unei abordări unitare la nivel național, dar variabilă la nivel sectorial/regional și cu aplicabilitate imediată la nivel județean și local. Această abordare poate fi transpusă pe mai multe niveluri – de la investiții până la promovare și vizibilitate a monumentului ca întreg și a elementelor sale componente, toate în contextul internațional al FRE. Principiul, care ar trebui să guverneze această abordare, este cel participativ, de implicare a tuturor stakeholderilor cheie în toate etapele de planificare, implementare, monitorizare și evaluare a strategiei de management și a planurilor conexe. Accentul deosebit cade pe includerea comunităților locale și a proprietarilor de terenuri în procesele de luare a deciziilor, pentru a se obține din start sprijinul indispensabil al acestora în păstrarea și valorificarea monumentului Limesul roman în Dacia din lista patrimoniului mondial pe termen lung.

¹⁸ A se vedea, de exemplu, Programul Operațional Regional și Agențiile de Dezvoltare Regională <https://www.adrcentru.ro/contact-2/date-de-contact-ale-celorlalte-adr-din-romania/>.

Bibliografie / Bibliography

Managing, Using, and Interpreting Hadrian's Wall as World Heritage. Edited by Peter G. Stone and David Brough. New York: Springer, 2014.

Popa, Andrea. "Analiza Planurilor De Management Al Sitului Unesco De Epocă Romană Hadrian's Wall Din Marea Britanie." In *Managementul Patrimoniului Mondial: De La Situația Din*

România La Exemple De Bune Practici, edited by Sergiu Musteață, 459 - 71. Chișinău - Cluj-Napoca: Editura Arc / Editura Mega, 2020.

World Heritage Committee. *Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention*. 2021.

Abrevieri / Abbreviations

BS	Birou sectorial
CJ	Consiliu Județean
CNL	Comisia Națională Limes
COU	Comitet de organizare UNESCO
DLK	Deutsches Limes Kommission
FRE	Frontiers of the Roman Empire
INP	Institutul Național al Patrimoniului
MNCR	Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni
MNIR	Muzeul Național de Istorie a României
MNIT	Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei
OG	Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention
ONU	Organizația Națiunilor Unite
ORL	Obergermanische Raetische Limes
OUV	Outstanding Universal Value
PM	Plan de Management
Stat Membru	Stat semnatar al Convenției UNESCO
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
WHS	World Heritage Site

Studii de etnografie

Ethnographical studies

Memorie și discurs. Transhumanța mocanilor voineșteni

Memory and discourse. Transhumance of the shepherds from Voinești

Lucian DAVID¹

Cuvinte cheie: sate din zona Covasna, ocupație, păstorit, transhumanță, peisaj pastoral, peisaj cultural

Keywords: Covasna area villages, occupation, shepherding, transhumance, pastoral landscape, cultural landscape

ABSTRACT

The shepherding is an occupation which determined numerous flocks of sheep to move long distances, and with time has generated a pastoral landscape, a specific type of civilisation, which covers an area extending from the summer grazing places, situated in the Carpathian Mountains, to the wintering places. One of the regions of great theoretical and practical interest in the study of the moving of flocks was and still is Voinești, situated in Covasna county. Transhumant shepherding is carried out exclusively outside „vatra satului” (heart of the village). This is due to the lack of land, causing the fact that the harvested hay is insufficient for sheep wintering. The temporary swarming of shepherds has had an important role in spreading the language, the customs and the traditions of the ancestors in preserving their, life concepts etc., determining the formation of a unitary concept regarding the historical purpose of Romanians among the peoples of the world.

Practicat de mai bine de o jumătate de mileniu, păstoritul a imprimat o dinamică specifică mediului geografic: drumuri ale oilor dublate de drumuri ale sării, târle și perdele pentru adăpostirea oilor de viscolele puternice, cruci de piatră înălțate la răscruci pentru orientarea păstorilor în imensitatea câmpiilor și pentru aprecierea distanțelor parcurse, un sistem de alimentație bazat în special pe brânzeturi și carne de oaie, un port specific, meșteșuguri și instalații tehnice de prelucrare a lână și pieilor, nedei (târguri) carpatice, strâns legate de vâratul oilor, în care se vindeau produsele pastorale, nu-

meroase și prospere sate întemeiate de mocani, căsătoriți cu fetele pământenilor sau ale cojanilor².

În anul 2020, elementul „Transhumanța carpatică, parte a vieții pastorale tradiționale” a fost introdus în Inventarul național al elementelor vii de patrimoniu cultural imaterial din România. La realizarea fișei de inventar, votate unanim de membrii Comisiei Naționale pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial (CNSPCI), au contribuit cu materiale științifice: Ioana Baskerville, Lucian David, Iulian Vlad, Sabin Fărcaș, Emil Țircomnicu. Mai apoi, la 30 martie 2022, zece țări europene, printre care se află și România, au

¹ Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, jud. Covasna; david_lucian@yahoo.com.

² David 2020 a, 25.

depus la UNESCO dosarul multinațional „Transhumanța, strămutarea sezonieră a turmelor” pentru înscrierea elementului pe Lista Reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității. Procesul de elaborare a dosarului de nominalizare a fost coordonat de Ministerul Culturii și Sportului din Spania, în colaborare cu instituțiile omoloage din Albania, Andorra, Austria, Croația, Franța, Grecia, Italia, Luxemburg și România. Această candidatură se situează în extensia elementului „Transhumanța, strămutarea sezonieră a turmelor de-a lungul traseelor migratoare în zona mediteraneană și în Alpi”, înscris în anul 2019 pe Lista Reprezentativă a patrimoniului cultural imaterial al umanității de către Austria, Grecia și Italia. Dosarul a fost evaluat și acceptat la a 18-a reuniune a Comitetului Inter-guvernamental pentru Salvagardarea Patrimoniului Cultural Imaterial care a avut loc între 4-9 decembrie 2023 în Kasane (Botswana).

*Transhumanța este o deplasare temporară, altitudinală și latitudinală a turmelor de oi pentru iernat, o fază avansată a păstoritului, apărută din necesitatea folosirii eficiente a pășunilor și a fânețelor situate la mare distanță de satul de origine al oierilor*³. Atestat documentar încă din secolul al XIV-lea, păstoritul transhumant a ajuns la apogeu în secolul al XIX-lea, după care s-a redus ca intensitate în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Ciobanii ardeleni au primit permisiunea să-și pască turmele de oi în munții Țării Românești pe timpul verii. Astfel, Mihai I – fiul lui Mircea cel Bătrân – „confirmă la 5 iunie 1418 privilegiul pe care-l dăduse părintele său comunii Cislădie (Heltau) ca Românii de acolo să-și poată paște turmele lor în munții țării sale”⁴.

Păstoritul în Voinești, județul Covasna este un proiect susținut de Muzeul

Național al Carpaților Răsăriteni⁵, care s-a desfășurat în două perioade: 21-24 iulie 2022 și 25-28 iunie 2023. Alături de kolegele: Carmen Marin de la Muzeul de Etnografie Brașov, Florentina Teacă și Florina Bănică de la Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, ne-am propus să surprindem câteva aspecte ale peisajului pastoral carpatic privind comunitățile românești, peisaj ignorat de cele mai multe ori și care, din cauza dinamicii sale, având în vedere starea actuală puternic fragmentată, se degradează constant.

Cercetarea științifică s-a derulat în mai multe etape. În prima etapă a avut loc documentarea privind zona de cercetat, consultarea bibliografică a literaturii de specialitate. A doua etapă a constat în efectuarea anchetelor de teren și documentarea momentelor vieții pastorale la stănele covăsnenilor: văratul oilor, mulsul, prelucrarea laptelui, coborârea oilor de la munte, iernatul oilor etc. La început au fost cercetate stăne din Covasna și Reci, au fost intervievate nouă persoane pe teme care se referă la componentele om-peisaj, om-om, relațiile între peisaje, precum și alte aspecte etnografice: habitat, artă și port popular, alimentație, sărbători și obiceiuri. În al doilea an, anchetele s-au desfășurat în localitățile Voinești și Zăbala, iar cele mai numeroase cercetări s-au făcut în zona montană la stănele Elveș și Piliș, unde păstoritul este mai amplu și mai complex. Toate materialele culese au fost transcrise, prelucrate, sistematizate. Documentele etnografice au fost transcrise de către Carmen Marin și Lucian David, respectând modul de vorbire al fiecărui subiect intervievat. Am recurs la o transcriere convențională **și nu la una fonetică**, dar am ținut cont de cele mai importante particularități de pronunțare ale informatorului.

³ Baskerville 2020, 3, definiție dată de Lucian David.

⁴ Veress 1927, 142–143.

⁵ *Oieritul tradițional în sud-estul Transilvaniei*, Proiect din cadrul Programului Minimal al MNCR 2022 și 2023.

Păstoritul este un fenomen amplu, influențat de altitudine, varietatea reliefului, climă, vegetație, căi de comunicație ș.a. Se regăsesc următoarele **tipuri de păstorit**⁶:

a) local: văratul animalelor (oi și vaci) are loc în vatra satului și în zonele adiacente din hotar;

b) pendulator: animalele (oi și vaci) sunt adunate atât din sat, cât și din satele învecinate. Stâna este amplasată în munții din moșia localității, proprietarii de animale le dau pentru vărat, iernatul are loc la gospodăria din sat sau la odăile/sălașele din vatra satului, iar, uneori, după consumarea fânului, se coboară la gospodăria din sat.

c) transhumant: se desfășoară exclusiv în afara vetrei satului – toamna, iarna, primăvara, din cauza lipsei fânețelor, furajul (fânul) fiind insuficient pentru iernatul oilor. Acesta trebuie să îndeplinească următoarele cerințe:

- văratul oilor cu lapte (*mânzări*) să aibă loc în zona montană, la stână;
- deplasarea ciobanilor, oilor, câinilor și măgarilor să se facă pe jos, pe *drumurile oilor*;
- locurile de iernat să fie arendate;
- iernatul animalelor și al ciobanilor să aibă loc pe câmp, sub „cerul liber”.

La rândul ei, **transhumanța** poate fi clasificată după următoarele criterii:

1. *distanța* parcursă: *scurtă*, văratul oilor se face (uneori împreună cu vacile din sat) la stânele din zona montană, iar tomnatul, iernatul, primăvăratul oilor (vacile rămân în sat) se fac la distanțe mici, 100–150 km, pentru satele marginene în Depresiunea Sibiu, Depresiunea Colinară a Transilvaniei, pentru satele brănene în Țara Bârsei și Țara Făgărașului, pentru satele rucărene în zona Muscelor, Câmpia Târgoviștei etc.; *amplă*, văratul oilor se face (uneori împreună cu vacile din sat) la stânele din zona montană, iar tomnatul, iernatul, pri-

măvăratul oilor (vacile rămân în sat) se fac la distanțe mari de sute de kilometri, în Câmpia Română, Câmpia Transilvaniei, Câmpia de Vest.

2. *numărul deplasărilor*: *singulară*, tipică transhumanței ample, văratul oilor se face la stânele din zona montană (uneori împreună cu vacile din sat), iar tomnatul, iernatul, primăvăratul oilor (vacile rămân în sat) se fac în zona joasă, de câmpie; *multiplă*, în transhumanța cu deplasare multiplă văratul oilor se face la stânele din zona montană (uneori împreună cu vacile din sat). Tomnatul are loc la colibe (așezări temporare), iernatul (din noiembrie până în ianuarie) se face în zona joasă, de câmpie (la hotar). Din 15–20 ianuarie și până în martie, turmele se întorc la colibe, pentru fătut, iar primăvăratul oilor (martie–aprilie) se face din nou în aceeași zonă joasă, de câmpie. De la sfârșitul lunii mai și până la începutul lunii iunie, oile pasc la colibe. Este o formă tipică transhumanței scurte (la hotar);

3. *locul de vărat al animalelor*: *locală*, văratul oilor se face în zona montană (uneori împreună cu vacile din sat) la stânele din moșia localității sau a localităților din apropiere. Tomnatul, iernatul, primăvăratul oilor (vacile rămân în sat) se fac în zona joasă, de câmpie; *regională*, văratul oilor se face în munții situați la mare distanță de sat. Tomnatul, iernatul, primăvăratul oilor se fac în zona joasă, de câmpie. De exemplu: marginenii vărau în Carpații Orientali și iernau în Câmpia Moldovei și sudul Basarabiei.

d. roirile (migrații) pastorale, sunt o fază avansată a transhumanței. Sunt de două tipuri: *interne*, ciobanii (cu familiile, în marea majoritate a cazurilor) se stabilesc pentru mai mulți ani (de obicei stăteau peste zece ani) în zonele de câmpie unde au fost în transhumanță (Câmpia de Vest, Câmpia Română, Podișul Dobrogei etc.). Un alt tip de roiri pastorale interne îl constituie stabilirea ciobanilor (în peri-

⁶ David 2020 b, 14-15; David 2020 c, 101-103.

oada comunismului), pentru zeci de ani, la I.A.S.-urile sau C.A.P.-urile din zonele de câmpie. Astfel, ciobanii cu familiile (puteau să-și ia de acasă un cârd de 100–200 de oi) erau angajați la aceste ferme, unde aveau în gestiune un număr de 2000–3000 de oi. Mulți dintre ei au cumpărat aceste ferme după Revoluție, fiind și astăzi stabiliți acolo; *externe*, ciobanii au fost angajați să aibă grijă de turme mari de oi în Crimeea⁷, zona Caucazului⁸, America de Nord⁹. Ulterior, și-au făcut propriile târle, și-au chemat familiile și alți ciobani din zona de proveniență, și-au înființat cooperative pentru a putea vinde produsele și lâna, evitând astfel intermediarii. Au rămas în aceste zone zeci de ani, iar mulți nu s-au mai întors.

Presiunea antropică exercitată prin activitățile pastorale asupra cadrului natural este în prezent mult mai scăzută, comparativ cu perioada interbelică și cu sfârșitul secolului al XIX-lea. În ciuda declinului pe care păstoritul transhumant l-a suferit începând cu secolul al XXI-lea, această ocupație cu caracter istoric a poporului român continuă să reprezinte mijlocul principal de subzistență al unui număr însemnat de practicanți din zonele tradiționale de manifestare, care astfel conservă trăsăturile exponențiale ale economiei pastorale stabilite acum câteva secole. Prin urmare, astăzi, transhumanța reprezintă un ansamblu complex de manifestări economice și socio-culturale configurate în jurul păstoritului de amplitudine, conferind identitate satului pastoral montan cu specific transhumant și gospodăriei tradiționale pastorale¹⁰.

O regiune de mare interes teoretic și practic pentru studiul păstoritului transhumant a fost și este Voinești Covasnei. Etnografa Florentina Teacă afirmă că:

„Mocanii din Arcul Intracarpatic au fost, dintotdeauna, participanți activi la acest fenomen. Datorită «închiderii geografice» specifice proximității muntelui, mocanii noștri au trebuit să-și poarte oile – tot mai multe, de acum – din ce în ce mai departe. Astfel (ca și jienii ori sibienii) au ajuns să practice transhumanța, pentru că locurile de baștină nu-i mai încăpeau cu turmele lor mari”¹¹.

Consecință directă a factorului geografic, funcția pastorală, transmisă din generație în generație, reprezintă o caracteristică și, totodată, un liant al zonei, individualizând-o în raport cu ținuturile vecine. De-a lungul timpului, transhumanța în zona Voinești și-a pierdut amploarea, acest timp de păstorit „fiind practicat doar sporadic, după ce anii 1946-1947, au marcat o ultimă pulsație provocată de seceta de atunci. Se impune a arăta că alături de păstoritul transhumant, atât în secolele trecute cât și astăzi, oierii din zonă au practicat și mai practică, păstoritul local desfășurat între vatra satului și munte”¹². Ciobanii treceau periodic Carpații spre sud și est cu turmele de oi, contribuind astfel la menținerea constantă a legăturilor între comunitățile românești¹³, prin fenomenul de roire a populației. „Mocanii din Brețcu și cei din Voinești iernau în toate zonele țării, deplasările lor localizând: Jimbolia, Rubănești (Oltenia), zona Iașilor, Dorohoiului, Botoșanilor sau Târgul Frumos, Moldova de Sud, Balta Brăilei și Bărăganul, dar și Dobrogea și chiar Delta Dunării. Alte regiuni erau Podișul Transilvaniei, Târnavele, zone oarecum mai apropiate, dar și regiuni mult mai îndepărtate ca Basarabia și chiar Crimeea. Se înregistrează o permanentizare a locurilor de iernat, mocanii revenind anual în același loc, între ei și acesta realizându-se adevărate legături. Așa, mulți se stabileau

7 Dragomir 1938, 221.

8 Ibidem, 251.

9 Ibidem, 289.

10 David, Semuc 2022, 401.

11 Teacă 2022, 151.

12 Șoancă 1996, 259-260.

13 Conea 1965, 275-286.

în aceste locuri definitiv, ca de exemplu la Podul Iloaiei, Iași, Însurăței- Brăila, Măcin - Dobrogea de Nord, Garoafa - Focșani, Cobadin - Dobrogea de Sud”¹⁴.

Cercetările recente de teren, efectuate în anii 2022 și 2023, au pus în lumină păstrarea, la nivelul memoriei colectivităților implicate, a transhumanței și a roirilor efectuate în perioada postbelică în arealul românesc. Deși parțial trunchiate și afectate de trecerea timpului, informațiile culese prezintă totuși numeroase detalii semnificative. Din dorința de a păstra nealterate toate aceste informații, îi vom lăsa pe informatorii noștri să vorbească prin intermediul unor citate ample.

Transhumanța

Denumire

„Târლაშიi plecau cam de la stână. Își făceau bagajii și făceau echipa și zicia «Drum!», pă unde aveau relații fiecare. Noi spuniam că plecăm la iernat. Plecau la iernat, nu ziciau transhumanță. Iei plecau, mulți să duciau, de exemplu, de prin Goru, a lui nea Țică să duciau direct la Focșani, p-acolo iernau. Plecau direct, nu se mai duciau. Care să duciau în partea astailaltă, p-aici prin ungurime, mai veniau prin sat, alții nu mai vediau satul... Ziciau că se duciau în Bărăgan”: Cojan Florea, Furtună Constantin.

Perioada

„Toamna târziu, după ce scăpam dă... am stat până-n martie și-am venit cu ele, de-au început să fete oile. În noiembrie încolo... Noiembrie, p'în noiembrie, decembrie. Ne-a prins Crăciunu' pă drum”: Cășuneanu Nicu; „Stăteau până primăvara, cam prin 20... 2 mai asta... 2 martie luau tălpășița. Le fătau acolo. De aicia, de la noi plecau prin septembrie, pă la sfârșit. Când nu mai iera iarbă, nu mai avia la ce să stia, începeau să

se miște. Când să eliberau câmpurile încolo. Și pe la începutul lui martie veneau încococe. Pă 2 martie plecau de acolo. Plecau atunci că... așa iera... tradiția. Fătau, după 15 februarie erau cam fătate. Atuncea să zburau mieii, cum zice iel, tradiția, cam două săptămâni veniau mieii să zboare, așa ziceau, să poa' să miargă. Și după aia începeau să se miște cu oile încococe. Ei făciau o lună. O lună – o lună și ceva. O lună, o lună și jumate, 6 săptămâni. Întălegi? Leșeau cam dă Paști, când pica Paștele, veneau cu iele încococe. 2 martie nu semnifica ceva, dădia spre primăvară. 6 săptămâni făciau până aici. Și la dus cam 3-4, așa. Depinde de cât să sileau. Dacă aviau mâncare, stăteau. Deci ei nu să duciau neapărat să aibă un obiectiv «Mă duc repede acolo!». Mergiau pă câmpuri, cum putiau să ciuguliască animalele”: Cojan Florea; „La Lehliu am fost și cu oile mari, toate. Aici, la fătat ieu am venit cu iele acasă. Am venit aicia, la saivan, am lăsat numai stierpele acolo. Am venit în februarie, până la întâi. Primăvăratu' p-acolo, pân' acasă și ăștia aicia, aviam primăvăratu'. La Buzescu tot așa am avut. Le-am fătat acasă, aici. Am fătat numa' cam jumate la Buzescu. Le-am fătat la saivan, într-un saivan. Da, l-am închiriat, ni l-a dat Colectivul”: Furtună Constantin, Cojan Florea; „Ne duceam, cam sfârșitu' lu' septembrie începeam să îmbarcăm. Le îmbarca, da' nu meri toate cârdurile, depinde cum avea. Se duceau ingineru', directoru' și mai erea câte-un cioban, doi, de vedeau terenu' unde e. Când începea, până la porumb. Că până la porumb, n-aveai. Erea cultura a doua, că semănau după ce treierau orzoaica, grâu' și ăștea, băgau cultura a doua, floarea soarelui, porumb. Dacă erea de să făcea, ca să poa' să-l dea rentabil, să-l toace, să-l facă siloz pentru vaci, nu... altminteri îl dădea la oi. Trăiau bine acolo. Stăteam octombrie, noiembrie, decembrie, ianuarie, veneam prin februarie. Începeau să fete și noi n-avem unde...”: Guiu Nicolae; „Toamna, la întâi octombrie,

¹⁴ Șoancă 1996, 261.

pân' octombrie cam așa. Primăvara să întorceau acasă, tundeau oile și plecau la munte": Leu Alexandru-Constantin; „Da, văram acolo pă munte. Iernatul îl făciam la saivan. Nu, aicia-n Zăbala. Ne duciam pă jos cu iele până acolo. Făciam o zi și noaptea stătiām, ce, mergem? Dacă miergiam și noaptea, ajungiam mai... noaptea nu mergiam, numa' ziua. Și dimineața plecam": Mircea Ion; „[Tata] a fost. Plecau toamna târziu, plecau toamna și mai veniau înainte să fete oile. Primăvaratu' ăla ori în luncă, în câmp. Dup-aia, după ce venia iar luna lui mai, urcau ăia la munte. Nu știu dacă bunicu ' a fost, dac-aș ști..." : Șimon Gheorghe; „Am fost și jos la câmp, aicia și la Reci, aicia, unde-i liziera, mai mult. Nu, n-am prins la fermă. Coboram dă la munte pe la 1 august. Veneam cu oile la câmp, unde avia șieful teren. De sus din munte până jos, făciam cam o juma' de zi. Acolo tomnam, până le băga la saivan. Păi, a fost de le-a băgat și la sfârșitu' lui decembrie și în februarie. Le băga la fătāt. Primăvaratu' în pășune. Pășunatul iera lungime, cum ie aici": Vereș Costică.

Itinerarii – drumurile oilor

Transilvania

„Și-n Ardial până la Dej. Și pă Târnave au fost. Da, pă Târnave, p-acolo au fost mult p-acolo. A plecat tata cu oile la iernat. Atuncia toți plecau. A fost și pân Focșani și pă la... Deva, pă la Târnave, tot mereu să duciau": Cojan Florea, Furtună Constantin; „Arendau [câmpuri] după... cam ungurii aveau terenuri multe aicea. Pă la Tomașfalău, pă la Pava, pă la... erau mulți, aicea Brateșu, erau mulți... Telechea, care... în zona asta. Și-apăi să mai duceau pă la Bod. Țsta era de la noi, din Covasna, nea Din Bârlă. A murit. Pă ingineru' Bârlă nu l-ați cunoscut. Și el a murit. Fiu-su' adică. No, omu' ăla, vara le ducea la munte, avea a lui vreo 600 de oi, da' d-ălea nu... n-am mai văzut de când le-am văzut

pe-ale lui... și el le ducea la munte pe-aici pe la Întorsură. Avea doi munți acolo, Belghiu Mare și Belghiu Mic. Și toamna el le ducea la Bod": Guiu Nicolae; „De-aicea toamna, când veneau de la munte și plecau la... pă la Sibiu, pă la... părțile alea, pă la Târgu Mureș, pă la... [Tatăl meu] a fost la Bruiu, la... asta la Cincu, pân părțile ălea. Nu știu în Bărganu, n-a fost": Leu Alexandru-Constantin; „Nu, eu n-am fost [în Bărgan]. Numa' în partea Ardealului. Păi am fost la Lovnic. Păi, dup-aia, de-acolo... dup-aia plecam la Lovnic, am uitat satu' ăla. Nu, după ce-am plecat de-acolo de la Dacia, cum îi spunem noi, ne-am dus la C.A.P., avea C.A.P.-u' oi. Și ne-am dus acolo, acolo am stat vreo 5 ani... La Lovnic. Acolo era câmp. Lovnic. Dup-aia am venit la Hălmeag, aicea lângă Sfântu Gheorghe, de-acolo am intrat la ferma de partid, la oi. Și-am stat doi ani și ceva și-acolo, dup-aia am intrat la fabrică. Acolo iernam... iernam... cum să spun eu, iernam aicea și cum îi la Nedeie sus, acolo, unde facem noi Nedeia, era mai departe, unde duceam oile, era niște dealuri frumoase așa. Câmp, tot. No, și de-acolo iarna iernam la saivan, aveam fân, tot, și vara ieșeam acolo-n munte": Uță Constantin.

Oltenia, Muntenia, Dobrogea

„Păi și eu am fost odată la fermă, la Vlădeni... am fost la varză, la Buzău. Șase zile, șase nopți am mers pe jos": Bâscean Ion; „Am fost cu oile. Am fost cu oile la Lehliu, la Constanța. ... prin '78. La Lehliu... 'colo la Gălbiori. Autostrada Soarelui sau cum arată ăștia pe-acolo... Am plecat cu oile pe jos de-aicea până acolo, o lună dă zile. Cu cinci măgari, șase măgari. O lună dă zile am plecat cu oile pă jos. Am mers de-aici la Constanța cu oile pă jos. Acuma te omoară mașini... Pă munți nu, că m-am dus p'în oraș. Au plecat pă munte pe-aicea și tot o lua aicea după munte... s-au pierdut și pă târloage dă Buzău și... pă munți. Buzău, am ajuns până la Urzi-

ceni, la Horezu, la Căzănești, în Lehliu. Am prins o iarnă întreagă acolo. P-acolo [prin Bărăgan] să duceau [bătrânii]. P'în Buzău, pă la varză, pă la... așa le-auzeam vorbind. Plecau toamna după ce terminau mulsu'. Păi, obiceiul ăsta, încă sibienii și-acuma îl au. Sibienii, în partea Sibiului. Brănenii, la Bran": Cășuneanu Nicu; „Io am fost, io. Și-n Oltenia am fost, în Lehliu-Gară, m-a prins Revoluția la Tecuci. Prima dată am plecat în '79. M-am dus în Lehliu-Gară. Păi, cum dracu'? Știu traseul: aicea Siriu, că atuncea nu iera făcut barajul la Siriu. Siriu - Buzău - Horezu - drept la Lehliu-Gară. Am iernat prin Lehliu-Gară și Dor Mărunt. Între Dor Mărunt și Lehliu-Gară. Am iernat un an. Dup-aia am venit acasă. Ne-am dus în '86, ne-am dus în Teleorman, la Buzescu și-n '89 ne-am dus la Tecuci. Până la Buzescu ne-am dus pă Ploiești, pă Pitești ne-am dus. Până la Pitești am luat-o peste munți, pă Bran. Dă la Pitești am făcut dăvale, către Roșiorii dă Vede și dă la Roșiorii dă Vede, imediat acolo, Buzescu. Atunci am făcut o lună și-o săptămână. La Lehliu am făcut o lună. Și la întors de la Buzescu o lună și trei săptămâni. De la Lehliu am venit pă București, nu, de la Buzescu am venit pe București când am venit, deci am făcut mai mult, apoape două luni. La Focșani am făcut trei săptămâni, am făcut. Ruta, p-acia ne-am dus, pe Ojdula - Lepșa, am trecut la... pestie dial, la dracu', la câmpuri, ni-am dus dăvale... am tramversat la Tișița, peste pod, la Siret. Nu, am fost numa' cu cârlani atunci. La Lehliu am fost și cu oile mari, toate. Da, au ajuns bătrânii până-n Dobrogea. Prin Bărăgan, în tot Bărăganu. Au fost până-n Galați. Până-n Insula Mare a Brăilei. Da' cum! Până-n București au fost, peste tot! Din sat a mai plecat a mai plecat în Bărăgan io, Mircia Ion, Lică ăsta, nea Din Țârdea, Lampe... nea... Oprea Bârlă, a lu' nea Țică Bârlă cu Cimpoi. A plecat tata cu oile la iernat. Atuncia toți plecau. În Bărăgan a fost numa' la Buzău, aicia sus, la varză. P'în Oltenia iei n-au fost. Iei n-au

ajuns în partea asta. Partea Olteniei o atingiau vaideenii, sibienii, țuțuienii": Cojan Florea, Furtună Constantin; „Dup-aia o perioadă... așa-i Vali, că vreo 10 ani am fost la Bărăganu? Țștia ai noștri, nu [plecau în transhumanță]. V-am spus, când s-au mai dus, da' nu... Pă la Buzău, la varză, atât. Eu nu știu, alde moșu' nu le-au dus... că moșu' n-avea oi... Le ducea prin toate. Înainte, ai noștri, le-au dus și pă la Buzău să duceau cu ele, la varză, toamna târziu. Cum mă, din '76, '75 când a fost viforu', voi ați fost primu' an. '75, '76, '77, '78, '79, '80, '81, '82. Vreo 8 ani. Le duceam pe Bărăgan, pe la I.A.S. la Dragalina, la Ciulnița, așa-i zicea. Acolo coboram în Ciulnița. Acolo nu știu cum vinea, dracu', că erea... deci gara Ciulnița, da' satu' Ciulnița erea ca de-aicea la Zăbala. Și acolo erea comuna Dragalina, erea o comună mare. Cu trenu' le duceam. Nu, nu, noi n-am făcut transhumanță cu chicioru', nu. Așa când le duceam pe la Hălchiu, de la Vlădeni, că erea la 20 de kilometri, sau pe la Râșnov sau la Bod pe acolo, acolo cu ele pe jos, știi? Da' nu erea atâta circulație, nu erea așa. Te duceai lesne cu ele, n-aveai treabă": Guiu Nicolae; „Pă la Ploiești, la Dâmbovița... În '71. Am fost la Moreni, la... roata Ploieștiului. Primăvara, cu bagaju' pă măgar... Păi, acolo eram cu un băiat cu care am făcut arma-tă... erea de la Bran. Și m-am întâlnit cu el și «Hai măi!». Zice: «Că am eu, uite, oi acolo». Și m-am dus cu el la... 'colo la Dâmbovița am vârat. Și pă urmă am fost și sus în Buc-egji, în vara aia, cu sterpili... M-am dus cu mașina până acolo la el. Și acolo la el am plecat cu... Și spre Bărăgan care mergeau. Să duceau și mergeau la câte-un... la o comună, la Sfatu Popular și vorbeau cu primaru': «Dă-mi ceva teren, că uite, să viu cu atâtea oi». Primaru' făcea ședință cu oamenii dân sat și «Uite, oamenii ăștia vrea să închirieze ceva teren la noi și dacă avem, le dăm și noi banii, construim podurile...» mă rog, ce aveau ei acolo la Sfa-tu' Popular. Au fost, au fost prin Dobrogea

[bătrânii]”: Leu Alexandru-Constantin; „Cum era fermă... discuta, de exemplu, cum eram la I.A.S. Homorod acolo, la I.A.S. Călărași... era în timpu' lu' Ceaușescu. Și le ducea cu trenu'”: Muntean Valer; „Tata a fost. P-acolo, prin Regat, pă porumb, pă ici, pă colo. Apăi, dacă mai știu... A mai zis, dar mai ține minte, nu mai țiu minte. Apăi asta [localitățile] nu știu, nu pot să vă spun. În Bărăgan, acolo, umblau cu oile, cu iele”: Șimon Gheorghe.

Banat

„A fost, mă, p'în Banat. A fost Nicolai Voicilă. A fost la oi. A fost în Banat la oi”: Guiu Nicolae.

Moldova

„O iarnă am iernat la Focșani. M-am dus pă Ceaușescu ș-am venit cu Iliescu. Doar în trei ierni am fost. Au fost și-n Moldova până la Vaslui ăla o fost. A plecat tata cu oile la iernat. Atuncia toți plecau. A fost și p'în Focșani”: Cojan Florea.

Ciobanii

„Ierau cam trei-patru ciobani. Unu' iera tot așa șef, se numea vătaf. Da, le dădia pă număr. Ăla le avia în primire. Dacă avia trei proști cu iel, ăla iera în stare să-i bată, să-i gonească pă toți trei dacă nu... Ăla iera deci factorul decisiv. Nu pleca vătaful dă la cârd peste iarnă. Nu se rânduiau niciunii ăia, ciobanii, nu. Se rânduiau numai stăpânii. Iel, vătaful, le lua în primire, le ducia și răspundea. Se ducea și un stăpân cu ei, din când în când. Ciobanii și vătaful să duciau acolo. Iera și un târlaș pe timpuri de pleca cu iele. Să rânduiau, depinde cum prindiau, până ajungiau spre Focșani l-o schimbat. Corespondența iera greoaie, adică zicea: «Băi, Gheorghită, Floreo, tu te duci pân' la Odobești». În ziua cutare, iei făciau un calcul: «Peste trei săptămâni, la Odobești, ne întânim acolo». Era cu căruța acolo”: Cojan Florea, Furtună Constantin.

Porecle date

De populația băștinașă

Mocani: „Mocan. Mocanii. Și-n Oltenia. Mai ales răgățenii ne spuniau la noi, ăștia din Ardial, mocani. [...] Sibienii ne ziciau mocani. Tot așa ne zice și ăștia de la Bran. Ne mai spuneau cosneni, «Mocanii din Coasna, cosnenii ăștia». La ăia din Săcele, din câte știu ieu de la bătrâni, iei au fost mai-nainte, mai-nainte mai tari ca și sibienii și le spuneau «Secelenii, mocanii dă lângă Brașov». Ălora din Vaideeni, vaideeni. Novăcenii, vaideeni. Moroiienii ierau ăia de mai încolo, Târgoviște, ăștia de aicia. Nu, dă la Petroșani, d-acolo. Nu, momârlani, da. Momârlani sunt hunedorenii, ăia. ăia, pădurenii. Moroiienii n-am auzit prin partea noastră. Nu știu. Există familie de Moroian, la noi, Moroianu, familie”: Cojan Florea, Furtună Constantin; „Mocani zice. «O vinit și mocanii...». Te duceai... dacă le greșeau ceva, ziceau «La Brașov, fir-ați ai dracului!»”: Guiu Nicolae; „Am fost recunoscuți pă baza brânzei dă burdof. Brânză de Covasna”: Șerban Constantin; Țuțuieni: „Unii scotiau, de exemplu, țuțuienii făciau, când să duciau în Bărăgan țuțuienii, iei scoteau oase că puniau pă măgar, să nu fie atâta volum. Țuțuienii ierau sibienii, așa le mai spunea, țuțuienii”: Cojan Florea, Furtună Constantin; „La țuțuieni, ăștia, sibienii care mai plecau cu oili toamna în Bărăgan. Păi, ca să vă spun, numa' după ce am ajuns la fermă acolo la Vlădeni, la Dumbrăvița acolo, am auzit dă Vaideeni. Pân-atuncea, nu s-a vorbit...”: Șerban Constantin.

Populației băștinașe

Cojani / Găureni: „Găureni, răgățeni. Găureni, găureni că stau pă găuri, adică prin satele ălia. Cojeni sunt alții. M-am dus odată, m-a recomandat la șeful dă poliție Cojan. «Păi ce, mă, răzi de noi?». «Cojan mă chiamă». Da, când m-am dus. Și iera un pas dă vânătoare, om fain așa, avia șaretă, a venit dimineața să ne spuie

să ținem câinii legați că ierau căprioare, mistreți, mama lu' Dumniezieu! Și să dă jos: «Cojan». «Băi, fii atent, io n-am venit aici să-ți bați joc dă mine! Cojan le zicem...». «Păi pă mine mă chiamă Cojan». Le mai ziceam și cojani. Nu, veneau așa acolo la Lehliu Gară: «Cojani. Cojenii», așa ziciau”: Cojan Florea, Furtună Constantin; „Cojani [le spuneau populației băștinașe]. Nu, gherlani îs ăștialalți, la argeșeni”: Guiu Nicolae.

Îmbrăcămintea și accesoriile

„Ne îmbrăcam în haine d-ăștia, tot la fel. În cap căciulă. La brâu, chimir. În chimir băgam banii, că tre'ia să ai bani pă drum și briciagul, ciasul. Da, iconiță, da, aia tot mereu am avut. Ac, nu. Aviam ac d-ăla de medicamente, dar îl ținiam în flania și lăsam sânge la oaie, îl scotiam și băgam...”: Cojan Florea, Furtună Constantin; „Eh bine, lumânare aveam totdeauna în chimir. Aveam lumânare, tămâie. Dacă era o vreme rea sau să întâmpla, un băiat care erai tovarăș la oi, se întâmpla de era bolnav, murea... că s-a mai întâmplat și aia. O lumânare în chimir”: Leu Alexandru-Constantin.

Masa ciobanilor

„Apă aviam în botă. Plecau de-aici cu apă, dar bota o umpliu cu vin dăvale. Mai dădiai de vin acolo. Nu mai trebuia apă multă. Păi, când să rânduiau, duciau cu căruța legumă. Făciau sloi. Ș-apoi să mai orientau p-acolo, prin zonă, că, când dădiau ăștia dă brânză, dă carne, când dădiau dă legume pă dăvale p-acolo și dă fructe, prăpădiau. Luam mălai, câte-o pâine, așa. Păi, asta. Sloi d-ăla rece, mai aviam caș, niște brânză aviam. Caș sărat punia. Da. Caș felii. Păi, nu făciam mâncare, mâncam riece. Când aviam pâine, nu făciam mămăligă, când n-aviam, făciam. Bătrânii n-aviau pâine, bătrânii numa' la ciau. Găsim liemne p-acolo, niște capeți. Când dormia oile, toți, grămadă acolo făciam. Și

vătaful să ducia, păi da' cum? Toți. Ei, toți făciam. Punia fiecare mâna pă cieva. Păi, da' cum? Liemn, dă tot, adunam. Focul îl făciam direct, nu făciau gaură. Ierau călători, nu prea să... Ciauunul, aviam cujba pă măgar, tot merieu. Nu, noi n-am avut crăcâni. Păi, cujba, toți călătorii așa. Făciam mămăliga într-un ciauun, aviam un ciauunel d-ăla mai mic. Când ni-era poftă făciam și bulz și ce mâncam și sloi. Noi bulz îi zicem. Noi numa' bulz am făcut merieu. La noi totdeauna s-a zis bulz ciobănesc. Nu luam jintiță. Urdă luam. Mâncam o dată pă zi, cam sara. Nu mâncam dimineața, fumam. Ei, nu se bia atunci cafia”: Cojan Florea, Furtună Constantin.

Înnoptatul

„Aveam eu un vagon și pășunili p'în zăpadă”: Cășuneanu Nicu; „Dormiam pă lângă oi, acolo. Păi da, la aripă, pă lângă oi, așa. Dormiam în zechie. Când iera cald ne duciam cu zechia. Punia și câte un cojoc, mai luam, da. La zăpadă, acolo aviam cojoc, aviam”: Cojan Florea, Furtună Constantin.

Dificultăți

La iernat

„Te trezeai pe lângă o pădure, o fermă, acolo te instalai... acolo la un caz de-o vreme, ca să te... Că Bărăganu a înghițit multe oi. Multe oi a înghițit Bărăganu!... și Borcea. Că se duceau mulți cu ele în transhumanță d-asta între Borcea și Dunăre... asta era Balta lalomiței, știi? Acolo a înghițit și Borcea, și Dunărea a înghițit oi”: Guiu Nicolae.

Prădători

„Acolo [în transhumanță] nu am avut probleme. Pe-aici când ne-am dus, până să ajungem la Siriu. Ne-au tăbărât, ne-au omorât două. Mergeam pă Bâsca dăvale, n-auzeau câinii. Din partea dreaptă s-au ferit oile. Lupul. Pân-au auzit câinii, ierau printre oi. Două a fost omorâte. Nu le-au

luat, le-a omorât. Au fugit. Nu ierau șacali, dreacu', n-am auzit de iei. Acu', după '90 s-au făcut": Cojan Florea.

Zăpadă mare / viscol

„A venit un ghifor, mi-a murit într-o noapte vreo 600 de oi. Atuncea, lângă noi acolo erea cineva, da' a venit un ghifor, au murit acolo. Dân 900 care le avea, au murit 600 într-o zi. A venit un ghifor mare și-acolo cum e în Bărăganu, le-a acoperit zăpada... și după ce s-a dus zăpada, la o săptămână, cu excavatoare, le-au găsit moarte pe dedesubt. Dup-aceea n-am mai fost că... nu ne-am mai dus, ne-a fost frică că le moare șiăștia... Ăștia care le-a murit, erau de-ai mei, covăsneni de-ai-acea. Erau particulari atuncea, înainte. Noi ne-am angajat la stat": Cășuneanu Nicu; „Crivățul... sigur. Când bate tare și dacă bate cu zăpadă, ți le ia de la urmă, ți le bagă în canal, le face... pe toate le îngroapă": Muntean Valer; „Dă zăpadă, dacă nu fugiam atunci, mureau. Toate ne mureau. Io le-am băgat la... veterinară în curte. lera curtea mare și o clădire de vreo trei etaje. Le las pe-o stradă, p-acolo, iera... plopul gros așa, așa l-au ros oile vreo trei zile - n-aviam. Bătia vântul... Nimic, nimic, nimic, trei zile nu le-am dat nimic. Dup-aia le-am scos. Ne-am băgat pe grâu și ne-a prins președintele. Pă zăpadă, păi, pă câmp o duce, nu stă pă câmp, numa-n satu' unde a adunat-o a astupat-o, clădirea așa. Păi, pă câmp iera grâu, iera porumb, iera porumb mult atunci, că aduna armata. Atâta porumb iera. Adică rămânia mult porumb nu pă picior, dân culies, soldații și rămânia mult pă jos. Nu pria se aduna cu combinele atunci, în anii aceia": Cojan Florea, Furtună Constantin.

Hrană în exces

„Mureau, mureau. Dă porumb. lera porumb mult. Mie mi-au murit cam vreo 30 așa. La ăia au murit vreo 100. Dă porumb, dă lucernă, depinde unde le scăpai. lera

porumb mult. Nu, n-aveai ce face, trebuia s-o tai gâtu'. O făciai pastramă. Băgai la butoi": Cojan Florea.

Iarbă otrăvită

„Niște vaideeni, sibieni, ce știu io, țuțu-ieni d-ăștia am văzut cu măgaru' că se plimbă unu', să înmuia ziua, da' era digul cam departe așa. Și l-am văzut pă dig că se duce cu măgaru' să se uite. «Opa, să vezi căăștia vin la noi aici». Și-au venit. Toate 600 le-au murit. A dat, după ce a plecat țuțuianu' s-a uitat ziua, a dat cu... azot, vreo trei-patru mașini au dat azot și când au venit noaptea, au zis că se așează oile pă porumb. Toate le-au murit": Cojan Florea.

Amenzi

„Am plătit, am plătit. În Dor Mărunt ne-a prins acolo, pă un grâu. A bătut crivățul tare și ne-am dus în Dor Mărunt, la adăpost. Am stat trei zile, trei nopți și când am plecat, când a stat crivățu', am plecat îndărăt. «Hai, ne dăm drumu' și pă grâu!». Și nu se vedea, iera președintele a venit pă partea aia, ne-a prins pă grâu. lera cu vreo șase oameni în Aro, ce să mai! Am dat-o la pace: «Vă dăm niște oi». «Nu, nu ne trebuie, bani!». «Câți?». «2.000 de lei!». «Ăi că-s mulți, dă-i dreacu'!». le un salariu. Păi, până la urmă i-am dat 5.000 lui, după aia m-a mai chemat, m-am mai împrietenit cu iel, m-a lăsat și ziua și noaptea. 5.000 i-am dat lui. Io aviam vreo 40.000 la mine. Aviau ciobanii noștri mocani înainte bani, nu iera problemă! Și ne-a lăsat să umblăm peste tot. Dup-aia m-am împrietenit cu iel, a venit aici, la Covasna, la băi": Cojan Florea.

Hoți

„Ah, tractoriștii și lumea hoată ca acolo. Păi, au venit doi tractoriști. Unul... erau tractoriști amândoi, dar au venit cu un tractor. Unu' s-a dat jos mai încolo. Și ăsta ne ținea de vorbă, ălălalt, pe partea aialaltă... Și s-au speriat oile, au sărit. Câinii l-au prins, l-au mușcat. «Ce faci, măi?». Iel lega-

se oaia. «Păi, te dau la poliție!». «Nu mă dai la poliție! Ne împăcăm!». «Nu, nu, te dau la poliție!», dar nu l-am dat. «Uite, dacă mai vii...». «Uite ce mi-au făcut, m-au mușcat!», l-am iertat. S-a dus că ieram opt stând așa roată, ne-am întors cam grămadă. În Lehliu-Gară. Stâne îi ziceam, că iera cu stână, chestia care avia o stână. Și cu tractoarele le-a adus, stâne. Iera unu', nea Ilie din Vrancea, 18 îi luase, când l-am prins atunci. «Dacă mai vii și furi de la noi, te ia. Du-te la alții că sunt dăstui!». N-au mai venit. Și oamenii. Și veniau cu vin ca să le dia ciobanii... lerau tare hapsâni!»: Cojan Florea.

Conflicte

„N-am avut da' odată, tot așa, ne-o prins cu un trien acolo, au început să... dar s-a domolit triaba, nu. Noi ieram vreo trei inși și iei vreo 10. N-a zis ni'ca. P-ormă: «Hai, bă, să ne-mpăcăm! Vă dăm o oaie și aia». Le-am dat câte o oaie. Nu, nu, nu ne-am bătut”: Cojan Florea.

Căi de comunicare cu membrii familiei

„Păi nu, venia tata la o lună acolo. Bine, în anii ăștia exista totuși un telefon comun. Da, iera, dacă să-ntâmpla ceva grav. Așa, dacă iera ceva grav, la un sediu de poliție... Bătrânii, nu... nu iera nici poștă, ca și acum. Deci înainte de '40 nu iexistau comunicări de ăștia. Cu căruța, cu calu', cu din gură-n gură. Atât. N-aviau alte... Da, li se trimitia vorbă. De exemplu, auzia că iei iera la Odobești, se auzia că pe-aicia trece un vrâncean încoace. Trimitia la satul cutare «Spune-i că ăla face nu știu ce». Sau așa. Deci la iei comunicarea iera mult mai greoaie”: Cojan Florea.

Femeile

Vizita la ciobani

„Înainte umbla mai mult ca acum”: Lazăr Rareș; „Mai veneau dă sara... Păi, no, știi cum e. Mai auzeam și io povești, că de multe ori venea și degeaba că... Nu pleca la fel.

Păi, barbate-su, că la bărbat venea. Da' cam de Rusalii zice că veneau femeile. Veneau femeile la toți, la ei”: Muntean Valer.

Oi

„Păi am avut v'o 2.500 dă oi. Nu, **într-unu'** [era cârdul] așa și când... când am venit la fătat, au venit cu... au taxat mașini și le-am adus cu mașini, că era oili gestante”: Cășuneanu Nicu; „Când plecau cu oi, aviau cârduri de 500. Făciau cârduri foarte mari”: Cojan Florea, Furtună Constantin.

Hrana / arendatul

„Acolo... întreprinderea au închiriat porumburi după la C.A.P.-uri, cum era înainte Gostaturi, ferme dă stat”: Cășuneanu Nicu; „Da, noi, cârdul nostru, io umblam cu iele. Așa, că nu te vedea nimeni. Ziua numa' stăti. Da, furam, mergiam după grâu, rapiță. Ziceam că mergem în porneală. Ziceam: «Uite, az' am văzut grâu colo, lângă pădurea aia». Ne duciam acolo. Că sara nici dracu' nu venia. Venia președintele, inginerii. Să vază înainte acolo, io mă duciam. Io ieram vâtaful, nu se ducia buliticu' să caute, păi, nu știa unde să se ducă”: Cojan Florea, Furtună Constantin.

Măgari

„Puneam bagaju' pă măgar și cojoacele și plecam. Era numa' oili, măgarii și câini n-aveam... doi câini, nu-ți dădea voie să umbli pă câmp pe-acolo cu câinii”: Leu Alexandru-Constantin.

Roiri / migrații

Locuri de stabilire

Transilvania

„Făceau transhumanță de la Drăușeni, de-acolo de la Rupea, mergeau cu ele pe jos. Da' eu știu că au făcut pe jos și au găsit pe-acolo teren, unde a fost un I.A.S. acolo... la I.A.S. la Buda, c-acolo s-au și instalat, unde ereau saivanili. Acolo a fost complex

dă... 12, 13 mii de oi și-acolo... Și-apăi s-au stabilit acolo. Și dacă au apucat de s-au stabilit și au aia... până când au început să prindă teren, știi, ca să văreze, vreo patru-cinci ani au făcut transhumanța asta, știți, mergeau toamna încolo și primăvara vineau înapoi. Păi, asta au făcut-o de prin '90 și...7, 8 până... Și înainte de 2000. Lasă bă, că prin 2002 vineau de-acolo, ereau... Nu știi când i-a prins, de-au dormit acolo... S-au dus la bal cu alde Titi și-au amestecat noaptea oile? Dă-i dracu' dă... Păi da' cum! Că au venit și ereau obosiți, ca după... și au rămas acolo-n saivan... și ăștia nu s-au... obosiți, o mai și fi băut o țăr', s-au amestecat. Dimineața, s-au dus cu ele așa pân' la Drăușeni. Că n-a mai fost așa distanță mare. Cum au trecut peste deal, s-au lăsat la Veneția și de-acolo au ajuns mai repede. Când am fost eu la ei, acolo iernau, acolo vărau. Apăi ăsta și-a cumpărat acolo, și-a luat o fermă, și-a făcut... au rânduiești, au...": Guiu Nicolae; „Da, am fost la iernat. Și aici am fost, în zona asta și acolo, la Rupea am stat la iernat, la o fermă. Acum, ultima dată am fost 10 ani într-un loc. Și am stat vară-iarnă acolo, am fost angajat acolo. Nu, n-am fost cu familia. Nu, n-am plecat cu ele de la fermă, numa-n pășunat, atât. Și vara tot acolo, în pășunat stăteam. Nu, nu m-am dus sus în munte. La pășunat d-ăștia, pă dialuri așa": Macovei Gheorghe; „Păi, am ciobănit acum, am un an jumate aici la Ovidiu Pop. Și am mai fost pe la Micșoara, încolo în părți la Gigi Munte. V'o 5 ani am stat acolo. Da, am fost un an la câmpu' de ați fost dumneavoastră acolo jos și acum am ajuns anu' ăsta sus, aici. Înainte am fost iarna la saivan, acolo, la firmă, la Ovidiu Pop. Am ciobănit la Micșoara jos. Cinci ani": Mircea Nicolae; „Mai mulți au fost care au fost așa-n partea asta pă la Rupea p-acolo sau ș-au găsit jumătatea cum să spune și s-au căsătorit p-acolo. Au rămas acolo da. Pă partea pă la Viscri, pă unde umblă și prințu', adică când era prinț, da' acum-i rege": Șerban

Constantin; „La munte am ciobănit mulți ani... la munți, la Ciuc, am fost 14 ani, la Ciuc, la Sântsimion. Nu cu oile de-aici. Adică stăpănu' ăsta, taică-su lu' Ovidiu, iel, cu iel am fost. Și mai iera unu', dar la ăla am stat 7 ani, iarna-vara, am stat tot acolo. Proprietarul era din Zăbala și noi stăteam acolo cu oile, acolo ieram cu oile și iarna și vara tot acolo ieram. Acolo ierau oile C.A.P.-ului și acolo stăteau. Da, în timpul ăla iera C.A.P. 14 ani acolo într-un loc. Nu, cu familia n-am fost. Scotiam oile la munte din mai, de la întâi mai până-n cinci trebuia să urce oile la munte. Și coboram cu iele toamna, în septembrie să cobora. Le iernam în saivan. Cam prin decembrie ne ducem. Decembrie, până la fătat, înainte să fie, ne ducem. Acolo, sus în munte ducem sterpile, doar sterpile. În august băgăm berbecii-n oi, sfârșitul lui august, în 25. Depinde acum și Paștele cum cade. Dacă cade mai repede, mai repede le bagă. Să avem miei": Șimon Gheorghe; „Dup-aia ne-am mutat de-acolo, ne-am dus către Făgăraș, în partea aia... la Dacia am fost, la oile satului. Acolo aveam 1.300 de mânăzi. Două stăni aveam. Aveam una mai divale, una mai în sus, da' nu era... pădure erea, da' nu ca la munte, unde am fost aici la Aita Mare": Uță Constantin.

Oltenia, Muntenia, Dobrogea

„A rămas [de la noi la C.A.P.] vreo' doi când au fost cu oile. Frate-su lu' Maioru și... ăsta care l-au omorât pă Bârlă, Dincu Dănilă Stan. Avram. Frate-su lu' Avram, da, că de ăla nu se mai știe. S-au stabilit acolo. Când m-am dus în Lehliu-Gară m-am dus în piață, piață mare, văd unu'-n haine sârbe. Mă, mă uit la iel, samănă cu ăsta. Io nu știam. «Ăsta-i d-al' nostru!». Mă duc, ți-l întreb de unde are iel hainele astia sau ce dracu' face iel pe aici. No, p-acolo, p-acolo, se uita la niște purcei. M-am pus și ieu așa în băț, aviam bățul cu mine, zic: «Ce faceți?». «Uite, mă uit la purcei». Costum, căciula, aia. «Dă unde sunteți?». «Io-s dân

Covasna. Dumitale?». «Și io tot d-acolo. Păi da' unde?». «Uite că am venit cu oile aici și am rămas, sunt de 70 de ani aici». Iera bătrân. Păi se întâlneau, îi știu. Iei s-au căsătorit și au rămas acolo. Nu pria se întâmpla să vină cu fete aici. Nu pria, mai bine au rămas iei": Cojan Florea; „Mai puțini. A fost... da... a fost și pă partea ăsta, pă la Padina, chiar d-aicea din Covasna da, au fost care-au rămas p-acolo": Șerban Constantin.

Salariat la C.A.P. / I.A.S.

„Păi, acolo erau directorii, era inginerii, că doar era fermă... o fermă avea 17.000 de oi, n-avea o mie, două de oi cum era. Permanent [stăteam], v-am spus. Și iernat... toamna le duceam la câmp. Le împărțea. O perioadă împărțea, că era câmpuri... aveau legături pe la Râșnov, pe la Codlea, pe la Hălchiu, unde era...": Guiu Nicolae; „Din '76 m-am dus la... A venit un inginer de-acolo să caute niște oameni... Și m-am dus cu un naș al meu și am vorbit cu ăia și ne-am dus... am luat acolo și-am stat acolo la Aita Medie cinci ani și pe urmă m-am mutat la Biborțeni. 11 ani [am stat la Biborțeni]. Da, cu soția m-am dus. Când s-a făcut C.A.P.-urile ăstea și fermele da stat n-a mai plecat. S-au dus pă la colective, pă la ferme. În '62. N-au mai plecat": Leu Alexandru-Constantin.

Pășunatul

„Anu' ăla am fost la câmp. În '54. Noi dup-aia am mers la munte. Eram acolo de la Arcuș, Sfântu Gheorghe, Arcuș. Numa' deasupra, munții ăia de-acolo. Acolo cio-băneam vara. No, ne duceam, ieșeam primăvara la întâi mai sau în cinci mai, cam așa, ne scotea și... ieșeam la munte și-acolo n-aveam coșare... Acolo în munte ce să spun... umblam cu ele, mulgeam de trei ori pă zi, pă munte, da' n-aveam gol... rar așa aveam câteva hectare. Umblam numa' în pădure. Că așa era timpurile de-atunci. Păi nu, acolo aveam numa' pădure. Partidu' n-avea gol deloc": Uță Constantin.

Ciobanii

„Eream într-un timp, eream peste 70 de ciobani acolo, din Bran, din Vrancea, da' mai mulți erau, cam domina Covasna, era mulți din Covasna. Cinci ciobani era norma dom'le [la un cârd]. Prima dată a fost 125 norma, oi mulgătoare, la I.A.S.-uri și 200 sterpătură, adică tineret de anu' curent și tineret anu' precedent, care erau și berbeci, nu știu câte erau, 50 parcă erau sau 80 era norma de berbeci, la un cioban. Și aveai 800 de oi, aveai 5 înși. Eream permanent acolo. N-aveai cum să faci cu rându'. Te mai rânduiai... aveai ălea 4 zile libere pe lună care ți le dădea, concediu aveai drept că ereai angajat cu carte de muncă, tot, aveai dreptu' la concediu și dădea concediile, se cam dădea toamna, atuncea când se termina cu monta. Dimineața, de exemplu, știa, ăla face mămăligă, ăla dă la câini, ăla dă la porci... mâncam, dacă mai era timp de hodină, mânăzaru', ăla cu mânăzări, se mai punea o juma' de oră jos... cei care umblau cu oile": Guiu Nicolae.

Șef de cârd / vâtaf

„Cum să-i zică?, ca și mie... atâta era, că șefu' de cârd lua cu 100 de lei mai mult. Da. Eh, da-i ziceam șef, că parcă eu când am fost șef de cârd îmi zicea șef de cârd, eh! Io când am fost la... acuma ultimii ani la... eu i-am spus lu' doctoru' și lu' inginer... «Dom'le, de ce-mi dai mie 100 de lei mai mult? Că uite, facem treaba la fel toți. Aicea nu e... de ce să-mi dai mie?». Dai la toți la fel. Că erau doi după mânăzări și ăla care se ducea în față, ăla era vâtaf și ăla de la urmă era bulitic": Guiu Nicolae.

Animale Oi

„Am avut și cârdul meu până am ieșit la pensie. Ale I.A.S.-ului, cam în jur de opt, nouă sute, mai multe nu. În jur de 800, 850 erau. Păi, pe carte, era scris acolo la hârtie să ții 10 oi și 2 cârlani [personal].

Așa erea, 12. Sau trei cârlani. 13 bucăți. Da' ăsta a fost un I.A.S.-eu mai îngăduitor, cu conducerea, țineam oi și câte 25, 30... țineai câte-un cal, mai aveai. N-a fost rău": Guiu Nicolae; „Aveam o turmă în primire eu și mai era încă unu', avea altă turmă": Leu Alexandru-Constantin.

Înnoptatul

„Tot așa, aveam coșar. Sterpele separat și mânăzările care ereau cu lapte, separat. Erea fiecare. Să zicem, noi sântem aicea cu un cârd, cârdul ălalalt erea ca dincolo de șosea, ălalalt încolo, că ereau atâtea, ereau 17.000 de oi. Împărțiți. Erea împărțit terenu'. Fiecare știa... terenu' lui. Că erea teren mult acolo": Guiu Nicolae; „Stierpele le făceam un coșar din crăci. Puneam crăci așa și le-mpleteam așa. Făceam așa o strungă mai mare. Mânăzările, nu, dormeam cu ele afară. Cum îi fagu' ăsta așa sau... c-acolo brad nu prea era, puțini... fagu', dormeai acolo, aveai o hăinuță pă tine și cu capu' pă... [Sterpele erau] la 20, 30 de metri [distanță de mânăzări]... n-avea așa coșar": Uță Constantin.

Stâna de la câmp

„Da, stăteam acolo cu fetița, cu fata Mariana. Erea de doi ani jumate când am... Aveam... unde aveam saivanu' pentru oi era... aveam o casă": Leu Alexandru-Constantin; „Acolo am făcut o roangheșă de stână, da' nu-i ca acu'. Acuma sânt destule, da' digeaba că nu mai sânt oameni. Acum nu mai are cin' le păzi": Uță Constantin.

Construcții în exterior

Coșar

„N-aveam coșare, n-aveam... făceam din leți d-ăia din pădure. Răzlogi, cum spunem noi. Îi tăiam, îi curățam și făceam coșările": Uță Constantin.

Mulsul

„Manual [mulgeam], permanent. Eream foarte bine. Fiecare știa treaba lui. Când

terminam de muls, să zicem cum e acum, că acolo le mulgeam cam de trei ori le mulgeam, rar le-am muls de două ori...": Guiu Nicolae; „Odată le-am muls eu. A plecat fratele, am muls până în 10 noiembrie. Mă, ăla când a venit, «De ce dracu' le mai...». Am umplut tot, toate ciurubaiele cu lapte. Zic: «Acum avem...» i-am dat cheag, câte trei picături la nu știu cât lapte, nu-mi mai aduc aminte, și se făcea lapte acru. Și a fost și ciubăru' și tot, am umplut... De-atuncea nu ne-am mai... Atuncea a fost ultimul și primu' an care am muls atâta. Restu' n-aveai, că n-aveam iarbă, de-aia nu... Da' după-aia le mulgeam aproape de întâi noiembrie, că 28, că 30...": Uță Constantin.

Colectarea laptelui

„Acolo la I.A.S. a fost o perioadă când am predat laptele, știți? Venea mașina de la I.C.I.L., au cărat și la Făgăraș, au cărat mult lapte, au cărat și la... nu știu prin ce parte au mai dus, nu mai ții minte, da' veneau mașini, aveau Aro din ălea, cu cisternă de aia de 1.000 de litri și lua laptele. Trecea pe la fiecare cârd...": Guiu Nicolae.

Produsele lactate

Telemea

„Telemea facem, la cerere. Dacă avem cerere, facem și telemea. Brânza la kilogram vindem cu 35, cam așa ceva. Brânza îi dăm chiag, îl lăsăm să se stabilizească 40 de minute. După-aia să fărâșăm, îl adunăm, îl scoatem afară și stoarcem, în învelitoare stoarcem și-l punem, îl clătim și-l punem ăsta, capacu' și punem un bolovan pă el să scurgă. Stoarcem o dată. Îl rupem o dată, o dată și-atât": Șimon Gheorghe; „Brânză, caș și urdă. Atât [făceam la câmp]. Brânză, atât. Numa' brânză": Uță Constantin.

Urdă

„Brânză și urdă facem aicia, deocamdată": Șimon Gheorghe; „Urda făcea mereu": Uță Constantin.

Lapte acru

„Făceau pă la câmp [lapte acru]”: Guiu Nicolae; „Am umplut tot, toate ciurubaiele cu lapte. Zic: «Acum avem...» i-am dat cheag, câte trei picături la nu știu cât lapte, nu-mi mai aduc aminte, și se făcea lapte acru”: Uță Constantin.

**Comercializarea produselor lactate
În orașele din țară**

„Ne duceam cu cașu-n Făgăraș, vindeam cașu', urdă, aveam clienți acolo... Când stăteam eu de vindeam, când nu, dădeam cașu' la ăla, ne dădea bani atât... Roiu! La oi!": Uță Constantin.

**Dificultăți
Prădători**

„Iar de dihanie... ce să spun? Când eram la oile partidului, la Sfântu' Gheorghe, aicea aveam un urs, o ursoaică avea un pui și un urs separat era. Umbla că... no, acolo avea abator la partid și ne-aducea măruntaiele alea, tot ce zvârlea de la tăiere ne-aducea nouă la câini. Și-apăi acolo vinea... până s-a învățat, i-a venit la nas mirosu', vinea un drac de urs. No, odată, într-o seară eram doi inși cu ele. N-aveam gol, umblam numa' în pădure, știi? Și auzim câinii dând. Când s-a dat, acolo... hop, zic: «Treci tu dincolo de pârau», că era un

pârau... Zic: «Io stau dinco' aici». Numa' a apărut cu câinii. L-a adus aici, că n-avea cum iasă că era pârau' așa. Și iel a vinit pă pârau' devale, știi? Și când a vinit acoalea, zic: «No, Martine, ce faci? Unde, unde... » Și așa a stat acoalea în cur așa, s-a uitat și s-a băgat pă pârau' devale că era ălălant avea câini și aveam și eu câini aici. Și am zvârlit cu bățu'. Nici în ziua de azi n-am mai găsit bățu' ăla. Da' l-am izghit după ceafă, aicea. Păi, s-a băgat vreo 50 di metri mai devale și a luat-o pă hățaș în jos. Și io am luat-o după el, știi? După el «Ho! Ține-ne bă!». Na, și io alergând după iel dievale, fără băț, că n-aveam bățu'. Și cu câinii. Vezi că vine câinii îndărăt, știi? S-au luat după câini și zic, cam de-aicea în stălpu' ăla. «Un' te duci măi... Unde? Pă el». Și-apăi cu câinii și dăi! S-a dus dracului către Beșeniu, așa-i spune, satu' ăla unde-a fost. Dup-aia vinea mereu acolo-n pârau, mânca, dacă n-aveai ce-i face. S-a învățat. Aia, ursoaica cu puiu'... a fost făcută o cameră din hier, așa sudată tot, și băga măruntaiele acolo, să nu mai... c-a împrăștiat toată pădurea. No, a răcât pă sub gard și scotea afară de-acolo tot, dup-aia mânca liniștită. Da' n-am putut s-o vād. De câte ori m-am dus... că câinii lătra. Da' ea simțea că eu mă duc după ea. Da' n-am văzut-o pe aia. Da' ăla care s-a învățat acoalea...": Uță Constantin.

Bibliografie / Bibliography

*** 2022. *Păstoritul carpatic. Tradiție și continuitate*. Coordonatori Lucian David, Ionuț Semuc, București: Editura Etnologică.

Baskerville Ioana 2020. *Transhumanța carpatică, parte a vieții pastorale tradiționale*. Element introdus în „Inventarul național al elementelor vii de patrimoniu cultural imaterial”. La realizarea acestui raport au contribuit cu materiale științifice: Lucian David, Iulian Vlad, Sabin Fărcaș.

Conea I. 1965, „Margini” și „mărgineni”. Comunicări de Geografie, București, vol. III: 275-286.

David L. 2020 a. *Păstoritul. Bibliografie selectivă*. București: Editura Etnologică.

David L. 2020 b. *Dezvoltarea durabilă a peisajului pastoral și implicațiile lui în politica economică a gospodăriei agricole individuale*. Anuarul IEF, serie nouă, tom 31, București: 11-30.

David L. 2020 c. *Transhumanța carpatică, Tradiție și continuitate*. Studii și comunicări de etnologie, tom XXXIV/2020: 97-110.

Dragomir N. 1938. *Oierii Mărgineni în Basarabia, Caucaz, Crime[e]a și America de Nord*. Lucrările Institutului de Geografie al Universității din

Cluj, volumul VI, Cluj, Tipografia Cartea Românească: 159-302.

Teacă Florentina 2022. *Câteva considerații asupra colecției de păpușare din patrimoniul Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni.* Angvstia 26: 149-167.

Șoancă N. 1996. *Aspecte privind păstoritul transhumant practicat în zona Brețcu-Voinești-Covasna.* Angvstia 1: 259-263.

Veress A. 1927. *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (până la 1821).* Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București, seria III, tomul VII: 127–230.

Hărți:

Morariu T. 1942. *Păstoritul în Alpii francezi și în Carpați.* Sociologie Românească, anul IV, nr. 7-12, București: 375-393.

Opreanu S. 1931. *Contribuțiuni la transhumanța din Carpații Orientali.* Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj, vol. IV, 1928–1929, Cluj, Tiparul „Ardealul”: 207–239.

Lista informatorilor intervievați în cercetările etnografice de teren:

- Ion Bâscean, n. 1949, Voinești, județul Covasna.
- Florea Cojan, n. 1956, Voinești, județul Covasna.
- Nicu Cășuneanu, n. 1951, Voinești, județul Covasna.
- Constantin Furtună, n. 1970, Voinești, județul Covasna.
- Nicolae Guiu, n. 1948, Voinești, județul Covasna.
- Rareș-Ion Lazăr, n. 1974, Voinești, județul Covasna.
- Alexandru-Constantin Leu, n. 1944, Voinești, județul Covasna.
- Gheorghe Macovei, n. 1959, Zagon, județul Covasna.
- Ion Mircea, n. 1944, Zăbala, județul Covasna.
- Nicolae Mircea, n. 1976, Voinești, județul Covasna.
- Valer Muntean, n. 1969, Voinești, județul Covasna.
- Constantin Șerban, n. 1933, Voinești, județul Covasna.
- Gheorghe Șimon, n. 1964, Zăbala, județul Covasna.
- Constantin Uță, n. 1941, Voinești, județul Covasna.
- Costică Vereș, n. 1976, Păpăuți, județul Covasna.

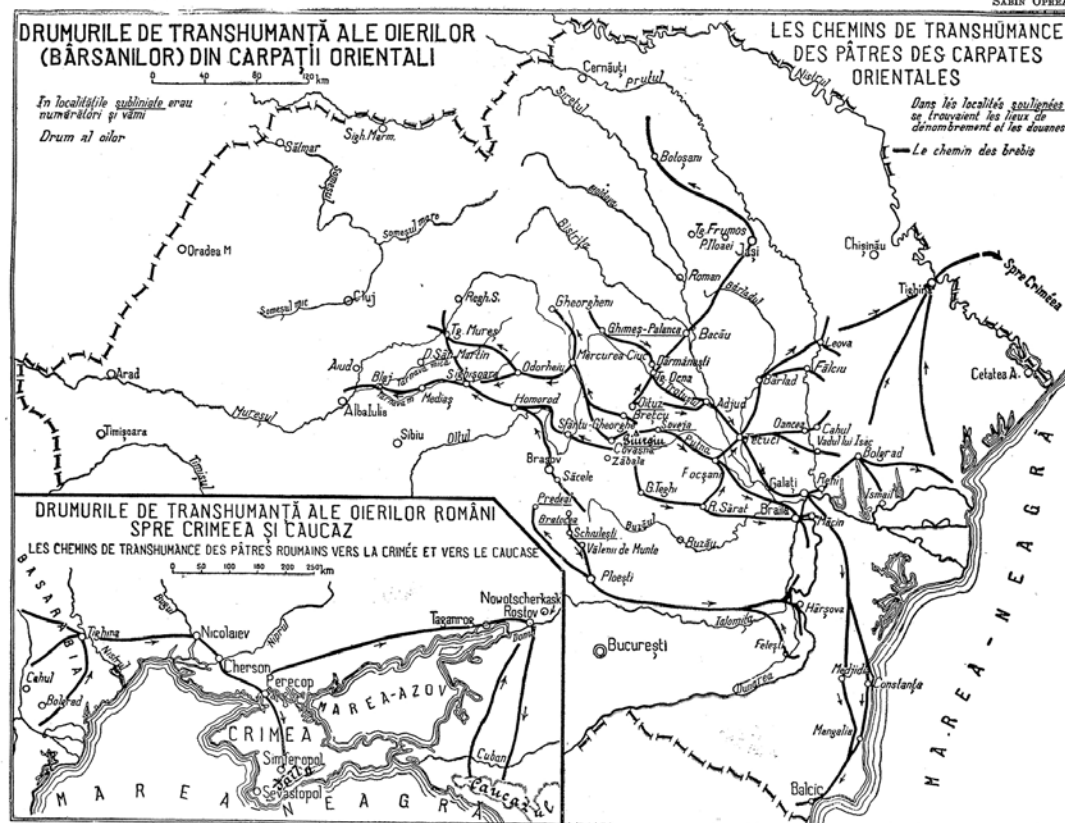
Fotografiile au fost realizate de Lucian David

Fig. 1 Văratul oilor, Stâna Piliș.

Fig. 1 The summer pasture of the sheep, Piliș sheepfold

Fig. 2 Drumul oilor spre câmpie, 2022.
Fig. 2 Droving the sheep towards the plains, 2022.

Fig. 3 Valer Muntean, Petru Muntean, Gheorghe Popa, 2023

Fig. 4 Drumul oilor spre câmpie, 2023.
Fig. 4 *Droving the sheep towards the plains, 2023.*

Fig. 5 Valer Muntean, Gheorghe Popa, 2023

Fig. 6 Valer Muntean, 2023

Fig. 7 Iernatul oilor, 2023.

Fig. 4 *The wintering of the sheep, 2023.*

Recenzii

Book reviews

Matei, Dan (2021), *Castrele Daciei după părăsirea lor de către armata romană (Dissertationes Mvsei Potaissensis)*, Cluj-Napoca: Mega, 297 p., ISBN 9786060203452.

Alexandru POPA

La peste cincisprezece ani după apariția primului volum, seria „*Dissertationes Mvsei Potaissensis*” s-a completat cu volumul al II-lea. După cum sugerează și numele seriei, lucrarea de față reprezintă versiunea publicată a tezei de doctorat susținută în anul 2016 la Universitatea „Babeș-Bolyai” și se adresează în principal publicului de specialitate, dar poate servi drept lectură interesantă și pentru cititorul fără pregătire arheologică aprofundată.

Lucrarea este structurată în șase capitole principale, cărora li se adaugă o introducere sub forma unor „Cuvinte de început”, la fel ca și lista bibliografică, 23 de planșe cu ilustrații și un rezumat extins în limba engleză.

Primul capitol „Chestiuni premergătoare” se ocupă atât de argumentarea temei de cercetare, cât și de prezentarea cadrului istoric și cronologic al demersului științific, precum și a metodei de lucru. Designul cercetării are la bază selectarea, sistematizarea, analiza și interpretarea arheologică și istorică a unor artefacte izolate și diferite complexe arheologice. Este vorba despre descoperiri, pe de o parte, databile cu siguranță după părăsirea definitivă a locului de către armata romană, pe de altă parte - provenind cu siguranță din interiorul fiecărui castru. Am fost surprins să identific în acest capitol nu doar analiza istoriografiei problemei abordate, dar și o revizuire a propriilor păreri publicate anterior de autor însuși.

Capitolul doi („Fenomenul reutilizării fostelor castre în contextul larg al reutilizării postromane a elementelor de cultură romană”) se adresează definirii termenului conceptului de reutilizare folosit. Autorul menționează faptul că termenul este întrebuințat în lucrare „cu sens general”, amintind în același context și de semantica termenilor limbii germane (*Wiederverwendung* – „refolosire” și „*Weiterverwendung*” – „folosire în continuare”). Designul aprobat al cercetării se bazează pe o abordare cronologică a fenomenului reutilizării castrelor romane: în perioada de existență a provinciei Dacia, în epoca imediat următoare retragerii aureliene, și nu în ultimul rând - în evul mediu.

Capitolul trei („Castre abandonate și reutilizarea lor civilă în epoca romană”) începe cu o serie de explicații cu privire la stadiul și istoricul cercetărilor problemei reutilizării castrelor. De asemenea, autorul aduce o serie de „antecedente” de reutilizare a castrelor din epoca republicană și din cea a principatului. Printre exemplele prezentate îl întâlnim și pe cel al sitului de la *Lahnau-Waldgimres*, care este apreciat de către Dan Matei drept castru (p.68 nota 386), deși marea majoritate a publicațiilor autorilor cercetărilor din acel sit vorbește insistent de un „centru civil de putere” sau de o așezare civilă fortificată după modelul arhitecturii militare romane. Motivul acestor aprecieri pornesc de la organizarea internă a spațiului cuprins în interiorul fortifi-

cației. Capitolul continuă cu o prezentare a evidenței cazurilor de reutilizare a castrelor din Dacia în perioada de după părăsirea lor de către armată. Deși modeste la număr, acestea reprezintă totuși un fenomen interesant din istoria și arheologia provinciei romane de la nord de Dunăre.

Al patrulea capitol („Viața în fostele castre ale Daciei după retragerea aureliană”) a fost dedicat evidenței cazurilor de reutilizare a castrelor romane din Dacia în perioada de după retragerea romanilor la sud de Dunăre. Acesta începe cu o prezentare a istoricului cercetărilor și evoluției cunoștințelor despre subiect, în special din perioada de după Primul Război Mondial. Remarcăm atenția specială (și binemeritată) acordată de autor analizei lucrărilor lui Kurt Horedt, pornind de la subiecte asemeni localizării bătăliei de la Galtis sau interpretarea rolului și rostului fortificației de la Comolău-Reci și până la definiția conceptului culturii (arheologice) denumită după primul sit mai mare descoperit – cultura Sfântu Gheorghe. De remarcat este și un subcapitol separat, dedicat stadiului cercetărilor asemănătoare din mediul academic internațional, în special cel german, în care vom găsi enumerate numeroase publicații de profil care s-au ocupat de analiza și interpretarea istorică a cazurilor de reutilizare a castrelor romane în perioadele istorice ulterioare. Punctul forte al capitolului al patrulea îl reprezintă catalogul descoperirilor postromane din castrele fostei provincii Dacia. Catalogul amintit este însoțit în același capitol de un subcapitol dedicat sistematizării, analizei și interpretării istorice a descoperirilor postromane din Dacia. Întitulat „Viața în fostele castre ale Daciei după retragerea aureliană – un bilanț”, acesta aduce în discuție întreaga serie de probleme ale cercetării subiectului. Prima dintre ele, și anume imposibilitatea defalcării cronologice ale descoperirilor databile atât în perioada postromană, cât și în fazele finale ale perioadei de existență a

Provinciei Dacia – se referă nu doar la piese arheologice dar și la complexe întregi. Autorul subliniază pe bună dreptate că a face deosebire între „construcțiile și modificările modeste din timpul anarhiei militare ... și încropirile de habitat postromane... nu se prezintă ca o întreprindere ușoară astăzi” (p. 170-171). Cu toate acestea, autorul a emis o ipoteză foarte îndrăznească de identificare a fortificației de la Comolău drept „o lucrare romană din epoca constantiniană pentru foederati goți (după încheierea *foedus*-ului cu aceștia în anul 332).” (p. 173). De amintit aici ar fi și calitatea pe care autorul și-o atribuie de „slujitor al disciplinei arheologice interesat în mod special de etnic” (p. 177), dar care privește „*ca populație romanică pe acei locuitori permanenți ai spațiului provincial de odinioară, respectiv pe urmașii acestora*” (p. 177).

Capitolul al cincilea („Fostele castre romane din Dacia în evul mediu <<plin>> și <<tardiv>>”) începe și el cu o evaluare a stadiului și istoricului cercetării și se bazează pe descoperirile enumerate în subcapitolul următor „Cazurile” (p.188-192). Dat fiind numărul mic de descoperiri databile în Evul Mediu, capitolul respectiv nu a beneficiat de o analiză și interpretare istorică în extenso ca și pentru epocile anterioare.

Așa cum reiese din titlul capitolului al șaselea „Premise arheologice – concluzii istorice”, acesta conține concluziile întregii lucrări. Chiar dacă acestea sunt relativ succinte, ele vin să reflecte situația reală din cercetarea subiectului, privit din perspectivă cronologică. Astfel, reutilizarea fortificațiilor militare de către civili încă din perioada existenței provinciei Dacia, este un subiect aflat doar la începuturi pentru că „nu sunt încă documentate limpede reutilizări pentru locuirea civilă a unor structuri ale castrelor abandonate”. Aprecieri asupra acestui subiect pot fi doar „proiectate” din alte provincii ale Imperiului Roman, unde cercetările moderne sunt mai avansate.

Alta este situația în cazul epocii post-romane, unde numărul de descoperiri este mai mare. Dar și în acest caz, concluziile ce se desprind sunt relativ unilaterale: „Romanicii... erau conștienți că <<siguranță>> [dată de cortinele fostelor castre] era una nerealistă, barbarii din jurul fostei provincii nu erau sau nu mai erau familiarizați cu o astfel de siguranță, iar grupurile migratoare nu aveau nevoie de o astfel de <<siguranță>>” (p. 193). Este de reținut enunțul autorului cărții precum că „înseși castrele cu funcția lor originală reprezentau cazarme întărite, fără a fi fortărețe, căci nu consistența elementelor de fortificare era primordială în defensivă acestor obiective militare, ci tăria factorului uman” (p. 193). Este o concluzie foarte importantă pentru înțelegerea funcțiilor Limesului Roman din Provinciile de graniță!

Lista bibliografică, prezentată în capitolul al șaptelea, este împărțită în două subcapitole: surse antice folosite și lucrări de autor și culegeri mesclane. Aici ne-a atras atenția principiul (doar) cronologic

la gruparea alfabetică a numelui autorilor, fără ca prenumele acestora să fi reprezentat un criteriu de grupare a publicațiilor înaintea celui cronologic; exemplu elocvent este lista publicațiilor autorilor cu numele Popa (p. 243-244). Dintre micile erori ce s-au strecurat la redactarea lucrării, mai menționăm numerotarea cu „VII” al capitolului „Abrevieri bibliografice” (p. 195-258) și al capitolului „Planșe” (p. 275-297).

Făcând bilanțul celor scrise până acum, ajungem la concluzia precum că lucrarea de față prezintă interes, în primul rând pentru colegii de breaslă preocupați de epoca romană. Sunt convins de faptul că monografia elaborată de Dan Matei va deschide calea unor explicații mai clare a fenomenelor și proceselor cultural-istorice care s-au derulat în spațiul provinciei Dacia atât în epoca romană cât și în perioadele istorice de după părăsirea Daciei de către armata și administrația romană. Nu ne rămâne decât să-l felicităm pe colegul nostru pentru acest studiu interesant.

**Sergiu Matveev, Vlad Vornic, Andrei Corobcean,
cu contribuții de Andrei Asăndulesei, Felix-Adrian Tencariu,
Vitalie Sochircă, Tatiana Nagacevschi, Roman Croitor,
Meandrele istoriei. Patrimoniul arheologic din epoca fieru-
lui și perioada romană în bazinul râului Cogâlnic (Republica
Moldova), Periegesis Archaeologica 2. Chișinău, Editura
Bons Offices, 2023, 201 p. ISBN 978-5-36241-130-5.**

Alexandru POPA

Volumul apărut recent, realizat de colegii noștri de la Chișinău, reprezintă nr. 2 din colecția *Periegesis Archaeologica*, editată de Centrul de Arheologie „Ion Niculiță” din cadrul Universității de Stat din Moldova. Volumul reprezintă unul din rezultatele livrate la finele proiectului de cercetare „Patrimoniul arheologic din epoca fierului în regiunea Nistrului Mijlociu și bazinul râului Cogâlnic. Cercetare interdisciplinară și valorificare științifică”, finanțat de autoritățile competente din Republica Moldova. Lucrarea este structurată în patru capitole de bază, însoțite de prefața lui Denis Topal (p.9), de un capitol introductiv, concluzii, lista literaturii și un Summary în limba engleză.

Introducerea (p. 11-12), asumată de toți autorii volumului, reprezintă o trecere în revistă a principalelor etape de cercetare a zonei aflate în atenția proiectului. Autorii nominalizează 5 etape principale ale acestor cercetări, oferind și câte o trecere în revistă a principalilor actori ai investigațiilor. Cu toate că cercetările arheologice din bazinul râului Cogâlnic au o retrospectivă de circa 100 de ani, autorii concluzionează totuși că rezultatele acestora „sunt relativ modeste” (p.12).

„Cadrul geografic” (p.13-26) începe cu o enumerare a surselor medievale în care ar

fi amintit sub diferite forme râul Cogâlnic, cea mai timpurie fiind datată cu anul 1502. Urmează „Aspecte hidrologice” (p. 14-17), „Clima” (p. 17-18), „Vegetația și lumea animală” (p.18-19), precum și „Aspecte geologice, relieful și solurile” (p. 20-25). Acest capitol se încheie cu un set de concluzii cu privire la principalele particularități ale cadrului geografic specific zonei cercetate la ora actuală. Chiar dacă cititorul și-ar fi dorit să cunoască în ce măsură cadrul geografic descris este asemănător sau apropiat celui din perioada căreia se adresează volumul, remarcăm totuși salutul demers al autorului acestui capitol (Vitalie Sochircă) de a folosi nu doar date din cercetări contemporane, ci și surse scrise mai vechi, în cazul dat din lucrarea lui J.-E. Thunmann din secolul al XVIII-lea. De menționat este lipsa unei critici adecvate a acestei surse sau a unei trimiteri bibliografice către o lucrare de analiză și valorificare de specialitate a acestei surse (vezi de exemplu IOSIPESCU 2015).

„Patrimoniul arheologic din mileniul I a. Chr. în bazinul râului Cogâlnic” (p. 27-55) este unul dintre capitolele de bază ale volumului. El începe cu un subcapitol despre „Realitățile etnoculturale” din spațiul dintre Prut și Nistru în mileniul I-lea a.Chr., reieșind din izvoarele scrise. Aici sunt

enumerate și prezentate pe scurt o serie de mărturii scrise care amintesc grupuri cu nume percepute de cercetarea modernă drept etnonime. Înșiruirea începe cu Hecateu și se încheie cu Strabo, un spațiu extins de analiză fiind oferit interpretărilor operei lui Herodot.

Prezentarea surselor scrise despre posibilele grupuri de populații din zona de cercetare în perioada primului mileniu precristian, nu se deosebește semnificativ de stadiul actual al cunoștințelor pe acest subiect, dar este interesantă concluzia subcapitolului conform căreia *„Corelarea informațiilor istorice cu materialele arheologice din spațiul pruto-nistean ne permite să discutăm despre predominarea unor comunități tracice, care alături de cele din spațiul est-carpatic, au participat la un proces de uniformizare culturală și consolidare sau consolidări politice, puse pe seama geților în secolele IV-III a.Chr.”* (p.29). Chiar dacă enunțul este prezentat drept un citat din lucrarea lui Ion Niculiță din anul 1987 fără a se specifica pagina, nu suntem convinși dacă pe baza trecerii în revistă a puținelor surse scrise de la paginile 27-29 se va întrevadea corelația cu materialele arheologice, ce vor fi prezentate abia în subcapitolul următor „3.2. Repertoriul siturilor din mileniul I a.Chr. din bazinul Cogâlnicului”. Acesta reprezintă o trecere în revistă (în ordine alfabetică) a siturilor arheologice cunoscute în zona cercetată (p.29-30). Remarcăm faptul că siturile arheologice nu sunt numerotate nici în text și nici pe harta complementară (fig. 10, p. 31), ceea ce creează anumite dificultăți pentru cititorul neavizat în geografia microzonei și după cum vom descoperi pe parcurs – această modalitate de organizare a volumului se va perpetua pentru toate celelalte capitole. Urmează două subcapitole, ce au fost concepute drept sinteze, câte una pentru prima și pentru a doua epocă a fierului. Cele două compilează principalele cunoștințe despre

siturile reprezentative, ca de exemplu Lipoveni La Nisipărie, Logănești I, pentru prima epocă a fierului, sau Stolniceni - Cetate, Buțeni, Ciuculeni și Drăgușenii Noi – pentru a doua epocă a fierului. Un rezumat sintetic al cunoștințelor actuale despre aceste epoci nu a făcut parte din capitolul 3.

Epoca romană în bazinul râului Cogâlnic este prezentată în capitolul 4. „Peisajul arheologic din bazinul râului Cogâlnic în epoca romană”. Acesta începe cu o binevenită trecere în revistă a surselor antice despre regiune în epoca romană. Deși, probabil, ar fi fost suficientă o notă de subsol, capitolul începe cu o explicație a compendiilor de surse antice folosite – FHDR și colecția de surse antice editată în limba rusă de Latyshev/Latyșev. Remarcăm și în acest caz lipsa unei critici asupra izvoarelor folosite, care ar permite cititorului să integreze mai bine informațiile autorilor antici în contextul istoric al epocii. Recomandăm drept completare la acest subiect de exemplu lucrarea COJO-CARU 2022.

Subcapitolul 4.2 „Comunitățile sarmaților în bazinul Cogâlnicului” începe cu o sinteză asupra surselor scrise despre sarmați, urmată de o prezentare a culturii sarmatice din spațiul dintre Prut și Nistru în general, apoi de repertorierea descoperirilor tumulare, atribuite culturii sarmatice. Remarcăm și în acest caz lipsa unei numerotări pe hartă și în lista de descoperiri (p. 67 tab.1 și p. 68, fig. 41). În contrast cu sarmații nomazi sunt prezentate în cap. 4.3 „Vestigii ale unor comunități sedentare din primele secole ale erei creștine la Lipoveni II - La Nisipărie”. Cronologic aceste „vestigii” ar putea fi paralelizate culturii sarmatice, dar pentru definiția culturală ale cărora încă mai lipsesc date arheologice. Interesant, dar total neașteptat pentru economia de până acum a lucrării, apare subcapitolul dedicat grupului cultural Etulia (4.4. „Grupul Etulia”, p. 83-99).

Autorii lucrării, deși remarcă faptul că în zona cercetată sunt cunoscute doar două situri de acest tip, oferă cititorului o sinteză foarte bine documentată a ceea ce se cunoaște sub numele cultura Etulia sau grupul cultural Etulia. Cu acces la literatura sovietică și post sovietică, subcapitolul analizează și interpretează numeroase aspecte ale culturii în cauză, care au fost definite de la primele descoperiri (1967) încoace. Din punctul meu de vedere este una dintre cele mai ample și documentate sinteze asupra descoperirilor de tip Etulia de la ora actuală.

Un loc deosebit în structura lucrării îl ocupă capitolul consacrat culturii Sântana de Mureș -Černjachov (CSMC), pentru care autorii folosesc transcrierea anglofonă din limba rusă – Chernyakhov. Subcapitolul începe cu o trecere în revistă a istoricului cercetărilor de pe teritoriul actual al Republicii Moldova, de la primele cercetări ale lui Smirnov din anii 1946-1947 și până la cele din ultimul deceniu, efectuate de Agenția Națională Arheologică în colaborare cu Universitatea de Stat din Moldova. Autorii menționează că zona bazinului râului Cogâlnic nu este cea mai bine cercetată nici ca număr de situri cunoscute și nici ca grad al lor de cercetare (p. 101). Cu toate acestea, descoperirile cunoscute, au permis autorilor concluzii cu privire la formele de relief preferate pentru întemeierea așezărilor, dimensiunile suprafețelor ocupate de acestea și a grosimii stratului cultural – acesta din urmă fiind un indiciu pentru „*characterul sedentar și statornic al comunităților umane respective*” (p. 103)! *Pe baza cercetărilor arheologice din zona cercetată, sunt cunoscute atât locuințe de suprafață cu pereții sprijiniți pe stâlpi masivi, cât și bordeie și semi-bordeie, adică locuințe cu podeaua aflată sub nivelul antic de călcare. Din săpăturile recente ale autorilor, sunt cunoscute în așezările zonei cercetate și mai multe cuptoare pentru care autorii folosesc termenul*

de „cuptoare menajere”, adică cuptoare folosite pentru nevoile casnice și nu pentru arderea ceramicii sau pentru alte îndeletniciri meșteșugărești. Ele reprezintă, în interpretarea autorilor volumului discutat, urme ale unor anexe gospodărești folosite la pregătirea hranei (Matveev, Vornic 2017, p. 206). În contrast cu acestea sunt prezentate și cele trei cuptoare de ars ceramică de la Sagaidacul Nou (p.110-112). De remarcat este faptul că autorii au documentat și existența altor anexe, identificate arheologic prin intermediul unor gropi adânci și interpretate drept pivnițe sau depozite de cereale.

Metodele actuale ale cercetărilor arheologice și mai ales limitele metodice ale acestor cercetări, ne pun în fața dilemei (generalizate pentru arheologia contemporană) cum interpretăm numeroasele descoperiri de gropi din cuprinsul săpăturilor arheologice. Autorii menționează că „complexele cele mai răspândite în așezările CSMC sunt gropile” (p. 109).

Dintre siturile funerare, CSMC este reprezentată prin necropola de la Lipoveni, care însă a fost distrusă pe parcursul anilor de după descoperire (1956) de o carieră ilegală de extragere a agregatelor minerale (nisip).

Un spațiu generos în economia lucrării (p.113-122) a fost dedicat prezentării inventarului arheologic, provenind din siturile CSMC. Aici cititorul poate găsi informații despre spectrul destul de variat al descoperirilor – unelte și ustensile de uz casnic și meșteșugăresc, echipament militar, accesorii vestimentare și piese de port, precum și recipiente de lut și de sticlă.

Un subcapitol separat (4.6., p. 123-138) i-a fost dedicat fortificației lineare de pământ, cunoscută sub termenul de „Valul lui Traian de Sus”. Aici cititorul interesat poate găsi informații utile despre istoricul documentărilor cartografice, despre istoricul cercetărilor arheologice, precum și rezultatele săpăturilor recente, efectuate

asupra acestei fortificații lineare. Subcapitolul se încheie cu o trecere în revistă a principalelor ipoteze cu privire la problema principală a cercetării „Valul lui Traian de Sus” și anume cea a perioadei când a fost construită.

Capitolul 5, dedicat „Cercetărilor interdisciplinare” (p. 139-169) prezintă rezultate ale investigațiilor geofizice și geochimice efectuate în zona „Valul lui Traian de Sus”. „Studii arheozoologice (p. 155-163) s-au efectuat asupra descoperirilor din situri arheologice din care s-au recuperat resturi faunistice. Un subcapitol separat, adăpostit la „Cercetări interdisciplinare”, este cel destinat descoperirilor monetare din zonă. Aici cititorul va găsi adunate împreună descrierile a două tezaure monetare cu piese greco-macedonien și imitații ale acestora (Stolniceni, Gura Galbenă), precum și numeroase piese bătute în monedă Imperiului Roman. Pentru epoca romană autorii volumului au propus și o scurtă analiză generalizatoare a cronologiei monedelor romane, valabile pentru întreg teritoriul dintre Prut și Nistru.

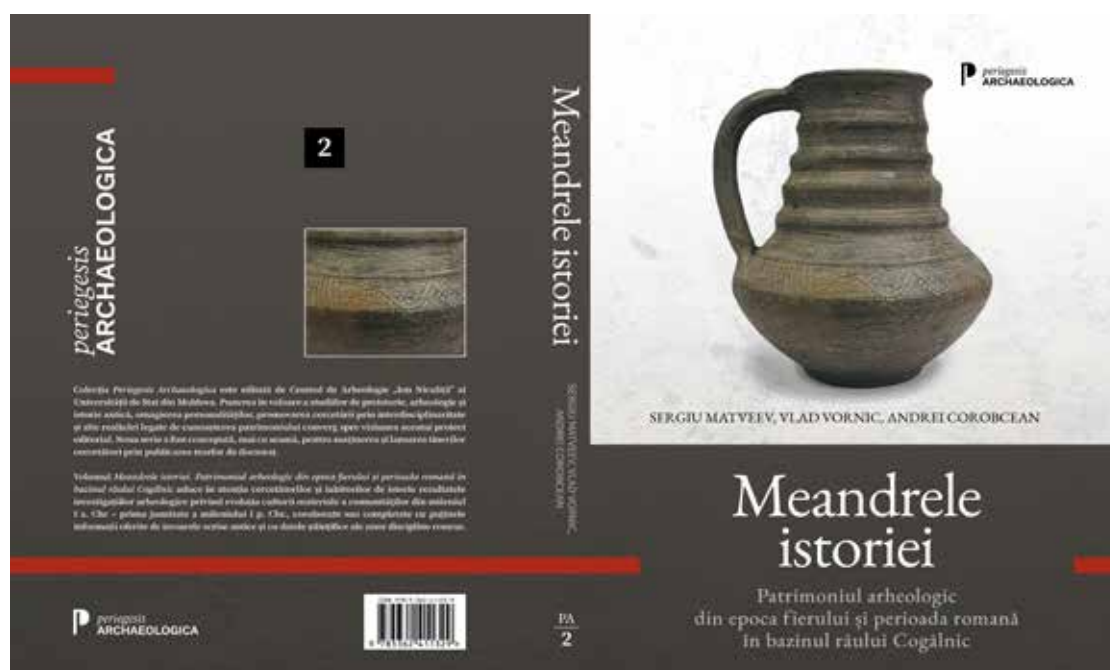
În cap. 6 „Încheiere” se propune o sinteză a informațiilor prezentate în volum, fiind reluate pas cu pas principalele date și concluzii ale studiilor.

La o analiză mai specială a lucrării am putut constata o serie de elemente, pe care noi le-am fi abordat altfel. Menționăm aici, în primul rând, faptul că deși „Bazinul râului Cogâlnic” a fost studiat ca un întreg din punct de vedere geografic, spațiul înglobează părți din două zone naturale diferite – de silvostepă și de stepă, ceea ce implică, din punctul meu de vedere, diferențe majore ale condițiilor de viață pentru comunitățile umane. De remarcat este și faptul că nu găsim nici în textul de bază și nici în Încheiere, vreo considerație despre măsura în care condițiile naturale descrise ar putea să fie proiectate retrospectiv și asupra epocii fierului sau a epocii romane.

Analizând structura și designul cercetărilor prezentate în volum, nu putem să nu remarcăm lipsa unui capitol introductiv, care să descrie mai amplu atât obiectivele generale ale studiului, cât și metodologia de relaționare între studiile istorico-arheologice (din cap. 4) și diferitele studii ale altor discipline (non-arheologice) prezentate în cap. 5. Asta pentru că acea relaționare, adică coroborarea interpretărilor arheologice cu rezultatele „cercetărilor interdisciplinare” ar fi trebuit să asigure cu adevărat interdisciplinaritatea demersului științific. Altfel, acestea rămân demersuri științifice de înaltă calitate, dar care, analizate și interpretate împreună, nu generează cunoștințe sau interpretări noi.

Printre particularitățile specifice ale acestui volum se numără din punctul meu de vedere și orientarea primordială spre problemele originii etnice ale realităților arheologice studiate. Privind retrospectiv în istoria arheologiei moderne, constatăm că pentru o lungă perioadă de timp „interpretarea etnică” a fost obiectivul principal al cercetării arheologice în majoritatea țărilor europene. Se estima că fără a pune întrebarea despre originea etnică a unei culturi arheologice sau a unei așezări umane – arheologia va înceta să mai fie o știință istorică. Cu toate acestea, pe parcurs au apărut numeroase studii monografice și volume colective consacrate acestei probleme, care au condus la constituirea unei baze metodice și teoretice consistente ale acestui fenomen. Astfel, interpretarea etnică a materialelor arheologice este privită drept puntea de legătură între identitățile colective (bănuite a fi) de natură etnică, cunoscute din sursele scrise, și elementele culturii materiale, adică culturile arheologice – drept una din convențiile de bază ale arheologiei de la Montelius încoace. Suprapunerea unor identități istorice atât de volatile din punctul de vedere al surselor scrise, precum cele analizate în acest volum, cu un

sistem de artefacte arheologice greu de datat cu o precizie mai mare decât în termeni asemeni secolele „IV-III a.Chr.”, „I-III p. Chr.” sau „II-IV p.Chr.” este după părerea mea una greu de argumentat.

Un alt moment de remarcat, specific mai ales pentru capitolul vizând epoca fierului din acest volum, este modalitatea de a face cercetare istorico-arheologică, pe care literatura de specialitate o apostrofază drept „Hegemonia Datelor și Informațiilor din Săpături, drept niște blocuri informative independente și supra-obiective. Acestea au fost alcătuite ca fiind de la sine înțelese, astfel încât să nu mai fie necesară o ordonare, o discuție și analiză, sau o interpretare istorică separată a acestora. În acest fel, metodele de cercetare arheologică și de interpretare a culturii materiale nu mai ajung să fie aplicate în acest cadru „pseudo-pozitivist” de cercetare științifică. Înșiruirea de evenimente istorice cunoscute din sursele scrise sau a unor descrieri de complexe și descoperiri arheologice din săpături - în locul unei discuții și interpretări istorice a acestora a însemnat în perioada dictaturilor comuniste o modalitate

de a ocoli cenzura. Cu regret, și la aproape 35 de ani de la căderea regimurilor comuniste din Europa și a cenzurilor de partid, în multe cazuri mai întâlnim acest stil „de a face istorie”.

Cu toate acestea, făcând bilanțul volumului prezentat ajungem la concluzia că lucrarea de față prezintă un interes deosebit, în primul rând pentru colegii preocupați de epoca fierului și de epoca romană din sud-estul Europei. Sunt convins că monografia elaborată de colectivul de cercetare de la Chișinău va deschide drumuri noi către interdisciplinaritatea cercetărilor istorico-arheologice din Republica Moldova, către studiile multidisciplinare ale anumitor peisaje istorico-arheologice, la fel și către unele explicații mai argumentate pentru fenomenele și procesele cultural-istorice ce s-au derulat în spațiul de la nord și nord-vest de Marea Neagră pe parcursul mileniilor. Felicităm colectivul de autori pentru publicația reușită și îi îndemnăm în a pregăti o a doua ediție a volumului, în limba engleză, cu care să contribuie la o mai bună diseminare a cunoștințelor generate cu ocazia acestui proiect de cercetare!

Literatura citată în text:

Cojocaru, Victor (2022), „Spațiul est-carpatic în secolele III/II a.Chr. - III/IV p.Chr.: între tradiție antică și interpretările moderne. II. Tradiția antică (sursele epigrafice)”, *Arheologia Moldovei*, XLV (2022), 59-94.

Iosipescu, Sergiu (2015), „Johann Erich Thunmann et la Mythique Origine «Coumane» des Roumains”, *Revue des Études sud-est Européennes*, LIII (1-4), 373-403.

**V. Szabó Gábor, Bronzkori kincsek Magyarországon.
Földbe rejtett fegyverek, eszközök, ékszerek nyomában,
Archaeolingua Alapítvány / MTA BTK Régészeti Intézet,
Budapest, 2019, 281 p.**

**Gábor V. Szabó, Bronze Age Treasures in Hungary. The Quest
for Buried Weapons, Tools and Jewellery, Archaeolingua
Foundation / Institute of Archaeology, Research Centre for the
Humanities, Budapest, 2019, 244 p.**

PUSKÁS József¹

Volumul recenzat în continuare a apărut în seria *Hereditas Archaeologica Hungariae*, o serie editată în comun de Fundația *Archaeolingua* și Institutul de Arheologie al Centrului de Cercetare pentru Științele Umaniste din cadrul Academiei Maghiare de Științe. Autorul V. Szabó Gábor este conferențiar universitar la Institutul de Științe din Domeniul Arheologiei din cadrul Facultății de Științe Umaniste a Universității Eötvös Lóránd din Budapesta. Cartea a apărut prima dată în limba maghiară, după care a fost tradusă și în limba engleză.

Trebuie menționat faptul că varianta în limba engleză este una mai scurtă (37 p.), mai compactă, cu unele detalii omise. Numărul figurilor este redus cu zece și nu se urmărește ordinea din varianta în limba maghiară. Am ales să fac prezentarea de carte având la bază volumul în limba maghiară, acesta fiindu-mi mai apropiat din punct de vedere lingvistic, dar totodată fiind și mai detaliat decât varianta în limba engleză. Volumul în limba maghiară este

structurat în șase capitole principale și 22 de subcapitole, iar cel în engleză cuprinde șapte capitole și 24 de subcapitole. Această diferență se datorează faptului că primul capitol din varianta în limba maghiară este împărțit în două în varianta engleză, și anume: *1 Treasure Hunters* și *7 A Hungarian perspective on a European archaeological phenomenon*.

Cartea începe cu un cuprins (*Tartalomjegyzék / Contents*, p. 5-6), urmat de o introducere (*Bevezetés* p. 7-10 / *Introduction* p. 7-9), în care autorul discută despre braconajului arheologic din Ungaria, principalul motiv pentru care s-a făcut un program național pentru descoperirea, salvarea, documentarea și punerea în valoare a depozitelor de obiecte de metal descoperite în diferite situri, aparținând mai ales epocii bronzului târziu. Volumul prezintă 18 depozite descoperite în cadrul programului, în jurul cărora autorul a construit și diferite interpretări, narațiuni care, după cum menționează, nu sunt definitive, au caracter subiectiv și pot fi schimbate, nuanțate în lumina unor cercetări sau descoperiri noi.

¹ Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, joska1987@yahoo.com

În prima parte a capitolului întâi (*I. Kincskeresők* p. 11-50 / *1 Treasure Hunters* p. 11-24/7 *A Hungarian perspective on a European archaeological phenomenon* p. 191-196) avem o prezentare generală a epocii bronzului european, cu cele mai importante descoperiri făcute în timp, care (re) formau societatea respectivă, mai ales elita. Pe când în această perioadă în Valea Nilului, Mesopotamia și în zona Mării Egee existau deja state bine structurate, în restul Europei nu regăsim statalitatea în această formă. Societatea se structura pe căpetenii (*chiefdoms*), în jurul unui lider și a familiei acestuia, iar ierarhia nu era atât de evidentă cum era în statele contemporane. Liderii unor comunități încercau să-și mențină poziția dominantă în societate, urmând să se exprime prin reprezentări fabuloase (tumuli de dimensiuni mari, depuneri votive extraordinare etc.). O altă caracteristică pentru elita epocii bronzului din zona menționată era rivalitatea în relațiile cu alți șefi, exprimată de multe ori prin conflicte militare, mai ales locale. Împotriva acestor atacuri puteau fi construite fortificațiile de mari dimensiuni, în care nu numai oamenii puteau să se refugieze, ci și turmele lor de animale. O altă problemă discutată în acest capitol este cea a depunerilor de bronzuri. Alegerea selectivă și depunerea anumitor piese este deja documentată din neolitic, dar în epoca bronzului această activitate devine mult mai intensă. Creșterea numărului depozitelor poate fi urmărită din perioada timpurie a epocii bronzului, apogeul fiind atins în perioada târzie a aceleiași epoci. Concentrația și compoziția acestor depuneri, în unele cazuri, arată un trend pan-european, dar pot fi schițate și unele particularități regionale bine definite. Pentru înțelegerea fenomenului depozitării au fost avansate două idei principale: depozitele erau rezultatul unor activități profane sau rituale. Explicațiile profane tind să prezinte depozitele ca rezultat al

unor războaie sau conflicte, în urma cărora s-au ascuns obiectele de valoare; piese rebutate ale unor meșteri, care urmau să fie retopite etc. Depunerile de bronzuri, ca rezultat al activităților rituale au ca argument de bază selectivitatea: numai anumite obiecte ajung în pământ ca ofrandă, probabil pentru o zeitate.

Într-un alt subcapitol regăsim și un scurt istoric al cercetărilor asupra depozitelor de bronzuri de pe teritoriul Ungariei, unde se schițează și evoluția cercetărilor, a fenomenelor în urma cărora în anumite perioade descoperirile de artefacte de metal au crescut semnificativ. În următorul subcapitol sunt dezbătute pericolele la care sunt expuse piesele de bronz: factorii „naturali” (corodarea pieselor în urma ploilor acide și folosirii îngrășămintelor cu clor), respectiv cei antropici, cu acțiune intenționată, reprezentați de detectoriști. În ultimii ani s-a format un grup al detectoriștilor care colaborează cu instituțiile muzeale, acest fapt aducând un plus de beneficiu atât științific, cât și cultural.² Însă la polul opus apar detectoriștii, care practică această activitate ca o sursă primară sau secundară de venit, în urma căreia descoperiri senzaționale ajung în colecții particulare din țară sau străinătate, eventual în case de licitații.

Pentru combaterea, salvarea și documentarea contextului inițial al depozitelor de bronzuri, în 2006 a fost inițiat un program de cercetare, care se derulează cu implicarea unor studenți de la Universitatea Eötvös Lóránd, dar și a muzeelor locale și a unor voluntari. Până în 2018 au fost descoperite și documentate 39 de depozite, cuprinzând mii de piese de bronz, alături de piese izolate și o situla de

² Pentru o astfel de colaborare vezi, de exemplu, expoziția temporară a Muzeului Național Maghiar *Kincset érő közösség („O comunitate care merită o comoară”)*, <https://mnmm.hu/hu/kiallitasok/idoszaki/kincset-ero-kozossege>, accesat la 25 octombrie 2022.

bronz. În cadrul programului s-a constituit și o bază de date cu piesele și depozitele descoperite, semnalate pe diferite pagini de internet, prezentate mai ales pentru vânzare și care sunt/erau aproape imposibil de recuperat. În această bază de date sunt păstrate, cel puțin, datele referitoare la piesele respective, chiar dacă aceste date au, în absența artefactelor, valoare științifică redusă.

Capitolul al doilea (*II. Áldozatok és fe-lajánlások* p. 51-104 / *2 Sacrifices and votive deposits* p. 25-76) abordează problematica depozitelor votive și a ofrandelor din perspectiva a cinci depuneri. Prima depunere a fost descoperită în hotarul localității Ecseg. Au fost depuse 106 piese, unele întregi, altele fragmentare, datate în perioada târzie a epocii bronzului, orizontul Kurd (perioada Ha A1, orizontul Uriu-Ópályi/Cincu-Suseni din România). Majoritatea pieselor se aflau într-un cazan de bronz, dar unele și sub acesta. Un vârf de lance străpungea toată depunerea. Aceasta s-a făcut în cel puțin patru etape în cadrul aceluiași ritual, probabil executat de comunitatea unei așezări care se afla la circa 350 m de locul depunerii depozitului.

Alte trei depozite, care au fost considerate depuneri votive, au fost găsite la Pázmándfalu. Dintre acestea, două au fost depuse concomitent și sunt piese făcând parte din echipamentul unui războinic, depuse într-un loc aparte, care pare să fi fost o insulă în cursul epocii bronzului. Printre obiecte se regăsesc arme ofensive, fragmente de armură, piese de harnașament și probabil aplice de la un car, respectiv o ceașcă de bronz. Armura prezintă urme de ardere. Cele două depozite se încadrează într-o categorie de descoperiri care se pot pune în conexiune cu reprezentările unei elite războinice. Depozitul al treilea, cu piese mai puțin spectaculoase, a fost depus probabil într-o perioadă mai târzie a epocii bronzului. Este posibil să fi aparținut unui alt perso-

naj important al comunității locale, ale cărui piese de echipament și-au găsit locul alături de ale primului individ, acesta fiind deja un „erou mitizat”.

Subcapitolul al treilea discută funcționalitatea peșterilor în lumina obiectelor arheologice descoperite în peștera Baradla. Cu proveniență din această formațiune carstică sunt cunoscute mai multe obiecte de metal, depuneri de artefacte ceramice, dar și resturi osteologice umane, descoperite de-a lungul mai multor decenii. Pe parcursul cercetărilor întreprinse în cadrul programului au fost descoperite alte obiecte de bronz și de aur, de această dată în context bine documentat. Din informațiile și analogiile disponibile reiese că peșterile erau folosite pentru diferite activități rituale. Acestea puteau fi desfășurate în cadrul înmormântărilor, a ritualurilor de trecere și a altor activități în urma cărora se depuneau obiecte de metal în gropi sau nișe ale peșterii. Cantitatea mare de vase ceramice pentru băut este un alt argument în favoarea existenței banchetelor în peșteri.

Depuneri votive se regăsesc și în cadrul fortificațiilor de pământ. La Tállya-Várhegy a fost descoperit un depozit de bronzuri format din cinci tipuri de piese: brățări și ornamente pentru vestimentație, arme, seceri și fragmente de piese de bronz, adunate pentru a fi retopite, și un set de unelte de meșteșugar. O explicație posibilă poate fi aceea că piesele au aparținut unei persoane cu rol important în societatea războinică a vremii, aspect sugerat și de prezența armelor, dar puteau totodată să fie și proprietatea unui meșter care producea piese reprezentative de bronz și eventual de aur pentru elita locală. Secerile pot simboliza și relația persoanei respective cu pământul și agricultura. La finalul subcapitolului autorul nu exclude ca depozitul să conțină ofrandele aduse de mai multe persoane cu diferite ocupații, sau atributele unor zeități, puteri supranaturale etc.

Ultimul subcapitol discută depunerea votivă a unei cnemide și a cinci butoni confecționați din electron. Depunerea s-a făcut într-un loc care, până în epoca modernă era o insulă, înconjurată de mlaștini. Cnemida a fost decorată cu motive geometrice rectilinii și arcuite, iar butonii nu aveau ornament. Piese pot fi datate în perioada bronzului târziu (sec. 13-12 î.Chr.). Armurile, confecționate din metale prețioase, sunt descoperiri foarte rare, astfel că se presupune că aveau o semnificație specială. În afară de funcția lor militară, puteau să fie stindarde sau „proprietatea” unor zeități. Butonii descoperiți la Szeged–Gyálarét făceau probabil parte din inventarul unui echipament din care putea să facă parte și cnemida. Oricine ar fi fost proprietarul, specificul funcțional militar al piesei leagă depozitul de sfera identității războinice.

Capitolul al treilea (*III. A „fekűvő kincs”* p. 105-138 / 3 *‘Treasures lying heaped’* p. 77-108) discută depozitele care au fost acumulate într-o perioadă mai lungă de timp. Primul sit discutat în volumul respectiv este cel de la Baks–*Temetőpart*. Acesta are un caracter aparte în rândul siturilor clasice aparținând culturii Gáva. Din cercetările de până acum reiese că așezarea a fost distrusă de un incendiu, iar ca ipoteză se poate considera că localnicii nu au mai revenit ca să recupereze bunurile deteriorate de flăcări. Pe un platou ușor ridicat, cândva o insulă înconjurată de mlaștini, în cei 12 ani de cercetări au fost recuperate peste 2 500 de obiecte de bronz, majoritatea fiind descoperiri răzlețe. În afară de acestea, au fost găsite și trei depozite, două formate din obiecte de bronz, iar unul din verigi de aur. Majoritatea pieselor din cele trei depuneri se încadrează în sec. 11-10 î.Chr. În compoziția depozitului nr. 2 a fost depus un celt cu o decorație specifică sec. 10-9 î.Chr. Atât depozitele, cât și descoperirile izolate sunt considerate ca aparținând unei/unor familii înstări-

te care locuia/u pe insulă. Unele piese au fost selectate și depuse ca ofrande, daruri etc., astfel apărând acumulări de obiecte constituite într-o perioadă mai lungă de timp.

Al doilea sit cercetat se află la Zsáka–*Dávid tanya*. Pe baza cercetărilor efectuate, s-a ajuns la concluzia că în zona respectivă se afla un cătun amplasat pe o suprafață redusă, în cuprinsul căruia s-au descoperit două depozite de bronzuri. Chiar dacă obiectele au fost îngropate aproximativ în aceeași perioadă (sec. 12-11 î.Chr.), compoziția lor diferă semnificativ: primul depozit era format din obiecte de uz comun (unele întregi sau fragmentate intenționat, fragmente de arme și turte de bronz), iar celălalt conținea obiecte personale (brățări, unul-două topoare), unele prezentând urme de distrugere intenționată. Ambele depozite conțineau piese turnate aproximativ cu un secol mai devreme. Pentru relațiile comunității respective cu zone mai îndepărtate avem ca argument un topor cu aripioare din categoria celor răspândite mai ales în zona de est a Alpilor și a Bazinului Carpatic. În urma săpăturilor s-a putut constata că aceste două depozite erau depuse într-o clădire centrală, care se pare că a fost distrusă de un incendiu. Primul depozit putea să fie unul „deschis”, la care cu trecerea timpului se mai adăugau (sau din care se luau) obiecte. Depozitul al doilea, cu un caracter mai personal, poate să fie ofranda depusă de un membru al familiei care locuia în casa respectivă.

În ultimul subcapitol este prezentat un depozit descoperit într-o așezare fortificată, aceea de la Tállya–Óvár. Trebuie precizat că pe culmile munților învecinați pe care este situat punctul Óvár sunt mai multe așezări fortificate și nefortificate, dar cel mai semnificativ dintre toate este situl menționat. În incinta așezării a fost descoperit un depozit compus din 33 de piese, care sunt diferite

unelte, arme și podoabe. Pe baza tipurilor unor piese din depozit, depunerea s-a făcut cel mai probabil pe parcursul sec. 9 î.Chr. În imediata apropiere a depozitului s-au descoperit și urmele unei locuințe cu multe vase ceramice fine pentru băut. În structura politico-socială a epocii bronzului, dăruirea era un act deosebit, prin care se făceau alianțe și se recunoșteau meritele unor persoane. Depozitul a fost considerat ca fiind proprietatea unei căpetenii, care avea reședința în zonă (poate chiar în locuința dezvelită) și probabil urma să fie distribuit celor cu merite.³

Capitolul patru (IV. *Várak és kincsek* p. 139-176 / 4 *Forts and hoards* p. 109-146) ne poartă prin cinci cetăți din perioada târzie a epocii bronzului, în incintele cărora au fost descoperite mai multe depozite cu o compoziție variată și spectaculoasă. Primul sit prezentat este cel de la Martonyi-*Szúnyog-tető*. Acesta este o fortificație cu suprafața de 14 ha, înconjurată parțial de un val de pământ, în așa fel încât în interior a inclus un izvor și o zonă cu pantă lină, favorabilă pentru locuire. Pe toată suprafața incintei au fost descoperite fragmente de vase ceramice și lipitură de lut, care sugerează existența unei locuiri intense. În urma cercetărilor cu detectorul de metale au fost recuperate două depozite, unul format din piese de bronz, celălalt din două bucle de păr de aur și un buton de bronz. În preajma depozitelor s-au descoperit mai multe obiecte răzlețe de bronz, câteva fiind unelte de meșteșugar. Tot în acest areal s-au identificat și urmele unei posibile locuințe de suprafață. Pe baza descoperirilor, autorul încearcă o localizare a clădirii centrale (presupusă a șefului/liderului), marcată de primul depozit și unele descoperiri răzlețe din vecinătatea acestuia,

cum ar fi mânerul unei spade. Atelierul/locuința aurarului pare să fi fost în zona depozitului cu piese de aur, unde s-au descoperit și unelte pentru practicarea meșteșugului respectiv. Al doilea sit cercetat a fost fortificația de la Bükksérc-*Hódos-tető*. Pe lângă obiectele de metal apărute izolat s-au descoperit și patru depozite de bronzuri și de aur. Majoritatea pieselor se concentrează în zona vestică a sitului, sector unde foarte probabil trebuie căutate și locuințele unei/unor familii înstărite.

Așezarea fortificată de la Mátraszőlős-*Kerekbükk* are incintă de piatră care înconjoară parțial promontoriul având suprafața de circa 100 ha. Pe platou sunt atestate urme sporadice de locuire aparținând perioadei târzii a epocii bronzului. Tot aici există și un lac artificial, care foarte probabil a fost amenajat în perioada respectivă. Pe parcursul cercetărilor s-au identificat două concentrări de obiecte de bronz, formate mai ales din obiecte mici, fragmentare. A fost descoperit un singur depozit, format din unelte, arme, podoabe și fragmente de turte de bronz. Depozitul a fost îngropat cândva în sec. 11-10 î.Chr., probabil ca o depunere votivă, eventual ca un sacrificiu de fondare a unei locuințe, a unei construcții comunitare sau a așezării fortificate.

Subcapitolul al patrulea prezintă un alt tip de fortificație decât cele precedente. Este vorba de situl de la Parád-*Várhegy*, o așezare întărită cu un șanț și un val de dimensiuni modeste, cu o suprafață redusă (3 ha) comparativ cu cele discutate până acum. Descoperirile izolate de fragmente de vase ceramice sugerează o locuire sezonieră, de scurtă durată. Caracterul special al sitului este dat de un depozit format din celturi, seceri, vârfuri de lance, torques-uri, fibule și ace. Depunerea poate fi datată la sfârșitul perioadei târzii a epocii bronzului și începutul primei epoci a fierului (orizontul Bükkszentlászló

³ Pentru astfel de acte de donare, dăruire, avem multe referințe în *Iliada* și *Odissea* lui Homer, izvor, de altfel, frecvent citat de V. Szabó în cadrul acestui capitol.

– Ha B2-B3 în România). Descoperirea de la Parád–*Várhegy*, pe lângă acelea din alte situri similare, sugerează că în această perioadă, ca urmare a schimbărilor sociale și a structurilor politice ale vremii, în locul marilor centre de putere se ridică fortificații de mici dimensiuni, unele cu caracter sezonier. Depozitele din această perioadă diferă și ele prin compoziție de cele întâlnite în perioada anterioară.

Ultimul subcapitol prezintă situl de la Bükkszentlászló–*Nagysánc* în care au fost descoperite mai multe depozite, primele trei la începutul sec. al XX-lea, însă acestea nu au contexte arheologice bine definite. În cadrul programului de cercetare s-a mai descoperit un depozit format din patru celturi și o brățară. Depozitul poate fi datat la finalul perioadei târzii a epocii bronzului și la începutul primei epoci a fierului. Această descoperire se încadrează într-o serie de descoperiri cu caracter similar: se plasează într-o zonă bine delimitată a unui sit fortificat; are o compoziție foarte variată, formată din obiecte de bronz sau aur. Pentru astfel de situații, autorul aduce ca exemplu sanctuarele grecești, unde ofrandele nu erau depuse numai în clădiri, dar și în afara lor, în jurul acestora. Situl menționat putea să fie un loc special unde se practicau activități rituale, se aduceau ofrande, probabil nu numai de către comunitățile locale, dar și de cele din regiuni mai îndepărtate.

Capitolul al cincilea (*V. Territoriumok, határok* p. 177-202 / *5 Territories and boundaries* p. 147-169) abordează problematica teritorialității și a granițelor din perspectiva a trei descoperiri. Prima descoperire prezentată provine dintr-o așezare fortificată situată la Telkibánya–*Cser-hegy*, unde s-au descoperit cinci depozite formate din obiecte de bronz. Dintre acestea, primele două au în compoziție cârlige de pescuit de mari dimensiuni (cu lungimi cuprinse între 9,8-11,8 cm), folosite pentru prins pește

de talie mare, probabil somn. Interesant este faptul că cel mai apropiat râu în care putea să fie prinsă această specie este la 7-8 km (râul Hernád), dar pare mult mai probabil să fie vorba de un alt râu cu un debit mai mare, care este situat la 25-30 km (râul Bodrog). Apariția cârligelor de pescuit în așezarea fortificată pare să contureze zona de influență a comunității respective, situl putând fi un centrul politic, economic și ritual al unei zone care cuprindea un teritoriu întins până la văile râurilor menționate.

O descoperire interesantă s-a făcut în așezarea fortificată de la Abasár–*Hajnácskő*. Lângă zidul fortificației, la o adâncime de circa 20-25 cm au fost descoperite două tăblițe de aur, decorate cu motive geometrice. Datarea lor, ca și a fortificației este incertă, dar probabil ambele pot fi plasate la sfârșitul perioadei târzii a epocii bronzului și la începutul primei vârste a fierului. În vecinătatea sitului, despărțită de valea unui pârâu, se află o altă așezare fortificată din perioada târzie a epocii bronzului. Deocamdată este greu de explicat amplasarea atât de apropiată a celor două cetăți: una putea fi așezarea propriu-zisă, iar cealaltă (de la *Hajnácskő*) un sit pentru ritualuri. O altă posibilitate de explicare (de altfel atestată în surse medievale) poate să fie aceea după care cele două fortificații au fost construite la granița a două teritorii rivale, disputate, ele fiind menite să reprezinte puterea elitei locale.

Următorul subcapitol ne poartă pe Câmpia Maghiară, lângă orașelul Mezőberény. Pe un teren arabil au fost descoperite două spade cu cupă la mâner, ambele fragmentare. Pe baza unor analize s-a putut constata că piesele au fost îndoite înainte de depunere și că fragmentarea s-a făcut relativ recent, în urma lucrărilor agricole. Obiectele au fost depuse într-o zonă nelocuită, probabil folosită ca teren agricol în perioada târzie a epocii

bronzului. Depozitul de la Mezőberény, dar și alte depozite descoperite în afara așezărilor pot fi depuneri care au ca autori reprezentanții elitei locale ce au ocupat teritoriile respective, posibil nefolosite până la momentul respectiv. O alternativă la explicația legată de depozitul cu spade poate să fie și aceea în conexiune cu un act de război: proprietarii armelor au fost învinși, acest lucru fiind simbolizat și prin ascunderea armelor, eventual ca ofrandă a învingătorilor.

În ultimul capitol (VI. *A rituális táj* p. 203-224 / 6 *The ritual landscape* p. 170-190) autorul prezintă câteva depozite de bronzuri care pot fi legate de peisajul simbolic-religios, ritual al unor comunități dintr-o anumită zonă. Aici se face prezentarea generală a epocii bronzului european, cu cele mai importante inovații apărute. În două subcapitole, V. Szabó prezintă cinci depuneri. Primele trei au fost descoperite în situl de la Szilvásvár–*Alsó-Nagy-verő* și au fost datate la începutul primei epoci a fierului. Situl este o așezare de înălțime nefortificată. Depozitele unu și trei erau formate din falere de diferite tipuri, respectiv piese de harnașament. Falerele erau fixate pe un obiect de piele, care în timpul depunerii a fost îndoit de mai multe ori. Acesta putea să fie o pătură ornamentală pentru cal sau veșminte ceremoniale. În această perioadă depunerile cu piese de harnașament de tradiție stepică devin tot mai frecvente în Bazinul Carpatic, care sugerează prezența tot mai accentuată a unor comunități din estul Europei. Chiar dacă depozitul al doilea este format din câteva piese nesemnificative, locul și modul descoperirii îl fac interesant. Acesta a fost ascuns într-o crăpătură a unei stânci, într-un punct dominant al așezării. Scopul pentru care a fost ascuns este imposibil de descifrat, dar putea să fie o depunere votivă sau de mulțumire din partea unei persoane locuind în așezarea respectivă. Al doilea sit discutat în text

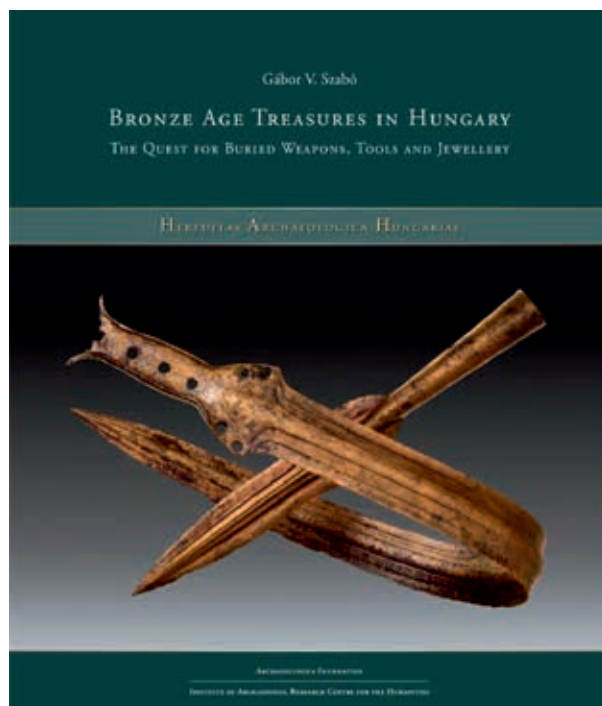
este cel de la Szilvásvár–*Kelemenszéke*, un sit fortificat de mari dimensiuni. Aici s-au descoperit două depozite databile în intervalul sec. 13-11 î.Chr. și multe alte piese izolate de bronz. Majoritatea obiectelor s-au concentrat în zona vestică a fortificației. Primul depozit era format din podoabe feminine și a fost îngropat într-o zonă frecventată. Fiind una dintre cele mai timpurii descoperiri din perioada târzie a epocii bronzului, acest depozit putea să fie legat de fondarea așezării respective. Al doilea depozit era format din podoabe, unelte cu urme intense de folosire, respectiv fragmente de unelte. Acesta a apărut într-o zonă locuită și pare mai probabil că ascunderea sa să nu fie una rituală, ci mai degrabă una cu caracter economic. În afara șanțurilor fortificației au fost identificați mai mulți tumuli, iar în zona nordică un geoglif, care înfățișează un cal sau un cerb. Autorul citează o singură analogie pentru această construcție, și anume aceea celebră a Calului Alb de la Uffington, Marea Britanie, care ar putea să fie contemporan cu cel de la Szilvásvár. Această construcție, împreună cu tumulii, aduce noi informații legate de percepția omului preistoric asupra lumii, eventual a unor evenimente, probabil decisive în viața acestor comunități, în urma cărora s-a realizat geogliful respectiv.

Cartea se termină cu un epilog (*Zárszó* p. 225-226 / *Afterword* p. 197), iar la finalul volumului este lista notelor (*Jegyzetek* p. 227-241 / *Endnotes* p. 198-208), lista bibliografiei folosite (*Irodalom* p. 242-265 / *References* p. 209-228) și un glosar (*Glosszárú* p. 266-268 / *Glossary* p. 229-230) în care sunt explicate expresiile de specialitate folosite în text. În lista ilustrațiilor (*Képjegyzék* p. 269-281 / *List of Figures* p. 231-244) regăsim atât descrierea figurilor, cât și sursa imaginilor folosite în cele șase (șapte) capitole. Cartea se încheie cu mulțumirile aduse pentru realizarea cercetărilor de

teren, respectiv pentru realizarea volumului (*Köszönetnyilvánítás* p. 283 / *Acknowledgements* p. 245).

La finalul acestei prezentări, în locul unor concluzii, se pot formula câteva observații, care au caracter subiectiv. În opinia mea, cartea lui V. Szabó Gábor este una ieșită din comun. Cu textul ușor „descifrabil”, volumul poate să prezintă interes și pentru cei ce nu sunt arheologi de profesie. Autorul trece peste prezentările și descrierile minuțioase ale pieselor și peste dezbaterele despre cronologie, acestea fiind menționate sumar, în câte

o propoziție, accentul căzând pe interpretări și posibile reconstituiri ale unor evenimente, chiar dacă și ele sunt, cum recunoaște și autorul, subiective. Reconstituirea evenimentelor consumate cu mii de ani în urmă este aproape imposibilă, totuși micile fărâme de informații recuperate fac posibile unele interpretări plauzibile. Cu ajutorul numărului mare de imagini, a descrierilor și analogiilor aduse, locurile, personajele participante și ritualurile prind viață, la fel ca și fortificațiile monumentale construite pe culmile munților, care erau vizibile la distanță.

Cronica activităților muzeului

Activity report of the museum

Cronica activității Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni pentru anul 2022

The National Museum of Eastern Carpathians – Activity Report on 2022

Cosmina-Marcela OLTEAN¹
Cristina-Ioana FELEA-BAUBEC²

Cuvinte-cheie: arheologie, conservare, clasare, cercetare, conferințe, etnografie, expoziții, educație muzeală, evidență, muzeu, patrimoniu, istorie, memorialistică, restaurare, muzeu virtual, public

Keywords: archaeology, conservation, classification, research, conferences, ethnography, exhibitions, museum education, record, museum, heritage, history, memoirs, restoration, virtual museum, public

ABSTRACT

Cele mai multe activități culturale ale Muzeului din anul 2022, au fost desfășurate în parteneriat cu diverse instituții culturale, de învățământ și diverse organizații. În cursul anului 2022, Muzeul a fost implicat în mod nemijlocit în elaborarea documentației științifice pentru dosarul Frontiera Imperiului Roman din Dacia, în vederea nominalizării acestuia în Lista Patrimoniului Mondial UNESCO.

Totodată, Muzeul a avut o activitate susținută și în ceea ce privește valorizarea patrimoniului cultural. În acest sens, au fost elaborate, organizate și itinerate expoziții tematice temporare, au fost realizate materiale de promovare a cetăților dacice din estul Transilvaniei, organizate manifestări culturale și științifice. Totodată, specialiștii muzeului au participat la numeroase manifestări cultural-științifice naționale și internaționale. Având în vedere restricțiile impuse de situația epidemiologică, Muzeul și-a intensificat și diversificat activitățile adresate utilizatorilor mediului online.

Publicul este ținta tuturor proiectelor muzeului, inclusiv a celor de cercetare. Conducerea instituției sprijină numai acele proiecte de cercetare care generează rezultate relevante pentru public. Proiectele de cercetare câștigate de angajații instituției sunt acceptate și sprijinite cu o condiție obligatorie: ele trebuie să fie asociate de proiecte de valorizare specific muzeală a cercetării și adresate publicului larg și, totodată, să faciliteze implicarea diverselor categorii de public în cercetare, prin tabere de creație, de arheologie experimentală etc.

Valorizarea patrimoniului cultural are loc prin integrarea acestuia în programe educaționale, expoziții și lecții publice adresate marelui public, precum și prin manifestări științifice adresate deopotrivă marelui

public și specialiștilor. Toate programele și proiectele realizate de instituție în perioada raportată, atât cele stipulate în planul minimal anual cât și cele realizate peste prevederile acestora, au fost subordonate în mod exclusiv îndeplinirii acestei misiuni. Astfel, cercetările de teren și cele efectuate asupra patrimoniului, aflat în administrarea instituției, au vizat patrimoniul preistoric

¹ Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, jud. Covasna; ocosmina57@gmail.com

² Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Sfântu Gheorghe, jud. Covasna; feleacristina@gmail.com

(paleolitic din carstul Vârghiș, neo-eneolitic din depresiunile Brașov și Ciuc, epoca bronzului și prima epocă a fierului din depresiunile Brașov și Ciuc, precum și din Subcarpații Transilvaniei și Bazinul Someșului Mare). Cercetările privind patrimoniul dacic au vizat în principal depresiunile Brașov și Ciuc, iar cele privind Dacia romană – cea mai mare parte a Transilvaniei de est, de la Depresiunea Brașov până la Bazinul Someșului Mare. Totodată, Muzeul a continuat cercetările privind patrimoniul cultural din epoca post-romană (sec. IV-VI) descoperit în Depresiunea Sfântu Gheorghe. Patrimoniul românesc, istorico-documentar, memorialistic și etnografic, care a făcut obiectul cercetărilor Muzeului provine în principal din depresiunile Brașov și Ciuc, precum și din zonele montane aferente. Muzeul a continuat, în perioada raportată, cercetările privind interferențele culturale dintre Transilvania, Moldova și Muntenia. Activitățile de preservare (conservare, evidența, restaurarea, clasarea) a patrimoniului au vizat în principal patrimoniul preistoric, dacic, roman, post-roman și românesc din arealul Carpaților Răsăriteni. Activitățile de promovare a patrimoniului (expoziții, publicații, conferințe, lecții deschise, interviuri în presă etc.) s-au concretizat în jurul patrimoniului preistoric, dacic, roman, post-roman și românesc din arealul Carpaților Răsăriteni, cu precădere pe latura transilvăneană a acestui areal.

PROIECTE ȘI PROGRAME DESFĂȘURATE ÎN ANUL 2022

Conservarea, restaurarea, clasarea și evaluarea patrimoniului muzeal

Conservarea preventivă a patrimoniului MNCR s-a concretizat prin 250 de piese etnografice desprăfuite (lemn, textile, ceramică și metal); 150 obiecte etnografice textile aerisite; 898 obiecte etnografice textile tratate cu naftalină; 77 obiecte etnografice

textile aflate în spațiile expoziționale tratate cu insecticid (K-OTHRINE).

A fost aplicat tratament curativ în două etape, astfel 952 de piese etnografice din lemn/metal au fost stabilizate pentru stoparea atacului masiv de carii, începuturile de mucegaiuri și atacuri ale altor biodăunători.

Desalinizarea și stabilizarea patrimoniului

Un număr de 101 bunuri culturale din lemn arheologic au fost desalinizate, provenind din siturile salifere de la Băile Figa, județul Bistrița Năsăud.

Activitatea a cuprins identificarea și propunerea pentru desalinizare a bunurilor de patrimoniu arheologic din lemn administrat de MNCR; spălarea cu apă dulce a pieselor din lemn, fotografierea, ambalarea și pregătirea lor pentru a fi trimise la expert, în vederea aplicării tratamentelor specifice de desalinizare; întocmirea proceselor verbale de predare-primire și ulterior, de recepție a lucrării.

Restaurarea artefactelor de lemn, ceramică și metal

Au fost restaurate 34 de bunuri culturale aflate în patrimoniul MNCR, după cum urmează: 5 piese din lemn etnografic; 9 vase ceramice provenite din săpăturile arheologice de la Arcuș, Olteni și Păuleni și 20 de piese de metal din domeniul arheologiei.

Proiectul a vizat restaurarea și stabilizarea a 34 de bunuri culturale (lemn/ceramică/metal), în vederea expunerii și propunerii spre clasare în categoriile Tezaur și Fond.

Expertizarea patrimoniului în vederea clasării categoriile Fond și Tezaur

S-au înregistrat 799 de dosare expertizate și trimise la clasare, din care 706 pentru FOND, iar 93 pentru TEZAU, astfel s-a depășit norma propusă cu un procent de 100,3%.

Din totalul bunurilor expertizate, 523 bunuri aparțin domeniului arheologie, 32 de etnografie, 214 de documente și 30 de istorie.

Evaluarea patrimoniului

Au fost evaluate/reevaluate și înregistrate în contabilitate 14024 de bunuri de patrimoniu acestea din domeniile arheologie, etnografie, artă decorativă, documente, istorie, carte veche și numismatică; astfel se înregistrează o depășire a realizărilor cu 101,5%. Au avut loc 25 de ședințe ale Comisiei de Evaluare, depășindu-se norma propusă inițial.

Digitizarea patrimoniului MNCR

Un număr de 10 bunuri au fost scanate 3D și 1751 de fișe analitice au fost introduse în programul DOCPAT.

Evidența patrimoniului muzeal

În anul 2022, totalul numerelor înregistrate în inventarul MNCR a ajuns la 27863. Numerele de inventar înregistrate pe parcursul anului 2022 au atins o cifră de 2070. Fișele analitice de evidență întocmite ating un număr de 2286, fișele de conservare au ajuns la 64, iar totalul celor introduse în DOCPAT este de 1751.

Expoziții

Itinerarea expoziției Dacii din estul Transilvaniei

Expoziția, compusă din 20 de planșe, a fost itinerată în Municipiul București, unde a fost receptată de 3000 de beneficiari direcți.

Itinerariul expoziției ar urma să cuprindă și județele Covasna, Harghita, Buzău și Brașov. S-a realizat transportul placatelor și montarea expoziției în spațiile expoziționale din Târgoviște și Covasna. S-au realizat pliante, afișe, prezentări și marketing în mediul online.

Itinerarea Expoziției foto-documentare României din fostele scaune secuiești și Marea Unire

Itinerarea expoziției formată din 17 placte A0 ce conțin 100 de documente scrise

și fotografii referitoare la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918, în 4 locații din țară.

A fost întocmit un raport de proiect. Expoziția a adunat 265 de vizitatori și participanți la eveniment. Perspectivile pentru acest proiect cuprind itinerarea în alte câteva județe din țară și elaborarea versiunii digitale a expoziției.

Dezvoltarea proiectului de organizare a Muzeului în aer liber de la Covasna

Pregătirea a presupus documentarea bibliografică privind păstoritul în zona Covasnei, cercetare de teren privind prelucrarea lânii, identificarea în teren de bunuri culturale, fotografierea bunurilor etnografice aflate în patrimoniul MNCR, selectarea de bunuri culturale etnografice pentru includerea lor în lista exponatelor posibile și selectarea din arhiva documentară a MNCR a surselor foto-video referitoare la tematica viitorului muzeu.

Rezultatele cuprind dezvoltarea conținutului grupelor tematice din componenta etnografică planului tematic, îmbogățirea patrimoniului etnografic cu 46 obiecte etnografice de la 15 donatori, documentare despre „Moara lui Victor Cojan” prin discuții cu Victor Cojan, și documentare despre obiecte din industria casnică textilă, prin discuții cu țesătoarea Viorica Porumboi din Covasna. Rezultatele vor fi valorizate în Proiectul expozițional Muzeul în aer liber de la Covasna.

Itinerarea expoziției Arheologia sării în Transilvania

Expoziția itinerantă a fost compusă din postere, panouri explicative și obiecte tridimensionale și însoțită de materiale de promovare.

Perspectivile de viitor cuprind realizarea versiunii virtuale și itinerarea la Muzeul Municipiului București în anul 2023.

Itinerarea expoziției foto-documentare Granița de est a Provinciei Dacia

Expoziția bilingvă, itinerată în 3 locații din țară, a cuprins 13 placate color și texte explicative. Evenimentul a beneficiat de promovare online pe site-ul mncr.ro și pe cele ale partenerilor. Itinerarea expoziției va avea loc și în instituții de învățământ și administrații locale din Covasna, Harghita și Brașov.

Digitizare produselor culturale și lansarea în online

Produsele culturale au înregistrat cca. 140.000 de beneficiari în mediul virtual, pe platformele de promovare ale MNCR (facebook, youtube, muzeul virtual, instagram, website).

Etapele de lucru au cuprins identificarea furnizorilor de servicii, selectarea obiectelor, scanarea, evaluarea proiectului, elaborarea raportului de evaluare al proiectului, realizarea filmelor documentare de scurt metraj, realizarea conceptului și scenariului, producție executivă filme, consultanță istorică și de specialitate, filmări cu specialiști ai MNCR (explicații, dialoguri, secvențe din timpul cercetărilor), editarea materialelor video și audio, scanare 3D, prelucrare seturi de date, realizare de modele digitale, publicarea modelelor digitale pe platforme online specializate pentru realitate virtuală, utilizarea modelelor digitale pentru realizarea produselor culturale destinate publicului în mediul online, programare aplicații web și baze de date pentru realizarea procesului de migrare, activități de întreținere săptămânale a platformei tehnice care găzduiește muzeul virtual al MNCR, dezvoltare de expoziții, secțiuni și teme noi în cadrul muzeului virtual al MNCR, realizarea de produse culturale noi care au fost incluse/difuzate în diverse module ale muzeului virtual al MNCR. Exemple de module și produse culturale realizate integral sau editate și pregătite pentru difuzare în cadrul muzeului virtual, programare aplicații web și

baze de date pentru realizarea procesului de migrare a site-ului web al revistei *Angustia*, activități săptămânale de întreținere a platformei tehnice care găzduiește siteului web al revistei *Angustia*.

A rezultat un set de 10 modele 3D pentru bunuri arheologice, etnografice și istorice din patrimoniul MNCR, o pagina Sketchfab, accesibilă la: www.sketchfab.com/mncr, 3 filme, muzeul virtual – versiunea a doua, un website pentru revista *Angustia*, versiunea a doua și produse culturale publicate online.

Lista filmelor realizate cuprinde:

- Filmul cu tema sacrificiilor în Epoca Bronzului – durata 6 minute.
- Filmul cu tema simbolisticii decorului pe vase ceramice din Epoca Bronzului – durata 5 minute.
- Filmul documentar referitor la exploatarea preindustrială a sării la Băile Figa, jud. Bistrița-Năsăud – durata 20 minute.
- Filmul de prezentare a Expoziției Muzeului Sării – acest film a fost realizat doar parțial în cursul anului 2021 (a fost realizat scenariul (Script) și au fost realizate o parte dintre filmări); producția acestui film va fi continuată și definitivată în cursul anului 2022 în cadrul Expoziției Arheologia sării din Transilvania.
- Produse digitale de realitate virtuală – au fost realizate scanări ale siturilor arheologice și ale monumentelor de patrimoniu etnografic cu tehnologia LiDAR portabilă, scanări 3D ale obiectelor din colecțiile MNCR.
- Platforma tehnică pentru muzeul virtual – a fost planificat și implementat procesul de migrare a muzeului virtual de pe platforma experimentală net4u.ro pe platforma oficială mncr.ro
- Muzeul Casa memorială "Romulus Cioflec" din Araci – scanare 3D cu ajutorul tehnologiei LiDAR, în interior și exterior; relevu de arhitectură.
- Casa țărănească din comuna Barcani – scanare 3D cu ajutorul tehnologiei

LiDAR, în interior și exterior; releveu de arhitectură.

- Scanare 3D a construcției care adăpostește ghețaria de la Castelul Miko din Olteni, comuna Bodoc – scanare 3D cu ajutorul tehnologiei LiDAR, în interior și exterior; releveu de arhitectură.
- Scanare 3D a 2 peșteri, com. Augustin "Tipia Ormenișului", cu urme ale prezenței umane și cu resturi ale faunei din trecut – scanare 3D cu ajutorul tehnologiei LiDAR, în interior și exterior; planuri și modele 3D.
- Expoziții online, așa cum sunt: "Necropola din a doua epocă a fierului de la Olteni" (mormintele 8, 9 și 10), "Dacii din Estul Transilvaniei", "Marile Bătălii ale Primului Război Mondial în trecătoarele Carpaților de Curbură".
- Platforma tehnică pentru prezentarea revistei *Angustia* în mediul online – platforma poate fi accesată din secțiunea "Biblioteca digitală" a Muzeului Virtual al Carpaților Răsăriteni.
- Dezvoltare de expoziții, secțiuni și teme noi în cadrul muzeului virtual al Muzeului cu următoarele secțiuni:
  - *Interviuri și documentări etnografice,*
  - *Expozițiile virtuale de artă ale MNCR,*
  - *Oina din bătrâni,*
  - *Colecția Artă (MNCR),*
  - *Itinerarii culturale.*

Studii de arheologie a peisajului în situri din epoca dacică și romană menționate în repertoriile arheologice din Estul Transilvaniei

Situl Catalina, jud. Covasna

Aici au avut loc cercetări de suprafață în vederea analizei morfologiei sistemului de terase și a sistemului de fortificare, cercetări de suprafață în vederea evaluării impactului asupra teraselor pe care a fost amenajat situl și cercetări de suprafață în vederea identificării de noi situri arheologice care să poată fi corelate cu această așezare sau ne-

cropolă. Au rezultat planuri de sit (planuri de încadrare, planuri topografice la diverse scări), modele digitale ale terenului, profile altimetrice, analize geospațiale și fotografii. Cercetările efectuate permit acum o mai bună caracterizare a sistemului de terasare. Va urma publicarea unui studiu care să prezinte rezultatele noilor cercetări într-un jurnal științific.

Sfântu Gheorghe "Bedehaza", jud. Covasna

Au avut loc cercetări de suprafață în vederea analizei morfologiei sistemului amenajare a terasei înalte a Oltului și cercetări de suprafață în vederea identificării de noi situri arheologice care să poată fi corelate cu așezarea de la Bedehaza.

Cercetările de suprafață, investigațiile geofizice și sondajele arheologice au arătat că toată terasa de pe malul răsăritean al râului Olt, între localitățile Ghidfalău și Municipiul Sfântu Gheorghe, în dreptul gării, a fost folosită de către societățile umane din trecut, în special în epoca bronzului, în cea de a doua epocă a fierului, în perioada post-romană și în perioada medievală, pentru diverse activități. Distribuția materialelor arheologice nu este uniformă, dar în tot acest areal (aprox. 5 km axa NNE-SSV, cu o lățime variabilă între 100 și 500 m) nu există suprafețe lipsite de urme ale trecutului. Ceea ce diferă de la o zonă la alta este densitatea acestor urme și predominanța pe perioade preistorice și sau istorice.

Au rezultat planuri de sit (planuri de încadrare, planuri topografice la diverse scări), modele digitale ale terenului, profile altimetrice, analize geospațiale, seturi de fotografii, aerofotografie și altele.

S-au efectuat cercetări geofizice și prospecțiuni arheologice intruzive (secțiuni și suprafețe), colectarea de artefacte din timpul cercetărilor de teren, au fost identificate situri arheologice noi și au fost delimitate siturile arheologice anterior menționate în literatura de specialitate.

Interpretarea hărților magnetice realizate prin investigații geofizice a scos în evidență existența a numeroase structuri antropice, distribuite relativ uniform în zona cercetată. Prin asociere cu materialele arheologice identificate la suprafață, se poate indica existența unui orizont de locuire din a doua epocă a fierului, pe terasa râului Negru, la sud de sat. În zona cercetată geofizic nu s-au surprins limitele sitului.

Va urma planificarea și completarea cercetărilor prin teledetecție și investigații geofizice, precum și publicarea unui studiu care să prezinte rezultatele noilor cercetări într-un jurnal științific.

Complexul de situri de la Biborțeni, jud. Covasna

S-au făcut verificări prin scanare LiDAR de la sol a morfologiei unității de relief pe care a fost ridicată fortificația Cetatea Tîbruț, Necropola Tumulară și Așezarea eneolitică de la Biborțeni.

Cadrul logistic a cuprins materiale, echipamente, transport etc.; realizarea unor investigații interdisciplinare prin teledetecție (scanare 3D cu tehnologia LiDAR); realizare de hărți, planuri și modele digitale; analiza datelor și coroborarea noilor rezultate cu informațiile din arhivă, aerofotografii, ortofotoplanuri, investigații geofizice și altele.

S-au realizat planuri de sit (planuri de încadrare, planuri topografice la diverse scări), modele digitale ale terenului, profile altimetrice, analize geospațiale, seturi de fotografii de la diferite înălțimi.

Cercetările efectuate permit o mai bună caracterizare a siturilor din această zonă cuprinsă între Biborțeni și Brăduț. Descoperirile vor fi valorificate în produse culturale precum expoziții virtuale și filmele documentare, dar și prin publicarea unui studiu care să prezinte rezultatele noilor cercetări într-un jurnal științific.

Castrul roman de la Boroșneul Mare, jud. Covasna

A fost făcută verificarea morfologiei unității de relief pe care a fost ridicată fortificația romană aflată pe malul stâng al Pârâului Covasna și identificarea căilor de acces în acest castru (drumuri, porți etc.).

În urma cercetării au rezultat planuri de sit (planuri de încadrare, planuri topografice la diverse scări), modele digitale ale terenului, profile altimetrice, analize geospațiale și seturi de fotografii de la diferite înălțimi.

Aceste rezultate permit o mai bună caracterizare a castrului roman de la Boroșneul Mare, unul dintre castele mai puțin cunoscute prin cercetări arheologice de teren.

Descoperirile vor fi valorificate în produse culturale precum expoziții virtuale și filmele documentare, dar și prin publicarea unui studiu care să prezinte rezultatele noilor cercetări într-un jurnal științific, completarea cu noi placate a expoziției MNCR "Granița de Est a Provinciei Dacia" și publicarea noilor informații științifice cu privire la Castrul de la Boroșneul Mare pe Muzeul Virtual al Carpaților Răsăriteni.

Fortificația romană de la Comolău, jud. Covasna

Au avut loc verificări ale morfologiei unității de relief pe care a fost ridicată fortificația romană aflată pe malul drept al Râului Negru și identificarea căilor de acces în acest castru (drumuri, porți etc.).

S-au întocmit planuri de sit (planuri de încadrare, planuri topografice la diverse scări), modele digitale ale terenului, profile altimetrice, analize geospațiale, seturi de fotografii de la diferite înălțimi. Cercetările efectuate permit o mai bună caracterizare a castrului roman de la Boroșneul Mare, unul dintre castele mai puțin cunoscute prin cercetări arheologice de teren.

Situl arheologic de exploatare a sării de la Băile Figa, oraș Beclean, jud. Bistrița-Năsăud

S-a întocmit documentația pentru obținerea autorizației de cercetare arheologică sistematică; s-a asigurat cadrul logistic (materiale, unelte, transport etc.); dezvelirea structurilor descoperite anterior în S.XV în situl Băile Figa; întocmirea cataloagelor pentru toate obiectele de lemn descoperite în cadrul acestei campanii de cercetare arheologică și desenele (planuri și profile) fotografii și filme; consemnarea activităților în Jurnalul de Săpătură; realizare de fotografii, filmări și planuri desenate; aerofotografie și măsurători GPS, prelevare mostre lemn pentru radiocarbon și mostre de lemn pentru determinarea speciilor de lemn preistoric. S-a întocmit raport de cercetare.

Situl fortificat de la Păuleni-Ciuc – Dâmbul Cetății, com. Păuleni-Ciuc, jud. Harghita

S-au făcut verificări prin metode intruzive a structurilor defenese detectate anterior prin magnetometrie și aerofotogrammetrie în partea vestică, nordică și nord-estică a sitului; raportarea structurilor de fortificație la nivelurile de locuire descoperite în incinta sitului.

Cercetările efectuate au relevat mai multe linii de fortificare cu șanțuri și val de pământ (pământ și bolovani de piatră) datând din cel puțin patru perioade: Cucuteni A, Ciomortan I, Wietenberg II-III, perioada romană târzie. S-au realizat fotografii și filme în timpul cercetărilor; s-au extras bunuri de patrimoniu (material masă și obiecte speciale); s-au făcut datări cu radiocarbon și s-au extras mostre de sol în vederea analizelor pedologice.

Situl arheologic de epocă romană de la Brețcu, jud. Covasna (castru roman, așezare civilă și băile castrului).

A fost analizată morfologia unității de relief pe care a fost ridicată fortificația ro-

mană și documentarea căilor de acces în acest castru (drumuri, porți etc.) precum și a așezării civile și băilor castrului.

S-au realizat planuri de sit (planuri de încadrare, planuri topografice la diverse scări), modele digitale ale terenului, profile altimetrice, analize geospațiale și fotografii de la diferite înălțimi.

Noile cercetări permit o mai bună caracterizare castrului roman de la Brețcu, unul dintre castele mai puțin cunoscute prin cercetări arheologice de teren. A fost descoperit patrimoniu roman în timpul sondajelor arheologice.

Castrul roman de la Olteni (com. Boddoc), jud. Covasna

A fost analizată morfologia unității de relief pe care a fost ridicată fortificația romană și documentarea căilor de acces în acest castru (drumuri, porți etc.), precum și a anomaliilor identificate cu ocazia prospecțiunilor geofizice la nord și vest de castrul roman de la Olteni. Au rezultat planuri de sit (planuri de încadrare, planuri topografice la diverse scări), modele digitale ale terenului, profile altimetrice, analize geospațiale și fotografii de la diferite înălțimi. Cercetările efectuate permit o mai bună caracterizare castrului roman de la Olteni. S-a descoperit patrimoniu roman în timpul sondajelor arheologice.

Programul de Cercetare istorică

Școala românească în secuime

Documentarea a inclus identificarea, consultarea unor surse editate referitoare la temă (aproximativ 50 de surse editate lucrări generale, lucrări speciale, studii și articole, recensăminte și indicatoare de localități, periodice).

Sursele inedite au vizat fonduri și colecții din arhiva Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, Arhivele Naționale Covasna și Brașov, Centrul Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan” (CEDMNC) etc.

Au fost cercetate la Arhivele Naționale, Biroul Județean Covasna, cinci fonduri arhivistice în 33 de unități arhivistice (5000 file de documente), fiind fotografiate 400 de file de documente. Valorificarea cercetării urmărește realizarea unor expoziții temporare despre învățământul confesional românesc din județul Covasna.

Oieritul tradițional în sud-estul Transilvaniei

Cercetarea realizată în parteneriat cu Muzeul de Etnografie Brașov s-a desfășurat în locațiile Covasna, Zăbala, Comandău, Brețcu, Mărtănuș, Barcani și Dobârlău.

Cercetarea a cuprins documentare privind zona de cercetat, consultarea bibliografică a literaturii de specialitate, identificarea și repertorierea celor care mai practică oieritul pendulator în județul Covasna, culegere de material etnografic și folcloric, prelucrarea și clasificarea materialului cules din teren – transcrierea materialelor culese, sistematizare, fișare și arhivare.

Astfel s-au consultat aproximativ 20 de surse editate (lucrări generale, lucrări speciale, studii și articole) și 20 inedite (manuscrise, fonduri și colecții păstrate la Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni, Arhivele Naționale Covasna, Centrul Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan”). Au avut loc cercetări de teren la șapte stâne din Covasna, Comandău, Reci, Zăbala, Brețcu, Dalnic. S-au realizat și transcris opt interviuri realizate în Covasna, Brețcu, Dobârlău, Mărcuș, Barcani.

Au fost identificate și scanate 100 de fotografii vechi de familie, referitoare la oieritul din județul Covasna și s-au documentat momente ale vieții pastorale precum urcarea oilor la munte și tunsul oilor.

Educație Muzeală

Primii pași la Prima Școală Românească

Activitatea a cuprins ghidaje de specialitate la sediul central și Prima Școală Româ-

nească, ateliere de scriere cu pana în unități de învățământ, lecții deschise, promovarea punctelor muzeale ale MNCR în unitățile școlare și atragerea de noi vizitatori.

S-au organizat șase ateliere creative, vizite cu ghidaj de specialitate, expoziții, lecții deschise și proiecții de film documentar. Evenimentele s-au consemnat în articole în presă, mențiuni la radio și online pe site-ul www.mncr.ro, paginile de facebook ale muzeului și ale partenerilor media.

Tradiție și Modernitate, ediția a XV-a

S-a petrecut la Casa Memorială „Romulus Cioflec” din Araci și în unități de învățământ din zonă și a cuprins ateliere creative (modelaj lut, atelier de pictură pe vase ceramice, ateliere de scriere cu pana) în unități de învățământ din județele Covasna și Brașov, prezentări despre sărbători precum Dragobete, Mărțișor și 8 Martie.

Școala Altfel, ediția a XI-a

A avut loc la sediile MNCR și în unități de învățământ, unde au fost organizate ateliere creative și vizite ghidate. Activitățile au fost promovate online de MNCR și de parteneri, prin texte și fotografii.

Noaptea Muzeelor, ediția a XIV-a

A avut loc la sediul MNCR, având ca parteneri RNMR și Asociația Cultural-Științifică „Carpații Răsăriteni”. Evenimentul a inclus vizite ghidate, ateliere creative și prezentarea unor filme documentare produse de MNCR.

Ateliere, jocuri și expoziții la Muzeul Oltului și Mureșului Superior din Miercurea Ciuc

Activitățile din cadrul programului au loc cu sprijinul și implicarea Colegiului Național „Octavian Goga” și a Școlii Gimnaziale „Liviu Rebreanu” din oraș.

Au fost derulate șase activități cu ocazia Zilei Culturii Naționale, Unirii Principatelor și Zilei Naționale a României în cadrul

unității de învățământ, șase ateliere creative desfășurate la sediul MOMS. Au fost folosite materiale de prezentare power point și planșe de lucru.

Joc și sport – Tradiții și competiții

Proiectul a fost realizat în urma unui parteneriat între Asociația Sportivă Ciucaș din Întorsura Buzăului, Liceul Teoretic Mircea Eliade din Întorsura Buzăului, Centrul de Prevenire, Evaluare și Consiliere Antidrog Covasna, Asociația Culturală Cetatea Dacică-Valea Zânelor din Covasna, Asociația GRIT din Covasna, Primăria Întorsura Buzăului și Asociația Cultural Științifică "Carpații Răsăriteni".

La competiție au participat 12 echipe. Muzeul a itinerat și o expoziție cu această ocazie. Activitatea s-a desfășurat în locațiile Sfântu Gheorghe, Întorsura Buzăului, Chilieni.

Proiectul a mai inclus și activitatea *Cupa Îndrăgostiților de Tenis de Câmp*, Ediția a V-a, ce a avut loc la Întorsura Buzăului. Au participat 17 echipe în 3 categorii de competiție. Muzeul a itinerat și o expoziție cu această ocazie.

O altă activitate din acest proiect a fost *Cupa MNCR de tenis de masă*, organizată la Sfântu Gheorghe. Au participat 4 echipe.

Publicații

Revista ANGVSTIA, nr. 26

Revista a trecut prin etape de redactare, corecturi și evaluare primară a manuscriselor, editare, afișarea revistei pe website-ul <https://muzeu.mncr.ro/index.php/pages/revista-angvstia>, întreținerea corespondenței cu marile baze de date (ex. CrossRef, ERICH+, CEEL, etc.) în vederea acreditării internaționale a revistei și elaborarea arhivei digitale a Revistei ANGVSTIA.

Caietele de la Araci, nr. 17 și nr. 18

S-au pregătit și editat materialele pentru numerele 17 și 18 ale revistei "Caietele de la Araci", în colaborare cu scriitori din țară și artiști vizuali care au asigurat partea ilustrativă a revistei. Au fost organizate evenimente de lansare și activități de promovare.

Manifestări culturale

Colocviu științific Priorități de cercetare în estul Transilvaniei

S-a organizat o masă rotundă, cu participare fizică și online, în cadrul căreia s-au prezentat teme de interes pentru cercetarea istorică, etnografică și arheologică din arealul de care se ocupă muzeul.

Sesiunea de comunicări Români în sud-estul Transilvaniei

Manifestare organizată de Centrul European de Studii Covasna-Harghita, unde au participat și specialiști din cadrul muzeului. Au avut loc lansări de carte, prelegeri științifice pe teme de istorie, arhivistică, memorialistică și etnografie, discuții și prezentarea unor expoziții.

Sesiunea Științifică anuală a MNCR (ediția a XIX-a)

A avut loc în sală și online, pe secțiunile Arheologie, Etnografie, Istorie și Muzeologie, pe teme ce vizează patrimoniul etnografic din Carpații Răsăriteni și arheologia preistorică și antică în zona de sud-est a Transilvaniei.

Colocviu literar Acasă la Romulus Cioflec La umbra nucului bătrân

Evenimentul cultural literar a avut loc la Casa memorială Romulus Cioflec din Araci. La eveniment au participat scriitori, muziceni și diverși invitați.

Programe și proiecte finanțate în totalitate din fonduri atrase

Programul Național *Limes* / Elaborarea documentației științifice necesare pentru dosarul de înscriere a Frontierelor Daciei Romane în Lista patrimoniului mondial UNESCO

Pentru acest program a avut loc cercetarea științifică și valorificarea rezultatelor acesteia în vederea realizării documentației pentru înscrierea în Lista Patrimoniului mondial UNESCO a obiectivelor de patrimoniu cultural ce au făcut parte din Frontierele Imperiului Roman, pe Sectorul de Est al Provinciei Dacia și efectuarea unor cercetări în zona imediat apropiată castrelor de la Olteni, Baraolt, Boroșneul Mare, Brețcu, ComolăuReci și a zonelor învecinate.

Alte activități au vizat diseminarea activității proprii și consultarea rezultatelor altor persoane și instituții implicate în procesul de pregătire a dosarului UNESCO, monitorizarea curentă a siturilor din lista indicativă aflate pe teritoriile județelor Brașov, Covasna, Harghita și Mureș, dar și completarea și actualizarea sistemului GIS de evidență computerizată/bazei de date pentru documentarea datelor acumulate pe parcursul activităților în cadrul Programului Național *Limes*.

Obiectivul prioritar stabilit (identificarea limitelor în teren ale siturilor) a fost atins, astfel că s-au descoperit o serie de anomalii magnetice, care indică extinderea în teren a siturilor arheologice vizate, precum și locurile de atenția sporită pentru activitatea de monitorizare în cadrul pregătirii documentației științifice pentru dosarul UNESCO „*Limesul Daciei Romane*”. Raportul de cercetare este deus la Arhiva MNCR, împreună cu un set de măsurători topografice și GPS, măsurători magnetometrice, un set de materiale arheologice descoperite în timpul activităților de teren, fotografii și filme din timpul activităților de teren.

Rezultatele cercetărilor noi vor fi valorificate prin crearea a noi produse culturale și

completarea celor deja existente: expoziții temporare, articole și alte publicații destinate publicului larg, filme documentare, lecții deschise și conferințe publice.

Programul de cercetare *Peisaje ascunse: explorarea prin teledetecție și LiDAR a drumurilor, granițelor și câmpurilor de luptă din Carpații de sud-est* (acronim *Hi-Lands*)

Proiectul a fost implementat în consorțiul format din Institutul de Arheologie Vasile Pârvan (instituție coordonatoare), Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni și Muzeul Brăilei Carol I. Obiectivul general al proiectului a fost cercetarea sistematică a coridoarelor strategice ce traversează partea de sud-est a Carpaților și care au constituit, de-a lungul vremii, poarta de legătură dintre Transilvania și spațiul danubian și pontic. Obiectivul general a constat în explorarea cu ajutorul tehnologiilor de frontieră, a urmelor structurilor arheologice ce marchează peisajul montan împădurit.

Cele mai importante dintre aceste activități sunt detaliate în continuare.

- Cercetări arheologice în necropola tumulară din Epoca Bronzului de la Ocland – în parteneriat cu Institutul de Arheologie din București. Activități: săpături arheologice, teledetecție, topografie arheologică
- Cercetări arheologice în sistemul de fortificație și căile de comunicație de la Păuleni Ciuc, „Dâmbul Cetății” – în parteneriat cu Institutul de Arheologie din București. Activități: săpături arheologice, teledetecție, topografie arheologică.
- Cercetări arheologice pe terasa stângă a Oltului între localitățile Ghidfalău și Ilieni. Activități: săpături arheologice, teledetecție, investigații geofizice, topografie arheologică.
- Cercetări arheologice la Covasna, „Dealul Sărat”. Activități: săpături arheologice, topografie arheologică.

- Cercetări arheologice la Covasna, "Cetatea Zânelor", sistemul de fortificație exterior și sistemul de acces – în parteneriat cu Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan". Activități: săpături arheologice, teledetecție, topografie arheologică.
- Cercetări arheologice la siturile din sistemul carstic din Cheile Vârghișului – în colaborare cu Universitatea "Valahia" din Târgoviște. Activități: săpături arheologice, teledetecție, topografie arheologică.
- Cercetări arheologice în situl de la Homorâciu "Cetățuia" – în parteneriat cu Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan". Activități: săpături arheologice, teledetecție, topografie arheologică.
- Cercetări arheologice la Poiana, "Piroboridava" – în parteneriat cu Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", în colaborare cu Muzeul de Istorie "Teodor Cincu" din Tecuci. Activități: săpături arheologice, teledetecție, topografie arheologică.
- Cercetări arheologice în Defileul Oltului din Munții Perșani – în parteneriat cu Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan". Activități: săpături arheologice, teledetecție, topografie arheologică.
- Activități editoriale pentru un volum de studii de arheologie montană în care urmează a fi prezentate o parte dintre rezultatele obținute în cadrul proiectului HiLands.
- Schimb de experiență cu colectivul de cercetare (Institutul de Arheologie al Academiei Bulgare, Muzeul din Razgrad, Universitatea din Geneva) a ansamblului de situri arheologice din prima și a doua epocă a fierului de la Sboryanovo, Svehstari, Bulgaria.

Au rezultat, printre altele, un raport de cercetare și un website al proiectului: <http://hilands.net4u.ro/>, un raport intermediar prin care s-a raportat în limba engleză stadiul de realizare de implementare la mij-

locul proiectului și un volum monografic care se află în lucru, în care sunt prezentate cercetările arheologice și interdisciplinare din partea de Sud-Est a Munților Carpați. Volumul va fi publicat la Editura Archaeopress de la Oxford, UK.

Rezultatele cercetărilor vor fi valorificate prin crearea de noi produse culturale: expoziții temporare, un atlas digital, articole și alte publicații destinate publicului larg, filme documentare, lecții deschise și conferințe publice.

Proiecte subsumate Programului HiLands

Evaluare arheologică a sitului Covasna Dealul Sărat, jud. Covasna

Noile cercetări arată că vorbim despre un sit fortificat cu valuri de pământ și piatră realizat prin amenajarea unei acropole și a unor terase care sunt delimitate tot prin valuri de pământ. Au fost descoperite fragmente ceramice care pot fi atribuite epocii bronzului timpuriu, cultura Schnekenberg (începutul mil. III î. Hr.), epocii bronzului mijlociu, cultura Wietenberg (1800-1500 î.Hr.), și un fragment ceramic din perioada Latene (sec. I. a. Chr. – sec. I.). Au fost realizate fotografii și filme din timpul săpăturilor arheologice; iar patrimoniul muzeului s-a îmbogățit cu noi bunuri inventariate în RUI.

Cercetarea interdisciplinară a grupului tumular Ocland-Petreni-Sânpaul-Crăciunel, jud. Harghita

Au fost realizate planul topografic al sitului și sondaje arheologice în tumulul (T.36): 40 mp. Stabilirea structurii și stratigrafiei complexe a acestuia și posibil una dintre gropile "funerare" ale acestei movile. A rezultat un set de materiale arheologice, mostre pentru datarea radiocarbon și un set de planuri și profile.

Cercetarea interdisciplinară în situl fortificat de la Păuleni-Ciuc / Șoimeni – Dâmbul Cetății, com. Păuleni-Ciuc, jud. Harghita

Cercetarea și-a propus verificarea prin metode intruzive a liniilor de fortificare detectate anterior prin magnetometrie și aerofotogrammetrie în partea nordică și nord-estică a sitului și raportarea structurilor de fortificație la nivelurile de locuire descoperite în incinta sitului.

Cercetările efectuate au relevat mai multe linii de fortificare cu șanțuri și val de pământ (pământ și bolovani de piatră) datând din cel puțin trei perioade de locuire: Cucuteni A, Ciomortan I și II, Wietenberg II-III. S-au realizat fotografii și filme, s-au prelevat mostre pentru datări radiocarbon și mostre de sol în vederea analizelor pedologice.

Cercetarea interdisciplinară în zona sitului arheologic Covasna – Cetatea Zânelor, jud. Covasna și în situri din epoca dacică menționate în repertoriile arheologice din Carpații de Curbură

Cercetările de la Covasna Cetatea Zânelor din anul 2022 s-au desfășurat pe Terasa a II-a, în apropierea bastionului, în suprafața SPF II. S-a continuat săparea Edificiului II care probabil avea trei rânduri de stâlpi; periegeze arheologice în zona drumurilor de legătură pe ruta Covasna-Comandău-Zăbrău-Crasna și Siriu. Cercetările au relevat materiale arheologice atribuite perioadei de locuire.

Cercetarea interdisciplinară a sitului arheologic Necropola tumulară a orașului antic Callatis – responsabil de șantier, Dan Ștefan (MNCR).

Parteneri: Muzeul Național de Istorie a României, București, Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan", București, Muzeul Callatis, Mangalia, Muzeul Municipiului București.

Campania de cercetări din 2022 s-a concentrat, ca și cea a anului precedent, pe zona din periferia nordică a necropolei tu-

mulare callatiene, aflată la 7 km depărtare de Poarta de Nord a orașului antic. Au rezultat fotografii și planuri de cercetare arheologică, articole de specialitate și articole de promovare în online.

Programe și proiecte finanțate în totalitate din venituri proprii

Diagnostic arheologic în cadrul proiectului Ghidfalău "Exploatare agregate minerale", jud. Covasna

Activitățile au cuprins elaborarea documentelor necesare obținerii autorizației de diagnostic arheologic din partea Ministerului Culturii, documentarea patrimoniului descoperit în timpul activităților de teren și aerofotografierea zonei. Diagnosticul arheologic a constatat în observarea și monitorizarea lucrărilor de intervenție mecanizată și manuală în perimetrul afectat delucările de construire în cariera de exploatare. S-au făcut măsurători GPS pentru artefacte și pentru delimitare perimetru construcție, fotografii și filme aeriene de la altitudine mică și medie și elaborarea raportului de cercetare.

Diagnostic arheologic în cadrul proiectului „Parc fotovoltaic” pe o suprafață de 86.800 mp, comuna Reci, jud. Covasna

S-a lucrat la elaborarea documentelor necesare obținerii autorizației de diagnostic arheologic din partea Ministerului Culturii, documentarea patrimoniului descoperit în timpul activităților de teren și aerofotografierea zonei. Diagnosticul arheologic a constatat în observarea și monitorizarea lucrărilor de intervenție mecanizată și manuală în perimetrul afectat delucările de construire în cariera de exploatare. S-au făcut măsurători GPS pentru artefacte și pentru delimitare perimetru construcție, fotografii și filme aeriene de la altitudine mică și medie și elaborarea raportului de cercetare.

Evaluare arheologică teoretică în cadrul proiectului „Înființarea rețelei de distribuție gaze naturale, brânșamente și SRMP BODOC, în satele Bodoc, Olteni, Zălan din UAT BODOC, județul Covasna”

S-a făcut documentarea patrimoniului descoperit de-a lungul timpului, a siturilor și a zonelor de protecție ale acestora, precum și elaborarea unui raport de cercetare.

Diagnostic arheologic intruziv pentru realizarea obiectivului: “Elaborare Plan Urbanistic Zonal – Zonă de locuit, localitatea Covasna, jud. Covasna”

Echipa de proiect a fost formată din dr. Dan Buzea, arheolog specialist – responsabil științific; dr. Călin Dan Ștefan arheolog expert / membru colectiv cercetare; drd. Puskás József – arheolog specialist; dr. Alexandru Popa – arheolog expert.

Obiectivul a constat în realizarea unui plan urbanistic zonal pentru construirea unei case de locuit în orașul Covasna, județul Covasna.

Cercetarea de tip diagnostic arheologic intruziv a fost efectuată sub coordonarea științifică a dr. Dan Buzea, în baza Proiectului de Cercetare pentru diagnostic arheologic intruziv, vizat și aprobat de Ministerul Culturii.

Au rezultat desene și planuri de cercetare, fotografii și obiecte de patrimoniu. În cele trei secțiuni S.1, S.2 și S.3, s-au identificat complexe arheologice de tip “groapă” marcate de pigmenți de chirpici și fragmente ceramice sporadice și un posibil “șanț” care se observă și pe harta magnetometrică a terenului. S-a solicitat punerea în practică a unui proiect de cercetare arheologică preventivă.

Cercetare arheologică preventivă pentru proiectul de construcție “Zonă de locuit, Loc. Covasna, jud. Covasna”

Echipa MNCR a fost formată din dr. Dan Buzea, arheolog specialist – responsabil științific; Dr. Călin Dan Ștefan arheolog

expert / membru colectiv cercetare; Drd. Puskás József – arheolog specialist; Dr. Alexandru Popa – arheolog expert.

În urma cercetărilor efectuate în S.1/ 2022 și S.2/2022, după ce toată suprafața terenului a fost decapată mecanizat pe adâncimi de -10-20 cm, au fost identificate vestigiile arheologice afectate parțial de factorii naturali și antropici. Acestea includeau urmele unor complexe de tipul gropi, șanțuri și aglomerări de pietre, în care au fost descoperite fragmente ceramice, obiecte de lut ars, piatră, silex, fragmente de lipitură de la vatră de foc, chirpici și puține resturi de oase animaliere. Vestigiile descoperite datează din epoca bronzului timpuriu, epoca bronzului mijlociu și din epoca fierului.

Supraveghere arheologică Execuția drumului tehnologic suplimentar în cadrul lucrării “Varianta ocolitoare Mun. Sfântu Gheorghe, județul Covasna”

Supravegherea arheologică s-a realizat pe un teren de peste 3700 m.p. În urma supravegherii continue a lucrărilor de excavare efectuate de către echipa de arheologi de la Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni Sfântu Gheorghe (arheolog expert Alexandru Popa responsabil proiect, József Puskas arheolog specialist, Dan-Lucian Buzea arheolog specialist), din punct de vedere arheologic s-a pus în practică un proiect de cercetare arheologică preventivă.

Au fost realizate fotografii, desene de săpătură și fotografii aeriene.

Diagnostic arheologic “Regularizare și îndiguire pr. Arcuș pe sectorul confluență Râul Olt – DJ 121 B Sfântu Gheorghe – Arcuș, jud. Covasna”

Echipa de proiect a fost formată din dr. Dan Buzea, dr. Alexandru Popa, drd. József Puskás, dr. Adrian Gligor, dr. Adrian Vladu, dr. Vasile Cătălin Borangic.

S-au realizat investigații geofizice, măsurători topo-geodezice și un raport final care a fost pus la dispoziția beneficiarului.

Suprafața contractată a fost împărțită în două sectoare. Au fost efectuate în total 29 de secțiuni arheologice plasate pe întreaga suprafață a perimetrului contractat. Secțiunile arheologice nu au relevat urme de locuire/utilizare a terenului. Cu toate acestea, nu putem exclude existența unor depuneri punctuale de interes arheologic.

Proiect de cercetare arheologică preventivă "Varianta ocolitoare Mun. Sfântu Gheorghe, județul Covasna, amplasament nr: UAT Mun. Sfântu Gheorghe, strada extravilan, nr. FN, Jud. Covasna"

Responsabil științific: Radu Băjenaru; Lider de proiect: Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" din București. Specialiștii participanți din partea MNCR au fost dr. Valerii Kavruk, dr. Dan Buzea și drd. Puskas Jozsef.

Activitatea s-a desfășurat în zona sitului „Sfântu Gheorghe – Bedehaza, sit cu statut de Monument Istoric inclus în LMI (Lista Monumentelor Istorice 2015).

Au fost cercetate trei situri, s-au întocmit trei rapoarte de cercetare și documentația arheologică de teren planuri, fotografii, patrimoniu. MNCR va prelua patrimoniul descoperit după încheierea activității de cercetare și expertizare științifică.

Puncte de vedere despre situația arheologică în zona diferitelor proiecte de construcție din județul Covasna

Proiectul a inclus activități precum înregistrarea documentației proiectelor, documentarea științifică din punct de vedere arheologic a dosarelor, 20 de propuneri primite pentru conturarea unor puncte de vedere cu privire la situația arheologică din jud. Covasna.

Au fost realizate 20 de documente, adrese cu puncte de vedere arheologice.

Cercetarea patrimoniului

Fotogrametrie profil arheologic Ocland (jud. Harghita)

A avut loc documentarea prin fotogrametrie a două profile arheologice est-vest și nord-sud a Tumului 36 de la Ocland și s-au realizat fotografii de detaliu.

Analiza arheozoologică a resturilor faunistice din situl de la Ghidfalău (jud. Covasna)

S-a desfășurat documentare în teren, au fost analizate două schelete de animale și s-au realizat fotografii de detaliu.

Analiza antropologică a resturilor umane din situl de la Păuleni-Ciuc "Var-domb" (jud. Harghita)

S-a realizat documentarea în sit, au fost analizate 3-4 schelete de animale și s-au realizat fotografii de detaliu.

Analiza microscopică a obiectelor arheologice confecționate din os și corn aflate în patrimoniul MNCR

Au fost realizate fotografii microscopice pentru 30 de bunuri arheologice și un raport de specialitate.

Analiza spectrometrică a obiectelor arheologice confecționate din metal (aur, bronz și fier) aflate în patrimoniul MNCR

A fost întocmit un set de date și un tabel centralizator pentru 10 bunuri arheologice și un raport de specialitate.

Manifestări culturale

Mica Unire pe înțelesul copiilor la Araci

Au fost organizate opt activități dedicate sărbătorii Micii Uniri. S-a vizionat filmul "Moș Ion Roată și Unirea", au fost pregătite fișe de lucru tematice și a fost suținută o lecție deschisă.

Evenimente dedicate Zilei Culturii Naționale la Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni

Tema „Importanța editării unei reviste de literatură”

Proiectul realizat în colaborare cu Filiala Brașov a Uniunii Scriitorilor din România a cuprins evenimentul de lansare al Caietelor de la Araci, nr.16, revistă de literatură a Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, lansarea volumului „Virgil Cioflec, contribuții biobibliografice”, semnat de prof.dr. Luminița Cornea și momentul artistic susținut de actrița Camelia Paraschiv Katai, de la Teatrul „Andrei Mureșanu” din Sfântu Gheorghe. Întâlnirea cu scriitorii Filialei Brașov a Uniunii Scriitorilor din România, s-a transformat într-o dezbatere pe tema importanței și relevanței editării unei reviste literare și a rolului editurilor în societate.

Ziua Culturii Naționale 15 Ianuarie 2022 la Școala Gimnazială „Avram Iancu”, din Covasna a fost sărbătorită prin ateliere de scriere cu tocul și cu pana și un recital de poezie din lirica eminesciană.

Tabăra de vară de la Școala Gimnazială „Avram Iancu” din Voinești Covasna, realizată în parteneriat cu Școala Gimnazială „Avram Iancu”, din Covasna în cadrul activității au avut loc ateliere de scriere și de modelaj lut.

Zilele Europene ale Patrimoniului

A fost marcată la Prima Școală Românească din Sf. Gheorghe prin vernisajul expoziției foto-documentare: *Contribuția învățământului confesional românesc din Trei Scaune la Marea Unire*, ateliere creative de scriere (tablițe, pana și toc), lansarea Muzeului Prima Școală Românească din Sfântu Gheorghe în format 3D, pe Muzeul Virtual al Carpaților Răsăriteni, prezentarea galeriei de obiecte 3D (tablita și tocul de scris) și lecții deschise cu tema “Istoria Învățământului confesional din Sfântu Gheorghe, sec. XVIII-XX”.

Participarea specialiștilor instituției la manifestări științifice naționale

Valerii Kavruk, *Arheologia sării în România*. Sesiunea națională interuniversitară de comunicări științifice a studenților și doctoranzilor din domeniul Istorie, Târgoviște 27-29 iunie 2022.

Dan Ștefan, *Dunărea de Jos în zorii istoriei*, Sesiunea națională interuniversitară de comunicări științifice a studenților și doctoranzilor din domeniul Istorie, Târgoviște 27-29 iunie 2022.

Drd. Șerbănescu Gabriel (Univ. Valahia), **dr. Dan Lucian Buzea** (Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni), Drd. Mădălina Stănescu (Muzeul Vrancei), dr. George Mureșoreanu (Univ. Valahia), dr. Alexandru Radu (Direcția Județeană pentru Cultură Dâmbovița), dr. Marian Cosac (Univ. Valahia), Horia Ghiță (Complexul Național Curtea Domnească Târgoviște), drd. Ionel Geambașu (Univ. Valahia) – *Prezențe Ariușd în aria carstului Cheilor Vârghișului (jud. Harghita)*, 12-14 mai 2022, Bârlad, jud. Vaslui.

Florentina Teacă, *Date noi privind oieritul tradițional din zona Covasnei*, Zilele „Andrei Șaguna”, Sfântu Gheorghe, Sim pozionul cu tema *Proiecte culturale referitoare la istoria și cultura românilor din sud-estul Transilvaniei inițiate de instituții și asociații culturale științifice*; Colocviul național al Grupului de cercetare „I.I. Russu” pentru studiul sud-estului Transilvaniei, Reci, 1-2 iulie 2022.

Florentina Teacă, *Oieritul tradițional al covășnenilor și brețcanilor – istorie și contemporaneitate*, Seminarul ASTRA Multicultural. Patrimoniu Cultural. Valori. Perspective, Sibiu, 13-15 iulie 2022.

Valerii Kavruk, Florentina Teacă – *Potențialul patrimoniului cultural al Covasnei și valorizarea acestuia*, Seminarul ASTRA Multicultural. Patrimoniu Cultural. Valori. Perspective, Sibiu, 13-15 iulie 2022

Florina Bănică, *Cămașa tradițională din satul Livezi, județul Harghita*, Seminarul: ASTRA Multicultural. Patrimoniu cultural. Valori. Perspective, 13– 15 iulie 2022, Sibiu.

Florin Herteg, *Tezaur documentar. Manuale didactice pentru școlile confesionale ortodoxe din Transilvania, din secolul al XIX-lea, Zilele „Andrei Șaguna”, Sfântu Gheorghe, 2022.*

Puskás József, *A középső és késő bronzkor abszolút kronológiája délkelet-Erdélyben* [Cronologia absolută a epocii bronzului mijlociu și târziu în sud-estul Transilvaniei]. Prezentat la a VIII-a Conferință a doctoranzilor maghiari. 2022 martie 5. Cluj-Napoca.

Puskás József, *A késő bronzkor kronológiája délkelet-Erdélyben* [Cronologia epocii bronzului târziu în sud-estul Transilvaniei]. Prezentat la conferința *Arhaeologia Transilvanica* 2. 2022 mai 20-22. Târgu Mureș.

Alexandru Popa, *Cercetări magnetometrice în castrul roman de la Baraolt, jud. Covasna*. Sesiunea internațională de comunicări științifice „arheologia mileniului î. p. chr.” Muzeul Județean Ploiești, 8-10 Septembrie 2022;

Alexandru Popa, *Noi cercetări arheologice și arheometrice în situl de la Comolău (com. Reci, jud. Covasna)*. Simpozionul Național „Vasile Parvan”. Complexul Muzeal „Iulian Antonescu” Bacău, 6-7 octombrie 2022;

Alexandru Popa, *Noi cercetări arheologice și arheometrice de la Brețcu, jud. Covasna*, Sesiunea anuală a Muzeului Județean Argeș *Ecosinteze și etnosinteze carpatine*. Muzeul Județean Argeș, 13-14 octombrie 2022;

Alexandru Popa, *Cercetări geofizice în castrul roman de la Boroșneu Mare, jud. Covasna*, Conferința „OLTENIA. INTERFERENȚE CULTURALE”, Muzeul Olteniei Craiova, 19-21 octombrie 2022;

Alexandru Popa, *Noi cercetări geofizice în Castrul de la Micia*, Sesiunea științifică Micia Rediviva Deva, Muzeul Civilizației Dacice și Romane, 27-28 octombrie 2022.

Dan Buzea, Florin Herteg, Mihaela Popica (Școala Gimnazială „Mihail Sadoveanu” Întorsura Buzăului): *Jocurile cu bastoane/bețe de lemn din zona Depresiunii Întorsura Buzăului*, A XIX-a sesiune anuală de comu-

nicări științifice a MNCR, 14-15.12.2022, Sfântu Gheorghe;

Dan Buzea, Valeriu Sirbu, Puskas Jozsef, Alexandru Popa, Dan Ștefan, Marian Cosac, George Murătoreanu, *Situl de la Covasna-Dealul Sărat / Valea Hanka*. Date noi cu privire la un sit montan din zona stațiunii Covasna cercetat în cadrul proiectului *HiLands*, A XIX-a sesiune anuală de comunicări științifice a MNCR, 14-15.12.2022, Sfântu Gheorghe;

Florentina Teacă, *Câteva considerații cu privire la Nedeia mocănească din Voinești Covasnei*, Simpozionul Național „PETRODAVA”, ediția a III-a, Piatra-Neamț, 13-15 octombrie 2022;

Florentina Teacă, *Familia Teculescu în amintiri și documente fotografice*, Simpozionul Justinian Teculescu, 90 de ani de la trecerea la cele veșnice, Covasna, 18 octombrie 2022;

Florentina Teacă, *Elemente de iatrie pastorală de la Voinești, Covasna, Colocviul Național Societăți, comunități și identități culturale*, Târgu Mureș, 25-26 noiembrie 2022;

Corneliu Beldiman, Diana Maria Beldiman, *Onisifor Ghibu un destin sub vremi potrivnice*, comunicare prezentată la Congresul Istoricilor din România, Alba Iulia, 8-10 septembrie 2022 Secțiunea: Istorie, traumă și memorie intergenerațională;

Diana Maria Beldiman, **Corneliu Beldiman**, *Dezvoltarea gândirii critice și a creativității – între online și offline*, comunicare prezentată la Congresul Istoricilor din România, Alba Iulia, 8-10 septembrie 2022 Secțiunea: Predarea Istoriei în România în 2022;

Corneliu Beldiman, Valerii Kavruk, Dan Buzea, *Date privind industria preistorică a materiilor dure animale din colecția MNCR: vârfuri de săgeți* (text și ppt), A XIX-a sesiune anuală de comunicări științifice a MNCR, 14-15.12.2022, Sfântu Gheorghe;

Alexandra Popa, **Valerii Kavruk, Corneliu Beldiman**, *O descoperire arheologică rară: fragmente de cuiburi de viespi în locui-*

rea Noua de la Zoltan-Nisipărie, jud. Covasna (text și ppt), A XIX-a sesiune anuală de comunicări științifice a MNCR, 1415.12.2022, Sfântu Gheorghe;

Dan Ștefan, Dan Buzea, Puskás József, Maria-Magdalena Ștefan, Alexandru Popa, Victor Dulgher, Descoperirile de la Sf. Gheorghe-Bedeháza: contextualizarea descoperirilor, A XIX-a sesiune anuală de comunicări științifice a MNCR, 1415.12.2022, Sfântu Gheorghe;

Dan Ștefan, Maria-Magdalena Ștefan, Cercetările HiLands rute principale de acces prin Valea Teleajenului și a Buzăului între SE Transilvaniei și zona extracarpatică, A XIX-a sesiune anuală de comunicări științifice a MNCR, 14-15.12.2022, Sfântu Gheorghe;

Dan Ștefan, Maria-Magdalena Ștefan, Povești cu cioburi. Cioburi cu povești, A XIX-a sesiune anuală de comunicări științifice a MNCR, 14-15.12.2022, Sfântu Gheorghe;

Puskás József, Contribuții la cunoașterea culturii Noua din SE Transilvaniei. Cercetările de Sântimbru, jud. Harghita. Prezentat la conferința Milenii teaurizate. Creație și spiritualitate. Ediția a XX-a. 9-11 noiembrie 2022. Buzău;

Puskás József, Valerii Kavruk, Dan Buzea, Dan Ștefan, Alexandru Popa, Cunoașterea epocii bronzului târziu în SE Transilvaniei în lumina noilor cercetări. Prezentat la Sesiunea Științifică Anuală a MNCR. Ediția a XIX-a. Sfântu Gheorghe. 14-5 decembrie 2022;

Florina Bănică, Cămașa tradițională Marcă identitară în zona Mureșului Superior, Simpozionul Național „PETRODAVA”, ediția a III-a, Piatra-Neamț, 13-15 octombrie 2022.

Participarea specialiștilor instituției la manifestări științifice internaționale

Corneliu Beldiman; Diana Maria Beldiman, *Ca un înger în trup. Arhimandritul Gherasim Iscu – mărturisitor și mucenic creștin ortodox în închisorile regimului comunist. Evocare la 70 de ani de la Trecerea La Domnul*, articol în volumul Ilie Popa (coord.),

Al XXII-lea Simpozion Internațional „Experimentul Pitești – Reeducarea prin tortură” – PERT’21, Pitești, 08 ÷ 10 octombrie 2021, Pitești, 2021, p. 104-119 (ISSN 1843-4746);

Lista lucrărilor, studiilor, rapoartelor și articolelor publicate de colectivul MNCR

Florentina Teacă, Forme de asociere a oierilor covăsneni, ACTA CARPATICA VIII, 2022;

Florentina Teacă, Izvoare literare despre transhumanța din interiorul Carpaților de Curbură, Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor, 2022.

Florentina Teacă, Nedeia mocănească a voineștenilor – trecut și prezent. Volum colectiv: Păstoritul carpatic, tradiție și continuitate, Editura Etnologica, 2022.

Dan Buzea, Raport preliminar asupra experimentelor arheologice desfășurate la Beclean – Băile Figa jud. Bistrița-Năsăud, 2019. Utilizarea “troacelor” și instalațiilor din lemn în procesul de extragere și exploatare a surselelor de sare, slatină și nămol sărat (II). Angustia 2022.

Florentina Teacă, Câteva considerații asupra colecției de păpușare aflate în patrimoniul Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, Angustia 2022.

Cosmina Marcela Oltean, Din colecția de etnografie a MNCR. Note despre subcolecția de lemn etnografic, Angustia 2022.

Puskás József, Recenzie: V. Szabó Gábor: Bronzkori kincsek Magyarországon. Földbe rejtett fegyverek, eszközök, ékszerek nyomában. Volumul a apărut și în engleză cu titlul: Bronze Age Treasures in Hungary. The Quest for Buried Weapons, Tools and Jewellery.

Florina Bănică, Moara cu roată verticală și ax orizontal a lui Cojan Victor din Voinești Covasna, Angustia 2022.

Florin Herțeg, Ana Doboreanu, Un sitean pe frontul din Rusia (sergent sanitar Olaru Nicolae), Angustia 2022.

Dan Ștefan, Maria-Magdalena Ștefan, Valeriu Sirbu, Lucica Savu, Teledetecție și valorificarea arheologică a datelor LiDAR în zona Defileului Oltului de la Racoș. Partea II-a

Drumuri, lucrări de pământ și fortificații. Angustia 2022.

Dan Ștefan, Maria-Magdalena Ștefan, Dan Buzea, Puskás József, *Noi cercetări arheologice în situl arheologic de la Sfântu Gheorghe-Bedehaza*. Angustia 2022.

Iuliana Bartok, *Despre "ghețări" de la Casteul Miko din Olteni, comuna Bodoc, jud. Covasna*.

Alexandru Popa, *Considerații privind Identitățile arheologice și istorice din hinterlandul Graniței de Est a Daciei Romane. Studii de caz: Carpi și Sarmați*. ANGVSTIA 25 (în pregătire).

Cosmina Marcela Oltean, Cristina Ioana Felea-Baubec, *Cronica activității Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni în anul 2021*, Angustia 26.

Cosmina M. Oltean, *Cămașa românească în cultura vizuală*, 24 iun. 2022 – ©2022 luceafarul.net (ISSN 2065 4200), Editura Agata, Botoșani.

Cosmina M. Oltean, *Expoziție de fotografie artistică: O privire de ansamblu asupra etnografiei într-un proiect echivalent unei lecții de antropologie culturală*, 8 iun. 2022 – ©2022 luceafarul.net (ISSN 2065 4200), Editura Agata, Botoșani.

Cosmina M. Oltean, *Despre muzeu și ziua dedicată muzeelor*, 18 mai 2022, – ©2022 luceafarul.net (ISSN 2065 4200), Editura Agata, Botoșani și în Informația Harghitei.

Cosmina M. Oltean, *Noaptea muzeelor la Muzeul Național al Carpaților Răsăriteni – expoziții, ateliere și proiecție de filme*, 16 mai 2022, ©2022 luceafarul.net (ISSN 2065 4200), Editura Agata, Botoșani și în Informația Harghitei.

Cosmina M. Oltean, *Sesiunea Științifică Anuală a Muzeului Național al Carpaților Răsăriteni, ediția a XVIII-a – Arheologie și Etnografie românească*, 17 dec. 2021, © Revista Luceafărul (www.luceafarul.net) și în Informația Harghitei.

József Puskás, Dan-Lucian Buzea, *A Socketed Axe discovered at Vâlcele / Előpatak (Covasna County, Romania)*.

M. M. Ștefan, *Dogs in Second Iron Age Thrace. Symbolic image and ritualized materiality*, în Dacia. N.S. Revue D'archéologie et d'histoire Ancienne, 64, 2021, in print.

M. M. Ștefan, D. Ștefan (2022), *Defileul Oltului din Munții Perșani – o cale de acces pentru romani în războaiele dacice?*, în M. M. Ștefan, Al. Popa, D. Ștefan (eds.) *Arheologia perioadei de trecere de la epoca târzie a fierului la epoca romană în Dacia: contacte și conflicte în secolele I-II p. Chr.*, 2022, in print.

Valerii Kavruk. Dan Lucian Buzea, Anthony Harding, *A salt production technique from Transylvania, Antiquity*, in print.

Sztáncsuj Sándor-József – **Puskás József**: *Prehistory of the Ciomadul Region from the Neolithic to the Late Iron Age*. In: Karátson, D. – Veres, D. – Gertisser, R. – K. Magyari, E. – Jánosi, Cs. – Hambach, U. (eds.), *Ciomadul (Csomád), The Youngest Volcano in the Carpathians. Volcanism, Palaeoenvironment, Human Impact*. 217-236.

Alexandru Popa, *Karpen und Sarmaten: Historische Völker und archäologische Kulturen östlich der Karpaten zur Zeit der römischen Provinz Dacia. Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum Rumänien, Band 2, Kreis Vaslui (Mega Verlag 2022)* (in print)

Marian Cosac, Daniel Veres, Loredana Niță, George Murătoreanu, Ștefan Vasile, Valentin Dumitrașcu, Alexandru Petculescu, **Dan Lucian Buzea**, *The Palaeolithic in the Karst Area of Vârghiș (Vargyas) Gorges, în Ciomadul (Csomád), The Youngest Volcano in the Carpathians. Volcanism, Palaeoenvironment, Human Impact*, editori Dávid Karátson, Daniel Veres, Ralf Gertisser, Enikő K. Magyari, Csaba Jánosi, Ulrich Hambach, Spriger, 2022.

Corneliu Beldiman, Silviu Gridan, Diana-Maria Beldiman, *Un obiect de podoba preistoric de os descoperit în SudEstul Transilvaniei (com. Homorod, jud. Brașov)*, în S. Forțiu (ed.), *In memoriam Felix Milleker (1858-1942): Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie*, ArheoVest, X, Asociația „Arheo-

Vest”, Timișoara, Noiembrie 2022, Ed. Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, Brăila Timișoara, 2022, vol. II, p. 243-273; ISBN 978-606-654-490-0 (Vol. I); <https://www.arheovest.com/simpozion/arheovest10/10.pdf>.

Alexandra Florina Popa, Valerii Kavruk, **Corneliu Beldiman**, *Prehistoric nests of Mud Dauber Wasps (Hymenoptera: Sphecidae) discovered in Transylvania, Romania*, „Travaux du Muséum National d’Histoire Naturelle “Grigore Antipa” 65(2): 135-156, doi: 10.3897/travaux.65.e98294, <https://travaux.pensoft.net/article/98294/> Multiple BDI.

Corneliu Beldiman, *Gherasim Iscu* (biografie), în „Arhivele Totalitarismului”, Vol. 30, 2022, nr. 3-4 (sub tipar);

Sztáncsuj Sándor-József, **Puskás József**, *Prehistory of the Ciomadul Region from the Neolithic to the Late Iron Age*. In: Karátson, D. – Veres, D. – Gertisser, R. – K. Magyar, E. – Jánosi, Cs. – Hambach, U. (eds.), *Ciomadul (Csomád), The Youngest Volcano in the Carpathians. Volcanism, Paleoenvironment, Human Impact*. 217236.

Botha Zoltán-József, **Puskás József**, *Contacts between south-eastern Transylvania and the Upper Tisza Basin during the Middle and the Late Bronze Age*. In: Revista de Arheologie, Antropologie și Studii Interdisciplinare, 4, Chișinău. 187-212.

Kavruk V., Buzea D., Puskás J., Ștefan D., *The Păuleni-Ciuc–Dâmbul Cetății fortified site at the crossroads of trans-mountain connection routes: the dynamics of cultural diversity, interplay, ritual and power in the southeast Carpathian Region from ca. 4500 BC to 350 AD*. In: Sîrbu, V. – Ștefan, D. Ștefan, M.-M. (eds.), *Hidden Landscapes. The lost roads, borders and battlefields of the south-eastern Carpathians*. 97-150.

Alexandru Popa, *Carpții și „Cultura carpică”. Considerații privind identitățile arheologice și istorice din hinterlandul Graniței de est a Daciei Romane*, Angustia 2022.

Volume publicate de către personalul de specialitate din cadrul muzeului

Florentina Teacă, *Aspecte din viața cotidiană a românilor din Voineștii Covasnei*, Editura Eurocarpatica, Sfântu Gheorghe, 2022.

Promovarea siturilor arheologice

Ziua Porților Deschise la situl arheologic Păuleni-Ciuc, jud. Harghita

A fost prezentată expoziția foto-documentară „Situl arheologic Păuleni-Ciuc”, formată din opt panouri. Au fost susținute ghidaje de specialitate de către echipa de arheologi responsabilă cu cercetarea sitului.

Ziua Porților Deschise la situl arheologic Băile Figa, ediția a VIII-a

A fost prezentată expoziția foto-documentară „Situl arheologic Băile Figa”, formată din trei panouri și asigurarea ghidajelor de specialitate de către echipa de arheologi responsabilă cu cercetarea sitului.

Ziua Cetății Zânelor, Voinești, jud. Covasna

Eveniment organizat de Asociația Culturală „Cetatea Dacică-Valea Zânelor” din Covasna, în parteneriat cu MNIT, MNCR, ACCIT și Primăria Orașului Covasna.

Au avut loc ateliere dedicate Cetății Zânelor, organizarea unei expoziții fotodocumentare, jocuri tradiționale și vizită ghidată la Cetatea Zânelor.

Expoziții

Itinerarea expoziției foto-documentare Marile bătălii ale Primului Război Mondial din trecătorile Carpaților de Curbură – Teledetecție și arheologie aeriană

Expoziția, compusă din 15 postere, a fost itinerată în Municipiul București și în alte trei locații. S-a lucrat la actualizarea ilustrației

grafice cu fotografii noi din timpul cercetărilor, hărți și planuri, reconstituiri grafice, reconstituiri computerizate 3D, modele virtuale ale siturilor și peisajelor arheologice etc.. Este disponibil un film online (<https://youtu.be/y3VMxgtvjU>).

Itinerarea Expoziției foto-documentare Personalități covăsnene și harghitene ale Marii Uniri

Itinerarea expoziției formată din 13 placte cu documente și fotografii, precum și componente informaționale privind contribuția la pregătirea, înfăptuirea și consolidarea Marii Uniri, cu participarea unor intelectuali români originari din zona Covasna – Harghita.

Itinerarea Expoziției foto-documentare Situl arheologic Păuleni-Ciuc, jud. Harghita

A avut loc transportul, montarea expoziției și vernisajul expoziției foto-documentare "Situl arheologic Păuleni-Ciuc", formată din 8 panouri, la Căminul Cultural din localitatea Păuleni-Ciuc, cu ghidaj de specialitate oferit de Valerii Kavruk, responsabil științific.

Itinerarea Expoziției foto-documentare "ARHEOMICROSPEC"

Expoziția, formată din 10 placte, realizată în cadrul Proiectului „Microscopia, spectrometria și patrimoniul arheologic mobil. Noi perspective asupra valorilor trecutului” (ArheoMicroSpec), a fost itinerată la Universitatea Valahia din Târgoviște, adresându-se instituțiilor cu atribuții în cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural național, specialiștilor din muzee, elevilor de gimnaziu și liceu, și publicului universitar interesat.

Itinerarea Expoziției Personalități harghitene ale Marii Uniri

Expoziția MNCR, Personalități harghitene ale Marii Uniri, formată din 6 placte, a

fost itinerată la Școala Gimnazială „Liviu Rebreanu” Miercurea-Ciuc. Proiectul conține documente și fotografii, precum și componente informaționale privind contribuția la pregătirea, înfăptuirea și consolidarea Marii Uniri, a unor intelectuali români originari din Harghita, care prin faptele lor se înscriu în galeria elitelor generației care a realizat întregirea României și a contribuit la consolidarea noului stat: Patriarhul Miron Cristea (1868-1938), Alexandru Nicolescu (1882-1941), episcopul Emilian Antal (1894-1971), omul politic și scriitorul Octavian Codru Tăslăuanu (1876-1942).

Co-organizarea expoziției de istorie și arheologie cu tema „Becleanul repere istorice și arheologice” la Centrul Legacy Balnear Băile Figa, jud. Bistrița-Năsăud

Organizată în parteneriat cu Primăria Beclean și Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, MNCR a realizat conceptul expoziției prin elaborarea textelor, selecția și editarea ilustrației grafice (fotografii din timpul cercetărilor, hărți și planuri, reconstituiri grafice, reconstituiri computerizate 3D, modele virtuale ale siturilor și peisajelor arheologice). În expoziție au fost incluse piese tridimensionale și panouri explicative.

Apele minerale din estul Transilvaniei (Exploatarea apei minerale și industria balneară în secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea în zona Harghita – Covasna (2022))

A avut loc selectarea exponatelor, selecția și editarea ilustrației grafice, etalarea exponatelor și itinerarea expoziției. A rezultat o expoziție foto-documentară formată din 18 placte A0, conținând documente și imagini din perioada 1773-1948, referitoare la folosirea apelor minerale, în spațiul geografic abordat. Itinerarea expoziției s-a realizat la Covasna, la sediul Asociației Cultural Creștine Justinian Teculescu.

Organizarea expoziției foto-documentare "Contribuția Întorsurenilor la Marea Adunare de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918"

S-a conturat tematica, au fost selectate exponatele, apoi s-a făcut selecția și editarea ilustrației grafice.

Expoziția foto-documentară încorporează documente și imagini din perioada 1918 referitoare la Marea Unire. Itinerarea expoziției a avut loc la Întorsura Buzăului, în piața centrală.

Lecții deschise privind istoria, cultura și civilizație din arealul Carpații Răsăriteni

Au fost susținute opt lecții deschise în diferite locații din țară și în mediul online, după cum urmează:

- **Florin Herțeg**, *Însemnătatea Zilei de 15 ianuarie pentru cultura națională*, Școala Gimnazială „Avram Iancu”, din Covasna, 13 ianuarie 2022.
- **Alexandru Popa**, *Prezentare online cu titlu „Castrul roman de la Brețcu din SE Transilvaniei. Rezultate și perspective ale cercetărilor interdisciplinare de pe segmentul de est al Frontierelor Daciei Romane” adaptată publicului țintă (public non-academic, interesat de istorie veche și de arheologie). Prezentarea reprezintă și ediția a 10-a din seria de conferințe dedicate patrimoniului arheologic din România „Arheologia pentru toți” organizată de INP, 19 ianuarie 2022. Prezentare salvată online pe facebook și youtubedrept resursă online (<https://youtu.be/Hu4azla8NLs>); activități de promovare online pe site-ul MNCR și pe cele ale partenerului. Beneficiari direcți: 140 participanți la evenimentul online.*
- **Florin Herțeg**, *Mica Unire 24 ianuarie 1859*, Școala Gimnazială „Romulus Ciolflec” Școala de structură din Vâlcele, 21 ianuarie 2022.
- **Florin Herțeg**, *Învățământul confesional din Trei Scaune înainte de Marea Unire*,

Școala Gimnazială „Gheorghe Zaharia”, din Brădet, 8 februarie 2022.

- **Florin Herțeg**, *Dragobetele vestește primăvara*, Colegiul Național „Mihai Viteazul”, 22-23 februarie 2022.
- **Alexandru Popa**, *Castrul roman de la Brețcu. Rezultate și perspective ale arheologiei fără cazma*, la Colegiul Național „Mihai Viteazul” din Sf. Gheorghe, circa 50 elevi, 2 profesori de istorie, partener prof. Dana Balog, 8 martie 2022.
- **Dan Buzea**, *Descoperirile arheologice din sud-estul Transilvaniei*, elevii din clasa a V-a de la Școala Gimnazială Nicolae Colan din Sfântu Gheorghe, jud. Covasna, circa 10 elevi, coordonați de profesor Romeo Negrea, 6 aprilie 2022.
- **Dan Buzea**, *Descoperirile arheologice din zona Carpaților de Curbură*, circa 55 de elevi și profesori însoțitori, în cadrul proiectului internațional Erasmus + “MASTER” organizat de Colegiul Național “Mihai Viteazul” și derulat în colaborare cu Estonia, Slovenia, Italia, Bulgaria și Portugalia, coordonați de profesor Maria Băilă, 30 mai 2022.

Proiecte în afara Planului Minimal al MNCR în 2022

Programul: „Acreditarea MNCR”

Echipa implicată a realizat documentarea și elaborarea raportului de activitate pe compartimente/secție, a participat la întâlnirile cu reprezentanții MC pe problema acreditării și au lucrat la organizarea planificării activităților de gestionare a patrimoniului pentru perioada 2022-2023. Instituția a fost acreditată pe o perioadă ce cuprinde următorii 5 ani.

„Raportul managerial pe 2021”

Echipa MNCR implicată în proiect a realizat documentarea și elaborarea raportului de activitate pe compartimente/secție și rapoarte de activitate pentru toate proiectele

culturale din Planul Minimal pe anul 2021, pentru 32 de proiecte, precum și pentru cele 36 de proiecte suplimentare.

„Raportul managerial pe 2018-2022”

S-a realizat documentarea și elaborarea raportului de activitate pe compartimente/secție, care ulterior a fost aprobat și evaluat de MC.

„Proiect de management pentru perioada 2023-2027”

S-a realizat documentarea și elaborarea raportului de activitate pe compartimente/secție, care ulterior a fost aprobat și evaluat de MC.

„Rapoarte control ANAF”

Activitatea echipei implicate a inclus inventarierea bunurilor de patrimoniu, evaluarea bunurilor și înregistrarea valorilor în contabilitate, expertizarea și propunerea spre clasare a bunurilor de patrimoniu și întocmirea listelor de inventar și a rapoartelor solicitate de ANAF. Dosarele privind solicitările ANAF au fost predate la termenele impuse.

Numărul de beneficiari estimați pentru următoarea perioadă de management

Muzeul caută să implice cele mai diverse categorii de public în proiectele sale de cercetare, în funcție de nivelul lor de pregătire, iar pe de altă parte, pune un accent deosebit asupra integrării cercetării în activități adresate publicului. Acordăm acestor activități atenție cu totul specială, întrucât cercetarea ajută foarte mult la cultivarea spiritului critic, mai ales la generațiile tinere.

Activitatea instituției este în permanență orientată către beneficiari, cu deosebire, către copii, adolescenți și tineri din unități școlare din localitățile județelor Harghita, Covasna și Brașov, sens în care a organizat în spații proprii și mai ales în cele ale partenerilor, numeroase acțiuni culturale: expoziții temporare, serate culturale, ateliere și lecții

deschise. Muzeul cultivă bune relații cu publicul, indiferent de naționalitate, rasă, religie, vârstă, sex, statut social sau orientare politică.

Instituția acordă importanța deosebită educației muzeale adresată în mod preponderent copiilor, adolescenților și tinerilor. O serie de proiecte educaționale sunt adresate categoriilor de public defavorizate: persoanelor cu dizabilități, copii instituționalizați, romi. Totodată, instituția se implică în evenimente culturale și sportive de mare vizibilitate.

O categorie de beneficiari ai muzeului, redusă ca număr, însă generatoare de expertiză superioară, dezvoltare și prestigiu, sunt persoane din mediul academic și universitar, care beneficiază de programe și proiecte de cercetare derulate de muzeu.

Publicul este ținta tuturor proiectelor muzeului, inclusiv a celor de cercetare. Conducerea instituției sprijină numai acele proiecte de cercetare care generează rezultate relevante pentru public. Proiectele de cercetare câștigate de angajații instituției sunt acceptate și sprijinite cu o condiție obligatorie: ele trebuie să fie asociate de proiecte de valorizare specific muzeală a cercetării și adresate publicului larg și, totodată, să faciliteze implicarea diverselor categorii de public în cercetare, prin tabere de creație, arheologice etc.

În anul 2022 numărul beneficiarilor direcți ai muzeului este de 142847. S-a înregistrat un număr de 10016 vizitatori, 10053 beneficiari direcți la activități din alte locații și 122778 beneficiari virtuali, iar cel al beneficiarilor indirecti este de 19950. Astfel, totalul beneficiarilor direcți și indirecti este de 162797. Creșterea numărului de beneficiari a fost în anul 2022 de 0,89% față de anul 2021. Se poate constata astfel creșterea numărului de vizitatori și a beneficiarilor virtuali, dar și o scădere a numărului de beneficiari direcți și indirecti prin reducerea organizării activităților în alte locații, prin lipsa unor expoziții itinerante outdoor, ce au

atras în anul 2021 un număr mare de beneficiari direcți.

Instituția și-a propus să asigure tendința ascendentă a numărului de beneficiari, cu creșterea anuală de cca. 5-10%. În anul 2022 a existat o creștere a numărului de vizitatori și a numărului de beneficiari virtuali, dar creșterea numărului total de beneficiari nu s-a încadrat în procentul planificat (în anul 2023 fiind cu 0,89% mai mulți beneficiari direcți, virtuali, indirecti decât în anul 2023), iar reducerea activităților cu public s-a datorat pe de-o parte situației pandemice, iar pe de altă parte prin concentrarea activității muzeului spre domenii prioritare precum evidență, clasare și inventariere.

Totodată, numărul beneficiarilor poate să crească mai mult, cu cca. 20.000 de persoane în plus pentru fiecare an, în cazul în care MNCR va reuși să organizeze secția de la Covasna și de la Băile Figa, având în vedere fluxul turistic ridicat din aceste stațiuni.

Analiza programului minimal și programele suplimentare

Din analiza programului minimal, ce a conținut 34 de programe, și a programelor și proiectelor suplimentare, în număr de 48, reiese că toate au fost realizate în procent de 100%.

Concluzii

Activitatea instituției în anul 2022 a urmărit realizarea tuturor obiectivelor de mai sus. Astfel, în ceea ce privește *identificarea patrimoniului*, instituția a reușit să descopere și documenteze o serie de bunuri culturale relevante pentru profilul muzeului: situri și peisaje arheologice, numeroase artefacte, mărturii relevante privind istoria și civilizația românească din arealul Carpaților Răsăriteni.

Cercetările efectuate în anul 2022 au sporit în mod considerabil patrimoniul instituției. În prezent, rezultatele acestor

cercetări sunt în curs de procesare și cât de curând vor fi publicate, expuse în cadrul unor expoziții, prezentate publicului prin intermediul unor lecții deschise în mediul online, iar în viitor, vor fi integrate în expoziții tematice și de bază.

În anul 2022 a fost continuată activitatea de *conservare și restaurare* a patrimoniului cultural aflat în administrarea MNCR. Totodată, în mod considerabil au fost intensificate activitățile privind *evidența științifică, expertizarea și evaluarea* patrimoniului. Pe lângă modalitățile clasice de documentare, instituția a recurs la *documentarea digitală* (imagini fidele 3d, aerofotograme, înregistrări video și audio) a bunurilor de patrimoniului mobil aflat în administrarea proprie și a celui imobil și imaterial aflat în teren.

În anul 2022, Muzeul a acționat în acord cu strategia culturală stabilită cu ocazia aprobării proiectului de management și anume: „... *optimizarea și eficientizarea activităților de cercetare, dezvoltare, conservare, restaurare și valorificare a patrimoniului cultural (arheologic, etnografic, istoric-documentar)*”. În același timp, în conformitate cu angajamentele asumate, instituția a urmărit sporirea vizibilității muzeului, diversificarea serviciilor pentru public și creșterea impactului educațional al activităților sale. În plus, strategia Muzeului a fost influențată de restricțiile impuse de pandemie.

Pentru a asigura îndeplinirea în condiții cât mai bune angajamentele asumate, Muzeul a atras resurse umane și economice suplimentare. Mijloacele economice suplimentare cele mai consistente au fost asigurate din finanțarea programelor și proiectelor finanțate din surse alternative și din prestări servicii. Resursele umane și logistice suplimentare au fost asigurate în urma *parteneriatelor cu alte muzee, universități și institute de cercetare, organizațiile non-guvernamentale și administrația centrală și locală*.

În conformitate cu strategia culturală a muzeului pentru întreaga perioadă de

management, muzeul a efectuat cercetări științifice în domeniul preistoriei, civilizației dacice, romane și post-romane. Una dintre prioritățile instituției a fost *elaborarea proiectului Muzeului în Aer Liber la Covasna*.

Din programele și proiectele de cercetare prevăzute pentru întreaga perioadă, au fost realizate cu succes următoarele proiecte: *Exploatarea pre- și protoistorică, antică și medievală a sării în estul Transilvaniei; Dacii în estul Transilvaniei; Granița de est a Daciei romane; Învățământul confesional*

românesc în estul Transilvaniei (sfârșitul sec. al XVIII-lea – începutul sec. al XX-lea); Conservarea, restaurarea, evidența și clasarea patrimoniului MNCR; Îmbunătățirea expozițiilor permanente existente; Sesiunea științifică anuală a MNCR; Publicarea Caietelor de la Araci și a revistei anuale a MNCR – ANGVSTIA 26; Ateliere creative „Tradiție și Modernitate”, ș.a. În acord cu prioritățile Muzeului aprobate de Ministerul Culturii, muzeul a fost implicat în implementarea Programului Național Limes.

Fig. 1 Conservare preventivă.
Fig. 1 Preventive conservation

Fig. 2 Conservare preventivă lemn.
Fig. 2 Wood preventive conservation.

Fig. 3 Conservare preventivă.
Fig. 3 Preventive conservation.

Fig. 4 Prelucrare material arheologic.
Fig. 4 Processing of archaeological material.

Fig. 5 Inventariere material arheologic.
Fig. 5 Archaeological material inventory.

Fig. 6 Lecție deschisă Araci – Sărbătoarea de 24 ianuarie 1859.
Fig. 6 Araci Open Lesson – Celebration of January 24, 1859.

Fig. 7 Mica Unire – lecție deschisă la Miercurea Ciuc.
Fig. 7 The Little Union – open lesson at Miercurea Ciuc.

Fig. 8 Sărbătoarea de 24 ianuarie 1859.
Fig. 8 Celebration of January 24, 1859.

Fig. 9 Puzzle – Sărbătoarea de
24 ianuarie 1859.
Fig. 9 Puzzle – Celebration of
January 24, 1859.

Fig. 10 Acasă la Romulus Cioflec – activități educative.
Fig. 10 At Romulus Cioflec's home – educational activities.

Fig. 11 Vizite ghidate în expoziția de arheologie.
Fig. 11 Guided visits in the archeology exhibition.

Fig. 12 Atelier 8 martie.
Fig. 12 Workshop March 8.

Fig. 13 Lecție deschisă la Araci.
Fig. 13 Open lesson at Araci.

Fig. 14 Atelier de modelaj lut.
Fig. 14 Clay modeling workshop.

Fig. 15 Atelier de scriere cu pana.
Fig. 15 Feather writing workshop.

Fig. 16 Atelier de scriere cu tocul.
Fig. 16 Pen writing workshop.

Fig. 17 Atelier de scriere pe tăblițe.
Fig. 17 Writing on tablets workshop.

Fig. 18 Ateliere de confecționat măștișoare.
Fig. 18 Workshops for crafting 'martişoare'.

Fig. 19 Ateliere de pictură pe vase ceramice la MOMS.
Fig. 19 Painting on ceramic vessels workshops at MOMS.

Fig. 20 Vizite ghidate la Prima Școală Românească.
Fig. 20 Guided visits to the First Romanian School.

Fig. 21 La Umbra Nucului Bătrân, Araci.
Fig. 21 In the Shadow of the Old Walnut, Araci.

Fig. 22 Echipe participante la Cupa MNCR tenis de masa 2022.
Fig. 22 Participating teams in the 2022 MNCR table tennis Cup.

Fig. 23 Cupa MNCR la tenis de masa ediția a II-a.
Fig. 23 MNCR table tennis cup, 2nd edition.

Fig. 24 Joc și sport – Semifinala Șoimii Buzău-Clermont.
Fig. 24 Game and sport – Semifinal of Șoimii Buzău-Clermont.

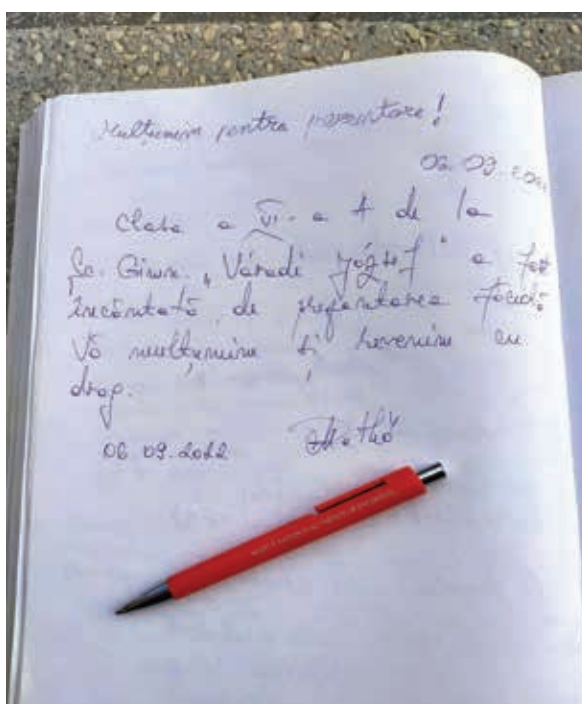
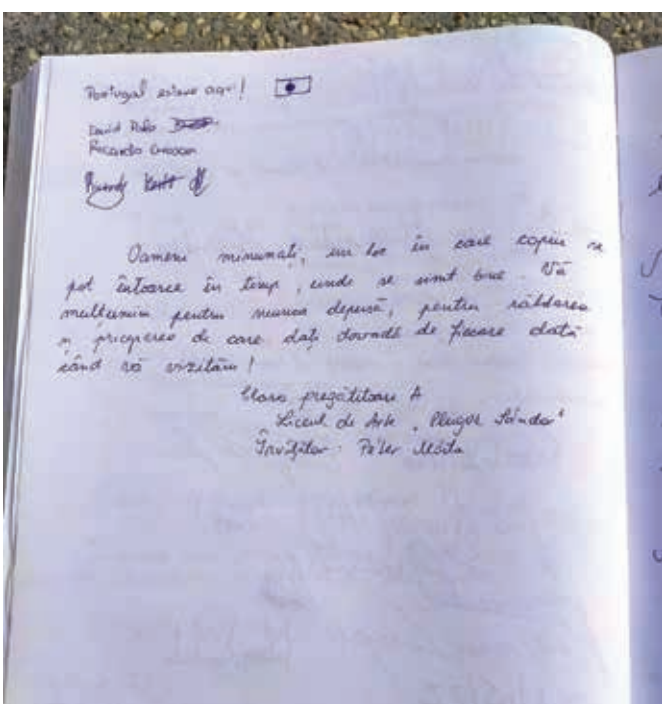

Fig. 25 Școala Altfel la Araci.
Fig. 25 Different school at Araci.

Fig. 26 Școala Altfel – atelier creativ.
Fig. 26 Different school - creative workshop.

Fig. 27 Impresii vizitatori – sediul central.
Fig. 27 Visitors impressions – headquarters.

Fig. 28 Itinerare expoziție Centenar în unități școlare.
Fig. 28 Centenary exhibition tour in school units.

Fig. 29 Itinerare expoziție Centenar în unități școlare.
Fig. 29 Centenary exhibition tour in school units.

Fig. 30 Itinerare expoziție în unități școlare.

Fig. 30 Exhibition tour in school units.

Fig. 31 Lecție deschisă susținută la Colegiul Național „Mihai Viteazul”.

Fig. 31 Open lesson held at the "Mihai Viteazul" National College.

Fig. 32 Lansarea Caietelor de la Araci.
Fig. 32 The launch of Notebooks from Araci.

Fig. 33 Lecție deschisă – 24 ianuarie.
Fig. 33 Open lesson – January 24th

Fig. 34 Modele tradi ionale pictate pe vase ceramice.

Fig. 34 Traditional painted designs on ceramic vessels.

Fig. 35 Modele realizate de participan ii la atelierele de pictur .

Fig. 35 Models made by the participants at the painting workshops.

Fig. 36 Prezentare ofertă educațională MNCR.
Fig. 36 Presentation of the MNCR educational offer.

Fig. 37 Școala altfel la Prima Școală Românească.
Fig. 37 Different school at the First Romanian School.

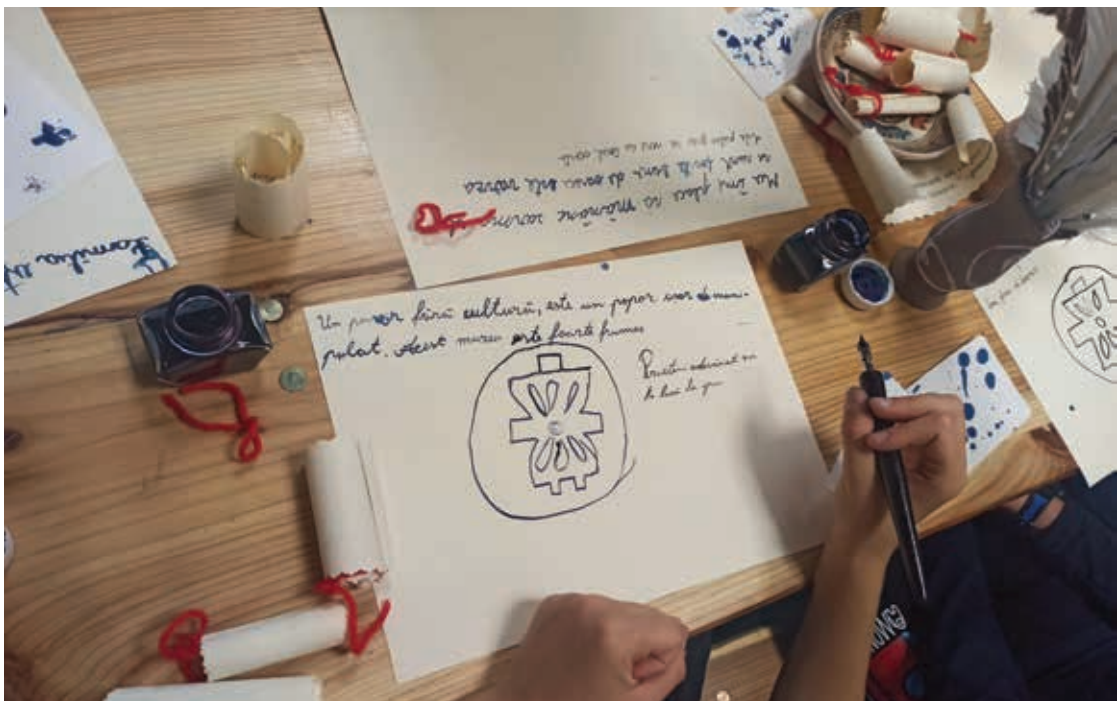
Fig. 38 Proiecții de filme în expoziție.
Fig. 38 Film screenings in the exhibition.

Fig. 39 Școala altfel la muzeu.
Fig. 39 Different school at the museum.

Fig. 40 Școala altfel la Araci, atelier de pictură.
Fig. 40 Different school in Araci, painting workshop.

Fig. 41 Școala altfel la muzeu.
Fig. 41 Different school at the museum.

Fig. 42 Situl Păuleni Ciuc, cercetare 2022.
***Fig. 42** Păuleni Ciuc site, research 2022.*

Fig. 43 Situl Păuleni Ciuc, Secțiunea 5, vedere generală.
***Fig. 43** Păuleni Ciuc site, Section 5, general view.*

Fig. 44 Evenimentul cultural-literar „La umbra nukului bătrân”
Fig. 44 The cultural-literary event "In the shadow of the old walnut tree".

Fig. 45 Vizite ghidate la Prima Școală Românească.
Fig. 45 Guided visits at the First Romanian School.

Abrevieri / Abbreviations

ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
AnnUnivApulensis	Annales Universitatis Apulensis, Alba Iulia
ArchAus	Archaeologia Austriaca
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő, Budapest
ArchRozhl	Archeologické rozhledy, Praga
Археологія	Археологія, Київ (Kiew)
ASM Communicationes	Archaeologica Slovaca monographiae. Communicationes
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt am Main
BiblArh	Biblioteca de Arheologie
BiblBrukenthal	Bibliotheca Brukenthal, Sibiu
BiblIst	Biblioteca Istorică
BiblMarmatia	Biblioteca Marmatia, Baia Mare
BiblMusApulensis	Bibliotheca Musei Apulensis
BiblMusMarisiensis	Bibliotheca Musei Marisiensis, Tg. Mureș
BiblMuzBistrița	Bibliotheca Muzeului Bistrița
BiblThracologica	Bibliotheca Thracologica
Dacia N.S.	Dacia. Revue d'Archéologie et d'Histoire Ancienne. Nouvelle Série
EphNapocensis	Ephemeris Napocensis, Cluj-Napoca
GOTARC ser. A	GOTARC Series A, Gothenburg Archaeological Studies, Göteborg
MuzNaț	Muzeul Național, București
PAT	Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum, Cluj-Napoca
PBF	Prähistorische Bronzefunde, München / Stuttgart
PPMAAEHU	Papers of the Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology, Harvard University, Cambridge, MA
RevArh S.N.	Revista Arheologică, Chișinău
RevBistriței	Revista Bistriței, Bistrița
RGF	Römisch-Germanische Forschungen, Mainz am Rhein
RJA	Romanian Journal of Archaeology, București
SAM	Studien zu den Anfängen der Metallurgie
SCIV	Studii și Cercetări de Istorie Veche
SCIVA	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie
StComSatu Mare	Studii și Comunicări Satu Mare
SympThracologica	Symposia Thracologica
TMOM	Travaux de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, Lyon
TransRev	Transylvanian Review, Cluj-Napoca
Tyragetia, s.n.	Tyragetia, seria nouă, Chișinău
UpA	Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, Bonn

